ТВОРЦІ НОВОГО СВІТУ

ТВОРИ ПИСЬМЕННИКІВ
Народної Республіки Болгарії •
Соціалістичної Республіки В'єтнам •
Корейської Народно-Демократичної Республіки •
Республіки Куба •
Монгольської Народної Республіки •
Німецької Демократичної Республіки •
Польської Народної Республіки •
Соціалістичної Республіки Румунії •
Угорської Народної Республіки •
Чехословацької Соціалістичної Республіки •
Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії •

ТВОРЦІ
НОВОГО
СВІТУ

ТВОРИ
ПИСЬМЕННИКІВ
Народної
Республіки Болгарії •
Соціалістичної Республіки В'єтнам •
Корейської Народно-
Демократичної Республіки •
Республіки Куба •
Монгольської
Народної Республіки •
Німецької Демократичної Республіки •
Польської Народної Республіки •
Соціалістичної Республіки
Румунії •
Угорської Народної
Республіки •
Чехословацької Соціалістичної
Республіки •
Соціалістичної Федеративної
Республіки Югославії •

ТВОРЦІ НОВОГО СВІТУ

ЗБІРНИК

Проза. Поезія
Публіцистика

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
1977

С63
Т28

З представлених у збірнику творів
письменників соціалістичних країн
постає яскрава картина
побудови нового суспільства
за прикладом Країни Рад,
під зорею Великого Жовтня.

Упорядкування
Віктора Коптілова

Т $\frac{70500-006}{M205(04)-77}$ 6—77

©Видавництво «Дніпро», 1977

Рік сімнадцятий. Жовтень. В дозорі —
ви всі. Руки стиснувши, встали
й штурмом вторглись в історію.
Хоч самі у халупах зростали.

Зачервонилось ясно в зеніті
над життям, раптом збудженим строго.
Нова ера зіходить у світі
на очах всього людства старого.

Ти, велика, свята Революціє!
Ти з-під гніту звільнила людину!
Кам'яні збунтувала ти вулиці,
кожне місто, село й полонину...

Славно ж ви — у відновлення пору —
у роботу вкидаєтесь щиру,
щоб піднести — та високо ж вгору! —
прапор волі, братерства і миру.

Народна Республіка
Болгарія

ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА

МІРА АЛЕЧКОВИЧ

Жовтнева казка

На кроснах беріз російських
казку сніг вишиває,
той сніг, що його малята
ждуть восени — не діждуться,
той сніг, що в пам'яті нашій
сяє дзвінким відлунням,
коли так — до болю — хочеться
знову стати манюнім...
На вітах сріблиться квіти.
Блищать, аж ріже в очах...
Сніжинки тчуть під ногами
килим іскристий, пишний.
А в пелюстках криштальних,
в узорі чарівнім, тонюнім,
од вітру дзвін виникає —
співучий такий, затишний,—
і ходить над білими селами,
і ходить над лісом білим.
Про що ти згадала, зимонько?
Про що твій спів несміливий?
О казко — російський краю!..
Хатинка а чи курінь то
стоїть, свою повість складає
і в снах своїх білосніжних
щось бачить — хто відгадає?..
І сни ці, рядки ці вбирає
пам'ять людини...
І розповіді жовтневі —
наче казки численні,
мов казка про силу ідеї,
мов казка, де кривда гине.
Тут ткалась Жовтнева казка.
Тут жив і трудився Ленін.
Нагадує все, усе тут
про задум світлий і смілий,
і звідси велика віра
до нас приходить і нині.

І скромна оця оселя,
покрита снігом білим,
переживе хмарочосів
тупі, кам'яні гордині...
...На кроснах беріз російських
сніг вишиває казку —
ту казку, якої діти
ждуть восени — не діждуться,
ту казку, що в пам'яті нашій
сяє дзвінким відлунням,
коли так — до болю — хочеться
знову стати манюнім...
Жовтнева... Вогні перед Смольним...
Ось-ось появиться Ленін...
О, бачиться в снах цих вічних
хатинці чи куреневі,
як перед Леніним строєм,
голови гордо піднявши,
проходять балтійці, путіловці,
солдати непереможні,—
і перший сніг починає
іти все густіше й густіше,
У хвильку оцю казкову
вже стрілянина стихає,
і радість, радість свободи
освітлює лиця в тиші,
і в сутінках сірих, туманних
майбутнє казково сяє.

ЦВЕТАН АНГЕЛОВ

Шлях до людського серця

(Уривок з роману «Спрага»)

Чотири дні дубовчани огиналися, не виходили на роботу. З раннього ранку подвір'я сповнювались гамом і дитячим плачем. Вусаті чоловіки, які мали б косити й орати, готували мішанку для качат, розвішували випрану білизну по тинах та заглядали в читанки до своїх онуків. А старенькі бабусі сиділи на осонні й гомоніли про всяку всячину. Над одним-єдиним яйцем у кублі кудкудакало по цілому десятку курей. Приваблені сонцем і весняним гомоном, свині дряпали ратицями дерев'яні коритця в сажах і вищали, мов недорізані. До всього цього ще й хлопчаки дражнили киями ледачих собак, бігали й верещали невгамовно.

І коли батькам набридав увесь оцей гармидер, вони ні за що ні про що лупцювали дітей, зачинялися в хатах і довго не показувалися на люди.

А поле тим часом вимагало робочих рук. Пшениці росли буйно, і деякі з них давно вже просились під косу. На третій день після дощу бай Михал осідлав вороного Вихора й подався до Мутного колодязя. По дорозі він завернув до Равни — оглянути посіви. Гірчак і пшениця на землях першої рільничої бригади геть поросли бур'янами. Ніби відчувши відсутність людей, а весняної вологи й сонця було досить, ці бур'яни готували контрудар врожаєві.

Парторг зіскочив з коня й присів у кінці першого лану. У вічі впадали польова березка й червоний горошок, грицики й кукіль, кущі кураю і коріандру, колючий осот і вівсюг. Повиривай їх — і шкоди не було б від них. Але вони буйно розростались і ось-ось могли заглушити всі посіви.

Тож треба було, щоб якнайшвидше до Равни прийшли люди і хто сапою, а хто й голіруч повиривав усю цю нечисть з корінням. Але де ж ті люди? Більшість із них сиділи біля коритець власних поросят, біля курячих сідал, а для весняних робіт в артілі бракувало робочих рук... Бай Михал по-хлоп'ячому сів на коня й помчав до села. В душі його вже загніздився страх, який був небезпечнішим від усякого бур'яну. Коли б тільки йшлося про косовицю озимини та полоття гірчаку, він би не мав чого лякатися, але ж сівба багатьох ярових затримувалась. Гето завчасно почав готувати бурякове насіння. Він просушив його в одному з приміщень правління артілі і зсипав у нові мішки. Але третя рільнича розбіглася. Змінили брига-

дира, та й по всьому... А втім, усе, що було далі, відомо. Віз перевернувся в якомусь глибокому яру; люди його кинули, зламаного й розібраного на частини; лише дехто поплював на долоні і взявся піднімати полудрабки, ставити на місце обіддя або натягати шини; а були й такі, що навіть спробували витягти дишель та ручиці, щоб розкидати їх та поховати деінде. В Толбухіні дізнались про цю аварію, вчасно відрядили посланців до Дубовця. Наділи вони по хомуту на шиї Панчо та Михала й наказали їм витягти того воза на рівний шлях. Та чи могли ж вони самі впоратися з цим?

Бай Михал розумів, що йому треба робити: знайти якнайбільше людей, на кого можна було б спертися. Та й самі дубовчани не знали, куди подіти свої руки; щось владне й нездоланне вабило їх у поле — триматися за чепіги плуга, брести в пухкій борозні й відчувати, як присохла земля дрібненькими грудочками сиплеться в постоли; груди їхні розкривалися для теплого подиху чорнозему. Але ніхто не хотів іти першим, щоб вивести за собою на широкий простір і своїх односельчан.

З кого ж почати?

Кілька комуністів вранці вже були біля ферм, допомагали, хто чим міг, скотарям; вони, мов солдати, чекали наказу, щоб іти в наступ. Та чи могли вони, семеро добровольців, впоратися з сівбою на безмежній широчіні дубовецьких ланів? Ні, вони б загубилися на ній, мов гірчакове зерня на широкій долоні хлібороба. Земля дубовчан чекала багатьох сіячів — вона нудьгувала за важкими їхніми кроками й обіцяла небачений урожай.

Доведеться, мабуть, провести загальну мобілізацію. І насамперед покликати комуністів, гвардійців.

І бай Михал взявся готувати до цього партійну організацію.

Буйний Вихор поніс його до Горішніх пасік, де пахло гіацинтом і польовими фіалками, а над старими й хисткими тинами, мов наречені в білому вбранні, пишалися сливи. По низенькій веранді, на яку сувора господиня повиносила горщики з геранню, тесляр упізнав домівку бая Парашкева. Великі ворота були розчинені, мов на свято, ніби чекали на дорогих гостей. Чи від страху, чи від сорому — хто зна? — нахмурена тітка Вела сховалася в сінях і випровадила свого п'ятирічного онука сказати, що «дід Палашкев хворий». Та ось дід не витримав, вийшов на веранду, справді трохи блідий і пелехатий, але стрункий і міцний, як качан. Він прокашлявся й, не відповівши на Михалове привітання, сухо спитав: «Що?»— «Партійні збори»,— відповів тесляр. «Коли?» — «Зараз». Бай Парашкев подумав, подумав і сказав з неприхованим жалем: «А чи буде якась користь від мене? Били мене в околійському комітеті, драли, окропом обливали... Навіщо ж я тепер? Чи вартий я чого?» — «Вартий».— «Отакий... битий?» — «Чого ж битий? Критикований!» — засміявся бай Михал і смикнув за повід коня, оголивши його великі, гарні зуби. Колишньому парторгові здалося, що навіть тварина сміється над ним. Він скипів, що взагалі не пасувало йому. «Чого вам смішно? Кров'ю обливається моє серце, а вони сміються... Ти ба!» — і вже хотів був іти геть, але твердий голос

Михала затримав його на ганку: «Ти що? Здурів?» Бай Парашкев завагався. Повернув голову до приятеля і спитав якось недбало: «Який порядок денний?» А Михал подумав: «Кінець. Здався». І вдарив п'ятами коня, ледве не звалив горщика з геранню. «По-перше,— сказав він,— про загальні збори. По-друге, про сівбу... та про інші польові роботи...» Мов кукурудзяне стебло, яке відчуло наближення дощу, бай Парашкев повеселішав, розворушився, голосно зітхнув і ніби аж відважив легенький уклін вершникові. Слово «сівба» його ніби підмінило.

В крові зашумували зеленню луки рівнини, почувся голос жайворонка, залунали дівочі голоси, запаморочили його, полонили. І коли тесляр сказав йому «ходімо», він рушив, простоволосий, слідом за конем, на великий подив своєї жінки, яка стояла біля вікна й прислуха́лася до незвичайної розмови.

Збори відбувались в новому корівнику, де останнім часом днював і ночував Желязко.

І хоч Переселенець не був членом партії, ніхто не перечив проти його присутності. Присівши під яслами голодної Русалки, яку за хвилину до цього привів Добрі Ченгела, Желязко слухав з відкритим серцем і мудрі слова своїх односельчан, і солодке хрумкання зголоднілої тварини. А коли Вилчо Сипаничавий почав каятись перед зборами, що здружився з Дико Диковим, і пообіцяв вивезти в поле третьої рільничої п'ятдесят п'ять возів гною, Желязко витер кулаком очі, не витримав, натяг свою важку шапку і вийшов ладнати першого воза... Пізніше до Станчових луків потяглася довга шерега комуністів. І чи то вже від сорому, чи від якогось особливого, мовчазного захоплення, надвечір уже більшість склала зброю, передала Панчо Ташкову своїх корівок і запропонувала свої послуги.

Але все ще для полоття рук було замало. Десять разів Блажо Ферма корив через «грамофони» дубовчан, що з ранку до вечора тримаються за бабські спідниці, запрошував їх кинути кужелі та веретена і взятися до справжньої, гідної мужчин роботи. Дубовчанкам диктор радив не марнувати часу, брати своїх чоловіків та поспішати до кооперативного двору, а вже звідти, під проводом бая Панчо, вирушати в наступ на бур'яни.

Все це дивак додавав од себе, бо вважав, що слова, які виписав йому на папері Спіро Колев, агроном, навряд чи зачепили б серця його односельчан. «Правління артілі просить...» — так починалося звернення.

«Отаке! Чи ви бачили? Просить... — подумав Блажо Ферма. — Не те щоб присоромити, а «просить»!» І вуса його ніби аж лоскотали металеве ситечко мікрофона... Та чи захочуть «кооператори поспішати»? Чи захочуть іти «в наступ на бур'яни»? Слухаючи його з Дикового кабінету, голова околійського виконкому сміявся від душі й приказував: «Добре, добре...»

А в цей самий час Хубен Тупало гупав у барабан, переходячи з місця на місце, і вже по-своєму читав звернення: «До відома вельмишановних селян, щоб знали... щоб знали!» Після цих слів

він одкашлювався, озирався довкола і, не бачачи поблизу ніяких вельмишановних селян, а тільки гурт обшарпаних дітлахів, повчально додавав: «Гарненько слухайте та все розкажіть своїм матерям! О!» Потім гупав калаталом у барабан: «Бум-бум-бум!» І вів далі: «Але раненько,— так і скажете своїм матерям,— не тоді, коли їм забагнеться...» А прочитавши написане з різними своїми додатками, Хубен Тупало не полишав свого місця одразу, стояв і сопів, а діти розсипалися навсібіч, бо глашатай мав звичку вимагати, повторювати, як учитель, щоб перевірити, чи все вони запам'ятали... На околиці села його наздогнав Михал. «Ти це навіщо? — спитав.— Адже ми доручили Блажо Фермі оголосити усім по радіо! Чи варто ж ото постоли топтати, коли є набагато зручніший засіб?» Глашатай, здається, не на жарт образився, бо витяг шию й надувся, як півень, коли збирається кукурікати. «Слухай, Михале,— сказав він.— Партійний ти чоловік, та й вік у тебе вже слава богу, а нічогісінько ти не тямиш... Ти мені про зручніший засіб... Правда, зручний він для Блажо Ферми, нічого не скажеш! Але спитай, кому більше повірить селянин? От гомонить собі, бурмоче залізна миска, голос її чути, лунає він по всьому селу, а людина десь ховається, не вийде на майдан, щоб її люди бачили. Хе-хе! Люди, Михале, хочуть, коли ти з ними говориш, дивитися тобі у вічі! Правду ти кажеш чи брешеш — по очах упізнають. Та й не тільки по очах. Схочеш ти приховати щось, почнеш плутатись, мов той півень у тенетах, та й спечеш рака — до корінців волосся почервонієш. Адже так? А залізо говорить наосліп. І не червоніє. Відколи світ стоїть, люди біжать послухати барабан. Ну, і папірець часом не всю правду скаже, дещо приховає, а людина, глашатай,— не має права... Ех, Михале, чи знаєш ти, що таке глашатай? Товпляться чесні люди біля тебе, слухають, слухають... розкривають свої душі, а ти — що ти їм скажеш? Найчистісіньку правду чи найгіршу брехню? Почують люди написане та й схиляться до твого вуха: «Хубене, материн сину, то те староста усе склав? Добре написав. Але що ти скажеш?» І підуть поруч з тобою. І не залишать тебе, аж поки не дізнаються, що́ там робиться в общині. То чи може приховати щось глашатай? Чи буде він дурити людей?» І, даючи зрозуміти, що все сказано, Хубен Тупало двічі вдарив паличками по барабану: «Тр-р! Тр-р!» А Михал слухав, розвеселілий, і не зводив погляду з його кадика, який підскакував якось поважно, авторитетно. «Хубене, Хубене! — похитав головою парторг.— Відколи ми знайомі, ти все такий же відвертий і щирий народолюб. Але скажи мені, що ти відповіси, коли тебе хто спитає... отак, пошепки, на вухо: «Хубене, материн сину, чи виходити завтра на роботу? Вибач, але я хочу знати».

Тупало заплямкав губами і скоса глянув на свого давнього побратима, торкнувся паличкою його плеча й відрубав: «Усім скажу: «Не цурайтеся Михала, а йдіть за ним!» І не так, на вухо, а на повний голос, щоб усі чули!»

Сказавши це, він ударив паличкою по барабану і, не попрощавшись, пішов далі.

Якась неспокійна радість стрепенулася в душі парторга і мало не примусила його вигукнути на повні груди: «Еге-гей!» І помчати вниз — легко, нестримно, як у дитинстві. Але сорок літ давно вже рипнули його дверима, і вже зазіхали вони вхопити за крильця молоду пустунку — радість. Бай Михал не побіг, як у відшумілому дитинстві, а пішов бадьоро і пружно до хати, простяг руку до заквітчаної сливи над чиїмось тином, відламав гілочку, понюхав сливового квіту і, мабуть, уперше за цю весну безтурботно засвистів якусь пісеньку. «Чи повірять люди? — питав себе.— Чи підуть за нами? Коли б то, коли б то... Дякую тобі, Хубене, старий друзяко!»

Ішов бай Михал.

Ішов бадьоро і насвистував.

Так свистять дрозди — ранні провісники весни.

ВАЛЬТРАУД АРНДТ

З тобою
іду нашим містом

На мить пориньмо, друже, у минуле!
З мого дитинства ось росте тюльпан,
І дим розвіявся од згарищ-ран,
І тільки сни руїн ще не забули.

О ні! Візьмімо завтрашнє в сьогодні!
На маківці майбутнього району
Вже зараз бачу я з антен корону.
Для нас — життя потоки повноводні.

Так, врослі у тепер, ми спішимо
Від Вчора, знай, до Завтра в рідній місті.
Згуртовані, незборну міць п'ємо

І цвітемо, як прапори барвисті,—
Ми, наче дах, над містом летимо,
Ми — небо, що цілує далі чисті.

МАРІЯ БАНУШ

Гімн, ранок...

Була глибока ніч,
коли ми народились.
Усе було до нас.

Старий, горбатий час,
злий, як болотний ідол,
як невситима лава,
вперед котився
і душив,
усе, що не вмерло,
душив
лапою драговин.

Ми були серед ночі
на його дорозі,
голі й кволі,
як слимаки.

Десь далеко, десь близько
існували інший простір,
інший час.

Треба було їх знайти,
щоб вирватись
із жаху.

Треба було прозріти,
щоб жити,
щоб переходити
від поповзу до кроку,
щоб дійти до тебе, Партіє,
до тебе, світлотворна сило!

Розвиднілось у всесвіті моєму,
і світло стало,
як у ранковім лісі.
Почався день новий.

Груди повнить
повітря свіже і міцне,
настояне на пахощах
живиці та дерев.

І промовляють
вуста мої щасливі:
— Спасибі, Партіє, тобі, спасибі
за те, що і мене,
народжену у сутінках липких,
торкнуло світло це,
і ранок із роси
та молодого часу,
й зелений подих,
і мій зелений ліс.

ВОЙЦЕХ БЕНЬКО

Нова ніч

У нього болів поперек від того, що він довго просиджував, схилившись над письмовим столом.

«Мабуть, я не виспався»,— подумав він, вертаючись до дійсності. Справді, він спав години дві-три, не більше. Тепер він уже знав, чого прокинувся. Вві сні прийшло рішення. Таке з ним бувало не раз. Він був певен, що рішення, яке приснилось, було правильним. Це він знав. На жаль, прокидаючись, він ніколи не міг відтворити ні своїх думок, ні ходу міркувань.

Він заплющив очі й лежав у темряві, намагаючись не думати. Та всі його зусилля були марні. Розкручена карусель крутилася далі.

Хто їм дав право судити його? Цього він не міг зрозуміти. Коли вони оцінювали ту сферу його діяльності, яку він вважав громадською, яка стосувалася педагогічної роботи чи наукових досягнень інституту, він мирився з цим. Але вчора? Яке вони мали право? Він згадував усе, до найменших деталей.

Ось він стоїть, повернувшись спиною до аудиторії. Аудиторія — це його колеги, професори із світовим ім'ям, прізвища їхні красуються на крейдованому папері іноземної наукової періодики: «Journal of Mathematical Philosophy» або «Simbolic Logic».

Він стоїть біля дошки, списаної білими ієрогліфами. Стирає, пише, дивиться в записи, обертається до аудиторії, щоб кинути кілька слів пояснень. В руці стискає рукопис. Плід семирічної праці. Праці... І він усміхнувся. Безсонні ночі. Гори недокурків, що не вміщуються в попільниці, купи списаних аркушів паперу. «Проблема Релленберга». Задача, яку не можуть розв'язати ось уже понад двадцять років і над якою ламають голови найбільші математичні уми. Скільки разів йому здавалося, що він розв'язав цю задачу. Скільки разів, відклавши з полегкістю олівець, він засовував папери в шухляду, ховаючи в глибині душі радість,— ну ось нарешті здійснилось.

Потім приходив переляк. А що, як десь вкралася помилка? Він гнав цю думку. Ні. Помилки бути не може. Списані аркуші відлежувались кілька днів у шухляді. Він боявся заглянути в них. Боявся знайти помилку. І, звичайно, знаходив її. Потім голосно сміявся із своєї наївності. І так тривало сім років. Тільки недавно йому здалося, що він нарешті розгадав цю загадку. Тиждень тому. Все співпадало. Він підвівся з-за столу, випростався. Треба було заспокоїти

серце. Він налив горілки й випив одним духом. Знову сів до столу й перевірив. Квапливо перебіг списані карлючками аркуші, додаючи обгрунтування, закінчив — усе ніби збігалося. Він передрукував на машинці тієї ж ночі, повільно, уважно, вписав чорнилом грецькі, арабські й готичні літери.

Наступного дня в університеті, де він був доцентом, дав проглянути роботу Біргману. І нетерпляче ждав. Через два дні Біргман подзвонив. Голос у нього був якийсь змінений, чимсь заклопотаний.

— Мені здається, колего, все гаразд, я не знайшов помилки...

Тієї ночі він не спав. Не міг заснути. Задачу Релленберга розв'язано! Він насилу усвідомив, що це ж зробив не хтось інший, а він сам.

А потім ця злощасна доповідь. І треба ж такому статися, щоб саме тоді, коли він не мав сумніву в успіхові, коли повинен був поділитися своїм результатом із аеропагом, з людьми, яких в душі ненавидів, але якими захоплювався, саме тоді він помітив помилку в доведенні. Він міг обминути її, міг прикинутися, що не помітив. Йому лишалося тільки написати нову фазу перетворень і зробити висновок. Він здригнувся, відчув, як у нього похолов кінчик носа й губи скривилися в посмішці. Він зупинився. В думці повернувся до початку доведення. Тепер був певен, що помилився. Він хотів лише з'ясувати, чи можна виправити помилку, хотів перевірити, скільки треба відкинути. Все. Абсолютно все ні до чого. Чи знайде він у собі сили все почати заново? Вони нічого не помітили. Він знав, що не помітять. Помилка була майже непомітна. Може, він допустився її при передруку? Він відклав крейду, витяг хусточку, витер руки і сказав, що є помилка. Ось тут і тут. Така й така. І тут почалося. Зав'язалась дискусія, що це все очевидно, що таким способом і не можна було нічого одержати і вони відчували, що тут щось не так, що в них завжди був сумнів щодо правильності цього методу...

Він засвітив лампу. Спати вже не хотілося. Встав. Розсунув завіски на вікні. Світало. Починався мокрий, обшмаганий хвилями осіннього дощу день. Осипалися останні квітки, їхні пелюстки плавали, полум'яніючи і в'янучи в брудних калюжах. Він протер шибку. Вітер розхитував верхівки акацій. Він відійшов від вікна й почав одягатися. Потім ступив до письмового столу, глянув на рукопис, погортав його і відклав. Не знав, чи зможе коли-небудь змусити себе знову взятися за розв'язання задачі Релленберга. Подивився на фотографію Іоанни, що лежала під склом, і відчув раптове тепло в грудях. Він сам зробив цю фотографію, і вона подобалась йому з усіх найбільше. Минуло вже півроку, як вона покинула його. Не витримала. Казала йому, що не вимагає, щоб він вибирав між нею й математикою, та витримати не змогла. Зрозуміло, була молода, не міг же він змусити її дні й ночі сидіти за його спиною, слухати, як він лається, і дивитися, як він рве аркуші списаного паперу. І вона пішла від нього. Він дивився на її фотографію із сумом, із твердою певністю в тому, що втратив її назавжди.

Через годину він уже був в інституті.

Відчинив двері свого кабінету. Зі стіни на нього глянув Релленберг. Він повісив його портрет, коли став доцентом. Тоді він був сповнений ентузіазму і сподівань, тоді Релленберг був для нього символом мети життя, він просто обожнював його.

Сів. Запалив сигарету й розклав записи. Через хвилину зловив себе на тому, що знову хаотично мислить над проблемою Релленберга. Він підвівся, і в цей час постукали в двері. Увійшов Модзінський, студент третього курсу, який був в його семінарі. Це надзвичайно обдарований студент, він часто дивувався з блискавичності його міркувань, оригінальності мислення, він нагадував йому його самого в студентські роки. Точно так само, як колись і він, Модзінський кидався на складні проблеми, хапав їх, мов бика за роги, падав, переможений, одразу підводився і знову кидався в атаку і так само, як і він, мало знаючи спеціальну літературу, часто йшов напролом у відчинені двері.

Кілька разів на семінарі Модзінський поправляв його, знав те, чого він сам ще не зрозумів, і, що найдивніше, завжди був правий. Він пишався Модзінським і любив його. А зараз бачив, як несміливо стоїть той у дверях, неголений, погано вдягнений, блідий і трохи розгублений, з портфелем, набитим книжками й записами, в полатаних штанях і геть стоптаних, але наваксованих черевиках. Він підійшов до Модзінського з простягнутою рукою.

— Добрий день, я вас слухаю!

— Я... професоре, на хвилинку... можна?

— Прошу, прошу вас, будь ласка! Сідайте!

Він підсунув йому стілець. Напевне, Модзінський прийшов з новими ідеями, подумав він, і не помилився.

— Я, професоре... Власне... Це означає... Те, про що ви говорили на семінарі. Так от, мені дещо вдалося.

— Будь ласка, я слухаю вас.

Модзінський підступився до дошки й почав квапливо писати свої сухі символи. Він страшенно бруднив, писав недбало, нерівно. Знаки виходили криві, великі, і він змушений був стирати зверху, бо дошка була маленька.

Весь поринув у розв'язування і тільки час від часу, не обертаючись, щось уривчасто пояснював. У міру того як Модзінський писав і говорив, професор жвавішав — він підвівся, сперся на підвіконня й уважно дивився. Студент міг уже не закінчувати. Спосіб, що він придумав для пояснення свого твердження, точно відповідав тезі Релленберга. Зроблено це було хаотично, недбало, несло в собі масу непотрібного баласту, та за один вечір можна було все відшліфувати. Це було те, що він безрезультатно шукав ночами.

Опанувавши себе, він підійшов до дошки і сказав:

— Спосіб, який ви пропонуєте,— оригінальний, але ваші трактовки дещо громіздкі, все це можна зробити далеко простіше. Ви буквально стріляєте з гармати по горобцях.

І коротко, без пауз, пояснив просто, кількома рядками, трактування, про яке тут ішлося. Він лише не сказав йому, що ця гармата могла б не тільки вбити горобця, а розбудити все місто.

Модзінський, розчарований і засмучений, та, як завжди, чемний, вийшов дивуючись.

Коли двері за ним зачинилися, він повернувся до дошки. Як же все просто! Чому йому в голову не прийшла ця думка! Ну, гаразд, нехай він, а ті, інші! Всі, хто працював над проблемою Релленберга. А зробив це його студент, несміливий і непомітний Модзінський. А сам він зрозуміє це? Чи зрозуміє, що розв'язав задачу Релленберга? І раптом він відчув заздрість. Ні! Він нікому не скаже. Спантеличений Модзінський не повернеться до цього, візьметься за щось інше. Ніхто не дізнається, що задачу Релленберга розв'язано. Розв'язано, а який же інтерес залишиться в нього в житті? Якби цього не сталося, він міг би надіятися на щось. А тепер? Що залишилося йому? Робота викладача. Він почував себе розбитим і спустошеним. Модзінський... заляканий студентик! І він, що сім років потратив на пошуки розв'язання! Що це означало б для Модзінського? Міжнародне визнання, можливо, кафедра? Правда, був іще й інший вихід. Він може покликати Модзінського і сказати йому, що той, по суті, розв'язав задачу Релленберга, а він йому допоможе, доопрацює й відшліфує, і робота з'явиться під двома прізвищами. Для Модзінського це була б честь. Але ж через кілька років той зрозуміє, що його обдурили. Крім злості, відчував здивування перед цим кволим студентом. Так просто! Все разом займе після редагування три-чотири друкованих сторінки. А про цю ж проблему написано цілі книжки. Ні. Він зважився. Кінець. Не скаже нікому. Та щось у ньому самому сталося, щось опиралося його намірам.

На лекцію він пішов, не підготувавшись, невідступно думаючи про те, що сталося. Він помилявся, замислювався, але не помічав здивування аудиторії. До кінця лекції зрозумів, що щось закінчилося в його житті. Він повернеться додому, прибере на столі. Та все буде марно. Чи варто братися за нову проблему? Ні, це неможливо. Це все одно, що, розлюбивши, тут же задивлятися на інших жінок. Нема сенсу.

Витираючи руки від крейди, він зайшов до бібліотеки. Що ж, доведеться відмовитися від семінару. На біса колупатися в дріб'язку, коли основна проблема перестала існувати? У бібліотеці, стоячи між полиць, він рився в книжках. І раптом почув голос Модзінського. Глянув поверх книжки й побачив його за столом із Риловою. Рилова вчилася з ним на одному курсі. Вони трималися разом, видно, кохання, а може, симпатії єднали їх. Вона не була ні вродлива, ні струнка. Та в неї були великі сірі очі, сповнені уваги й турботи, тобто того, чого найбільше треба було Модзінському. Він чув, як Модзінський казав їй надламаним голосом:

— Нічого, розумієш? Нічого! Це трактування він пояснив мені за півхвилини звичайним людським способом, не застосовуючи всього цього складного механізму, на який я потратив стільки годин! Я нічого не зможу зробити!

Рилова дивилась на нього з розумінням, швидше навіть із жалем, і гладила його руку.

— Не кажи так. Я певна, ти ще багато зробиш! Не всім це вдається одразу! Він теж, видно, не одразу дістав визнання...

Визнання! І він поволі вийшов з-за полиці. Він ні про що не думав. Постояв хвилину в нерішучості, самотній, нікому не потрібний. Тепер усе залежало від нього. Він міг підійти до них, сказати все, ощасливити Модзінського. Чи мав він на це право? І здивувався цьому своєму запитанню. Право? Ну звичайно ж. Модзінський здібніший за нього. Хіба це означає, що в нього в житті не буде невдач? Нехай спробує схопити удачу за хвоста. А що мені до того? Адже Модзінський не запитував його про проблему Релленберга. Чи має він право губити своє життя заради щастя Модзінського?

Він дістав сигарету, всунув її в рот. Далі, не вагаючись, підійшов до них. Поволі, низьким, стриманим голосом пояснив Модзінському, що той розв'язав задачу Релленберга. Потім узяв його рукопис, сказавши, що опрацює його, і вийшов, залишивши Модзінського з Риловою, щасливого, сяючого...

Те, що через два тижні після описаних подій в роботі Модзінського було знайдено помилку, вже не має значення. Важлива та тиха, спокійна ніч, в яку він входив сміливо, з високо піднятою головою, знову сідаючи за стіл, завалений паперами.

Бо ж кожен так само, як і він, вирушає у свою ніч, щоб знайти виправдання своєму існуванню і своїм зусиллям, щоб побороти свою власну душу.

МІХАЙ БЕНЮК

Заплава Вирнава

(Уривок з повісті)

...Минула одна весна, потім ще одна, і, може, збігло б ще багато весен, і мені на думку не спало б поїхати в село. Я б не поїхав, кажу, якби якось восени не одержав листівки від сестри, в якій вона писала, що заплуталась у справах і просить мене приїхати допомогти їй розібратися в них. Вона давно мені не писала, і я вирішив поїхати.

З обох боків річки височіли гори, вкриті лісами, схожі на розпростерті руки. Десь у глибині лісів була Бріха, моє рідне село. Але до села звідси далеко. Я радів, дивлячись на рисові поля, що з'явилися по берегах річки. Червонуваті лани рису блищали під променями осіннього сонця, і від цього якось по-новому сприймав я усі ці місця, де раніше ріс тільки комиш та верболіз, а вся земля рясніла чорними купками, що повиривали кроти. Ген-ген, куди гляне око, сумні місця зовсім змінилися завдяки працьовитості нової людини.

«Сама лише заплава Вирнава, бідолашна, лишилася, мабуть, зовсім голою»,— подумав я, і мій гарний настрій трохи затьмарився, неначе промайнула хмаринка, яка на мить заступила сонце.

В селі на мене чекало стільки новин! Замість товариства тут уже існував колектив, а Влад і Кирца сиділи в тюрмі.

— А в Ілісіє Хольдемульте як справи? — запитав я, ще й досі відчуваючи досаду.

— Як справи? Гаразд, бо він теж сидить у тюрмі,— відповіла мені сестра, не приховуючи задоволеної посмішки, яка освітила, наче ясний промінь, її засмагле під сонцем обличчя.— Бачиш, ти так рідко приїздиш, що вже й не знаєш, що робиться в селі!

А сталося ось що. Ілісіє Хольдемульте влаштовував усе так, що члени товариства вирішили на загальних зборах скасувати товариство. Іншого виходу ніхто не бачив. Бідняки, у яких було лише по одному гектару і які не мали тягла (а таких більшість у товаристві), висловлювали своє незадоволення. Їх наділили найгіршими землями під кукурудзу. Та не кукурудза їх турбувала, бо, що не кажи, її розподілили більш-менш справедливо. Найбільше незадоволення виникло через гарбузи й квасолю. Найкращі землі були

засіяні заможними, які мали робочу худобу, і вони одержали великий врожай гарбузів для свиней і квасолі для себе та для торгівлі.

Закінчивши оранку найкращих земель, заможні члени товариства починали оранку гірших, звичайно, за кошти тих членів, у кого не було тягла. Даремно то один, то другий раз у раз починав розмову, що було б непогано укласти договір з МТС в Бутані, за чотири кілометри від Бріхи. Голова ж розтлумачував їм, що трактори тільки перемелюють землю і що добре зорати її можуть лише кінні плуги під наглядом досвідченої людини. Коли ж хтось тримався іншої думки чи вперто наполягав на своєму, голова просто зупиняв його:

— А ти мовчи, сам знаєш, якою політикою ти займався до війни! Партія не забуде!

Чоловік, який ніколи й гадки не мав ні про яку політику, замовкав, бо знав, що все одно буде так, як каже голова.

Було й інше. От хоч би це. Голова обсадив соняшником усю кукурудзяну ділянку товариства, а врожай, звичайно, забрав собі. А коли розподіляли після обмолоту пшеницю, виявилося, що її менше на кілька центнерів. Люди гнівались, однак мовчали, бо переконалися, що завжди все кінчається так, як того захоче Хольдемульте. В нього були друзі і в районній Раді, і в райкомі, та де їх у нього не було! Один Сімеон не був його другом, і голова ненавидів його за те, що той занадто вже часто і без особливої потреби їздив до Бухареста.

— Що тобі там треба, у Бухаресті, Сімеоне? — питав голова.

— Що треба? Та ось їду побачитися з братом...

— З братом, кажеш?

— Еге ж!

— Ну, гляди, думай, що там йому кажеш! Не розводь пліток...

Ілісіє з погрозою дивився на Сімеона. Той знизував плечима і йшов собі.

Сімеон не був ні членом товариства, ні членом партії. Мав чоловік ваду: любив випити. Рідко, але випивав, щоб набратися мужності, і тоді не боявся вже нікого. «Ну-ну, покаже вам мій брат, от зачекайте!» — погрожував він, вимахуючи кулаком. Він звертався так до голови, який особливо несправедливий був до Сімеонової сестри Фініки.

Одне слово, були причини для незадоволення. Нема чого й дивуватися, що вони вирішили скасувати товариство. І як саме! Кожний зберігав за собою землю, яка лічилася за ним. «Ми не скасовуємо товариства назовсім,— сказав голова,— а робимо лише так, щоб кожний працював на власному полі, щоб не було суперечок і розмов».

Якщо хтось мав раніше два гектари, він і одержував два гектари, але голова одержав вісім, та ще по чотири на двох синів, тобто разом шістнадцять; земля там чудова, «першокласна» земля, як казали у нас, і близько від села, так що голова прямо з вікна своєї

хати міг спостерігати за роботою сіячів чи женців. Приятелі Хольдемульте напучували бідняків, яких була більшість, щоб вони теж голосували за скасування товариства. І от скликали загальні збори.

— І саме тепер п'яниця Сімеон рветься в Бухарест. Тут щось нечисто,— міркував голова.

— Хіба не однаково — поїде він чи ні? — відповів йому приятель Марку Пинтя.— Люди проголосують, і як вони проголосують, так і буде.

Хольдемульте почухав потилицю, і це означало, що він не був такий спокійний, як Пинтя.

Але він вірив у себе... тобто вірив, що йому кінець кінцем пощастить. У думці він лічив свої перемоги. Тільки історією з заплавою Вирнава старий був не зовсім задоволений, бо замість того щоб потрапити до його рук, вона потрапила в зажерливу пащу пожадливої річки. А окрім цього, у нього були самі лише перемоги, перемоги, перемоги. І хіба ж можна, щоб тепер усе пішло за водою? «Не буде цього»,— рішуче сказав собі Хольдемульте. Однак десь далеко в глибині душі гриз його страх. Йому здавалося, що він відчуває його, наче далекий грім: то чуєш, то не чуєш. «Чомусь саме тепер Сімеон збирається в Бухарест. Що ж...» — не йшло з думки Хольдемульте.

Та сталося чудо, інакше й не скажеш.

Сімеон упав з телеграфного стовпа і дуже побився: зламав собі руку, ногу, кілька ребер. Стовп звалився під ним! Покаліченого, повезли його в лікарню до Арада, про подорож до Бухареста, таким чином, не було вже й мови.

— Гляди, Сімеоне, ти надто багато базікаєш. Знову поїдеш до Бухареста, знову щось вигадаєте — ти і Фініка. Гляди...— попереджав його голова за кілька днів до загальних зборів.

— Не боюся я вас анітрохи,— байдуже відповів Сімеон.— Думаєш, ніхто не знає, що ви замишляєте із Здрингелеу та іншими?

— Сімеоне, гляди! Я тобі нічого більше не скажу. Стережись, бо це тобі так не минеться! У вас тут самі вороги, адже ти знаєш, що кажуть про твого брата з Бухареста: це він призвідця усіх нещасть!..

— Хто це каже? Ви самі!.. Здрингелеу, Влад, і той, з лісу.

— Я? Я, член партії?.. Говори зі мною обережніше, кажу тобі! І не вештайся туди й сюди. Чого тобі раз у раз у Бухаресті треба?

— Це вже моє діло!

— Будеш плакати...— пригрозив Хольдемульте, але слова Сімеона «той, з лісу» застрягли колючкою в його серці.

Видно, Сімеон знав і про це. Але яким чином? Було ж темно, йшов дощ, і ніхто не міг бачити Влада і того, з лісу, коли вони вийшли з хвіртки його двору. Та, до речі, було ж тоді вже далеко за північ. Щоправда, Хольдемульте не проводжав їх, бо періщив дощ, але ж Влад не міг не потурбуватися про те, щоб їх ніхто не побачив. Однак, якщо Сімеон знав і це, то треба було щось робити, щоб інші не дізналися.

Дуже зрадів Хольдемульте, коли довідався якраз за два дні до загальних зборів, що Сімеон покалічився. Але, звертаючись до Тоадера Циля, він лицемірно сказав:

— Бідолаха... шкода його! Так добре чоловік розбирався в телефонних справах! Та нічого не вдієш, коли голова в нього завжди важка, а мордяка червона від вина!.. І все ж таки мені його шкода...

А Пинті він сказав інакше:

— Оце так поталанило! Краще й не вигадаєш! Бачив? Ніби хтось навмисне підстроїв.

— Добре, що так вийшло. Тут ми хазяї, а в Бухаресті нам було б важче.

Як мені згодом стало відомо, сталося це так. Якось Сімеон, цілий день пропрацювавши під дощем, повернувся додому і тільки-но сів за стіл, як прийшов хтось і сказав, що внизу на річці обірвалися проводи. «Та чорт з ними!» — лайнувся Сімеон, кінчивши сьорбати юшку. Але все-таки взяв інструмент і пішов подивитися, де саме обірвано. Його не було годину, дві, три. Ось уже й ніч, а він усе не повертається.

— Що могло з ним статися? — спитала нарешті Фініка, стурбовано глянувши на невістку, що пришивала гудзики до чоловікової синьої сорочки.— Ану, Антоне, піди лишень до корчми, подивися, чи немає його там? — звернулася вона до свого чоловіка.

Антон пішов, та швидко повернувся. Сімеона в корчмі не було. Там сиділи тільки Гіоаке й Хольдемульте. Вони сварилися за дерева з заплави; голова доводив, що вони добре вчинили, вирубавши їх...

Молода жінка почала непокоїтися.

— Може, збігати мені на пошту спитати? — промовила вона.

— Не треба, піде Антон,— відповіла Фініка.

Антон повернувся із вісткою, що Сімеон подзвонив із стовпа, нібито знайшов місце пошкодження і що він там затримається. «Але я дивуюся,— додав поштовий службовець, з яким розмовляв Антон,— що він більше нічого не сказав. Це було приблизно дві години тому...»

— Боюсь, щоб не трапилося з ним чого,— промовив Антон.— Піду подивлюся, що там.

— І ми підемо! — разом вигукнули обидві жінки.

Дорогою вони зустріли Гіоаке. Від нього несло самогоном.

— Я тільки повечеряв і вийшов на вулицю, як зустрів Хольдемульте. Тепер дасть мені перцю моя Анка! А ви куди зібралися серед ночі?

Вони розповіли, що Сімеон іще не повернувся додому.

— Невже яка біда? — стурбувався Гіоаке.— Піду і я з вами.

І вони подалися серединою дороги вниз через село, поки не відійшли від околиці кілометрів за два-три. Дощ ущух, але грязюка була по коліна. Ніде нікого не видно. Антон кишеньковим ліхтариком присвічував попід телеграфними стовпами. Прислухалися, може, щось почують.

Дорога була безлюдна. До сусіднього села — п'ять кілометрів. Обабіч дороги росли старі верби. Обережно намацуючи дорогу, вони повільно переходили від одного стовпа до другого. Потім зупинялися і прислухались. Раптом Фініка вигукнула:

— Тихіше! Хтось стогне.

— Це він! — обізвалась Софія, Сімеонова дружина, і вони побігли; бігли, аж поки не побачили поваленого в бік поля стовпа. У темряві виразно чути було чийсь стогін. За хвилину вони знайшли Сімеона. Насилу одв'язали ремінь, яким він був прив'язаний до стовпа. Гіоаке з Антоном підняли телеграфний стовп, витягли Сімеона з-під нього і на руках віднесли до шляху. Жінки заголосили. Але непритомний Сімеон не чув їх, він тільки стогнав.

— Я побіжу в село по підводу,— схопився Гіоаке.

— Привези лікаря! — гукнув йому навздогін Антон.

При слабкому світлі кишенькового ліхтарика ті, що залишились, угледіли кров на Сімеоновім обличчі. Вона текла з рота. Рука й нога в нього були поламані. Та ніхто не знав, що діяти. Вони вперше зіткнулися з таким лихом. Всі безпорадно схилились над ним, прислухаючись до його стогону. Нарешті з нічного мороку почулося швидке торохтіння підводи. Хмари, струшуючи на землю останні краплі дощу, почали розходитись. Червоний місяць, схожий на серп, сходив із-за горбів, і здавалося, що ріжком він встромився у вершину найвищого з них. Підвода зупинилася, і з неї злізли лікар, секретар партійної організації, районний начальник органів безпеки і ще двоє. Лікар нахилився над Сімеоном. Він сказав, що у Сімеона важке поранення в голову внаслідок падіння. Він втратив багато крові,— треба зараз же одвезти його до лікарні. Йому потрібно перелити кров.

З запискою від парторга Гіоаке повіз Сімеона й лікаря в село, щоб там дістати машину. Решта людей лишилася біля стовпа.

— Тут щось не так,— промовив секретар партійної організації, а начальник вказав рукою на стовп, який було підпиляно до половини таким чином, що сам він міг стояти, але мусив обов'язково повалитися, якби хтось на нього виліз.

— Все ясно,— роздратовано сказав парторг.— Це зробили ті, що боялися поїздок Сімеона в Бухарест...

І от через два дні після цієї події відбулися загальні збори. Виступив Хольдемульте. Він все пояснив людям, а секретарі районного комітету партії лише уважно слухали його. Здавалося, все йде як по маслу. І навіть тоді, коли він розповів, як вони планували розпустити товариство і знову організувати його пізніше, ніхто й пари з уст не випустив. Це трохи занепокоїло Хольдемульте. Однак він закінчив свій виступ і запропонував перейти до обговорення, а потім голосувати.

В холодному залі районної Ради стояла важка хмара тютюнового диму. Хтось відчинив вікно. Знадвору, разом із шумом дощу і прохолодою вечора донеслося каркання круків.

— Зачини вікно, Пинтя! — наказав Хольдемульте. В ту ж саму мить відчинилися двері і до залу ввійшов районний начальник

органів безпеки з загорнутим у газету пакунком, який він тримав під рукою. Він попрямував до столу голови.

Хольдемульте підводиться, розводить руками і здивовано дивиться на начальника. Той, не промовивши й слова, розгортає пакунок і виймає з нього шкіряну куртку на овечому хутрі.

— Пізнаєш, товаришу голово?

— Так, це моя,— каже Хольдемульте.— Звідки вона у вас?

— Хтось її вкрав у вас, а ми знайшли...

— Господи! І заради такої дрібниці ти заважаєш зборам?! Ну, вкрали в мене, я це знаю. Хіба мені треба було йти і дзвонити про це всім? Її-то ви знайшли, а от більшої крадіжки розкрити неспроможні. Прийшов сюди, аж на збори, похизуватися, що ти на щось здатний?!

— Не сердьтеся, товаришу Хольдемульте! Ми робимо вам послугу, а ви гніваєтесь, замість того щоб подякувати і спитати, де ми знайшли річ, в якій ви так пишалися поміж нами. А знаєте, де ми знайшли її, товаришу Хольдемульте? На плечах «того, з лісу», який заявив, що він ваш приятель і що нібито він не крав її, а просто взяв у вас якось увечері з гвіздка, коли був у вас разом з Владом. Було холодно, і він одягнув куртку. Та я вважаю, що він украв її, і тому ми його заарештували.

В залі запанувала мертва тиша, як у могилі, з якої встав мрець, а мерцем тут був сам голова, і обличчя в нього зробилось блідо-зелене. Нарешті він запитав:

— А хто це «той, з лісу»?

— Хіба ви не знаєте? А він знає вас і дуже за вами скучив. Чекає побачення.

Перший секретар райкому щось сказав пошепки начальникові органів безпеки, а потім звернувся до присутніх з порадою відкласти збори у зв'язку з таким зовсім несподіваним випадком. Хольдемульте іще якийсь час опирався, але нарешті пішов разом з людьми, опустивши голову і ледве переставляючи ноги. Він відчував, що зараз йому кінець.

От які події сприяли перетворенню товариства на колективне господарство.

Хольдемульте і Здрингелеу розповіли про себе все: і як через Влада встановили зв'язок з «тим, із лісу», легіонером-фашистом, убивцею старого Вирнава. Куртка Хольдемульте, взята з сіней без відома хазяїна, принесла їм усім нещастя. Тої ночі, коли, погодивши все з Хольдемульте і Владом, бандит підпиляв телеграфний стовп, його впіймали міліціонери, що патрулювали біля Бирса Ноуе. Він не зміг вистрелити, бо міліціонери стояли за деревом, де ховалися від дощу, і коли вони навели світло кишенькового ліхтарика прямо йому у вічі, він одразу підняв руки вгору, а пилка випала з-під куртки.

— Тепер Хольдемульте чекає амністії, щоб його звільнили. А тобі як здається, звільнять? — спитала мене сестра, коли я вислухав усе до кінця.

— Не думаю! — відповів я і знову замислився, щоб могла означати розповідь Хольдемульте про самостріл з бузини.

Ці бандити вважають себе занадто розумними і гадають, що їх ніхто ніколи не зловить. Хольдемульте знав, що я перший написав брату Сімеона, але вважав мене нікчемою, нездатним завдати шкоди такій людині, як він, Ілісіє Хольдемульте. «Ти із свого самостріла думаєш вбити нас? Займайся краще своїми справами, нещасний». Ось прихований хитрістю і насмішкою зміст того, що він розповів. Однак кінець кінцем голова сам став жертвою своїх злочинів.

Але якщо я був слабкодухий, то Сімеонів брат не спав. Та й сам Сімеон, який здавався завжди таким безпорадним, цього разу добре допоміг.

— Сімеон мовчазна людина,— сказав мені якось Тоадер Циля, той, що віз мене на підводі до заплави Вирнава.— Однак він терплячий і завзятий, він одразу не здається. Не міг він так легко забути заплаву!

— Ну, а яка тепер заплава? — запитав я.

— Рай, справжнісінький рай на землі! Тобі треба на неї подивитися! — вигукнув Тоадер.— Вона належить каменоломні й досі. Але ж який там тепер горо́д, матінко моя рідна! Сімеонів брат прислав сюди інженерів та агрономів, а вони — справжні чарівники. Ти обов'язково мусиш її побачити!

Перед від'їздом із села я вирішив таки поглянути на заплаву. Мені не терпілось самому переконатися в тому, про що розповідав Циля.

По дорозі я пригадував заплаву, яка так довго перебувала під владою дикої природи, як її, багату та щедру, захищали руки старого Вирнава від лютої води і людей, ще лютіших і жадібніших. Потім я пригадав заплаву, що лежала під сонцем, схожа на облізлу ослячу шкуру, обчищена злодіями і знову кинута на милість води, бо трудівникам не вдалося стати справжніми її господарями. Мені не терпілося побачити, що сталося з нею за цей час. І це варто було побачити. Я підійшов до тванистої колись Голої балки, що губилась поміж кущами й бур'янами,— притулок болотної риби і водяних птахів. Тепер я не впізнавав її. На місці колишніх боліт розлився ставок з перекинутим через нього бетонним містком. Ставок наповнювався річковою водою, а коли річка виходила з берегів, він правив за стік для бурхливої води, яка тепер уже не могла розливатися по заплаві. Від ставка починалося рисове поле із зрошувальними рівчаками, розділене на квадрати цементованими жолобами. За ним розкинулась велика ділянка помідорів. Стебла згиналися під вагою соковитих яскраво-червоних плодів. Далі йшла ділянка перцю: був тут довгий і тоненький перець, широкий і товстий, як перепелиця восени, був і темно-зелений та круглий, як м'яч. Жовтіє картопляне бадилля — час було копати картоплю. Червоний буряк розстелив по землі своє криваво-зелене листя. Ще лишалися незібрані білі гарбузи, кавуни та дині. Це був справжній «рай» овочів, як на натюрморті голландського живописця. Під ясним спокійним небом сповнювали повітря своїми пахощами осінні квіти —

жоржини, петунії, пеларгонії. Невеличка ділянка маку — круглі головки з зубчастими коронками над ними — примостилася коло грядки червоних жоржин. Обабіч стежок вигналися рівні міцні стебла соняшників, своїми повними зернят чашами вони важили золото сонячних променів.

Високо на пагорку замість колишньої мазанки стояв кам'яний будиночок. На березі річки висаджені великі дерева і маленькі саджанці. Перед будиночком сидів хлопчик років трьох і ласував кавуном. Він заївся по самі вуха соковитою м'якоттю, і чорні зернята поприлипали йому до носа.

— Як тебе звуть? — спитав я його.

Він зиркнув на мене великими очима, схожими на лілові квіти маку. Потім, відклавши скибку, відповів:

— Гіца. І мені тли локи.

Підійшов його батько з великим кошиком перцю. Це був той самий сторож, з яким я колись розмовляв. Я не питав у нього більше, як справи. Я тільки подивився на кам'яний клин, що врізався прямо у воду. Весь берег було загороджено аж до того місця, де річка нарешті заспокоювалася і ділилася на кілька рукавів серед острівців, поросліх верболозом і кущами.

Сонце сідало повільно, здавалося, воно задоволене тим, що цілий день гріло землю і дало достигнути овочам для робітників каменоломні. Щось тихо лопотіла хвильками річка, наче випещене немовля у колисці, і блищали відблиски червоних, золотих і срібних променів сонця, немов сміялися й промовляли: «Завтра вранці знову почнемо свою роботу».

Тільки де-не-де клубочилися, наче ті опудала, чорні хмарки, налякані сонцем, що наступало на них величезним вогненним колесом.

Польська Народна
Республіка

ЯН БЖОЗА

Гребля

Скеля круто здіймається до сірого неба. Її кам'яне тіло, наче іклами велетенського знавіснілого чудовиська, поколупане вибухами динаміту. Під скелею ревуть мотори бульдозерів, екскаваторів, підіймальних кранів, а поміж машин — люди, як мурашки. Вони вантажать на самоскиди дрібні уламки каменю, які щойно злетіли високо вгору в іржавій хмарі вибуху. Важкі машини ревуть, викидаючи чорні клуби вихлопних газів. Кран забрався глибоко в пролом і, наче велетенський птах, вибирає звідти щонайбільше каміння; він зсипає його у кузови самоскидів, і машини від'їжджають, підскакуючи на вибоях. Кранівник Ясек Воробей у шапці набакир орудує ковшем. Під гуркіт, ревисько, крик люди вгризаються в граніт, який відбиває їхній натиск із спокійним усвідомленням своєї могутності. Десь унизу молодий інженер у білій касці кричить у мікрофон маленького транзисторного передавача. Кричить до хрипоти, але його голос губиться в шумі роботи. Черговий інженер з тривогою позирає на свинцеві хмари, що нависли над скелею. Мабуть, буде дощ.

І дощ пішов. Спочатку він ледь мрячив, але поступово набрав сили й перетворився на справжню зливу.

День ураз померк, машини й люди в напівсутінках здаються невиразними тінями. Та лопати й далі літають туди-сюди, здається, навіть із ще більшою впертістю. Гурт тих, що навантажують самоскиди, невтомно вергає лопатами. Франек, на прізвисько Роззява, працює неквапливо, немов роздумуючи; з ним поруч коротун Капала махає лопатою швидко-швидко, ніби хоче камінням пробити стіну дощу; двоє нерозлучних дружків, Алоїз і Юзек, чисто підбирають щебінь. Їхні лопати голосно дзвякають, наче й рев машин не так чути. Алоїз покрикує на приятеля: «Ворушись, Юзеку, не стій, ворушись!»

Трошки вище, збоку, завмер Рябий Міхал. Він не працює. Стоїть під дощем, мов статуя, спершись на лопату, і дивиться поперед себе затуманеними очима. Ніхто його не підганяє, всі знають: у чоловіка лихо. Вчора прийшов лист: втекла його жінка. Увечері, в бараці, прочитавши листа, він вхопив ножа й хотів був зарізатися. Довелося поборотися, поки забрали в нього той ніж. Міхал був п'яний, та й інші всі теж; тому, коли вони його приборкали

й повалили на ліжко, всі відхекувалися від утоми, а гураль Бахледа втішав його такими словами: «Плюнь, брате, бабів кругом повно, не вір бабі, в суки правди, як у решеті води». Алоїз посилав Юзека по горілку, щоб залити тугу. Потім він звелів йому співати. Юзек співав, інші — хто слухав, а хто підтягував, сидячи на ліжках. Рябий Міхал тупо дивився поперед себе, геть так само, як сьогодні під скелею.

Недалеко від Міхала примостився несусвітний лобуряка Франек, прізвища якого ніхто не знає.

Франек вдає, ніби працює: то камінець підчепить лопатою, то розмахнеться й кудись його кине, та все це тільки про людське око. Франек не приховує, що на заробітки йому начхати, грошей у нього до біса. Звідки — нікому до пуття не відомо. Здогадуються: хлопець, мабуть, не чистий на руку; видно, набив гаманець на вдалому ділі й тепер ховається на будівництві від міліції. Найбільше доймає Франека бородатий Амброзій: намагається навернути негідника на праведну путь. Сипле цитатами з біблії, страхає пекельними муками і погибеллю душі. Всі над Амброзієм насміхаються, а він гне своє. Ось і зараз, підставивши обличчя під струмені дощу, він запально говорить: «А тому, братія, прагніть добрими ділами навертати до того ж інших, бо, творячи добро, ви ніколи гріха не вчините!» По обличчю в нього струмками збігає вода.

Підривник Гочол, сілезець, іде до скелі. Іде, наче в атаку, притиснувши до живота бур, як гвинтівку. Отвори треба бурити на великій висоті. Принесли драбину, підривник лізе на самий верх і прикладає бур до кам'яної стіни. Його трясе, і драбину трясе. Люди внизу ледве її втримують. Гочол заклав заряд і запальний шнур. Тепер він, не кваплячись, обережно злазить із драбини. Люди розбігаються хто куди, ховаються. Крик «горить!» ледве чути в шумі дощу.

Глухий гуркіт, хвилинна тиша, і люди з острахом потяглися до нового пролому в стіні. А дощ лле безперервно. Одяг до рубця промок, вода затікає в очі, в вуха. Та й сили вже вичерпуються. В проломі застряв самоскид. Його штовхають що є сили, підкладають під колеса мокрі дошки. На руках здуваються м'язи, обличчя застигли від натуги. Врешті ревнув мотор — і машина зрушила з місця. Лопати мигтять, як блискавки під дощем, кран жадібно проковтує здоровенні уламки скелі. Злива ще дужчає, і її шум покриває всі інші звуки.

Бригадир Клісь пробує закурити. Він підліз під кузов самоскида, сірники ламаються один за одним, намокла сигарета розлазиться в пальцях; він бере другу, третю, клене на всі лади погоду, нарешті якось таки припалює. Бригадир Клісь запеклий курець. Він немолодий, добре виголене обличчя порите зморшками. Він думає, чи не пора закруглятися? Якщо дощ не вщухне, працювати стане неможливо. Бригадир вилазить з-під самоскида і, пробиваючись крізь зливу, іде до схованого під скелею передавача. Він кричить у мікрофон, що так далі працювати неможливо, треба спускатися. Та

в навушниках скрипучим голосом черговий товче своє: ні в якому разі він не має наміру провалювати план і стирчати під цією сатанинською скелею до весни. Махнувши рукою, Клісь зриває навушники і бреде назад до машин. Люди, одірвавшись од своїх справ, дивляться на нього, але він схопив лопату й підгріб щебінь — отже, треба знову братися до роботи. Не всім це подобається. Стах Лужа, високий брюнет з борідкою, шпурнув лопату на землю. «З мене годі!» — крикнув він. Тоді бригадир Клісь підійшов до нього і звелів підняти лопату. Вони стояли один проти одного, впритул, лице в лице. Стах перший не витримав, поволі нагнувся і підняв лопату. Стах Лужа, неспокійна душа, вчився в університеті, покинув, шукає свого місця на землі, а поки що краде динамітні патрони, збирається комусь помститися. З ним поруч, як завжди, чесно трудиться до сьомого поту Манек Голубок — симпатичний блондинчик у строкатому светрі. Завжди він усміхається, з кожним готовий погодитися, кожному радий прислужитися, і ця його лагідність декому здається підозрілою. Либонь, накоїв хлопець лиха. І спиртного в рот не бере, вчора під час пиятики теж кудись щез: розтав — і кінці в воду. А пиятика була добряча. Барак так і ходив ходором, так і підскакував від п'яної веремії. І гув від притупування гураля Бахледи, який пустився танцювати, як на гуральському весіллі, прудко-прудко перебираючи ногами й голосно приспівуючи: «Обійшов я всі вершини, заблукав я у лісах, тільки тягне до родини, сниться русая коса». Вистукували по столу кулаки, з брязкотом розбивалися склянки. Франек, прізвища якого ніхто не знає, жменями розкидав монети. Ніхто їх збирати не хотів. «Плював я на твої гроші!» — хрипів здоровило Лисий, а Амброзій-бородань завів свою шарманку: «І будеш ти служити во ім'я господа твого, як усі ближні його, що стануть у призначену годину перед ним». Нерозлучні дружки Алоїз і Юзек усе хиляли й хиляли: час від часу то той, то той вигукував різні слівця. Алоїз ще кричав, що тиснуть чоботи: «Допоможи роззутися, Юзеку». Юзек, сопучи, стягував з приятеля чоботи. Недоук студент Стах Лужа погрожував: «Я їм ще покажу!..» — і потрясав знесеними до небес кулаками. Бригадир Клісь все бубонів про кляту скелю, що вони мусять її хоч зубами прогризти, хоч пазурами роздерти. Що він у своєму житті всілякі скелі бачив, але такої холери ще не зустрічав. Знайшлися в бригадира і слухачі — сиділи мовчки, підперши голову хто кулаком, а хто склянкою. Бригадир розповідав про греблю в Соліні: «От де, братці, була гребля, наша в порівнянні з нею — тьху, мізерія. А коли відкрили шлюзи, вода як рвоне, шум зчинився пекельний, свого крику не чути було. Всі горлали, махали шапками, а один хлопець стягнув із себе новий піджак і кинув у воду. Отаке-то, браточки, було...» І тут через рік-два так само буде, тоді вони самі зрозуміють, що таке будівництво греблі, а потім її відкриття. Щоб цієї хвилини діждатися, варто з останніх сил трудитися в спеку, в холод, по вуха в болоті.

Заради цього варто!

Дощ припустив ще дужче, періщить і періщить. Та й люди наче ошаліли. Впертість на впертість. Після нового вибуху знову заблискали лопати. Стемніло, засвітились прожектори, в їхніх променях скачуть людські тіні. Злива шумить, заглушуючи рев машин, тільки чути, як видзенькують лопати. Вони вистукують уперто, нестримно, шалено. Навіть Франек Роззява повертається жвавіше, а в коротуна Копали лопата так і літає сюди-туди. Тільки Амброзій, бородатий апостол, працює лінькувато. І раптом Рябий Міхал, який весь час стояв непорушно, хоч вода струмками стікала в нього по спині і по грудях, опам'ятався, крякнув і взявся до роботи. Та й інші слідом за ним — на радощах, що в чоловіка на душі полегшало. Студент завзято розмахує лопатою — в нього поздирані мозолі, на долонях виступила кров, і через те ще лютіше воює він із камінням. Алоїз кричить на Юзека: «Заспівай, Юзеку, заспівай!» Юзек співає. В світлі прожектора обличчя в нього таке, наче він щойно випірнув з води.

КЛАРА БІХАРІ

Вечірня школа

Вийшовши з хати, старий Кайтор озирнувся, окинув поглядом вулицю Віраг, але не пішов нею, а звернув у вузенький провулок і далі почимчикував попід городами й садами. Під накинутим на плечі піджаком він тримав велику книжку з пошарпаною палітуркою. Люльку за звичкою встромив у зуби, але не запалював її. З-під чорної каракулевої шапки стирчало ріденьке сиве волосся, а на скронях виступили сині жили. Старий Кайтор ішов, опустивши голову, і навіть не помітив, як привітались жінки та діти, що пройшли повз нього.

Йдучи горбкуватою стежкою, розтоптуючи чобітьми гнилі фрукти, що попадали з навислих над нею віт, він раз у раз поглядав на носки своїх чобіт.

Навіщо пішов старий Кайтор цією стежкою? Адже він весь час порався коло своєї худоби вдома або робив щось на ниві, яку одержав од держави після визволення країни від фашистів. Ні додому, ні на ниву ця стежка не веде. У вільний од роботи час він сідав на лаву перед хатою і, попихкуючи люлькою, милувався двома своїми правнуками: дев'ятирічним Лайком і його меншим братиком Феріке.

Старий Кайтор і сам не знав, навіщо пішов сюди. А може... Може, через книжку? Мішків та дров він попоносив протягом життя дуже багато, але з книжкою в руці ще ніколи не проходив селом.

Він узяв у руки велику книжку і уважно глянув на неї. На старій обкладинці з товстого картону був намальований гусар на коні. Він тримав у правій високо піднятій руці шаблю, а голову повернув назад, наче за ним гнався загін ворогів.

Старий Кайтор зупинився, втупився поглядом у гусара, потім тремтячими, незграбними пальцями розкрив книжку.

На пожовклих сторінках вишикувалися струнки чорні букви. Старий Кайтор з напруженою увагою, серйозно розглядав ці загадкові чорні лінії. Не закриваючи книжки, він пішов стежкою далі. Та зненацька гілка, що звисала низько над стежкою, вдарила його по обличчю. Старий підвів голову і відчув приємний запах дозрілих персиків.

— Гм,— буркнув він собі під ніс,— тоді було так само.

Він похитав головою і посміхнувся, бо раптом згадав той час, коли востаннє проходив цією стежкою. Відтоді минуло вже шістдесят чотири роки. Ой, як це було давно! Старий Кайтор ніколи не

згадував про свою молодість. Згадав лише тепер, коли його зачепила гілка.

Тоді він був довготелесим дванадцятирічним хлопчаком і теж ішов до школи, як тепер. Тоді він теж не хотів іти селом, щоб шестирічні першокласники не глузували з нього. Його не віддали завчасно до школи, бо нікому було пасти худобу. Інша дитина, може, й раділа б з цього, але молодого Кайтора вабила до школи якась невідома чудодійна сила. Сусідські діти часто сідали біля нього край поросло жовтими квітами рівчака і читали по складах буквар. Тоді він відчував, що заздрить хлопцям, які вчаться в школі, почував себе якимсь відірваним від решти дітей, ніби був сиротою. Дивлячись на широкі коров'ячі спини, на їхні волохаті хвости, якими вони зганяли з себе мух, він часто замислювався. Словами навряд чи міг би він розповісти тоді, про що думав.

Часто, бувало, пролежував цілими днями на соковитій траві або неспокійно ходив по пасовиську. Відчував, що, поки лежить горілиць, дивлячись у небо, повз нього проходить щось важливе. Коли першокласники сідали край рівчака, тримаючи на колінах буквар, він часто думав про те, що тільки з допомогою цих химерних знаків можна досягти тих неосяжних незнайомих далей.

Восени, коли батьки продали корову, він доти канючив і докучав матері, аж поки вона врешті не дозволила йому одягти чисту сорочку; повісила йому через плече торбину і послала до школи.

Тоді він теж, крадучись, ішов цією стежкою, і серце його тривожно билося. Найбільше він боявся, щоб діти, які знали більше за нього, не глузували. Тоді теж його по носі вдарила гілка, може, саме ось ця, яка щойно вдарила його по обличчю.

У першому класі вже почався урок.

Учитель був червонолиций, низенький на зріст чоловік з цупким, мов дріт, волоссям. Він стояв на кафедрі. Побачивши хлопця, спитав:

— Чого прийшов?

А він стояв, чухав одною босою ногою другу; нарешті промовив:

— Я вчитись прийшов.

— Вчи-и-и-тись?

Учитель протяжно вимовив «и», його інтонація була образлива і холодна як лід.

У маленькій, але мускулястій руці заворушилась паличка:

— Навіщо вчитися такому бугаєві, як ти? — мовив він.— Твоє місце на ниві. Біжи хутко додому і скажи матері, що даремно вона посилає до школи такого великого бельбаса, коли в полі стільки роботи.

Якийсь час він стояв розгублений, переживаючи тяжку ганьбу. Діти хихикали, показували йому ослячі вуха і висовували язики. Відчував тільки, що найкраще було б розтанути, щезнути, перетворитися у ніщо. І сам не пригадує, як опинився вдома.

Мати з полегкістю, задоволено сказала:

— Бачиш, ти не потрібний їм. Та воно й правда, ти вже великий хлопець. Чого тобі там байдикувати?

Відтоді він обминав і школу, і самого вчителя. Якось увечері він побачив його за вікном. Вчитель розмовляв з чорноокою босою молодицею, що стояла поруч. Хлопця тоді охопила така лють, що йому закортіло підійти до вчителя і вдарити його по червоній пиці.

Минуло багато років з того часу. Коли Кайтор вже став дідом, він познайомився в полі із студентом, що проводив у селі канікули. Студент читав книжки і натхненно декламував вірші. Окремі слова віршів старий Кайтор не дуже й розумів, але ці мелодійні рядки глибоко запали йому в мозок і серце.

Полола дівчина у квітнику своїм,—
Іще не підійшли воли під дім,
Не глянувши в той бік, вона пізнала вмить,
Чия гарба рипить, чий то батіг лящить.

Але студент читав йому й інші вірші, натхненні і страшні, вірші, які розтривожили його душу і розбудили в ньому невгамовність молодих років. І він просив студента:

— Кажіть ще, кажіть.

Студента вразила така цікавість Кайтора, і в день від'їзду він подарував йому велику книжку:

— Візьміть, дядьку Кайторе. В цій книжці надруковані ті вірші, які я вам читав.

Так, відтоді минуло вже понад тридцять років. Він зберігає книжку і часто жадібно поглядає на незнайомі літери. Ці літери — як те насіння, з якого ожили б вірші, якби він умів читати.

Старий Кайтор замріявся і не помітив, як опинився коло школи. А побачивши школу, дуже розхвилювався, як тоді, коли ще був дванадцятирічним хлопцем. Він покахикав і, хоч погода була суха, старанно почав витирати чоботи об ганчірку, що лежала перед дверима.

Увійшов у клас. Електричне світло осліпило його. Якийсь час постояв, кліпаючи очима і тримаючи шапку в руці.

Люди в класі загомоніли, і він кілька разів почув своє прізвище.

— Кайтор... Старий Кайтор.

Він оглянувся. Молоді і літні жінки, парубки, сивоголові батьки й діди сиділи за партами. Побачив він і хрещеного сина, Шандора Балога, якому пішов уже п'ятдесятий рік. Тут сидів і Петер Бодоні, старий сторож, який міг підібрати будь-яку риму, проганяючи птахів та дітей з ниви. Заспокоївся. Правда, він старший від усіх присутніх у класі майже на тридцять років. Але що ж тут страшного? Адже й вони не діти, а проте не соромляться ходити до школи. Усміхнувся. «Химерна ж вона, школа, де вчитель наймолодший. Адже він схожий на молодого студента».

Учитель стояв біля столу з крейдою в руці. Глянувши на гостя, він сказав:

— Добрий вечір, діду Кайторе. Ви вчитись хочете?

Старий Кайтор підкрутив вуса і соромливо відповів:

— Я чув, що в нас тепер навіть старих навчають грамоти.

— Правильно ви чули. Сідайте ось тут, за першу парту, щоб краще бачити дошку.

Кайтор потупцював якийсь час посеред класу, поправив на собі піджак, сів, простягнув уперед руки і поклав долоні на парту. Його охопило таке почуття, ніби він знову став дванадцятирічним хлопцем. Серце старого Кайтора глухо закалатало, в горлі наче клубок застряв.

Учитель знову звернувся до нього:

— Чи є у вас зошит і олівець, діду Кайторе?

— Ні, немає. Є лише ось ця книжка, її я дуже хотів би прочитати.

Молодий учитель узяв з рук старого товсту книжку. Прочитав заголовок на обкладинці і глянув на Кайтора:

— Це вірші найвидатнішого нашого поета. Кращої книжки й не знайдете.

— Отож. Тому й хотів би прочитати її якнайскоріше.

У класі прокотився тихенький смішок.

Бодоні, що сидів за другою партою, підштовхнув старого в плече.

— Ого, дядьку Кайторе, воно не так швидко дається. Ми ось провчилися вже багато уроків, а ще повільно читаємо.

— Та навіщо вам морочити собі даремно голову, дідусю? — зауважив хтось дзвінким, молодим голосом.— Надто вже товста ваша книжка. Навряд чи дочитає її до кінця той, хто вже одною ногою стоїть у могилі.

Кілька чоловік засміялись, але інші з докором глянули на них, і ті замовкли.

Та й сам Кайтор сміявся, бо відчув, що люди не мають наміру його ображати, що вони тільки жартують.

Учитель підняв руку на знак того, що просить тиші, поклав перед старим Кайтором папір та олівець, потім підійшов до дошки і сказав:

— Слухайте-но уважно. Тепер вивчимо кілька нових друкованих літер.

Кайтор напружив усю свою увагу і немов прикипів поглядом до шкільної дошки, на якій рука вчителя виводила лінії.

— Оце літера «П». Спочатку проведемо дві лінії, потім зверху з'єднаємо одну з одною. А це велике «Е». Воно схоже на дитячий рот, в якому залишилось лише три зуби. Буква «Т», знов-таки пряма лінія зверху вниз, а вгорі перекладинка. Ця літера схожа на кайло або на молоток.

У шорстких, грубих пальцях старого Кайтора тремтів тоненький олівець. Але старий не писав олівцем, не знав навіть, навіщо тримає його в руці. Він тільки впився поглядом у літери, написані на дошці, ніби бажаючи їх проковтнути. Але він бачив їх не так, як пояснював учитель. Перша здавалась йому пужалном з вигнутим праворуч батогом, друга — поставленою ребром бороною, третя — журавлем над колодязем. І за цими трьома знаками він відчув землю, в якій порпався вже шістдесят п'ять років, яка нарешті стала його власністю.

Пужално, борона, журавель від колодязя. В пам'яті його на все життя викарбувались ці знаки. Він взяв книжку і раптом аж у голові запаморочилось — на товстій старій обкладинці книги чітко були надруковані ті три літери: ПЕТ.

Адже він вміє читати.

Послинивши два пальці, він повільно почав перегортати сторінки книги. На всіх сторінках він знаходив пужална, борони та колодязні журавлі. Вони були розкидані по всіх сторінках. Незабаром він вивчить решту знаків і тоді вже зможе прочитати книжку до кінця, складаючи ці знаки один до одного. Він зможе сам прочитати ті вірші, що їх декламував йому тридцять років тому той молодий студент.

Вчитель звернувся до нього:

— Ну, що там у вас? Може, щось трапилось?

Кайтор хотів відповісти, мовляв, нічого не трапилось, але з горла вирвались якісь уривчасті, схожі на булькання звуки. Середнім пальцем кілька разів ткнув на обкладинку:

— Я вже... в... вже знаю. ПЕТ... ПЕТ... ПЕТЕФІ.

Більше нічого не міг сказати. Але десь глибоко всередині душі ніби пом'якшав той корч, що душив його півстоліття.

Старий Кайтор обернувся назад, до людей, і, побачивши задумливі погляди чоловіків і жінок, відчув якусь невимовну юнацьку радість і вигукнув хриплим, неприродним голосом.

— Ви чули? Я прочитав! Сам прочитав!

ВІЛЛІ БРЕДЕЛЬ

П'ятдесят днів

Вода бурхливо прибувала, невпинно зростав її нестримний потік, що виривав з землі дерева, зносив огорожі; хлинувши в село, зупинявся на якусь мить перед першими будинками, потім швидко розливався по дворах, затоплюючи комори, стайні, халупи села, що лежало в долині. У шаленому вирі води разом з рештками зруйнованих будівель пливли люди, худоба — все, що не встигло вчасно знайти собі безпечне місце.

До пізньої ночі через село, сповнене розпачливим криком людей і зляканим ревом худоби, шалено рвалися в долину потоки каламутної води і крижаної маси. Подекуди між кроквами зруйнованих будинків виднілися трупи вбитих чи потонулих людей і тварин. Із товстого шару мулу, нанесеного водою, де-не-де стирчали задубілі трупи. На дахах і в кімнатах уцілілих будинків, скоцюрбившись у пітьмі, сиділи жителі села, цокотіли в них зуби від холоду.

Сусід нічого не знав про сусіда в цю страшну ніч. Стихійне лихо захопило їх так зненацька, що кожен думав тільки про те, як би врятувати своє майно. Деякі селяни, незважаючи на смертельну небезпеку, в крижаних потоках води намагалися врятувати свою худобу, і подекуди корови ревли й тремтіли на горищі разом з людьми.

Найсміливіші, що на світанку наважилися вибратись через багно на вулицю, були в розпачі, коли побачили страшні руїни. Дика стихія, наче велетенською булавою, трощила вирваними з коренем деревами людей, тварин, будівлі. Вранці витягли з-під метрового шару мулу вісім утоплеників. Їх поклали на пагорку біля села. Мовчки стояли коло них селяни, уникаючи дивитися один одному у вічі. Нарешті один сказав те, що, мабуть, у багатьох було на думці:

— Відмучились!..

Поліцайрат [1] Фідлер, переконавшись, що село Брухштедт [2] найбільше потерпіло від стихійного лиха, повернувся до сусіднього села Бад Тенштедт, якому повідь теж завдала шкоди, хоч і значно меншої. Телефонна лінія в Брухштедті була зруйнована. В Бад Тен-

---

[1] *Поліцайрат* — начальник земельної поліції (Німецька Демократична Республіка).

[2] *Брухштедт* — село в Тюрінгії.

штедті Фідлеру вдалося зв'язатися по телефону з управлінням народної поліції землі Тюрінгії та з міністром внутрішніх справ Гебгардтом, який був родом теж із Тюрінгії. Фідлер і Гебгардт добре знали один одного ще в тяжкі роки перебування в концтаборі Бухенвальд. Не минуло й години, як міністр прибув до Бад Тенштедта.

Фідлер доповів йому, що за попередніми даними в Бад Тенштедті зруйновані тільки деякі будинки, кілька десятків затоплено водою. Про смертні випадки ще нічого невідомо. За наявними відомостями в Брухштедті загинуло вісім осіб, зруйновано коло сорока будинків, вдвоє більше пошкоджено, потонуло близько трьохсот голів худоби.

— Погані справи, чорти б його взяли! — вихопилося у Гебгардта. Потім він запитав: — Що ви зробили, щоб допомогти потерпілим?

Фідлер відповів, що насамперед він вважає необхідним прибрати трупи тварин, а також очистити село від намулу, щоб ліквідувати загрозу епідемічних захворювань. Сюди вже викликані рятівні команди народної поліції і пожежників.

Міністр на знак згоди кивнув головою і зауважив, що не можна забувати й про живих:

— Адже їм також потрібна негайна допомога! Дітей і старих треба вивезти... Ну, а що потрібно для того, щоб прибрати намул?

— Гадаю, що потрібно буде вивезти близько 12—15 тисяч кубометрів намулу. Отже, треба щонайменше чотириста возів і...

— Чотириста возів? — злякано скрикнув Віллі Гебгардт.— Ти що, з глузду з'їхав, Фідлер? Де я їх візьму?

Поліцайрат Фідлер тільки посміхнувся і знизав плечима.

— Чотириста возів? Та щоб я вмер на цьому місці, коли знайду їх. Справді, скільки все-таки буде потрібно, щоб ліквідувати заподіяну шкоду?

— Безперечно, значно більше! — вставив Фідлер.

— Ходімо! — І Гебгардт відійшов з Фідлером набік.

Отак віч-на-віч часто приходили до згоди ще в концтаборі Бухенвальд, коли обидва були уповноваженими своїх бараків. Справді, вкупі їм доводилося переживати багато чого гіршого — і все ж вони перемагали. Вони вже не раз виручали багатьох людей ще з більшого нещастя. Про це й нагадав він, тепер міністр, своєму давньому друзяці, що стоїть перед ним зараз в уніформі офіцера народної поліції. Гебгардт запропонував йому вжити всіх заходів, щоб якнайскоріше запобігти небезпеці епідемічних захворювань. Усі колодязі в селі закрити. Організувати підвіз питної води. Негайно вивезти загиблу худобу. В разі можливих ускладнень — повідомляти його по телефону або через кур'єра.

Вони мовчки підморгнули один одному, потиснули руки, точнісінько так, як колись у Бухенвальді, і обидва були впевнені: цей не підведе!

Віллі Гебгардт поїхав до Ерфурта. Насамперед він зайшов до земельного і міського відділу Соціалістичної єдиної партії Німеччини. Члени Секретаріату вже зібралися, обміркували становище

і радилися, яких заходів допомоги необхідно вжити. Гебгардт доповів також про становище в районі катастрофи. Він коротко охарактеризував руйнування в селі Брухштедт, яке найбільше потерпіло від поводі. Цілком зрозуміло, що Соціалістична єдина партія мусить бути керівною силою в організації допомоги населенню, але найважливіше те, що допомогу треба надати *негайно;* тоді кожен громадянин Тюрінгії побачить, що уряд всіма силами допомагає співвітчизникам у біді. Необхідно мобілізувати всі організації Національного фронту, уряд повинен підтримати справу допомоги потерпілим всіма засобами.

Міністр-президент Еггерат призначив на сьогодні надзвичайне засідання уряду. З Секретаріату Гебгардт поїхав до міністерства.

— Ви, напевно, вже знаєте, що трапилося! — вигукнув він, ледве сівши до столу.— Дозвольте мені коротко доповісти!

І він ще раз охарактеризував становище в Брухштедті і в Бад Тенштедті. Він вимагав, щоб уряд негайно обміркував питання всебічної допомоги населенню і накреслив першочергові заходи. Під час наради до міністра підійшов один з відповідальних працівників міністерства Туссін і повідомив його, що представник Радянської контрольної комісії в Тюрінгії гвардії генерал-майор Колесниченко просить міністра прибути до нього.

В кабінеті генерал-майора міністр побачив ще кількох радянських офіцерів. Перед генералом на столі лежала карта Тюрінгії. Міністр побачив, що деякі населені пункти в районі катастрофи підкреслено червоним олівцем.

— Погані справи, пане генерал! — І він хотів розповісти генералу і присутнім офіцерам подробиці стихійного лиха.

Та генерал зупинив його і сказав, що це йому вже відомо. Йому б хотілося знати, які заходи передбачає вжити уряд.

«Чи ти ба,— подумав міністр,— він уже все знає. Як же він довідався? Звідки?» І він знову кинув погляд на розгорнуту карту, щоб переконатися, чи то справді потерпілі населені пункти підкреслено червоним. Він був би дуже радий пересвідчитись, що генерал знає не все. Але Гебгардт бачив, що село Брухштедт підкреслено трьома червоними рисками, Бад Тенштедт — двома, а населені пункти Кляйнвельсбах і Гросвельсбах — однією червоною рискою. Правильно, так воно й є...

І він доповів генералові про свої перші розпорядження, про ініціативу партії, про надзвичайне засідання уряду і в загальних рисах виклав свої міркування про те, що він вважав першочерговим: ліквідація загрози епідемій, а для цього — прибрати мул і трупи тварин, закрити колодязі, вивезти в безпечне місце дітей і старих.

Генерал зауважив, що все це так. Це дуже добре, але хотілося б знати, як будуть відбудовані зруйновані будинки, особливо в Брухштедті, і за який час?

За який час? Міністр розгубився... При всьому його бажанні хіба він може про це знати через якихось кілька годин після катастрофи?

Міністр запевнив, що уряд і, перш за все партія, вживе усіх заходів, щоб якомога швидше не тільки відремонтувати пошкоджені, але й відбудувати зруйновані будинки.

Широкий рух солідарності допоможе в розв'язанні цього завдання.

Генерал зауважив, що саме це якраз дуже важливо. Солідарність усіх трудящих — ось головне! Партія і уряд повинні дати приклад справжньої солідарності. І генерал знову запитав:

— Коли ж буде відбудовано Брухштедт?

— Коли? — міністр зустрів допитливий погляд генерала.— Коли?.. Так... Це не можна так відразу сказати.

— А все ж таки! — наполягав генерал.— Ну, скажімо... першого липня!

Міністр аж підскочив у кріслі:

— Це неможливо!

— Ну, ну! — сказав, усміхаючись, генерал і додав: — Яке жалюгідне слово! А все ж таки — коли?

Той, кого стосувалося це питання, вагався в нерішучості. Він розумів, що призначити термін — означає будь-що все зробити в строк. Йому не хотілося називати ніякої дати, щоб не зв'язувати себе обіцянкою. Але знову невблаганне запитання: «Коли?» І міністр, відмовившись від свого попереднього наміру, говорить: «Першого серпня!» Генерал відкинувся в кріслі назад, і на його обличчі було видно розчарування.

— Дуже довго.

— Дуже довго? До першого серпня — довго? Якихось шістдесят днів? — І міністр перераховує, що треба зробити за цей час: очистити від мулу сотні будинків, вкрити новим шаром родючого грунту тисячі гектарів землі, відремонтувати сотні пошкоджених жител, заново побудувати близько сорока будівель.

— Ні, не сорок,— вставив генерал,— а п'ятдесят два: сорок дев'ять в Брухштедті і три в Тенштедті.

— Бачите,— сказав міністр,— навіть більше ніж сорок! Ні, не мо... не... неймовірно важко!

Генерал з задоволенням помітив, як слово мінялося в устах міністра.

— Звичайно, важко, але можливо!

Міністр задумався, підрахував дні до першого липня і прикусив губу. Якщо мобілізувати на цю справу всі сили, то все може увінчатися успіхом. І він сказав:

— Двадцяте липня!

А сам подумав: «Господи, а що ж скажуть товариші з Секретаріату? До цього дня лишається сім... тридцять сім... п'ятдесят сім днів!»

— Добре! — генерал підвівся і подав міністрові руку.— Домовились! Двадцятого липня Брухштедт буде відбудований.

Він вийшов з-за столу і підійшов до міністра, який також підвівся; генерал взяв його під руку і по-дружньому сказав:

— Організуйте молодь, пане міністр! Непробуджені творчі сили криються в молоді. Ви можете пишатися демократичною молоддю Тюрінгії.

«На допомогу Брухштедту! На допомогу селянам, що потерпіли від катастрофи! — закликали газети.— Організуймо матеріальну допомогу людям, що постраждали від поводі!»

Соціалістична єдина партія звернулася до всього народу. Відійшли в минуле часи, коли один жив за рахунок другого, а нещастя одного не турбувало інших. Всі трудящі — брати. Вони допомагають одне одному, борючись за всенародну справу.

Президент республіки послав телеграму в потерпілі райони: «Тримайтеся, мужні селяни, вам буде надано допомогу!» І він перший переказав значну суму грошей для невідкладних потреб.

Рада Міністрів Німецької Демократичної Республіки створила урядову комісію з метою організації, в тісній взаємодії з Національним фронтом в Тюрінгії, негайної допомоги потерпілим селянам і відбудови зруйнованих будівель.

Звідусіль надходила грошова допомога. Народні підприємства виділили будівельні матеріали, прислали харчі, різні господарчі речі, інструменти, меблі. Споживчі товариства надіслали автомашини, устаткування, одяг. Товариства селянської взаємодопомоги привезли саджанці. З машинопрокатних станцій прибули трактори. Об'єднання народної солідарності зібрало серед селян республіки посівний матеріал і зобов'язалося виділити необхідну кількість худоби для потерпілих селян.

Секретаріат Соціалістичної єдиної партії землі Тюрінгії вирішив протягом п'ятдесяти днів відбудувати Брухштедт.

Мул був майже весь вивезений, і загрозу епідемій ліквідовано. Отже, були створені передумови для відбудови села. Героями цієї першої і найтяжчої підготовчої роботи були загони народної поліції та команди пожежної охорони. Багато пожежників протягом чотирьох діб не відходили від насосів, працювали без сну і спочинку, поки останній льох не був звільнений від води і мулу. Загони народної поліції протягом перших діб після катастрофи не покладаючи рук розчищали вулиці й дороги, відкопували майно селян, допомагали старим і дітям, доглядали худобу, підвозили харчі й воду, забезпечували населення гарячою їжею. І навряд чи був серед них хоч один, що вихвалявся б цими вчинками. Всі вважали це само собою зрозумілим обов'язком.

Разом з юнацькими бригадами Спілки вільної німецької молоді в Брухштедт прийшли і життєрадісність, і новий трудовий ентузіазм. Скрізь, де з'являлися голубі сорочки й блузи, лунали пісні, сміх і жарти, але там і праця кипіла. І не було такої роботи, за яку не бралися б юнаки і дівчата. Якщо треба було розширити русло

річки, вивантажити каміння, підготувати фундамент для будівництва,— приходила молодь. Вона була всюди, де потрібні були її руки.

Які творчі сили, таланти, яку винахідливість виявляє молодь, коли для неї створена можливість вільної праці! Знайшлися й радисти! За якусь мить в селі заговорили гучномовці. Вони транслювали передачі великих радіостанцій. Вони передавали також з палатки керівників будівництва розпорядження в кожну бригаду, навіть кожному робітникові.

В одному сараї влаштували тимчасову майстерню для ремонту тракторів і автомашин. Серед юнаків виявилися і спеціалісти-механіки, що з дивовижною спритністю знаходили і усували дефекти в моторах. Пара старих коліс, два відра, кілька метрів дроту, знайдені серед уламків,— і вже молоді винахідники сконструювали блок, за допомогою якого вони, мов землечерпалкою, вибирали намул з русла. Завзяте змагання перетворює працю: це вже не механічний, одноманітний процес, а сповнений творчої радості труд, що ламає всі норми і дає насолоду.

Уряд затвердив плани будівництва. Керівники будівництва розподілили роботу між бригадами. Начальник штабу будівництва Туссін за пропозицією представника Соціалістичної єдиної партії Німеччини доручив будівництво нової школи кільком бригадам Спілки вільної німецької молоді. Слухачам державної технічної школи в Ерфурті, теж членам Спілки вільної німецької молоді, доручили будівництво дитячого садка.

Юнаки й дівчата торжествували. Довір'я партії вони сприйняли з великою радістю. Вони одержали самостійне завдання! Та ще й яке прекрасне — будівництво нової школи! Молодь урочисто дала обіцянку виправдати це довір'я.

Коли Мартін довідався, де буде школа, він піддався загальному бажанню і повів молодих будівельників на пагорок поблизу залізничного насипу. І тут вони побачили незвичайну картину: двоє чоловіків — один високий, другий низенький — щось там робили. Низенький крутився по пагорку, на якому чотирма порожніми пляшками була позначена велика квадратна ділянка. Простягаючи перед собою руку і присідаючи, він дивився то на один, то на другий кут ділянки, потім захоплено кричав високому, що стояв непорушно: «Прекрасно!.. Геніаль-но!»

Мартін підійшов до низенького, привітався і запитав:

— Оце й є місце, де стоятиме школа?

— Так,— була відповідь,— саме тут, ось на цьому місці.

— А ми, власне, й будуватимемо цю школу,— пояснив Мартін.

— Чудово! Це просто чудово! — кричав низенький.— Ми, тобто мій колега і я, створили проект школи і вибрали ось це місце. Прекрасне місце, правда? На пагорку... чудовий краєвид на село, на долину. Геніально!.. Справді, геніально!

Юнаки й дівчата оточили його і засипали питаннями; а якою буде школа — дво- чи триповерховою, а з якого матеріалу будуватимуть її, а який дах буде, а чи великі будуть вікна?

Низенький, сміючись, підняв обидві руки вгору і закричав:

— Не всі зразу, по черзі!

І він запросив усіх до себе в палатку, щоб з проектом в руках обговорити всі деталі будівництва.

— Чи не так, колего Гільке? — гукнув він високому.— Ми запрошуємо молодих будівельників до себе!

— З радістю,— відповів той і широкими кроками незграбно опустився з горбка.

Не тільки окремі виробництва об'єднання народних будівельних підприємств змагаються між собою — усі бригади споживчих товариств змагаються з бригадами народної поліції. Близько 30 службовців тюрінгських споживчих товариств, переважно літні люди, зводять будівлю на новоспланованій вулиці села. Всі вони були в минулому кваліфікованими мулярами, теслярами, покрівельниками, а то й десятниками, але вже по десять, а деякі й по двадцять років не працювали за фахом, сидячи в конторах і установах. Вони вирішили провести свою чергову відпустку на відбудові зруйнованого села.

Засукавши рукави, вони заходи́лися біля роботи, хоч уже рухалися й не так жваво, як колись, бо трохи обважніли. Спочатку робота, від якої вони відвикли, давалася їм взнаки; їхні м'язи і руки були зніженими. Однак, незважаючи на труднощі і втому, вони вперто працювали і скоро, використовуючи свій багаторічний досвід, могли позмагатися з тими, хто перевершував їх фізичною силою і спритністю.

Одного із службовців споживчого товариства Еміля Кунца із Лангензальца, в минулому кваліфікованого муляра, послали інструктором в молодіжну бригаду, що будувала школу. Йому було дуже приємно навчати цих здібних, допитливих хлопців. Серед них він і сам наче помолодшав і відчув з радістю, що робота, від якої, здавалося, вже відвик, ставала йому все легшою. Виявляється, що він уже не так-то й розучився.

Еміль Кунц, якому вже перевалило за п'ятдесят, мав властиве своєму вікові черевце. Але цеглу він клав із спритністю фокусника. Його молоді помічники тільки дивувалися, як слухняно підкорялись йому цеглини. Під його руками вони укладалися щільно одна до одної, незалежно від того, чи то були цілі цеглини, чи половинки. Пильними очима придивлялись юнаки до його рухів, щоб відгадати секрет його майстерності. На круглому обличчі Кунца з'являлася хитрувата посмішка, коли хтось із хлопців хотів наслідувати його, але помилявся і брав не той кусок цегли.

— Ну, гаразд, дивіться! — сказав він байдуже.— Це ж навіть дитина може зробити.

Потім стиха свиснув і звернувся до цеглини:

— Ага, ти! — ніби цеглина відгукнулась на його посвист, взяв її, обмазав розчином і поклав на стіну. Цеглина щільно прилягла до другої.

— Якесь чудо! — мовив Рудольф, низенький, проворний хлопець.— Ні, тут щось не так.

— Ех ти! — глузливо кинув йому Кунц.— Член Спілки вільної німецької молоді, а віриш в чудеса!

Він знову свиснув і вигукнув:

— А, так ось де ти! — потім, схопивши уламок цеглини, щільно поклав його до раніше припасованого.

Але Рудольфу, найстараннішому з помічників Кунца, майже ніколи не вдавалося так покласти цеглини і так щільно припасувати їх одну до другої, хоч як він спокусливо не свистів до них.

Якось увечері Петра Гармс зустріла муляра Кунца, коли він ішов до залізничної станції. Як і багато інших, Кунц після кожної зміни ночувати їздив додому поїздом. Він був дуже здивований, коли дівчина сказала йому, що вона більше не хоче працювати на допоміжних роботах, вона мріє стати муляром і тому просить його взяти її до себе в науку.

Еміль Кунц, який ось уже майже тридцять років член профспілки і п'ятнадцять років — службовець споживчого товариства, вважає себе передовою людиною, що охоче підтримує все нове. Те, що жінки повинні бути рівноправними з чоловіками, він вважав азбучною істиною, яку не варто й доводити. Але, зрештою, все має свої межі. Щоб жінка або дівчина стала муляром? Ні, це щось схоже на жарт! На його думку, вони можуть стати ким завгодно, і по праву: скажімо, лікарями, юристами, дипломатами, вчителями, навіть поліцаями, не кажучи вже про стенографісток, секретарок, продавщиць,— але мулярами, тобто мулярками? Ні, це вже занадто, так він і сказав дівчині.

— Ні, ні,— коротко відрубав Кунц, що взагалі не було йому властивим.— Викиньте це з голови, дівчинко! Муляром? З цього нічого не вийде! Панночка муляр? Так мусите зватись, еге ж?

І він засміявся, аж черевце в нього затрусилося, а на очах виступили сльози.

Петра розгубилася. З нею рідко траплялося, щоб вона втрачала мову, але зараз було саме так. Вона зблідла. Спазми здавили їй горло. Петра не могла вимовити ні слова. І раптом слова прорвалися, і Кунц не те що перестав сміятися, він навіть оторопів.

— Кунц вважає себе соціалістом? — запитує вона і говорить йому, що в її очах він просто реакціонер, реакціонер з ніг до голови. Яка сміховинна оця чоловіча пиха! Та як йому не соромно висловлювати такі дикі погляди? І, взагалі, що значить «панночка»? Звідки таке? Хіба вони не товариші, не колеги, незалежно від віку? Злива слів закінчилася рішучим запевненням, що вона буде муляром, хоче він того чи не хоче. Нехай так і знає! Ясно?

І вона пішла. Тепер Кунц втратив мову. Він стояв, роззявивши рота, і дивився вслід дівчині. Потім, почухавши потилицю, подумав: «Диви, яка гостра на язик, у лиха...»

Вже три дні працює Петра в бригаді мулярів. Це були дуже тяжкі дні, але кожен день був її перемогою.

Після першої зміни вона відчувала таку втому, в неї так боліла спина, що здавалося, сил не вистачить дійти до своєї палатки. Хлопці взяли шалений темп. Однак вона витримала. Вона знайшла навіть в собі сили, щоб на глузливе запитання товаришок, як їй працювалося перший день муляром, відповісти з удаваною веселістю:

— А що ж, я мушу вам сказати, чудово працювалося!

І вона домоглася свого, перебороля втому і вагання. На шостий день Петра виконала середню норму виробітку. Всі труднощі були забуті в цей радісний час перемоги. І якоюсь новою, твердою і впевненою ходою поверталася вона разом з товаришами з будівництва до своєї палатки в таборі. Вона зневажливо відповідала хлопцям, які пробували поглузувати з неї. Петра завжди вірила в свої сили, але такою самовпевненою, як зараз, вона ще ніколи не була. В запалі самовпевненості вона взяла собі на плечі ще більший тягар: Петра викликала на змагання дужого, як ведмідь, Альфреда Еггерсбергера, який встановив рекорд по вкладанню цегли і надто цим вихвалявся, що дратувало дівчину. Вона зобов'язалась до кінця тижня досягти цієї норми виробітку.

Всі зареготали, а найбільше Альфред. Петра задирливо вигукнула у відповідь:

— Посміється в суботу, якщо у вас буде охота!

Неділя — день відпочинку, і молодь із самого ранку почала прибиратися. Ервін, учень перукаря, мав чимало клопоту. Минулого вечора він підстригав своїх численних друзів, а Емілю Кунцу поголив бороду, що виросла в нього за цілий тиждень, бо хоч в Еміля вже на третій день виростала густа, шорстка щетина, він принципово голився тільки щосуботи. А в неділю вранці прийшли дівчата. Вони ласкаво умовляли кучерявого Ервіна доти, поки він нарешті не погодився показати свою учнівську майстерність на їхніх зачісках. Найтяжче було те, що Ервін при цьому не тільки не міг дати волю своїй фантазії, навпаки, при кожному русі ножиць і гребінця він мусив суворо дотримуватися вказівок дівчат. Три веселих щебетухи стежили за ним і оцінювали зачіску, яку він робив четвертій. Навколо цього точилися палкі суперечки, розмови, лунав сміх.

Всі мали святковий вигляд цього дня: хлопці й дівчата. Мартін нарядився в темні штани, з добре зробленою («морським способом») складкою: останніми ночами він спав на них. Ганс-Отто в світло-сірому спортивному костюмі і в голубій сорочці мав молодецький вигляд. Але особливо визначався серед усіх помічник бригадира Гайнц в темно-синьому костюмі. Очевидно, це був костюм, пошитий ще для конфірмації, бо Гайнц старанно пильнував, щоб не забруднити його, і навіть ступав обережніше, ніж звичайно. А на голові в нього був не якийсь там берет, а сіро-голубий капелюх з широкими крисами. Над ним нишком підсміювалися, та він, здавалося, цього не помічав, а якщо й помічав, то вдавав, що це його не турбує. Святковий одяг створював святковий настрій.

По-святковому сяючі погляди юнаків зустрічалися з дівочими поглядами.

Героїня сьогоднішнього дня — Петра. Вона щось наспівує, сміється з подругами: вона має всі підстави бути в доброму настрої. Адже вона не тільки досягла, але й перевершила виробіток Альфреда Еггерсбергера, досягнутий ним минулого тижня. Правда, Альфред, як і раніше, займає перше місце, бо він значно перевершив свій попередній рекорд, але ж Петра виконала своє зобов'язання. Її авторитет у бригаді мулярів надзвичайно виріс.

Не без подиву хлопці з бригади помітили, яка вона, Петра, красива. З високою зачіскою, в голубій блузі, в коротенькій темного кольору спідниці, в тонких панчохах — вона здавалася їм якоюсь новою, небаченою. І юнаки тільки тепер помітили, які в неї темні, з веселими вогниками, очі, які в неї білі, рівненькі зуби!

— Подивись! — шепотіли вони один одному.

— Святкова Петра!

В розмовах, в усмішках, в усій поведінці не тільки Петри, але й її подруг відчувалася якась особлива дівоча грайливість, зовсім не властива їм в звичайні, будні дні.

Всю неділю відпочивали будівельники. Дівчата, взявшись під руки, ходили по селу і дивувалися з трудових успіхів бригад народної поліції і їх «супротивників» у змаганні — членів споживчих товариств. У вівторок мали урочисто відзначити завершення першого етапу будівництва. За короткий час на нових подвір'ях виросли красиві будинки, комори й стайні з червоної цегли, що наче горіла на сонці. Дівчата з цікавістю дивилися на будівельні майданчики, і їм здавалося, що то якісь казкові велетні, наче, граючись, складають з маленьких кубиків нові будинки.

Молоді будівельники відвідували селянські родини, що тулилися ще в тимчасових житлах. У селянина Дізельштайна знайшли притулок чотири сім'ї. Діти гралися на подвір'ї, коло клуні. Широкий двір Дізельштайна було вимощено камінням. Його кам'яний будинок нагадував маленький замок. Цій будівлі вода була не страшна, а стайню, пошкоджену повіддю, господар відремонтував сам.

Жінки розговорилися і оповідали про подробиці трагічної ночі, як вони тікали з дітьми на горища, рятуючись від холодної крижаної води. Перебиваючи одна одну, жінки доповнювали розповідь згадками про той чи інший випадок; в їхній уяві ці жахливі картини виникали знову, і вони від страху затуляли обличчя руками.

Допомога? Про таку допомогу ніхто й мріяти не смів. Сусід Бертель Беме, в якого після поводі не залишилось ні кола ні двора, сказав:

— Дай боже, щоб ми хоч за п'ятдесят років звелися на ноги.

— П'ятдесят років? — засміялася Петра.— А ми це зробили за п'ятдесят днів!

— Так, так,— підтвердила стара селянка, витираючи фартухом спітніле обличчя.— Це просто як у казці! — І вона знову повторила, мабуть, тому, що ці слова здавалися їй такими влучними: — Як у казці!

Стіни Будинку культури піднімалися з кожним днем. Як маленький палац, стоятиме він на пагорку,— село прибере нового вигляду. Але будівництво школи, хоч як старалися молоді муляри, посувалось поволі. Більш досвідчені робітники, що ночували тут-таки, в селі, часто приходили до хлопців під час нічних змін і допомагали їм своїми порадами, а то й самі працювали якусь годину-дві.

— Ну, Еміль, впораєшся?

— Та вже якось зробимо! Хлопці працюють добре! А подивіться, як ця чудова дівчина укладає цеглу!

Петра в полотняному фартусі поверх синього комбінезона, засукавши по лікті рукави, чіткими, розміреними рухами кладе цеглину за цеглиною. Час від часу вона підганяє своїх помічників, щоб скоріше подавали розчин.

— А он ті два хлопці! — говорить Кунц своїм друзям з підшефного споживчого товариства.— Фреді і його приятель Франц... наймолодші на будівництві... З першого ж дня у них найвищий виробіток. Вони підносять розчин, розвантажують вночі вапно, а ви самі знаєте, що це за робота... Признаюсь вам, доводиться весь час пильнувати, щоб вони не надірвалися на роботі... Гарячі хлопці!

Еміль Кунц пишається своїми молодими помічниками і вихваляє їх перед колегами. Сміючись, поплескує по своєму схудлому животу і говорить, що штани стали йому вже широкі,— такого жару завдали хлопці. Серед них він став стрункішим і молодшим.

Петра саме в розпалі роботи. Розчин добре зв'язує цеглу. Ех, якби більше спритності; голова хоче більше, та руки не встигають. Вона поглядає на Кунца. Він щодня дає більше двох норм, і вона не помічає, щоб він особливо надсаджувався. І Петра напружує всі свої сили і дає все, що може.

Кожен раз, коли Петра, поклавши кілька рядків цегли, просить Рольфа і Артура підняти риштування, їй хочеться співати від радості... Вище! Все вище! Скоро й дах треба буде зводити.

Вона бачить у світлі прожектора Еміля Кунца, бачить, як росте стіна під його руками, і чує, як він їй гукає:

— Сьогодні діло йде, як ніколи!

Вона помахала йому рукою... Їй дуже хотілося б крикнути йому, як вона жаліє, що колись назвала його реакціонером. Він з ними! І для неї він один з найшанованіших людей.

З бадьорою піснею солідарності проходила молодь через село повз нові подвір'я до Будинку культури, де мав відбутися мітинг. Сонце яскравим промінням заливало землю, навколо все раділо й співало. Селяни від малого до старого висипали на вулицю і стояли юрбами перед новими будинками.

Мартін ішов поруч Ганса-Отто, Фреді і Франца в першому ряду. Проходячи головною вулицею села, він згадав, як сюди на майдан кілька днів тому пригнали гурт худоби, свиней, кіз. Сільський пастух, старий Лукаш, який п'ятдесят днів назад, втративши під час поводі все своє майно, хотів накласти на себе руки, мало не вмер

від радості, коли побачив це багатство. А вчора прибула ще валка машин — привезла сотні курей, качок, гусей.

«...І пам'ятай завжди про солідарність!»[1] співала молодь.

Так, солідарність! Це було магічне слово, що творило чудеса. Воно робило прекрасними людей і життя. Відійшли в минуле часи, коли людина людині була звіром. Назавжди відійшли в минуле часи, коли одні жили за рахунок інших, підло привласнюючи собі плоди чужої праці.

І назавжди для всіх народів повинен відійти в минуле той час, коли не великі, але сильні групи узурпаторів нацьковували один народ на інший заради розширення своєї влади і багатства.

І Мартін більш ніж будь-коли був переконаний, що братерська єдність усіх людей доброї волі переможе в усьому світі, як вона вже перемогла на одній третині земної кулі.

На трибуні, спорудженій перед Будинком культури, стояв низенький огрядний бургомістр села. Він зовсім не красномовець, він — селянин, але кожний відчуває, що його слова подяки йдуть від щирого серця. Один за одним підіймаються за ним на трибуну промовці: ландрат[2], представник об'єднання селянської взаємодопомоги, представник Національного фронту, ударник машинопрокатної станції, голова місцевої організації СЄПН. І всі їхні слова пройняті духом солідарності і волі до миру.

Бурхлива радість охопила присутніх, коли на трибуні з'явився міністр внутрішніх справ. Скандуючи: «Дружба! Дружба!» — молодь плескала в долоні в такт словам. І ці радісні вигуки, наче голуби миру, злітали в повітря.

Дружба! Чи може бути більш бажане і щире привітання для людей, які від усього серця бажають миру і співробітництва з усіма миролюбними народами? Натхнені цими почуттями, люди відбудували Брухштедт. Натхнені цими почуттями, вони створять свою нову єдину демократичну Німеччину.

Міністр дякує всім, хто брав участь у відбудові. Дякує не тільки від імені уряду, але й від імені нової Німеччини. Він називає цифри, наводить приклади, підкреслюючи при цьому, що за німими цифрами стоять живі люди, що за кожною цифрою, яка свідчить про трудові успіхи, криється наполеглива, напружена праця.

Усі заслуговують подяки і нагороди, говорить міністр. Сьогодні ж йому доручено п'ятнадцятьом кращим з кращих вручити значок активіста[3]. І перший значок він вручає Гельмуту Туссіну, керівникові штабу будівництва. Протягом цих п'ятдесяти днів він ні на хвилину не залишав Брухштедт. Схвильованими словами дякував міністр своєму співробітникові, називаючи його товаришем і другом.

Присутні палкою овацією вітали енергійного Туссіна.

---

[1] *«...І пам'ятай завжди про солідарність!»* — останні слова приспіву з «Пісні солідарності».

[2] *Ландрат* — чиновник, що очолює органи виконавчої влади в сільських округах НДР.

[3] *Значок активіста* — нагорода за визначні трудові успіхи в Німецькій Демократичній Республіці.

А яка була радість, коли викликали Еміля Кунца! Стоячи на трибуні, піднятими руками вітав він своїх молодих друзів і палко дякував їм.

Потім на трибуну піднялися наймолодші будівельники — два приятелі Фреді і Франц, скромні, тихі й невтомні працівники, що завжди досягали найбільшого денного виробітку.

Розчервонілі, стояли вони перед міністром, не знаючи, що сказати, і соромлячись підвести очі.

Сьомим викликали Мартіна Денгельмана. Його просять сказати кілька слів. Але він не може вимовити ні слова.

— Петра Гармс!

Петра здригнулася, почувши своє ім'я. Вона зблідла і якось незвичайно розгубилася.

«Це ж мене»,— подумала вона й усміхнулася. Десь у глибині душі вона плекала надію, що і її викличуть. І перед тим, як пробратися крізь натовп до трибуни, встигла шепнути Аді:

— Ото наші в Веймарі повитріщають очі!..

Як їй гаряче аплодували! Кожен хотів потиснути їй руку і побажати успіхів. Насилу проштовхуючись крізь натовп, вона жартома кинула, що пробратися до трибуни їй важче, ніж укладати цеглу. Веселий сміх заглушив її останні слова.

І все ж на трибуні вона розгубилася. Вручивши Петрі нагороду, міністр підняв дівчину і поставив її біля мікрофона:

— Подивіться на неї! Бригадир мулярів! — І він запитав, яка в неї професія.

Петра не може вимовити ні слова. Схвильовано дивиться вона на людей, що гаряче аплодують їй. Вона бачить веселі обличчя своїх друзів, їхні голубі сорочки й блузи, чує їхні вигуки, хоч зовсім не розуміє їх. Очі їй затуманилися, і все попливло перед нею. Ганс-Отто, що стояв позаду, відповів замість неї міністру, і той вигукнув:

— Службовець торговельної організації!

Раптом у повітря злітає пісня, покриваючи шум, і Петра знає, що це заспівала її бригада, бо це їхня улюблена пісня.

Вона б і сама охоче підхопила пісню, але від хвилювання не може розтулити рота. Зате рясно і легко полилися сльози радості. Отак стоїть вона і сміється, і плаче, і звуки пісні зливаються з її почуттями...

Геть же руїни!
Геть старе — нове для нас!
Побудуєм щастя вільної країни,
Геть з дороги тих, що проти нас!

ЕФРЕМ БРКОВИЧ

Революція

*(З поеми
«Класово визначена весна»)*

Як і звідкіль,
це відомо колишнім політкаторжанам,
це відомо іспанцям,
комінтернівцям сивим з гартованих лав,
а до мене прийшов
Революції колір багряний
у дитинстві, коли
на коні дерев'янім гасав.
Щастя всім вистачало
для епохи і маршів вічних,
щоб у бій останній,
під червоним знаменом,
де небо гримить грозове.
Я бачив, як Революція
піднімає шістнадцятирічних
і шістдесятирічних
до себе зве.
В наше рідне село,
де жили скотарі, вбогі люди,
де два жандарми,
старенький наш дім
і цвинтар старий,
Революція в кепці прийшла,
з кулеметними стрічками навхрест
на грудях,
наче вітер лютневий крутий.
. . . . . .
Революція-мати,
добра мати й сувора.
І не можна їй плакати,
несучи ношу свою.
Вічно груди її повні болю та горя,
і живе вона вічно в тривозі,
наче в бою.
І чигали на неї біля кожного яру,
біля кожного шляху в опівнічний час.

І зводили для неї шибеницю-покару,
і, наче диявола, виганяли її з нас,
із наших душ виганяли
шматком металу,
на кожному кроці зраджували її
і зло втішались,
коли куля в неї попадала,
і обіцяли дядькам: «Хазяї,
дамо за голову рядового
коней і грошей вдосталь сім'ї,
удвоє — за комісара мертвого
чи живого».
Та в нашім селі,
де дім наш
і цвинтар старий на краю,
не зрадили б Революцію
навіть за три дощі у маю.

АДАМ ВАЖИК

На риштованнях

Гляньте: в авангарді як
стоїть на риштованнях партія.
Точиться битва класова —
будова класу нашого.
Хай знають люди, для кого
за будовою росте будова —
чи для сталевого магната,
чи для атомщика біснуватого,
а чи для себе, для людини,
Варшава зводиться в небо синє.

Дім, що створили невільні руки
з примусу і розпуки,
завмирав не раз, недокінчений,
страйкарями недовінчаний.
Не наші були то мури
нашої архітектури,
кров'ю злютовані палаци —
плід злидаревої праці,
готика нашої вроди,
ренесанс — витвір народу,
барокко — все панам на втіху,
а трударям — на околиці стріху.

Доволі міським голодранцям
одну комірчину на двадцять,
підвали, горища, піддашшя —
оце тільки й було нашого.
Інакше з руїн та звалищ
вроста в соціалізм, як галузь,
для бібліотек публічних
вічнозелений дім готичний,
для клубів, консерваторій —
ренесансові зали просторі,
для фестивалів і студій —
монументальні споруди,
оздоблені фронтонами,

мов кептариками гаптованими.
Інакше над ним яскриться
червона, як мак, черепиця.

Муляр мудрими руками
відкриває в розкопах камінь,
коштовніший від злота,—
камінь нашого поту.
Його з одвічного полону
звільня прийдешнього долоня,
відшліфовує грані світлі,
і — до плану шестиліття —
кладе у дім нової форми
долоня, що ламає норми.

Що в цій долоні вписане,
ще не розквітло піснею,
нові каменярські творіння,
висотних будов склепіння,
мрії, дерзання невтомні
втілені в залізобетоні,
столичних магістралей
перспективи безкраї.

Та спочатку відімкнуться двері
з тьми заулків на зелені сквери,
загорожу люд розтрощить,
піде в центр міський на площі.
З-під старої підворітні
стрельне просторінь блакитна,
розбіжаться переходи
з півдня, заходу і сходу,
від заводів до палаців,
від домівок до місць праці.
Люд зійде до центру міста,
сповнить місто новим змістом
і встановить вздовж на трасі,
вздовж Маршальської Нової,
скрізь — гармонію єдину,
поєдна красу і працю
із любов'ю до людини.
Гляньте: в авангарді як
стоїть на риштованнях партія...

МАНФРЕД ВАЙНЕРТ

Концерт фортепіанної музики

— Ну, що таке?

Бригадир бавився єдиним квитком — то туди його посуне по столу, то сюди. І програма тут лежала з фото: дівоче обличчя, облямоване довгим білявим кучерявим волоссям, тонкий ніс, ледь розтулені, трішки хтиві, губи. Білі зуби блищали, а очі ніби промовляли: «Не питай так багато!» Чисте обличчя, аж вабить, і бригадир сказав:

— Слухай, Руді, та тебе ж хлібом не годуй...

— Ще б пак! — вишкірився Пауль-з-тачкою.— Почуємо ще одну історійку, чи ти, мо', вже не теє, га?

Чоловіки гучно зареготали.

Плечистий велетень Руді, щойно з будівельного майданчика і весь проморожений крижаним вітром,— але ж треба зробити ту проклятущу дорогу,— так ото цей Руді взяв програму, відкопилив нижню губу і втупився у фото. Потім засміявся на повні груди, штовхнув Пауля-з-тачкою ліктем і вигукнув:

— Та й очиська ж у неї, га, друзяко? Як не піти!

Через кілька годин Руді сидів у залі Будинку культури, сидів у першому ряду, високий і прямий, і темний костюм добре відтіняв його біляве, пісочного кольору волосся, що блищало, старанно зачесане назад. Навіть довгі бакенбарди блищали. Руки Руді схрестив на грудях, а на колінах у нього лежала програма — так, щоб видно було обличчя на фотографії. Руді усміхався тією своєю особливою, не раз успішно випробуваною усмішечкою, якою він звик скоряти дівчат.

Залунали оплески. Руді здивовано роззирнувся. Поміж рядами по килимку йшла вона. Справді білява, і очі ніби промовляють: «Не питай так багато!» Тільки вуста стулені.

Але потім вона вклонилась, усміхнулась, сяйнули білі зуби, і Руді аж нестямився з захвату. В очах у нього спалахнули вогники, а багатообіцяюча усмішка стала ще ширша. Він дужче випростався ніскілечки не засмучений тим, що вона його зовсім не помічала. Примхи митців. Чули про таке. Але його хвилина прийде. І тоді прощавай, любе мистецтво. Досить погляду. Жінка є жінка... Все стихло, завмерло. Руді невідривно дивився в очі дівчини, а дівчина — в свою роботу. І тоді... Руді здригнувся. Його погляд злякано заметався від її обличчя до клавішів, білих та чорних, і знову від клавішів до обличчя. Він шукав чистоти, краси. А знаходив

збентеженість, напруження, зусилля і скутість у кожній рисочці. Прокляття! Це було йому відоме. Не цього він шукав. Тож назад до клавішів, білих та чорних, мов та наша недобудована дорога, думав він. Лишенько, мов наша недобудована дорога. І на ній — ці пальці...

Їх було не десять, їх було сто. Зовсім не ті звичайні пальці, про які кажуть, ніби вони танцюють чи стрибають по клавіатурі. Ні. Руді дивився, мов зачарований. Це ж чаклунство! Ледь зігнуті, оті пальці здіймалися, падали на ту дорогу, видобували з неї звуки, знову здіймалися, стрибали туди й сюди, майже вишкрябували тони з білого й чорного, щоб наступної миті пестливим погладжуванням, ніжним доторком і боязким сором'язливим поривом вичарувати мелодію. І знову вихор! Лишенько, думав Руді, і його спина гнулася дужче й дужче.

Ох, лишенько! І його руки сповзли на коліна, ці тверді, мозолясті руки, і програма плавно злетіла на підлогу, а його пальці, такі грубі, негнучкі та міцні, раптом заболіли якось дивно, він став потирати їх, і все це наче несамохіть. Адже Руді дивився тільки на ту дорогу звуків, на ті пальці, як вони гнали й переганяли один одного, стрибали вперед, назад, угору, вниз...

Йому запаморочилось у голові. Він заплющив очі й не розплющував їх, поки не вибухнули оплески.

Коли Руді повернувся того вечора до свого вагончика, він не співав, як бувало щоразу, коли приходив із вечірньої мандрівки до сусіднього села. Він не зайшов досередини, а став на порозі. Пауль-з-тачкою вже розплився в посмішці, підвів голову з подушки й розкрив рота, щоб сказати, як завжди, одне й те саме — запитати, вивідати. Та Руді стиснув кулаки, аж суглоби хруснули, твердо ступив до ліжка й подумав: «Хай-но тільки базікне, тоді...»

Монгольська Народна
Республіка

Л. ВАНГАН

Відлюдькуватий Серенен

Восени Серенен-гуаю виповнялося шістдесят років, і об'єднання вирішило урочисто відзначити його ювілей. Справді, чому б не влаштувати з цієї нагоди свята? Серенен-гуай — людина кмітлива і працює з вогником, одне слово, приклад для багатьох.

Кажуть, ювілейне свято пройшло незвичайно. У центральній садибі об'єднання поставили величезну юрту, правління виділило монтера, щоб провів туди електрику. Чотири яскраві лампочки освітили юрту, і стало видно як удень.

І от у самому розпалі бенкету Серенен-гуай надумав відкрити всім свою давню таємницю, пов'язану з його поїздкою до столиці двадцять років тому.

Взагалі Серенен-гуай людина небалакуча і за свій замкнутий характер ще замолоду дістав прізвисько Відлюдько. Рідко хто пам'ятав його справжнє прізвище — Галдан. Що ж цього разу змусило розговоритися старого скотаря?

Серенен був сином бідних аратів [1]. Коли йому минув двадцять один рік, він відокремився від сім'ї й перекочував у безлюдну долину, відому під назвою Западина Пугачів. І прожив там понад три десятки років. Ніхто, крім нього, в Западині Пугачів не оселявся. Надто вже відлюдне місце було і, крім того, вважалося, що хазяїн там по праву Відлюдько. Серенен-гуай у всьому тримався окремо. Нікому нічого не позичав, обговорювати з сусідами новини не любив. Веселих гамірних свят у себе не влаштовував і коротав свій вік лише в товаристві дружини та єдиної доньки. Господарство в нього було хоч і не багате, але міцне: п'ятеро коней, кілька корів та з десяток хайнаків [2]. Основне поголів'я складали вівці, овечий гурт був немалий — сотень зо три голів. Лишки продуктів продавали, але надто торгівлею не захоплювались.

Єдина дочка Серенена вийшла заміж пізно — в тридцять два роки. Так у Западині Пугачів з'явився ще один аїл [3]. Казали, що зять Серенену трапився покладистий, ріднею не обтяжений, мовчазний як риба, а роботящий, мов кінь.

---

[1] *Арат* — скотар.
[2] *Хайнак* — поміс яка з коровою.
[3] *Аїл* — кочове селище.

У п'ятдесят восьмому році Серенен несподівано став передовиком, і з того часу прізвисько його поволі почали забувати. Річ у тім, що в п'ятдесятому році він вступив до об'єднання. Всім це здалося дуже дивним, багато хто здивувався так, наче побачив рогатого зайця.

Спочатку Серенена дехто все ще називав Відлюдьком, але згодом це прізвисько забулось. Коли в правлінні його спитали, яку худобу він хотів би пасти, Серенен відповів: «Кіз і корів не люблю. Коней і верблюдів ніколи не пас. Краще дайте мені овечу отару».

Більшість громадської отари складали його власні барани, міцні, вгодовані. В минулому році Серенен-гуай разом із зятем взявся пасти шістсот голів — баранів цих мали здавати по держпоставках, і гуртовщики відпасли їх, наче на жертвоприношення духам. Об'єднання одержало великий прибуток, а слава Серенена, найдосвідченішого чабана, рознеслась по всій окрузі. Підбадьорений успіхом, Серенен зобов'язався виростити п'ятсот ягнят без втрат і чудово впорався з цим завданням. Але сім'я старого так і не залишила Западини Пугачів.

Можливо, оповідач надмірно захопився історією свого героя й відійшов від теми? Давайте-но повернемось до неї.

У п'ятдесят четвертому році в центральній садибі об'єднання спорудили електростанцію ДС-9, а десятого липня, напередодні надома, вона вперше дала струм. І відкриття нового клубу, і урочисті збори, і концерт — усе повинно було відбутися при електричному освітленні, але сталася одна прикрість: не запаслися вчасно лампочками, і тепер, хоч як старались, ніде не могли їх роздобути.

Голова об'єднання товариш Далха учинив рознос своєму заступникові, той — головному бухгалтерові, а бухгалтер — завгоспові, який, у свою чергу, накинувся на торговельного агента. І от у самісінький розгар усіх цих перепалок до правління зайшов Серенен-гуай з двома великими ящиками, сів на стілець і незворушно взявся розпалювати свою люльку.

— Що привело вас сюди? — запитав завгосп.

Серенен зробив кілька глибоких затяжок і коротко відповів:

— Я привіз лампочки.

Слова його здивували усіх присутніх.

— Звідки вони у вас? — запитав завгосп.

— Я привіз свої, почув, що сьогодні ви пускаєте електростанцію, от і подумав: лампочки згодяться. Але я не бачу, щоб ви зраділи,— сказав Серенен і згріб бороду в кулак.

Відповіддю йому була мовчанка й недовірливі усмішки. Нарешті голова обережно поцікавився:

— І скільки ж лампочок ви привезли нам, Серенен-гуай?

— Полічіть самі: в кожному ящику по п'ятдесят штук, виходить, усього сто,— відповів Серенен і мимоволі засміявся: надто вже здивоване обличчя було в голови об'єднання. За Серененом засміялися й інші, всі, крім Далхи,— багато років знав він Серенена, але

ні разу не чув, щоб той сміявся, і Далха засумнівався: а чи не морочить їм голову старий? Прочув про їхню біду й вирішив з них посміятися. Такі от мовчуни частенько викидають коники.

— Скажіть правду, шановний Серенен, хто вас послав сюди? Товариш Ядан, голова того об'єднання, що розташоване поблизу Западини Пугачів?

Серенен образно насупився.

— Жигмедійн Ядан тут зовсім ні до чого. Я сам вирішив привезти вам ці лампи.

«Бідний Відлюдько,— подумав голова,— зовсім, видно, з глузду з'їхав. Звідки в нього може бути стільки електроламп? Чи, може, він дістав їх десь і привіз, розраховуючи на винагороду?»

— Досить морочити нам голову, дорогий Серенен! — сердито сказав голова.— Де ви їх купили? І скільки ми вам винні за них?

Хотів був Серенен відповісти, що лампи він справді купив у крамниці, але запнувся, зрозумівши, що його запідозрили в чомусь негарному.

— Я не злодій,— образно мовив він,— лампочки і справді я придбав для себе, але я не збираюсь ними торгувати. Треба — беріть, а якщо вони вам не потрібні, можете викинути їх.

З цими словами Серенен грюкнув дверима, скочив у сідло й погнав коня, сердито стьобаючи його з усієї сили.

Після його від'їзду запала незручна мовчанка, потім хтось тихо з усмішкою сказав, що, мовляв, Серенен-гуай як був диваком, таким і залишився. Негайно викликали монтера, і той відкрив ящики. В них таки лежали лампочки, тільки форма лампочок була дивна,— схожі були на огірки. І дротик був зібраний у тугу гармонійку й нагадував скляну колбу. Монтер здивувався:

— Вважай, таких уже років з двадцять не випускають. Де вони пролежали стільки часу?

— От вам і мовчун Серенен, от вам і Відлюдько! Не інакше, як запустив колись руку в кооперативну крамницю!

По дорозі додому Серенен-гуай передумав багато про що. Вперше його так образили. Може, йому не повірили тому, що він майже не спілкується з людьми і вони мало знають його? А може, він сам винен, зробив щось не так? Якби ж то знаття, що через ці прокляті лампочки таке скоїться! Лише півгодини тому він віз в об'єднання свій скарб і почував себе щасливим — так, так, абсолютно щасливим! А чим усе це обернулося для нього? Соромом і ганьбою! І ніби навмисне в конторі були всі члени правління. Як вони зустріли його? Наче хлюпнули водою на жар! Ніхто, правда, прямо не сказав, що він украв лампочки, але вони подумали так, це факт! Видно, і досі він для людей Відлюдько, людина малозрозуміла і підозріла, і до самої смерті йому не позбутися цієї слави.

Серенен повернувся додому розстроєний. Шматок не ліз у горло. Він і раніше мовчав цілими днями, тепер же — й зовсім рота не розкрив за півмісяця. Дружина його ні про що не розпитувала: вона знала його характер.

Якогось ранку Серенен осідлав коня, буркнув, що їде на зимовище, і зник. А що йому потрібно на зимовищі в розпалі літа?

Раніше Серенен не їздив на свята у центр, однак дружину й дочку відпускав. Але з того часу, як вступив в об'єднання, він кинув свою звичку. Цього ж разу він і сам не поїхав на свято й дружину не пустив. Пізніше йому розповіли, що свято вдалося на славу. Його лампочок вистачило, щоб освітити всі приміщення, включаючи клуб, їдальню й контору. Навіть вхід до клубу оздобили гірляндою з електричних лампочок. Та де Серенен роздобув їх — для всіх залишалось загадкою. Кажуть, секретар партійного осередку, дізнавшись, як образили Серенена, задав членам правління перцю. Звістка про те дійшла до Серенена, і він потроху заспокоївся.

Настав день шістдесятиріччя Серенена. О четвертій годині дня відкрились урочисті збори, о п'ятій усі сіли за стіл, а о восьмій свято було в повному розпалі. Винуватець свята не їв і не пив — чи то від радісного збудження, чи то від зніяковіння. І от у напівтемряві одразу спалахнули чотири лампочки. Стало видно як удень. А Серенен-гуай раптом голосно засміявся. Зроду так не сміявся, і дружина, й дочка з зятем подумали з острахом: чи не випив він зайвого?

— Послухайте мене, шановні люди,— почав він.— Я зможу померти спокійно, якщо доживу до того дня, коли вся наша третя бригада остаточно осяде в Западині Пугачів і коли всюди — в юртах і в будинках, хлівах і кошарах — засяє електричне світло.

— Рано помирати збираєтесь, дорогий Серенен,— заперечив йому хтось,— незабаром світло буде на кожному стійбищі.

Але старий не звернув уваги на ці слова.

— Послухай-но, Гаджід,— звернувся він до дружини,— якого це року я їздив до Улан-Батора?

Дружина замислилась.

— По-моєму, в тридцять четвертому, коли нашій доньці дев'ять років минуло.

— Певно, так і є. Тоді був я молодий і дужий. Дорогі товариші, зараз розповім вам маленьку історію.

Потроху гамір стих. Серенен-гуай відкашлявся й повагом почав розповідати:

— У Радни — ви всі його знаєте,— у того самого, що недавно переселився в сусідній сомон [1], я найняв якось п'ятеро верблюдів. Радна теж спорядив у дорогу шістьох, навантажив на них товару для продажу, і от наш невеличкий караван вирушив до Улан-Батора. Я хотів навідати свого єдиного молодшого брата й підкинути йому продуктів, та й що приховувати — хотілося подивитися на столицю. Майже місяць були ми в дорозі. До міста прибули надвечір. Народу тьма, машини гудуть, шум, гуркіт, наші верблюди й коні сахаються з боку на бік, ледве ми їх не розгубили. Радна вже бував у столиці, він і допоміг мені розшукати брата. Дістався я до брата,

---

[1] *Сомон* — низова адміністративно-територіальна одиниця в МНР.

коли вже зовсім стемніло. Переступив поріг... і раптом темінь відійшла, стало видно як удень: це брат увімкнув електрику. Моєму здивуванню не було меж. Яка це радість — світло! В думках я дорікнув братові: не міг прислати мені принагідно хоча б дві електричні лампочки.

Частину продуктів, що я привіз, брат з невісткою продали на базарі й віддали мені гроші. Сховавши їх за пазуху, я довго ходив по базару, шукаючи те, що замовили мені дружина з дочкою, аж поки не надибав на кооперативну крамницю. Там, у господарчому відділі, продавалися, й дуже дешево, електричні лампочки. Прикинувши, скільки штук треба купити, щоб вистачило собі й сусідам, та ще й у запас лишилося на той випадок, коли поб'ються, я купив сотню ламп, впакував їх у ящики і поклав у брата в сараї. Місто швидко набридло мені. Вирішив збиратися в дорогу. Приготував верблюдів. Брат з невісткою піднесли мені на прощання дорогі подарунки і, звичайно, пригостили як слід. Випив я російської горілки, і язик у мене розв'язався: «Де твоя совість, брате? — кажу я йому.— Ви тут живете, в місті, з усіма вигодами, а про нас, скотарів, і думати забули. Невже тобі важко було прислати нам хоча б щось із тих дешевеньких речей, що горою лежать у кооперативі? Не потрібні мені тепер ваші подарунки!»

Брат розхвилювався, став розпитувати, що я маю на увазі. Я показав на лампочку. «Ми там від жирових світильників сліпнемо, а ви тут такою красою втішаєтеся».— «Таж у вас нема електростанції». Але я стояв на своєму: «Хіба тільки міські можуть дозволити собі розкіш — електрику? Арати хочуть не гірше від вас жити!»

Почав я збирати речі, а сам думаю: «Виходить, без тієї станції лампочки горіти не будуть... Адже брат не дурень, знає, що й до чого. Що ж мені тепер зі своєю покупкою робити? Залишити тут — міські родичі засміють. Краще вже візьму з собою та й викину десь у степу — ніхто й знати не буде, як я схибив.

Загорнув я ті ящики в повсть, навантажив на верблюдів, але викинути ящики по дорозі мені не вдалося: посоромився свого супутника. Та, признатись, і жаль стало, адже за лампочки гроші заплачено. Вдома нікому не сказав про своє надбання, крадькома сховав їх на горищі в сарайчику. Там вони й пролежали двадцять років.

— А я, пригадую, подумала тоді, що то за ящики ти привіз, але вирішила, це речі Радни,— вставила дружина Серенена.

— А Радна так нічого й не знав про лампочки? — спитав голова Далха.

— Ні,— засміявся Серенен.— Ну, а в п'ятдесят четвертому році я почув, що в об'єднанні будують електростанцію, зняв з горища свої ящики й привіз їх на центральну садибу.

— Я ж думала, що він поїхав повсть для юрт продавати,— знову вставила дружина,— виходить, це через оті лампочки нам з дочкою не довелося тоді на надомі побувати.

— Отак, дорогі мої,— закінчив свою розповідь Серенен, підводячись на повен зріст,— скільки б не було раніше в арата грошей, а купити електричне світло для своєї юрти він не міг. А тепер електрика прийшла не тільки до тих, хто живе в аймаку [1], в районному центрі чи у великому селищі, тепер вона всюди освітлює наші житла, і це стало можливим лише після того, як арати об'єдналися в колективні господарства. Сподіваюсь, в Западині Пугачів теж незабаром спалахнуть електричні вогні! Оце і є соціалізм. Тож думаю, що віднині ніхто більше не назве Серенена відлюдькуватим. Так давайте ж, друзі, вип'ємо за ці вогні, які несуть нам світло і щастя!

---

[1] *Аймак* — велика адміністративно-територіальна одиниця (область) Монголії.

ЛЕОН ВАНТУЛА

Святковий день

Ішли мовчки.

Дим рідшав. Коли вони пробирались до місця пожежі, все було інакше. Тепер кіптяви стало менше, вогонь був приборканий. Тоненька змійка диму під покрівлею — останній слід боротьби п'ятьох чоловік.

Перед ними лежало дзеркало води, яка зібралася в осілій частині старого штреку. Вони думали про воду, наближаючись до неї, а потім увійшли в неї один за одним.

Зі стін звисала біла пліснява.

Ришард ішов першим, за ним ще двоє. І Арнольд. Останнім він, Єжи. «Командир завжди іде останній. Командир повинен пильнувати за своїми людьми». Єжи добре пам'ятав ці нудні повчання, наче вони були написані на склі кисневої маски, як дорожні знаки на вітровому склі автомашини. Перед тим, як вони зайшли у воду, Єжи спрямував пучок світла на Арнольдів респіратор. Скляний відбивач заграв рубіновими відблисками, внизу нервово посмикувалась стрілка манометра: тиск вісімдесят атмосфер.

Виходить, це тривало зовсім недовго. Прийшли і погасили кабель, що почав горіти. Використано лише п'ятдесят атмосфер. Єжи міг не турбуватися, що комусь не вистачить кисню. Він перекинув світло вперед. Ришард був уже в воді по пояс. Другий за ним — по коліна. Єжи подумав, що й він зараз дійде до найглибшого місця. Від цієї думки неприємно здригнулося його тіло, він ще не зігрівся після першого купання півгодини тому, коли вони проходили тут, кваплячись до місця пожежі.

Препаскудне відчуття: спочатку плюскотіння під ногами, вода заливає один, потім другий чобіт, і ось холод піднімається вище й вище. До самого живота. Волосся застигає під шоломом, але в масці дихати легко — це єдина втіха для вимоклої людини.

Єжи раптом спинився на найглибшому місці: запітніло, покрилося краплинками вологи скло. На кінчику носа повисла краплина. Краплина поту на кінчику носа. Краплина в цих умовах набагато гірше, ніж колючка в пальці. Єжи обома руками стис гумову маску, та це нічого не дало. Намацав клапан, натиснув, вдихнув повітря, набрав його в легені, а тоді з силою видихнув. Краплина стекла вниз.

Трохи далі він спіткнувся об кріпильну стойку, що валялася під водою, нагнувся, опустив руку в воду. І йому здалося, що вона вже

не така холодна. Ще кілька метрів, і вода лишилася позаду. Він вирішив зупинити свій загін: нехай поскидають чоботи, повиливають з них воду.

Дим уже не відчувався.

Єжи ткнув Арнольда в спину, почекав, поки той обернеться, наблизився до нього, маска до маски, і на мить завмер.

Обличчя не Арнольдове. Йому здалося, що він розучився рахувати, не зможе порахувати до п'яти. Один, два, три... і він сам, Єжи. Четверо. Він різко повернув шахтаря спиною до себе, глянув на манометр. Сімдесят три.

В Арнольда було вісімдесят, хвилину тому було вісімдесят. Неможливо, адже щойно перед ним був Арнольд. Усі перелічили один одного, всі зрозуміли.

Скинули маски.

Скинули маски, хоч і не було команди. Плями світла заметались, наче ошалілі. Волосся, притиснуте до голови ремінцями масок, позлипалося. Каски лежали на землі.

Отже, так і є.

Єжи не розумів, як це могло статись, де, в якому місці? Пам'ять обривалася. Найможливіше там, у найглибшому місці, де він зупинився і протирав спітніле скло.

Арнольд!

Двадцять чотири роки, блондин, довговидий, високий матовий лоб. Людина нізвідки. Просто якось з'явився між ними і назвався: Арнольд. Його знали всі. Він завжди був веселий, і лише Єжи знав, що це тільки зовні. Арнольд не вмів чи не хотів одкривати перед іншими душу. Ось чому тільки Єжи знав, що він прикидається веселим.

Єжи та його сестра Елеонора.

Єжи не раз питав себе, чи любить Арнольд її по-справжньому, чи тільки шукає пристановища. Елеонора не була самотня. Вона працювала в конторі, виховувала маленького Тадеуша. Один чоловік щомісяця надсилав їй певну суму. Один сорокарічний чоловік, що добре заробляв,— негідник, який знівечив молодість Елеонори.

Єжи познайомив Арнольда з нею. Спочатку це було звичайне знайомство, так — випадкові зустрічі на дорозі, обмін звичайними фразами, як «добрий день», «ну й погодка!», «що чувати?». Далі почалася дружба, та це тільки так називалося. Відтоді як вони частенько почали заходити в «Магнолію» на чашку кави і відтоді як Арнольд почав купувати два квитки в кіно, нічого було говорити про дружбу. І ось тут у зв'язку з цим Єжи запитував себе: чи любив Арнольд його сестру по-справжньому, чи тільки так, шукав пристановища?

Та чому він розмірковує зараз про це в минулому часі? Невже він думає?.. Ні. Та де ж усе-таки Арнольд?

Усі четверо кинулися в воду, хтось посковзнувся на нерівному глинястому дні і впав. Єжи пірнув, намагаючись щось побачити в каламутній заслоні води.

Марно!

І як це він боявся зайти в брудну воду? Його пересмикувало від самої думки про це, а тепер ішов у воду не замислюючись. Знову повні чоботи, вже втретє вода текла в рукави й за комір. Вода була кругом. І здавалося, не лише кругом, а й усередині в ньому, вона пронизує його холодом до самих кісток.

Респіратор тягнув на дно.

Часом тіло переставало коритися йому, ноги роз'їжджалися в різні боки, руки грузли у в'язкому глеї, а голова наче хотіла відділитись від тулуба, спливти на поверхню, наче наповнений повітрям міхур, вона була зовсім порожня, його голова, наче банка від варення. І раптом він подумав, що в усьому цьому нема нічого дивного, просто він на якийсь час став звичайним водолазом, щоб знайти Арнольда, який, мабуть, спіткнувся і впав.

Спіткнувся. Упав. Але ж чому він не встає? Може, отруївся азотом? Тому й не підвівся?

І саме сьогодні!

Увечері вони домовилися зустрітись. Елеонора сидить в кафе і чекає Арнольда, а незабаром туди прийде Слава й запитає про Єжи. Їм буде незручно, що вони чекають своїх хлопців, а не навпаки. Чи довго вони чекатимуть?

Якби можна було подзвонити їм звідси. Подзвонити, подзвонити... У вухах дзвеніло, наче велетенський дзвін повісили в старому й тихому лісі і він дзвонив, дзвонив...

Чого він сидить у цій каламутній, смердючій багнюці? Він ще раніше помітив на дзеркальній поверхні голубі й фіолетові масні плями.

Єжи став на коліна і нарешті підвівся на весь зріст, широко розставивши ноги. Ришард і ті двоє стояли поруч. І ось нарешті він помітив Арнольдову голову. Вона була така дивна — волосся злиплося, обличчя закрите чорною маскою, а два гофровані шланги надавали їй геть фантастичного вигляду.

Та й у Єжи вигляд був не кращий.

Хлопці підняли Арнольда за ремені респіратора й понесли. З кожним їхнім кроком вода пінилася, плюскалась довкола Арнольда, а він усе ще був непритомний.

П'ять метрів. Ще не більше п'яти метрів, Арнольдове тіло на мить опустилось у воду. Вони підхопили його й тягли, тягли. Метр. Два метри. Незвично голосно цокав годинник.

Які ознаки отруєння азотом? Єжи не знав. Забув. Це трапляється так рідко. Азотом шахтарі отруюються тільки в підручниках. І раптом він подумав, що робить жахливу помилку. Навіщо економити кисень?

Він підскочив до Арнольда, засунув руку йому за спину, до апарата. Клапан. Вода хлюпалась, світлові кола безшумно танцювали на її поверхні. Клапан!..

Де аварійний клапан?

Він натис раз, другий, третій. І ще раз. Добре чув шипіння кисню, Арнольдова маска надулася. Скло спітніло, в ньому не було Арнольдових очей, і губ його не було, просто не було обличчя.

Лише маска, два змієподібних шланги і брудний кожух апарата. Тяжко дивитись на нього.

«А там, нагорі, мабуть, уже веселяться»,— подумав Єжи. З боків прогнилі, заплісняві балки, залишки рудникового кріплення, над головами потріскує порода, кожен шмат її ніби прив'язаний до гірського масиву павутиною, повертається в ній, похитується над їхніми головами в цій старій смердючій норі.

Що скаже Елеонора, що подумає про брата, який тут, у цій паршивій дірці, геть втратив голову?

До повороту ще сто метрів, там чекає, вірніше, має чекати резервна команда. Та чи вдалося нагорі зібрати другу п'ятірку?

Цього дня, в це зимове свято!

Він міг розраховувати лише на своїх людей, на себе.

Вода залишилась позаду, він розставив ноги і зупинив рятувальників: ні кроку далі, все й так триває надто довго. Арнольда поклали, він привалився до апарата, голова його звисала на груди. Єжи знову глянув на склепіння: диму не було, їм повинні видати премію, спеціальну премію за те, що вони загасили пожежу, та ще в таке свято.

Він зірвав маску з обличчя.

Обережно вдихнув повітря і витер спітнілий лоб. Інші ще не зважувались, вони дивились на нього крізь овальні скельця своїх масок. Він схилився над Арнольдом, поклав руку на його маску.

«Повітря нічого, можна терпіти,— подумав він,— а то я теж лежав би вже поруч». Єжи боявся, що рятувальники помітять, як тремтять у нього руки, та вони, зумисне відвернувшись, викручували комбінезони, а один навіть скинув чоботи і ступав по болоту босими ногами.

«Чому ніхто не відчуває холоду? — запитував себе Єжи.— Навпаки, в усіх спітнілі обличчя, і піт, стікаючи, змішується з водою».

Що діяти, як чинити? Тільки без паніки, без дурниць! Та нічого розумного не приходило в голову. Арнольдове обличчя, уже звільнене від маски, дихало таким спокоєм, такою відреченістю, ніби все вже було позаду.

— Арнольде! — крикнув Єжи.— Арнольде!

Інші попрісідали навпочіпки довкола. Апарати тягли їх уперед із такою силою, що здавалося, ось-ось вони перекинуться, як снопи на вітрі.

— Арнольде!

Треба щось зробити, негайно щось зробити, а то вже завтра, а може, навіть сьогодні, він стане посміховиськом. І Єжи нахилився над Арнольдом, припав губами до його губів. Він вдихнув у них повітря, одразу ж втягнув його назад і мимоволі скривився.

Хтось посапував за спиною. Хлопці були поруч, від них ішла пара, гарячково клацали манометри. Двоє даремно витрачали кисень. А втім, тепер це не мало ніякого значення.

Єжи, витерши брудну руку, обережно й поволі розтирав Арнольдові груди, потім, коли в них щось забуркотіло, навідліг ударив його по щоці.

Підскочили шахтарі, дехто був ще босий. Ришард рішуче стягнув з Арнольда маску, і той нарешті розплющив очі.

— Що ж це з ним? — спитав Ришард.

У Єжи затерпла рука, він удавав, що довго думає над відповіддю.

— Очевидно, наливка, дідько б її забрав!

Арнольд ворухнув запеченими губами, ті двоє теж скинули маски. Ришард нахилився над Арнольдом.

— А смердить добряче,— мовив він.

— Тоді горілка,— визначив Єжи.

Усі четверо розреготались. Тут, у цій паскудній дірці, у цьому старому, майже забутому штреці, всі голосно розреготалися.

І не тому, що їм так уже було весело. Просто вони скидали з себе щось надзвичайно тяжке, гнітюче, щось таке, чому було трудно дати визначення. І ніхто не почув, що Арнольд просить повітря. Він сам відчепив апарат, поставив його між ногами, натиснув на клапан і припав до вдихального шланга.

Шахтарі полегшено зітхнули.

Десь у глибині штреку гув трубопровід. Вони знову ішли вп'ятьох, і Єжи ніс Арнольдів апарат.

Іноді хтось посковзнеться або зачепиться за шматок вугілля, іноді звідкись із шурхотом скотиться камінь. Ставало до біса холодно... і тепло водночас. Може, вони похворіли?

— Навіщо ти це зробив? — спитав Єжи.

— Хотів піти з тобою.

— А хіба ти не знаєш, що після горілки не можна надівати респіратор? Навіщо пив?

Арнольд знизав плечима.

— Сьогодні ж наше свято, Єжи,— відповів він,— звідки ж я міг знати, що спалахне пожежа? А до того ж я отримав листа.

Оркестр грав без передишки. Гарно грає сьогодні оркестр. Стіни прикрашені чорними молотками, шахтарські лампи розвішані на зеленуватих колонах зали.

Слава так ніжно усміхається до Єжи, до свого хлопця, але Єжи не має сили відповісти усмішкою. Їй, мабуть, дуже хочеться сказати: «Мій герой». Та Єжи готовий ще раз зануритися в густу холодну багнюку, аби не чути таких слів. Елеонора танцює з Арнольдом. І теж усміхається лагідно. А люди за стойкою бару співають «Шахтарське полум'я»...

Ні, ні, годі! Так, це він сьогодні вів шахтарів гасити кабель, що загорівся в шахті, саме сьогодні — що за ідіотський збіг!

Звичайно, він повинен врізатися в цей рухливий клубок тіл, вихопити в Арнольда Елеонору, вирвати її з його обіймів і ще раз ляснути йому по пиці. Як тоді, внизу.

Лист! Арнольд згубив його, коли вони переодягалися на рятувальній станції. Єжи глянув на адресу відправника. Жінка. Прізвище таке ж саме. В конверті коротке повідомлення про приїзд. Назавжди. Кінець. Покінчено з Арнольдом, якого він, Єжи, сьогодні шукав у болотистому місиві.

Єжи встає. Слава думає, що він запросить її танцювати. Та оркестр уже не грає, на жаль. Поодинокі оплески, і пари, сміючись, розходяться по кутках. Хтось по-дружньому плескає Єжи по плечу.

А, ось ідуть вони.

Тримаються за руки так міцно і ніжно, так недоречно і безнадійно. Арнольд мружиться і щось каже. Чому такий шум, нічого не чути, чому сьогодні всі так багато балакають? Елеонора перешіптується із Славою, вони цілуються. Слава вітає зі святом, щось каже про заручини. Арнольд наливає горілки.

— Тому я й випив зранку,— пояснює він і опускає голову.

А лист? Так душно, губи запеклися, обличчя, мабуть, червоне, як буряк.

— Єжи! — кричить сестра.— Ти хворий?

Вона така щаслива! Проклята вода! Оркестр знову заграв, дзвенять бокали. Хворий? Чому ж не говорять про лист? Його ведуть додому. Слава накидає йому на плечі свою хутряну шубку. Його трусить. Ні, Слава не така дурна, вона не скаже: «Мій герой». На копрі палають святкові вогники, зорі знахабніло зазирають в обличчя.

— Завтра з лікарні виписується моя сестра, каліка. Вона надіслала листа.

Арнольд сказав це, очевидно, ні від кого не ждучи відповіді.

І всі мовчать.

Єжи одразу стало легше. Зовсім легко. Раптом здалося, що він летить угору, до каміння, підвішеного там на павутинні. І зорі вже не зорі, а краплини роси на павутинні.

І тоді Арнольд підхопив його дужими руками.

ЦЕВЕГМІДІЙН ГАЙТАВ

Пісня
про Сухе-Батора

(Уривок)

...В надії на сонце
дивились ми —
не рятувало нас.
Уклонялись ми
золотим божкам —
не рятували нас.
Збираються хмари
з теплим дощем,
дме степовий вітровій.
Дихає вітер
запахом трав,
п'є настій луговий.
Щасливе проміння
нам посила
Північна зоря.
І линуть серцями
монголи туди,
на неї зорять.
Багато днів Сухе-Батор
і Чойбалсан
їдуть туди.
Туди спрямували вони
коней своїх поводи.
Тола-ріка,
Керулена сестра,
дочка Хентейських гір,
Річище вдаль
пробила своє,
степу наперекір.
Ввібравши воду
численних рік,
далі тече собі.
Тола-ріка і Селенга
до Байкалу
спрямовують біг.

Так і посланці
краю мого
вийшли в далеку путь.
Знали вони,
партії кращі сини:
щастя монголи знайдуть!
Довго-довго ішли вони
і не стуляли очей.
І їх зоря Полярна вела
в країну російських людей.
Довго-довго дивились вони,
як хвилі Байкалу текли.
Наче до матері на поклін
рідні сини прийшли.
Назвали вони свої імена.
Тепло зустріли їх.
Тисли монголи руки братів,
руки братів своїх.
Душу високу пізнали вони —
російських людей доброту.
Дужі брати
допоможуть їм
мрію здійснити святу.
Прийшли Сухе-Батор
і Чойбалсан
на берег братерства й добра.
Довго-довго дивились вони,
як бистро тече Ангара.
І сказав Сухе-Батор:
«Браття, отут
думав я на зорі:
Чи видно орхонський
струмінь стрімкий
у бистрій, дзвінкій Ангарі?
Ні! Поєднали
назавше вони
дужі потоки води.
Отак злилú
росіянин й монгол
мрії свої назавжди.
Місто Іркутськ
згадую я —
то мені друг навік.
Світлі знання
там здобував,
світлі знання нові.
Словá мудрого Ілліча
вперше почув я там.

Вперше зустрів
вірних братів,
Які не зрадять нам.
Тож прощавайте,
друзі мої,
в Москву виїздити час.
Щоб друга й вождя
зустріти там —
віщого Ілліча,
Щоб привітати
від наших степів
щиро, сердечно його,
Щоб спрямувати
на правильний шлях
долю народу мого!
Отже, здоровий, друже, будь!
В щасті живіть завжди».
І Сухе-Батору
руку стиска
соратник його молодий.
І вже кивають
йому дерева,
і вже паровоз гуде,
І поїзд летить і летить —
його
Полярна зоря веде!

ЗОЛТАН ГАЛАБАРДІ

Такий світ

(Уривок з повісті)

Історія ця почалася років зо три тому, коли агітатори наводнили село. Вони нікому не погрожували, про насильство і гадки не було. Переконливо діяла на жителів села їхня упевненість у своїй правоті. На кожні п'ять будинків припадало двоє агітаторів, отож вистачало часу поговорити про все. Довго заперечувати їм не міг навіть той, у кого був такий намір. Як з настанням весни зникає ожеледь на дорогах, так раз у раз тануло число одноосібників. Чинити опір? Якщо й уціліє де-не-де під час танення упертий шматок криги, все одно йому не врятуватися: потік потягне його за собою, і тоді він не так тане від сонячного проміння, як розбивається на шматочки в стрімкому потоці, дробиться, розколюється, аж поки нарешті не зникне зовсім. Відкривалися й закривалися ворота, грюкали двері, траплялося, що поруч із підписом одні залишали мокру пляму від сліз, мовби якусь своєрідну печатку, інші прикидали в думці, згадували наслідки колишніх кооперативів, потім ішли на виноградник, збиралися біля чийогось винного погрібця, сперечалися, пили, і кожен затягував свою улюблену пісню. В селі також звучали пісні: тільки-но в Раду надходило повідомлення про вступ до кооперативу нового члена, одразу ставили платівку. На його честь. Старий Карой Бокоді сказав:

— Мій батько хоч і любив погуляти, та за цілих три роки протринькав на пісні лише п'ять хольдів землі. А я зараз за одну-однісіньку пісню віддав аж дев'ять...

Заяву він підписав не останній, але серед останніх. Син давно вже учащає до Будинку культури, до «головного штабу», водить по домівках агітаторів. Ото вже, напевне, можна було насміятись до сліз, коли син, заїкаючись, гмукаючи й пересмикуючи плечима, брався щось пояснювати! Спершу батько не раз хотів було спитати, яку йому посаду обіцяють, що так старається, та промовчав. Чого доброго, скаже ще таке, за що потім відповідати доведеться. А до відповідальності обов'язково притягнуть, коли треба буде знайти винуватців неполадків, промахів, безтолковщини. Тоді й Карою Бокоді пригадають його слова з приводу пісні і дев'яти хольдів. Краще не зв'язуватися з такими людьми...

У п'ятницю, геть під вечір, і до нього завітали агітатори. Він не запросив їх до хати, а тут же коло воріт сказав, що все, мовляв,

знає, дає свою згоду, нехай приходять вранці, зараз ніколи, треба ще встигнути дещо зробити.

Розумів, звичайно, що це по-дурному, тільки зайві муки, піти б йому ліпше на виноградник, до когось у погрібець, і там кричати, скаржитися і сперечатись разом з іншими. Але він не пішов туди. Побрів до хліва. Чотири корови, телиця, пара коней — менше у нього ніколи не було, а більше й самому не хотілося мати. Для дванадцяти хольдів землі цілком досить. Приємно глянути на худобину — вгодована, зразу видно, що в добрих руках. Сьогодні ще... Завтра, можливо, вже завтра прийдуть і потягнуть до спільного хліва. Сьогодні все ще належить йому, сьогодні ще є кличка і в коня, і в корови, а завтра буде лише номер; ще трохи згадуватимуть: це, мовляв, кінь Імре Іллеша, а потім забудуть. Кінь, корова, та й годі.

— Що ж, треба прощатися,— прошепотів він старій корові, та зразу й засоромився. Дурниці — не личить людині розмовляти з худобиною. Аби тільки в очі вони не дивилися! Адже якщо подивляться і він побачить те пожвавлення, з яким вони зустрічають господаря, коли той, відчинивши хлів, приходить годувати їх, він не витримає, заплаче, зі стогоном кинеться котрійсь із них на шию, і завтра вранці агітатори не знайдуть тут ні його самого, ні худобини, нічого...

Зайшов до комори, знайшов нові налигачі. Він купив їх у кінці п'ятдесят четвертого року, але так і не користувався ними жодного разу. Знав, що інші навіть старі мотузки знімають з худобини, замінюючи зовсім непридатними, розсотаними — для кооперативу й такі добрі будуть; але його худобина не піде, як в інших! Хай бачать всі, що з його двору женуть вичищеного до блиску коня, лискучу корову, хай у них на шиї буде далеко видно нове повіддя і нові налигачі на рогах.

Він пов'язав нові вірьовки, а старі кинув у куток хліва. Зняв із цвяха батіг, взяв у руки пужално й ножем порізав його на дрібні шматочки. Це він міг собі дозволити. Пошматував дерево, ремінь і навіть нейлоновий хвостик, який привезла якось із міста невістка.

— Тепер він нікому не потрібний.— Ногою відкинув на підстилку те, що недавно було батогом.

Залишатись у дворі забракло духу. Спочатку просто так, без всякої мети, він вийшов на вулицю, потім непомітно опинився на дальньому кінці села. Якби не відраза до гучних слів, він назвав би себе нещасним. Перед ним було все село: будинки, старі й нові, на одному дах з червоної черепиці, на іншому — солом'яна покрівля, поросла мохом, незворушно застигли паркани навколо дворів, ревуть корови, скрипить журавель, плаче дитина — глянеш, прислу́хаєшся, і все здається вічним, непорушним. А завтра зранку на цьому місці буде зовсім інше село; щось обірвалось, пішло геть безповоротно. Вранці і сонце зійде по-іншому, інакше світитиме, вже не йому, а іншим людям. Від завтрашнього дня треба буде говорити, думати, робити все по-іншому; що сьогодні законне, завтра

втратить свою силу; здається, ніби чиясь величезна рука, підкоряючись незнаній волі, затиснула село в долоні і, ніби м'який віск, місить її, формує, оновлює. Так, мабуть, Лот залишив позад себе місто, в якому мав здійснитись божий суд. Але Лот міг піти і в іншому місці знайти те саме, до чого звик у себе вдома, тепер же змінюється обличчя всієї країни, а можливо — так, можливо! — і всього світу.

Він вийшов із села, знову оглянув розпливчасті тіні садків, будинків, господарських будівель, потім різко звернув убік і почимчикував дорогою до Купинного горба. Горб височів за добрих півтора кілометра від околиці. Коні за півгодини добирались туди з навантаженою підводою. Схили порівняно невисокого косогору легко піддавались обробітку, і тільки сама вершина круто здіймалася в небо. Тут і були в одному масиві всі його дванадцять хольдів землі. Дванадцять хольдів в одному масиві — це набагато більше, ніж двічі по шість чи чотири рази по три хольди в різних місцях. Вершини пагорба ніколи не торкався плуг, там росло лише те, що випадково заносило туди вітром. І це «випадкове» було щедрим за своєю різноманітністю даром природи. Від ранньої весни до пізньої осені на цій вершині росли буйні трави, квіти, карликові кущі. У не порушуваній ніким буйній рослинності мешкали легіони птахів. З весни до осені на вершині буяло життя, і багатоколірний покров її не втрачав своїх яскравих тонів навіть тоді, коли внизу поля́ знемагали від спеки й засухи.

— До чого ж гарна ця вершина! — вигукнув він якось, захоплений видивом.— Нізащо в світі не став би її чіпати. Вона немов букет над моєю землею...

Одного разу сказав це й дружині, коли вирішив не приносити в жертву, не губити своє селянське буття, коли вже однак не було надії на його зцілення.

— Немов букет...

Неподалік від горба на дорозі валялася міцна суха палиця. Він нагнувся, підняв її і видерся на саму вершину косогору. Вже спустились густі сутінки, на небі засвітилися зорі, яскраво сяяв серед небосхилу молодик. Ніколи не піднімався так високо і тепер ледве відгадував стежку. Та й не було ніякої потреби здійматися сюди, букет ріс сам по собі. Палиця грузла в пухкій землі, навіть крізь чоботи відчувалась легка прохолода ранньої роси. Від його нетвердих кроків тихо шелестіла висока трава, шурхотіли кущі, пташка з переляканим криком вилетіла зі свого гнізда. Пташенята жалібно пищали, поки їхня мати, набравшись сміливості, не повернулася в гніздо і не прикрила їх своїми крильми.

— Сьогодні ще букет...

Він сів і відкинувся на вузлувате гілля берестини. Обвів поглядом околицю, що танула в м'якій млі срібної ночі. Як же можна байдуже дивитись на цей незбагненно прекрасний світ, трепетний у своїй позірній вічній незворушності,— кожна часточка його уже в чеканні чогось іншого, нового, терзається в муках, борються у ній сили відмирання і творення. І хіба не слід було б, упиваючись цією

красою, прогнати бога з небес?.. Але небеса в недосяжній далі, за байдужим миготінням зірок... Ліпше вже не дивитись на це видовище. Він опустив очі і не одразу зрозумів, чому вони стали вологими — чи то від роси, чи то від непроханих сліз. Усе довкола запало в глибоку напружену тишу: давно змовкла пташка над своїми поснулими пташенятами, вітрець уже не шелестів травою на вершині пагорба, і лише здалеку долинало відлуння задьористої пісні. Земля дихала теплом, густий аромат зелені, ніби ладан, тремтів у незворушному повітрі.

Він втупився в свої чоботи, але, помітивши на халявах відблиск місяця, підібрав ноги під себе.

Ніколи ще не почував себе таким самотнім, як зараз. Ні, мабуть, це вже бувало: коли мертвий Дубина залишився лежати перед ворожими окопами. І ще коли пішла дружина... Як пішла? Вмерла вона — і все через цей самий горб... Але навіть дружина не залишила після себе такої моторошної порожнечі. А може, й залишила б, якби не вмерла, а пішла до іншого? Коли б одного чудового дня довелось побачити її легку ходу, почути її голос, сміх і усвідомити, що тепер вона належить іншому разом зі своєю ходою, голосом, сміхом, разом зі своїми турботами. Іншому? Ось тоді, певне, його самотність була б не менш моторошною...

Він повалився навзнак на росяну траву. Яка м'яка земля! Як буйно тут усе росте, досить лишень потрапити сюди зернині, занесеній вітром, на крилах птахів чи ще якось. Так, це букет, справжній букет... Але з завтрашнього ранку він уже буде красуватися не для нього. Якби зараз хтось спитав, навіщо було приймати стільки мук, навіщо було вдаватися до боротьби, лукавства, віроломного втручання у справи природи,— якби хтось задав таке питання, що б він відповів? Він робив те, що йому було наперед визначено — ні більш, ні менш. І ось народжується інша доля, проти якої не підеш. Працю всього життя, і хто зна, працю скількох поколінь перекреслено тим підписом. Боротися? З ким? Спробувати ухилитися? Куди? Навіщо? Він міг би залишитися збоку, йому б не відрубали за це голову. Але що поробиш, коли життя то швидко рухається, то ледве повзе, то стоїть на місці! Залишитися острівцем у безкрайому потоці? На такий випадковий острівець звалюються тисячі лих, на ньому застряє всяке сміття, що плаває у воді, його загиджують птахи, вода довкола застоюється, вітер і течія з одного його берега змивають цінний перегній, а на другий — навалюють пісок, брудну гальку. Одноосібників, слід гадати, розмежують так, що треба буде півдня, щоб привезти підводою картоплю; а скільки ще з'явиться всіляких непередбачених видатків, податків, витрат! І немає нічого дивного в тому, що всі знання й досвід будуть обернені на користь тим, хто не бажає стати острівцем... Тож краще вже бути разом з усіма. А раптом все піде добре, як і обіцяють... Тих обіцянок не шкодують... Тільки чи збудуться вони? Час покаже. Кажуть, в інших областях, у старих кооперативах люди живуть з розмахом... Можливо... А якщо поверне на гірше? Легше тоді буде кричати, бо кричатиме він не один, а разом з усім селом, з усією

країною. Одинокого голосу, до кого б він не був звернений, далеко не почуєш, натовп просто відштовхне одинака вбік, розтопче, якщо піти йому наперекір. Що може означати цитра поряд з могутнім духовим оркестром, навіть якщо вона й красиво звучить?

Новий світ! Добре в ньому буде тим, хто ні вчора, ні раніше нічого не мав. Вони виграють. Їхнє життя не залежить від пори року, літо чи зима — їм однаково, їхні прізвища часто зустрічалися лише в метричних книгах, а в поземельному опису дуже й дуже рідко. Мабуть, вони й мали рацію. Чим він із завтрашнього дня буде відрізнятися од свого свата Деже Юхаса? Поставте поруч його впорядковане життя зі злиденним існуванням Деже Юхаса і спробуйте визначити, хто з них мав рацію?

Там, далеко внизу, село; навколо, під покровом тиші, поля, збоку бовваніє гора з виноградниками — цілий світ, який жде оновлення і, можливо, діждеться його, але до цього не буде причетний той, хто стільки вистраждав задля нього. Чи, може, це страждання викликане каяттям? Але в чому каятися? Чи, може, будь-яке прощання, що завдає болю, і є каяття?

Якою холодною стала земля! Як би позбутися тяжких думок! Адже боротися варто лише тоді, коли є бодай найменша надія взяти гору. А здолати ці думки ніяк не можна... Але чому ж земля така холодна? М'яка, як і раніше, але тепло її змінилося вологою, ніби її полито водою.

Він схопив палицю, сперся на неї і спробував підвестися; це вже майже вдалось йому, як раптом палиця, що зігнулась під його вагою, увійшла в грунт. Спочатку він хотів був залишити її в землі, та потім все ж витягнув. І коли доторкнувся до неї долонею, відчув, що вона мокра. Значить, недарма подумав про вологу — з палиці просто-таки стікала вода!

Знову він увіткнув палицю в землю і тепер виразно почув, як чвакала вода, наче виноград у кадубі. Спробував рукою розколупати землю і вже на невеликій глибині почув кінчиками пальців, що земля там набагато вологіша, ніж від роси чи від дощу, який випав два тижні тому. Ось коли збагнув, чому цвіте завжди тут букет! Ось чому глина, яку він копав для свого погрібця, була сирою! Значить, тут є вода! Більше її тут, ніж у мілесенькому струмку, що дзюрчить по протилежному схилу. Свого часу на курсах їм розповідали щось подібне: вода таїться у підземних шарах, які, мов губка, утримують її, але коли якась сила — тиск, напір — почне на них діяти, шари стиснуться і віддадуть воду в будь-якій кількості. На такому принципі й грунтується дія артезіанського колодязя: бур сягає водоносного шару, і порушена рівновага безперервно несе воду вгору. Безперервно — вдень і вночі, взимку і влітку — ллється вода, щоб затамувати спрагу людей, напоїти живлющою вологою висохлі поля.

Ще кілька разів він встромляв палицю, і тут і нижче — палиця виявлялась мокрою. Значить, води багато, на тому боці, очевидно, витікає лише її надлишок. Якщо, не шкодуючи сил, попрацювати

буром на цьому схилі горба, що височіє над навколишніми полями, вода сама піде на будь-яку відстань по невеликих каналах, канавках чи трубах...

Він злісно вилаявся. Голосно, лайливими словами споминав бога й святу богородицю, ламаючи палицю на дрібні куски. Чому тільки зараз, саме зараз повинна була відкритися йому ця таємниця? Чому він раніше не міг прийти сюди, вилізти на цю вершину і помізкувати на ній якусь годину, сидячи під кущем? Штучне зрошення! Всупереч примхам погоди дати воду врунам, давати її вдень і вночі, вранці й увечері! Ця жила могла б стати дорожчою за золото! Вона б збагатила, ощасливила десять, сто таких господарів, як Імре Іллеш, і він дізнається про це тільки зараз, коли сам уже не господар.

Що ж, можливо, треба піти в правління і сказати, що ось, мовляв, я не лише землю, не тільки всю свою худобу — всю свою селянську душу вношу в кооператив з водою на додачу! Ні! Не такий він дурень. Хай поки що воду не чіпають. А там побачимо. Тепер повисмикують усі межові стовпи. Ну, а якщо все повернеться назад і їх доведеться знову забивати? Тоді й можна буде розкупорити схил горба... Все може змінитися... Поспішати не слід. На все свій час, сказати він ще встигне, коли прийде черга...

Краяний гіркими думами, він повільно спустився з горба і побрів до села. Місяць виявився у нього за спиною, попереду похитувалась величезна чорна, як сажа, тінь, чоботи глухо стукотіли по виїждженій курній дорозі. Горб залишився далеко позаду, коли він раптом згадав, що завтра повисмикують межові стовпи, а післязавтра, на наступному тижні чи через місяць кинуть у вогонь і поземельні книги. Старі межі якщо й залишаться,— лише в пам'яті, і не буде більше точних покажчиків, де була чия земля. А що, коли знову доведеться забивати це кілля?

Він квапливо повернувся до пагорба, відшукав кам'яний межовий стовпець. Стовпець стояв у високих заростях конюшини, припавши до землі. Звичайно припавши, адже його поставили тут ще з півстоліття тому. Дістав ножа і взявся з його допомогою розривати землю; обливаючись потом і важко дихаючи, висмикнув стовпець, потім став поглиблювати яму. Прокопав з півметра, звалив у яму стовпець, засипав землею і щільно утрамбував, щоб не залишилось ніяких слідів. Перейшов на другий бік, до протилежної межі, і проробив те ж саме з іншим стовпцем.

Залишились надійні мітки. Звідти — сюди...

Ані в ті дні, ані пізніше він не згадував про воду. Тим часом скільки разів голова з агрономом, зітхаючи, заводили мову про штучне зрошення! Мовляв, наскільки б краще пішли справи, хоча й так ідуть непогано. Кооператив виявився доброю затією. Уже через рік більшість його членів переконалися, що вони не програли. Першим зізнався у цьому Карой Бокоді, той самий, що при створенні кооперативу за одну пісню віддав весь свій маєток.

Так нікому й не сказав він про воду, лише одного разу мимохідь зауважив голові:

— Вершини Купинного горба не треба б чіпати. Дуже вже гарна! Наче букет...

— Хто ж її зачепить? — здивувався тоді голова.— Хотів би я знати, яка худобина чи машина зможе вибратися туди? Не бракує клопоту і з придатними для обробітку землями. Та й справді краса ж яка! Мов букет..

Тому він і повинен був мати за щастя, що голова не спитав: «Що ж ти, дорогий Імре, досі мовчав?» Та для нього й добре, що не сказав. Тепер ця вода — сущий капітал і, вміло витративши його, можна діставати проценти — проценти життя. Поки він не видасть таємниці, правління доглядатиме за ним, а коли й видасть у підходящий момент, то поставить такі умови, які, можливо, порятують його від усякого лиха й нещастя...

(...) Кінець. Лежить він у ліжку, готовий померти, безпомічний і осиротілий, мов відламана гілка. Несила ні стогнати, ні благати, у вмираючому серці не лишилося ні роздратування, ані протесту. Він самотній, такий самотній, що навіть уявити собі неможливо. Тому що світ не пішов від нього, не викинув його геть — він тут, поруч, готовий до стрибка, щоб звершити свій суд. Людина, що опинилась після загибелі корабля на безлюдному острові, може дивитися в очі своїй злій долі. Здатна боротись, перемогти; у неї є надія коли-небудь зустрітися з іншими людьми. І якщо навіть їй судилось загинути, її остання думка прагне до втраченого світу. А він самотній у самому центрі реального світу і приречений на загибель у своїй похмурій самотності. Тому що нічого він ніколи не любив, крім землі й худоби, і тепер, коли їх вже немає, перетворився на мильну бульбашку, готову лопнути будь-якої миті.

Землі простяглися за селом, змінили своє обличчя й називаються тепер інакше; худобину також зігнано в одне стадо, і коли вона й думає про щось, то принаймні не про свого колишнього господаря, а швидше про гуркотливі трактори: адже це вони зняли з її шиї ярмо непосильної роботи. Правда, так могло б бути і в тому випадку, коли б не усуспільнили зе́млі й худобу. Та однак ніщо й ніколи не прийде на допомогу тому, хто вклав у них все своє життя...

Ні! Неправда, що він любив лише землю та худобину. Любив він і свого батька, і дружину, і Дубину, й сина. Але чому ж усе так негарно вийшло? Чому так вийшло, що він виявився винним у смерті свого батька, дружини, в загибелі Дубини, навіщо зло насміхався над щастям свого сина? Адже ж він напевне міг би врятувати свою дружину, коли б як розплата за сумнівну, слабку надію йому не загрожувала доля бездомного волоцюги. На протилежному березі тої річки все одно комусь довелося б залишитись. А хіба він бажав зла своєму синові? Ох, ніколи ми не чинимо більшого гріха, як у хвилину безмежного безсилля. Одвіку існував неписаний закон, що селянин спершу повинен почути твердий грунт під ногами і лише

потім слухатись веління серця свого. Нещадна чужа воля керувала його вчинками, і тільки ними міг він захистити себе. Саме ця воля, ця страшна сліпа сила визначила й долю його батька. Але якщо так — а це, безперечно, так,— якщо тільки такою ціною можна вижити, то підвалини селянського життя таять у собі якусь жахливу помилку — помилку, за яку треба розплачуватися життям людей, і кінець кінцем вона не милує навіть того, хто несвідомо приносив їй все нові жертви...

Несвідомо? Де там! Він свідомо, хоч і не бажаючи того, відступив смерті дружину, послав на загибель друга, допоміг умерти батькові. І ось тепер вони прийшли сюди, стоять у кутку і зловтішно дивляться, як звершиться над ним помста. Але ж той, кому вже винесено вирок, хіба ж винен?!

— Я не винен! Не винен! — заридав він і, ніби захищаючись, прикрив лице рукою, що ледве рухалася.

Він не думав, що говорить уголос, погляд його потуманів, невістка попливла в тумані, син, дивно, безглуздо помахуючи руками, ширяв у кімнаті, де, здавалося, було багато інших людей, кому він заборгував. Він не чув гуркоту мотора, не бачив білої плями, що промайнула у вікні, а людей, котрі з'явилися у дверях, прийняв за ангелів помсти. Ліжко здається твердим, у роті щипає від сліз, син і невістка раптом почали двоїтися, троїтися, білосніжні простирала закружляли, і хтось незнайомий сказав:

— Ну, батечку, поїхали, будете якийсь час під доглядом у держави... — І лише тоді він по-справжньому зміг здогадатися, що́ відбувається, коли машина швидкої допомоги рушила з місця. Його повернули в реальний світ, може, рев мотора, запах ліків, що ударив у ніс, або ж схвильовані крики Бесме, та він одразу все зрозумів. Лікар розкладав свої інструменти. Ну, звичайно, адже він щойно відчув слабкий укол у руку і ще подумав, це солома колеться, а виявилась, бач, ін'єкція. А як лікар сварить його невістку! Пристала, як смола, ця молодиця; черга ще не наблизилась, а вона вже добилася свого, і його везуть, везуть, борони боже, будь-яку медичну установу від язика цієї молодиці: спокою не дасть, дзвонить по телефону з Ради... Так, язик у неї підвішений — краще й не треба... Бурчить лікар, але не сердиться, інакше б не всміхався і не поплескав би Тері по щоці; отже, він не сердиться, і це добре, це дуже важливо... В кутку машини сидить син, притримуючи вузол, що танцює поруч. Що в ньому може бути? Звичайно, речі, необхідні в лікарні. І син повторює уже вкотре:

— Ось побачите, тату, я ж казав... Тату! Підремонтують вас у лікарні, а ви не вірили... Тепер вам зрозуміло, для чого треба було перестелювати постіль,— так має бути, коли до хворого приходить лікар чи священик; але вам треба заспокоїтися: спокій зараз найголовніше... Що говорить його син? А Банді Фейте? Він також довго жив!

Як раптово може змінитись будь-яке почуття, будь-яка думка! Нежданo й негадано може змінитися весь світ!

Він пильно дивився крізь вузеньку прозору щілинку над матовим склом на дерева, стовпи, що відходили вдалину, чув, як віддаляється іржання Бесме,— ну, Бесме, не буде у тебе тепер розваги! — відчув, як машина виїхала на битий шлях, і весь цей час із голови йому не йшла одна-єдина думка: об яку скелю ударившись, так швидко закрутилася земна куля, що й зрозуміти нічого по-справжньому немає можливості?! Адже казав син, казав і голова... Голова! Він неодмінно має побачитися з ним, буде благати його прийти до лікарні; хай люди користуються тією водою, а він хай встане на ноги і тоді піде, обов'язково піде, може, вночі, але піде й викопає ті два межові камені: хай навіки утвердиться над безконечними просторами безмежна людяність...

МІХАЙ ГЕРГЕЙ

Діошдьєрський щоденник

Блукаю заводським селищем. Знайомі вулиці, будинки; скільки спогадів — і принизливих, гірких, і любих моєму серцю! Адже прожив я тут п'ятнадцять років! Он там я спав тієї першої ночі, коли чотирнадцятилітнім хлопчаком прийшов на завод. А ось тут якось увечері я стояв, занімівши від жаху, і дивився, як сваряться чоловік із жінкою; під кінець п'яний чоловік жбурнув у жінку, що втікала від нього, величезний ніж, і він встромився в одвірок поруч мене... На цьому маленькому майдані відзначали свято святого Іштвана, і ми дражнили дівчат, тримаючи в руках кульки й дерев'яні ложки. У дворі цієї школи ми, заводські учні Дюсі Р., Лаці В. і я, уклали союз для здійснення чудового романтичного плану. Ми хотіли вирушити в подорож по Африці та Азії, але потім передумали і вирішили побувати в Радянському Союзі, та тільки йти туди через Балкани і Туреччину, щоб побачити світу... Гляньте-но, тут нарешті зробили тротуар! А на пустирищі, де ми грали в футбол, розбивають парк. Як добре, що безслідно зникли розхитані дощані паркани, що будинки огороджені рівним штахетником, пофарбованим у зелений колір. І правильно, що в заводському селищі також порозставляли гарні кам'яні урни для сміття, такі ж самісінькі, як у центрі міста. А тінявою алеєю, яка з'єднує Новий Діошдьєр з заводськими воротьми, могло б пишатися будь-яке з великих міст Угорщини! Справжній проспект! А ми ж мало не чверть століття даремно добивалися, щоб цю єдину вулицю заводського селища було заасфальтовано, і так і не добилися, незважаючи на обіцянки, які давали нам перед виборами усі кандидати в депутати. Колишню квартиру директора тепер перетворено на дитячий садок, у парку є майданчик для дитячих ігор, збудовано театр на відкритому повітрі, розбито квітники...

Ні, це вже не колишнє заводське селище. Хоча будинки ті ж самі, та атмосфера і настрій у цій частині міста стали зовсім іншими...

В одному із старих будинків на площі міститься молочне кафе. Я заходжу сюди поснідати. Дуже зручно для людей самотніх і приїжджих, на зразок мене.

Я вже закінчую снідати, як до мене з чашкою кави в руці підходить жінка, і я в ту ж мить згадую — Яношне В. Її усмішка, ласкавий голос, теплота не змінилися за десять з лишком років.

Яношне В. була найактивнішою робітничою кореспонденткою газети «Діошдьєрі мункаш» («Діодьєрський робітник»), яку я раніше редагував. Вона вміла помітити все найважливіше, що треба було, а головне — можна було — змінити. І в міру сил своїх боролася за це. А вона ж тоді ще ніде не працювала, була просто домогосподарка.

Тепер секретар партійної організації на великому хлібзаводі у Мішкольці. Працює на ньому близько п'ятисот чоловік, з них сорок три члени партії.

Вона розповідає мені про проблеми свого підприємства, як колись говорила про те, що збиралась написати в газету.

— Знаєте,— заклопотано говорить Яношне В.,— все ще доводиться багато боротися!

— З ким? За що?

— Завжди є і з ким, і за що... Ось, наприклад, наш завідуючий кадрами. Дуже грубий чоловік. Траплялося, він заявляв робітникові: «Якщо тобі тут не подобається, то можеш іти...» Уявляєте, яке враження справляє це на людину? А партійній організації доводиться все уладнувати!.. Чи візьмімо хоча б змагання. Адже треба правильно оцінити результати, підрахувати, на скільки кожен перевиконав норму, щоб усі бачили, за що люди одержують премію. Та ба! Раптом дізнаємося, що директор сам виділив сім робітників і вручив їм премію... Як пояснити це людям? Ось із чим нам і доводиться боротися. Це все не так просто, як думають ті, хто не бачить нічого, крім допущених помилок. Зроблено помилку в оцінці змагання. І таке не повинно повторитися. А що ми маєм робити? Виганяти людину за її помилки? Але ж директор загалом добре керує підприємством, господарник він хороший. От і доводиться боротись, переконувати його, що таке самоуправство шкодить і справі, і йому самому.

Коло першої прохідної юрмиться чоловік п'ятнадцять. Питаю в одного з них, що вони тут чекають.

— Прийшли найматись на роботу.

Я роздивляюсь: із села і з міста, навіть троє циган. Здебільшого молоді. Декотрі щойно демобілізувались, інші після закінчення польових робіт хотять взимку попрацювати на заводі, а кілька чоловік змінюють місце роботи. Нагорі, в коридорі, біля дверей до відділу кадрів, ще чекає чоловік з десять, але вже з направленням на роботу.

Йду до мартенівського цеху. Щоразу, коли мені трапляється бувати в Діошдьєрі, я обов'язково перевідую своїх друзів, котрі тут працюють. Тепер я хочу передати Лайошу Йєнеї номер газети з репортажем, який я написав на основі нашої останньої з ним розмови. Він же «Літературну газету» не читає.

Я знаю всіх робітників із шостого мартена, а не тільки їхнього бригадира Йєнеї, лауреата премії імені Кошута.

Лайош Йєнеї належить до династії сталеварів. Його батько пропрацював на заводі сорок шість років і вийшов на пенсію в 1956

році. Молодший брат, Імре,— ливарник. Сам Лайош спочатку вчився на теслю, але в 1934 році пішов на завод і потрапив до мартенівського цеху.

— Полюбив я цю роботу. Вона зовсім не схожа на теслярське ремесло, та й на всі інші професії. Тут завжди щось нове, цікаве...

Я думаю про його простоту і скромність і про його усмішку. За цей тиждень я побачив багатьох людей — і рядових трудівників, і тих, хто займає керівні посади. І тепер мені пригадалися кислі обличчя і серйозні, розмірені жести декого з керівників. Простота, не розрахована на ефект, природна, внутрішньо властива людині,— саме така простота необхідна комуністові-керівнику. Породжується вона умінням з однаковою повагою ставитись до всіх трудящих, до всіх товаришів, умінням цікавитися радостями, турботами, клопотами тих, хто тебе обрав, тих, для кого ти живеш, яке б місце не займав ти. Цінувати здібності, знання, працелюбність інших людей, не вважати себе вищим за них, бо ж від зарозумілості нічого, крім шкоди, не буває. І ще треба вміти усміхатися і сміятись. Не для того, щоб завоювати довір'я серед тих, хто тебе оточує, а тому, що це треба тобі самому, тому, що здатність усміхатися і сміятись властива лише здоровим людським характерам.

Якщо людина забуває про все це, то дуже швидко її простота і скромність перетворюється на вдавану гру.

Говорячи про скромність, варто згадати, як Ерне Ошват[1] спитав у письменника-початківця: «Скажіть, юначе, чому ви такий скромний?» Чим ви, мовляв, так пишаєтесь, хоч поки що майже нічого не створили і тільки хизуєтеся своїми намірами?

Інакше кажучи, скромність — вищий ступінь простоти. Скромно простим може бути лише той, хто своїм талантом, працелюбністю, благородним вогнем пристрастей уже створив щось для людей, для всього людства. Хай це буде живопис, поезія, політика, чи музика, чи керівництво великим підприємством. Творить можна скрізь, де ми звертаємось до людей, працюємо для людей, маємо справу з людьми. Та при цьому слід пам'ятати, що цінність створеного завжди відносна. Досить порівняти вірші автора, що ними він гордиться, з творчістю Петефі, картину, що вважається шедевром, з картинами Мункачі[2] і лиш на мить зіставити громадського діяча, що уявив себе генієм, з Леніном, як все одразу стає на свої місця

---

[1] *Ерне Ошват* (1878—1929) — угорський літературний критик.

[2] *Міхай Мункачі* (1844—1900) — видатний угорський художник.

АНДРЕЙ ГЕРМАНОВ

Кремиковці[1]

Як та долоня, що весь вік
орала, сіяла, косила,
твердів землі кремнистий тік,—
дрімала в нім залізна сила.

Від неї іскри на ланах
викрешувало вперте рало
і навіть в голубих лісах
іржаве листя виростало

Весь вік людина трудівна
згиналась, кланялась мотизі.
Й не знала, мудра, що вона
сама зростала на залізі.

Але настав жаданий час —
нам поле вольнеє іскриться:
то іскри з кременю для нас
викрешує болгарська криця!

То іскор золоті джмелі
являють чудо превелике,
бо вже стає прокльон землі
для неї славою навіки!

---

[1] *Кремиковці* — місто в Болгарії, поблизу Софії, де побудовано металургійний комбінат.

АНТАЛ ГІДАШ

* * *

Щодня я серцем відчуваю,
як, в світі сіючи добро,
живуть турботами Дунаю
далекі Волга та Дніпро.

І тільки десь тривожна хвиля
сплесне з глухої глибини,
в напрузі братнього зусилля
враз озиваються вони.

Є за Карпатськими хребтами
серця, що виповнились нами,
і чи не в тому щастя всіх,
що й ми обожнюємо їх!

ЛІ ГІ ЄН

Чхолліма корейського народу

(Уривок з книги)

Мій народ, який придумав казку про Чхолліму — коня-дракона,— мріяв про щастя, вірив, що прийде кінець пануванню японських колонізаторів і на вільній землі настане нове життя. Корейці мріяли про те, щоб на землі їхньої прекрасної батьківщини кожний знайшов своє щастя і довгі роки був при доброму здоров'ї, щоб процвітало його потомство. Споконвіку кореєць уявляв собі, що щастя складається з п'яти компонентів — довголіття, здоров'я, заможності, великого потомства і, нарешті, сталого, вічного благоденства.

Лише ідеї марксизму-ленінізму, що прийшли в Корею після Жовтневої революції, підказали шлях до здійснення віковічних сподівань народу. Не випадково марксизм так швидко доходив до народних мас, і, як наслідок цього, в країні швидко зростав робітничий рух, розгорталась антиімперіалістична й антифеодальна боротьба.

На початку 30-х років національно-визвольна боротьба корейського народу під керівництвом непохитних комуністів на чолі з товаришем Кім Ір Сеном вступила в стадію збройної боротьби. В антияпонські партизанські загони йшли кращі сини і дочки корейського народу. П'ятнадцять років героїчно боролися вони за відродження батьківщини. Озброєні ідеями марксизму-ленінізму і натхнені успіхами будівництва соціалізму в Радянському Союзі, вони були непереможні. Постійно перебувати в оточенні великих загонів противника, обмороженими й голодними протистояти ворогові — все це було звичайним для партизанів. Ніякі тяжкі випробування не могли примусити патріотів припинити боротьбу. У них була одна мета — визволення Кореї. Для здійснення її вони невпинно провадили роботу по мобілізації народних мас. У широких масштабах всередині країни створювались революційні організації, які об'єднували й виховували народ.

У ході партизанської боротьби йшла підготовка до створення революційної, марксистсько-ленінської партії.

Полум'яна революційність, благородна самовідданість антияпонських партизанів, їхня відвага та ініціативність стали чудовими традиціями нашого народу. Спадкоємні риси цих традицій неважко простежити в сьогоднішньому русі Чхолліми.

І ось нарешті настав той довгожданий день, коли Радянська Армія одним ударом змела японських імперіалістів, які нахабно хазяйнували в нашій країні. Корейський народ зустрів світлий день свого визволення, день 15 серпня 1945 року.

Вперше після сорока років жорстоких бур, які почалися в горезвісний день «великого горя і сліз» [1], коли зловісна тінь закрила сонце, яскраве сяйво освітило нашу землю. Після визволення в північній частині батьківщини наш народ під керівництвом Трудової партії Кореї почав будувати нове життя. Проте над нашим Півднем знов нависла загроза поневолення. Визволений від гніту японських імперіалістів, народ Південної Кореї потрапив у кабалу до американської воєнщини.

25 червня 1950 року вороги розв'язали в країні агресивну війну. Пентагонські вояки вважали, що варто тільки лісинманівським маріонетковим військам раптово перейти 38-у паралель, як через кілька днів вони захоплять всю північну частину Республіки. Генерал лісинманівської армії Кім Сек Вон безсоромно похвалявся, що снідати він буде в Хечжу, а обідати — в Пхеньяні...

Блискуча перемога корейського народу, завойована в трирічній війні проти американських імперіалістів та їхніх поплічників, патріотична самовідданість, героїчна доблесть, проявлені нашою Народною армією і народом у ході війни, добре відомі всьому світові.

Корейський народ зміг перемогти американців, які вихвалялися силою, бо одностайно став на захист батьківщини.

В чому ж джерело цієї непохитної сили корейського народу? Джерело в тому, що корейський народ сьогодні — це вже не народ часів янбанів, що їздили на ослах, у волосяних брилях, це вже не раб японських колонізаторів. Інакше кажучи, джерело життєздатності корейського народу в тому, що при народно-демократичному ладові народ узяв владу в свої руки. Звідси його сила, розум, які дають йому можливість будувати своє щастя, своє нове життя, бути господарем своєї долі. А головне, в нього є такий чудовий політичний штаб, як Трудова партія Кореї.

Безсмертний героїчний дух нашого народу, виявлений у вогні війни, в нинішньому будівництві соціалізму втілився в образі Чхолліми. Сила визволеного народу Кореї справді невичерпна.

---

[1] Заголовок передової статті в газеті «Хвансон сінмун», яка вийшла в день підписання договору про протекторат Японії над Кореєю у 1905 році.

НІКОЛАС ГІЛЬЄН

Сінсонте співа на Туркіно

— Транзитні пасажири,
пересадка на літак мрій!..
— Oui, monsieur;
так, сеньйор!
Я народився на Кубі,
Казковій
пальмовій Кубі.
Це — моя пересадка.
Їду туди, сеньйор!
Цукор?
Аякже, цукор,
Повнісіньке море цукру.
— Море?
Цукрове море!
— Море, сеньйор!
— Ну, і тютюн, зрозуміло!
— Так, і тютюн, сеньйор,
Море пахучого диму,
Море тепла, сеньйор!
— Ви танцюєте румбу?
— Ні, танцювати не вмію.
— Англійську знаєте мову?
— No, monsieur;
ні, сеньйор!
Не знаю — й не хочу знати,
Не знаю — й не хочу знати,
Ніколи не знав, сеньйор!

— Транзитні пасажири,
пересадка на літак мрій!..
Потім стогін. І сум.
Потім — саме життя.
Потім — крові потік.
Моє буття.
Буття сьогодні —
прийдешнє буття.

Містер Вуд і містер Тафт,
Бувайте!
Містер Магон, містер Лінч,
Прощавайте!
Прощавайте, містер Ніксон!
Містер Краудер, бувай!
Темно-Злісна-Ніч,
Прощавай!

Прощавай, юрбо звіряча,
По тобі я не заплачу,
Вже ніколи не побачу!
Залишайся! Прощавай!

Зараз жде мене робота,
Хай виснажлива, до поту —
Для мого вона народу,
Для моїх вона земель.
Добрий день, мій краю рідний,
Річка, сад квітучий, плідний!
Добрий,
добрий день, Фідель!
Добрий день, моє знамено,
Герб, де море і ключі!
Добрий день, поля зелені!
Добрий день, бородачі!
Добрий день, скеляста Сьєрро!

Добрий день, мій цех, мій дім!
Добрий день вам, мачетеро!
Добрий день рукам моїм!
Добрий день, блакитна мріє!
Добрий день, мій одяг, рис!
Добрий день вам, коси-змії!
Добрий день тобі, маїс!
Добрий день, моя вітчизно
У святковому вбранні!

Добрий день, бійці залізні!
Добрий день вам, добрі дні!
Добрий день, сеньйор, сеньйоро!
Житель гір, привіт тобі!
Здрастуй, хлопче яснозорий,
Брате мій по боротьбі!
Добрий день, бійців намети!

Цукор, зброя, добрий день!
Добрий день і вам, поети!
Добрий день, творці пісень!

Добрий день, дівчата красні!
Добрий день, земля батьків!
Добрий день, паради, гасла,
Прапори, знамена, спів!

Поле пашить під квітневою зливою,
Пахне тростиною, пахне оливою.
Чорний та білий крокують дорогою,
Двоє, увінчані перемогою,
Вітер гуляє землею невпинно,
Сінсонте,
Сінсонте співа на Туркіно...

— Добридень, Фідель!

РАУЛЬ ГОНСАЛЕС ДЕ КАСКОРРО

Вони спробують вирватися з оточення

Тут, серед цих пагорбів, річка починає петляти. Я добре вивчив її ще в ті дні, коли ми з Арсеніо діставалися сюди берегом того вигину, де жив Августіно. Там ми зустрічалися з Ніло, сином Августіно, йшли западиною Ойо дель Індіо, а потім кручею дерлися на гору, пильнуючи, щоб не поранити босі ноги об гостре каміння, пробиралися крізь колючі кущі дроку, ожини і ялівцю...

Незабаром по обіді нам давали доручення, і ми, набравши води в барильце, почеплене до сідла жеребчика, спускалися в долину, після чого батько Ніло дозволяв нам іти по чиримойю, каймітас, жовто-коричневий мамей або ж по інші плоди, залежно від сезону, а навколо нас виспівував пташиний хор. Це були хвилини, які ми вже ніколи не зможемо забути.

Мені подобалося, коли Ніло водив нас по кофейній плантації. Вона розкинулася серед улоговини, і спускатися туди треба було дуже обережно. І хоча ми знали напам'ять кожне дерево й кожен кущ, Ніло вирізав ножем на листі стрілки й черепи, «щоб ми не заблудилися, коли вертатимемось назад». Ніж йому подарував дядько з Камагуея, і Ніло нізащо не погоджувався його поміняти.

Арсеніо, ти сміявся тоді з Ніло і робив це тому, що тобі подобалося принижувати його, а я мовчав, бо, вертаючись назад, ми йтимем іншою дорогою, і стрілки й черепи, вирізані ним на листі, не стануть нам у пригоді. Втім, ми багато не говорили, бо наближались до долини, в якій розкинулася кофейна плантація, де густі ряди тінистих кущів більшали з кожним днем і пнулися до сонця. Від річки тягло прохолодою, чулося дзюрчання води поміж камінням, лунав спів дрозда.

Потім ми заводили мову про те, якими будемо, коли виростемо, коли переможе революція й для всіх настане справедливість. Нам про це не раз казав батько Ніло, щоправда, не дуже голосно, і ти вже знаєш чому. А потім його застрелили на дорозі в Есмеральду, і ми вперше почули, що він був зв'язковим революційних повстанців.

Але ні я, ні ти, Арсеніо, ні Ніло ще нічого як слід не тямили, незважаючи на те, що батько Ніло не раз розмовляв з нами. Ми були ще підлітками, майже дітьми, і нам більше подобалися фільми, які ми бачили у Флоренсії. Там багато стріляли й завзято билися через якусь Маріелу з пишними грудьми, і це знаходило відгук у нас, співпадало з нашими таємними бажаннями, і ми щоразу

витоптували помідори, граючись у поліцейських і розбійників, якщо старий Домінго відпускав нас. Або ж гасали вечорами на кобилі, вганяючи її в мило.

Ми не раз підкрадалися до входу у велику печеру, лякаючи ластівок, що шугали над нами, а внизу пінилася річка й мчала ущелиною, яка майже затуляє небо зубчатими скелями, схожими на страву флан [1], що нею нас пригощали в твоєму домі, Арсеніо.

Пам'ятаю, одного разу ти запропонував нам з берега річки видертися на гору по майже прямовисних скелях, чіпляючись за розколини й поодинокі кущі. Рівновагу тут можна було втримати лише чудом. Ми сказали, що ти божевільний, пройшли трохи вздовж течії, а тоді втислися до входу в печеру, але увійти до неї не наважились: там могли бути морські змії, алігатори.

Після купання ми виходили на світло. Ніло ножем зріза́в банани, ми наїдалися досхочу, не забували прихопити й для наших менших братів кілька грон, а потім оглядали знамениту печеру, де з'являвся сам «лісовик з Майяхігуа»; або другу, на дні якої Рамірес викопав кілька ям у пошуках скарбів, про які йому начебто розповів привид; або йшли оглядати третю, що нагадувала зал.

Аж ось тепер, Арсеніо, ми знову зустрічаємося в Бакероні. Я пішов з долини, покинувши Маріану й дітей (ніхто з нас трьох не оженився з Маріелою). Всього за чотири метри від мене лежить Бенігно, син якого навчається в Болгарії. Ми охороняємо прохід, яким ви, можливо, схочете прорватися.

Вже три дні й три ночі ми майже нічого не їли й навіть не заплющували очей. Мої товариші щоразу згадують бога й усіх святих, коли на них скочується дрібне каміння, або коли вони заганяють скалки у руки, або жалять їх об кропиву. Коли хто-небудь втрачає рівновагу й, падаючи, вивихне руку, коли кому-небудь гострий сучок ранить шкіру, тоді ми теж згадуємо бога, і всіх святих, і твою матір, Арсеніо.

Я сподівався, що мені не доведеться думати про це, ні тим більше бачити себе в такому становищі. Ти знаєш, що я не боягуз. Ніхто з нас трьох не був боягузом. І мене, і Ніло взяли провідниками, і ми вже знаємо, що ви оточені й завтра о четвертій почнеться операція — табір заколотників буде знищено.

Ніло сказав до Серхіо: «Якщо піти на табір, як ви задумали, бандити можуть прорватися через ось цей прохід. Треба напасти отут, з другого боку: вони зараз там. Інакше вони можуть піти річкою, через печери. Мені ці місця добре знайомі з дитинства...»

Ніло мав рацію. Командування його послухало. Почалося оточення. Ми з Ніло були поруч, майже не розлучалися і чатували цілих два дні в тому місці, звідки повинен був початися наступ на табір. Ми вже знали, що ти — там, усередині кільця, що ти став одним із тих, кого засліпила ненависть і хто нічого не хоче бачити. Ніло був тут не тому, що мстився вам за смерть свого батька. Він усе розумів. А я розумів його... Але ти ніяк не міг усвідомити, що

[1] *Флан* — страва зі збитих яєць, молока й цукру.

опинився серед тих, хто вбив Августіно на роздоріжжі між Флорідою й Есмеральдою...

Коли нас узяли за провідників, я сказав Ніло: «Я не зможу стріляти в Арсеніо. Для мене це все одно, що стріляти в брата». І тоді Ніло відповів: «Зате він стрілятиме в нас обох». Більше нічого він не додав. Але я знав, як йому було боляче думати про те, що ти там, у кільці, а він тут, на кофейній плантації, посадженій ще за іспанського панування, біля ущелин, знайомих нам з дитинства, серед заростей манго, гуасими і ягрумі... Йому важко було погодитися з тим, що ти, можливо, зриваєш зараз плоди чиримойї або мамея із знайомих нам усім кущів, що ти перебуваєш у тому світі, де ми в дитинстві стільки разів слухали пташиний спів, полювали на вужа, маха або на хамелеона й відчували себе розвідниками сельви, провідниками благородних людей, які переслідують поганців.

Ти добре знаєш, що я не боягуз. Але на третій день, коли ноги мої стомилися, я почав згадувати (бога чи диявола — яке це має значення?) й просити їх, щоб ви не спробували вирватися з оточення на нашій ділянці, де тебе зустрінуть наші кулі, зустрінуть у тому самому місці, де ми стрибали роздягнені в воду й течія відносила нас до входу в печеру, де нас заколисував спів птахів і ми мріяли про Маріелу.

Коли пролунали перші постріли, я зрозумів, що вас засікли. Звичайно ж, ви окопалися позад пористого каміння себоруко, причаїлись серед кущів ожини або забралися на високу гуасиму. Я був задоволений, що ні ти, ні твої люди не прорвалися до того місця, де ми могли зустрітися. Гадаю, що Ніло почував те ж саме. Бо ми не хотіли бачити тебе пораненим у голову або в живіт, коли вже ніхто нічим не в силі допомогти.

«Ти знаєш місцевість, допоможи нам його винести»,— сказав мені лейтенант Педро. І я не міг відмовитись. Але, думаючи про пораненого, хотів, щоб це був не ти, Арсеніо.

Ми дістали санітарні ноші й удвох принесли його. Куля пробила Ніло щоку, нижня губа була залита кров'ю, але він прохрипів мені: «Я запропонував йому здатися... адже він не був злочинцем...» А ти, Арсеніо, зустрів його пострілами. Стріляв у Ніло. В нашого Ніло. В нашого брата...

Я тут, Арсеніо, лежу за чотири метри від Бенігно, син якого навчається в Болгарії. Ми охороняємо ущелину, якою колись тікали, ховаючись від батька Ніло, Негра чи Хустіно. Охороняємо прохід. Ви причаїлись десь недалеко, чекаєте зручного моменту, щоб дати кулеметну чергу й кинутись на прорив — ти попереду, решта — за тобою, сподіваючись на порятунок...

Бенігно прихилив гвинтівку до дерева й почав влаштовуватись у гамаці. Я заховався за каменем і молодими пагінцями куща, вибравши зручну позицію й тримаючи зброю напоготові. Од мого страху і вагання не лишилося вже й сліду. До мене долинає ледь відчутний шум... Він наближається... Отже, вони зараз спробують вирватися з оточення.

ЙОЗЕФ ГОРА

Книга революції

Книга революції дивиться на мене.
З неї вся історія буде ще учиться.
Героїзм мільйонів безіменних,
і єдине йменння, що дзвенить, мов криця,
не його імення, їхнє — Ленін!

Підписавсь за всіх він,
всім вказав дорогу,
був для них він вірою, усміхом і гнівом,
все бажав для інших, лиш собі — нічого,
задля них боровся — словом, ділом,
мертвий і живий в них був він,
є і буде — Ленін!

Соціалістична Республіка
Румунія

ІОАН ГРИГОРЕСКУ

Працею уславлений

Бухарест для нас — не тільки столиця, не тільки велике місто, де живе півтора мільйона людей. Бухарест у своєму сьогоднішньому вигляді — це символ, згусток усього нового, чим пишається нині вся країна.

Назва міста походить від слова «букуріє», що в перекладі з румунської означає радість. Наскільки ця назва виправдана, можна судити з характеру самих бухарестців — вони не без підстав вважаються веселунами й оптимістами, людьми приязними й гостинними. Вони люблять рідну столицю, місто троянд і парків, що гармонійно перегукуються із сміливою сучасною, сповненою світла архітектурою його новобудов. Прозваний ще наприкінці минулого сторіччя «маленьким Парижем», Бухарест за роки соціалізму перетворився на місто «без околиць», місто славної праці й високої культури, він наче флагман країни, яка йде шляхом глибоких соціалістичних перетворень.

Характерна риса зовнішнього вигляду нового Бухареста — його індустріальна могутність. Сьогодні він дає країні понад чверть всієї продукції машинобудівної і металообробної промисловості, близько п'ятої частини продукції великої хімії, третину всього румунського текстилю, понад половину поліграфічної продукції.

За роки народної влади в Бухаресті збудовано 230 промислових підприємств, на яких сьогодні працюють понад чотириста тисяч робітників і службовців. На території міста виникли такі сучасні промислові вузли, як центр електротехніки «Піпера», підприємства важкого машинобудування в районі імені 23 Серпня. Загальною гордістю є найбільший машинобудівний завод «Червона Гривіца», де сформувався один з передових загонів румунського робітничого класу. В 1933 році в паровозоремонтних майстернях, що стояли на місці сучасної «Червоної Гривіци», спалахнули жорстокі пролетарські бої проти визискувачів і гнобителів, проти фашизму, за краще, достойне життя.

Порівняння цифр здається мені особливо красномовним для ілюстрації зростання економічної могутності нашого міста за роки соціалістичного будівництва. Так, обсяг всієї промислової продукції Бухареста 1938 року був вироблений в 1975 році за десять днів. Те, що робив житель Бухареста за восьмигодинний робочий день

у 1950 році, виробляється тепер за 80 хвилин. Біля північного в'їзду до міста, на площі «Скинтеї», розмістився центральний виставочний комплекс, де проводяться великі ярмарки й організовуються виставки. Саме тут можна побачити, які чудові плоди праці бухарестців, які великі досягнення румунської промисловості.

Зрозуміло, зовнішній вигляд Бухареста включає в себе не тільки індустріальні контури міста. До його характеристики слід внести, скажімо, і такі дані: у середньому в нашій столиці щодоби відбувається 60 весіль, з'являються на світ 65 новонароджених, новосели одержують 67 квартир, а ряди бухарестського робітництва поповнюються 150 новими трудівниками.

Ця характеристика не буде повною без картини життя студентської молоді. На 58 факультетах вузів Бухареста навчаються багато десятків тисяч чоловік, інакше кажучи, майже половина всіх румунських студентів. З кожних 100 бухарестців 56 зайняті на виробництві, кожний п'ятий — навчається. Про здоров'я населення міста переконливо свідчить такий факт: середня тривалість життя людини в Бухаресті в 1937 році становила сорок два з половиною роки, а в 1975 році вона перевищила сімдесят років.

Гості, які приїздять до нас, говорять про столицю так: це місто, де вирує життя, місто книг і культури. Стосовно цього мені здаються переконливими такі цифри. Щороку театральні й оперні зали Бухареста відвідують близько п'яти мільйонів, а кінотеатри — двадцять три мільйони глядачів. На афішах бухарестських театрів і кінотеатрів поряд з назвами популярних творів румунської та світової класики, можна прочитати й назви численних вистав і фільмів радянських авторів. Гастролі драматичних, оперних та балетних колективів з Країни Рад стають справжньою подією в культурному житті Бухареста. Як і посланці мистецтва і культури з інших братніх соціалістичних країн, радянські артисти оточені у нас щирою любов'ю компетентної й вимогливої публіки. Звичайно, культурні контакти — це лише один бік багатогранної справи тісного співробітництва в усіх галузях між Румунією та іншими соціалістичними країнами, співробітництва, особливо тісного й ефективного з Радянським Союзом.

На нашому півдні багато сонця, тут м'який клімат, який дозволяє майже в будь-яку пору року виставляти уздовж бухарестських бульварів книжкові стенди з видавничими новинками. У нас кажуть, що книгарні міста ідуть «назустріч читачам» в прямому і в переносному розумінні цих слів, зустрічаючи їх на шляху, запрошуючи людину до друкованого слова.

В нашому місті багато чудових зелених оазисів (на кожного жителя припадає по 7 квадратних метрів зелених насаджень). А як не згадати про кільце озер, що оперізує столицю разом з лісовими масивами, спортивними комплексами й базами!

Я розумію, що навіть найкрасномовніші цифри не можуть всебічно відбити бурхливе життя Бухареста. Є ще одне дуже істотне, що не вимірюється цифрами: любов жителів столиці до свого міста. В 1974 році, коли в одному з найбільших залів, що вміщує понад

десять тисяч чоловік, були експоновані ескізні проекти планування і дальшої модернізації столиці, а плани архітекторів виставлені на громадське обговорення, Бухарест раптом перетворився на місто, де живуть багато тисяч містобудівників, які вносять свої пропозиції і проекти. Жителі столиці, люди винахідливого розуму, палко бажають, щоб завтрашнє, ще краще місто було їхнім спільним творінням.

Торік одержала путівку в життя одна з найпопулярніших бухарестських новобудов. У районі Дялул Піскулуй виникло, неначе в казці, велике дитяче містечко з чималим сучасним парком діючих атракціонів. Жителі Бухареста створили його власними силами, добровільною працею і при тому за рекордний час. Знаменно, що за старої Румунії тут була глуха околиця, яку називали Валя Плинджерій — Долиною сліз. Нині Бухарест, столиця соціалістичної Румунії, має всі підстави завдяки самовідданій праці народу, керованого комуністами, називатися в піснях відрадною і світлою Долиною радості.

1976

ДАМЯН ДАМЯНОВ

До партії

Я стукаю в двері до тебе — впусти
Людину, недугою скуту.
Я довго по світу блукав без мети,
Ні стягу не мав, ні статуту.

Доводилось з костуром довго мені
Долати рови та яруги,
А поруч — на площах твоїх — у борні
Двигтіло життя від напруги.

Я дихав тремткими від болю грудьми,
Тужив я, уздрівши зірниці,
Та потім збагнув: це не зорі з пітьми —
Твоїх це героїв зіниці.

Збагнув, що потрібна зоря вдалині
Для битв і з моєю пітьмою.
І дихало вірою серце в мені,
Тож вирушив я за тобою,

Тож стукаю в двері: дозволь увійти
І стати в ряди твої нині.
Жарку свою кров, ідучи до мети,
У тебе ввілю до краплини.

ГЕОРГІЙ ДЖАГАРОВ

Свято

Приносить
Жовтень
всім дари багаті:
деревам — золото,
вітрам — розвій,
блакиті — дим,
що в'ється на багатті,
а волю —
хмарі грозовій.

Зриває
Жовтень
вікові закови,
згортає бруд старого світу в люк,
утверджує життя ясне і нове —
без дармоїдів,
шахраїв,
падлюк.

Як злотий сніп,
взяв на плече він
правду,
Росію обійшов уздовж і вшир,
і над Болгарією звів червоний прапор,
і дав голодним хліб,
і дав планеті
мир!

ЛУЧЕЗАР ЕЛЕНКОВ

Камінь

Ти був у стінопробивних
машинах. І цілився
У вищирені бійниці.

Але ніхто тебе не помічав.

Ти був важким млиновим жорном
і пітнів із нами
заради хліба насущного.

Але ніхто тебе не помічав.

Із тебе зробили мол.
І ти розбивав круті хвилі,
що рвалися розбити
тиху пристань.

Але ніхто тебе не помічав.

Та під натхненним долотом майстра
ти став відлунням плоті.
І торжеством твоїм холодним
тепер захоплюються всі.

АННА ЗЕГЕРС

Рішення

(Уривок з роману)

Наприкінці квітня 1951 року, саме тоді, коли в Баден-Вюртемберзі почався страйк металургів, дирекція Коссінського заводу зібрала робітників і закликала їх організувати змагання. Партійне керівництво заводу вважало, що змагання — це найкраща відповідь на втечу Берндта, Бютнера та інших, найкращий спосіб запобігти уповільненню темпів роботи, покінчити з відставанням і виконати план.

Відколи Ріхарда Хагена призначено заступником Фогта, це вперше він виступав тут на зборах, а в Коссіні — вдруге.

Він сидів за столом президії між Фогтом і Штруксом, тож усі троє могли ділитися своїми спостереженнями. Томс сидів між Штруксом і Рідлем, поруч Рідля — Цібулка-менший, а поруч Цібулки — хтось зовсім невідомий тутешнім людям. Цей чоловік привертав до себе увагу тим, що був високий на зріст і тримався дуже прямо, майже по-солдатськи, тільки ж не скуто, а зовсім невимушено, і ще тим, що його густе лискуче волосся пухнастилося на голові ясним шоломом.

Зібрані в залі робітники сьогодні пильно вдивлялися в свою президію, вивіряючи, хто ж таки лишається, а кого вже насправді тут немає.

Щоправда, в ці дні всі бачили того чи того керівника і навіть працювали поряд із ними, проте присутність у президії виділяла кожного з цих людей, і око по-новому закарбовувало їх.

Відкрив збори Штрукс. Він відрекомендував присутнім Ріхарда Хагена, який тепер залишиться в Коссіні. Багато хто, сказав він, не знає Хагена, адже від часу його перших відвідин колектив заводу зріс утричі.

Люди були здивовані й трохи розчаровані, бо Штрукс не почав розводитися про останні події, які були у всіх на вустах. Він тільки зупинився на невдалому січневому змаганні. Але тепер усі сили колективу повинні проявитися в новому змаганні, і профспілкове керівництво заводу пропонує, щоб змагалися цех із цехом, бригада з бригадою, робітник із робітником. Тимчасове керівництво підприємства погодилось виділити гроші на преміювання тих, хто найкраще працюватиме, щоб подолати значне відставання й виконати план.

Хоча все, що казав Штрукс, розгорталось як одне довге, досить одноманітне повідомлення, в якому він вряди-годи наголошував окремі слова,— Штрукс колись доповідав про підпільну роботу, про таємні воєнні зведення, про грізні небезпеки й заходи проти них так само без передиху, з удаваною байдужістю,— слухали його всі, затамувавши подих.

Різні почуття викликали в робітників слова промовця. Цікавість, бажання зрозуміти, розуміння, згода, сумнів чи й зусилля збагнути, що ж це воно таке — змагання,— все це хвилями туману котилось поміж рядів, лягало на обличчя.

Потім на трибуну піднявся Ріхард Хаген, і перший тонкий шар тютюнового диму не приховав від нього пильної й суворої уваги залу.

«Щось іщезло з їхніх облич за цей час,— думав Ріхард,— щось нове з'явилося в них — тверде, відкрите».

Відколи він побував тут уперше в жовтні 1947 року, почав Ріхард, пущено п'ять мартенівських печей і прокатний цех. Це перекреслило всі розрахунки панів із Західної Німеччини... Бентхейм, який був тут колись господарем і паном, думав, що його час настав. Одначе його власні робітники на Заході, певне, думають інакше. Тут, у НДР, наша відповідь — це п'ятирічний план, і ми його виконаємо.

А коли хтось захоче втрутитися в наші справи, як це було зовсім недавно, то буде так, ніби кине камінь у стіну будинку: стіни він не зруйнує, хіба що виб'є віконце. Але оскільки на одному камені наші вороги не зупиняться і може виявитися, що наша коссінська стіна не досить міцна, партія, від імені якої він виступає, вважає за необхідне з наступного понеділка розпочати змагання.

За останні кілька днів і ночей Штрукс, Фогт, Ріхард Хаген та ще деякі товариші продумали й розробили цю пропозицію.

У той час як Фогт до дрібниць роз'яснював план змагання, Ріхард намагався прочитати по обличчях робітників, уже розпливчастих у димі, що густішав, як вони сприйняли його пропозицію. Раптом його погляд натрапив на обличчя Роберта — той сидів десь серед зали.

Ріхард побачив поруч нього юнака, з яким зовсім недавно розмовляв увечері біля вікна, що відкривалося в сад. Він зрадів і подумав: «Роберт вернувся!» Їхні погляди зустрілися — чи то йому так тільки здалося. Він сумнівався лише одну мить — Роберт дав йому знак.

І Роберт обійняв Томаса за плечі:

— Здається, він нас упізнав.

Коли Роберт, здавши вступні екзамени, вернувся до Коссіна забрати свої речі, йому сказали, що, очевидно, наступного тижня розпочнеться змагання.

Його тягло геть із Коссіна, і він радів, що відразу візьметься за навчання. Але він чудово розумів, яке важливе це змагання,— Томас міг би й не казати: «Гер Берндт на власні очі побачить чудо».

Штрукс засміявся й одразу ж пообіцяв виконати Робертове прохання: допомогти йому перевестись на курси, які відкриваються лише в липні, щоб він міг і далі працювати в своїй коссінській ремонтній бригаді.

Гербер Півень, майстер нового прокатного цеху, підтримав Фогта із зали. Його найчастіше звали обома іменами, хоча друге було тільки прізвиськом. Кілька тижнів тому Роберт сидів з ним у пивниці й довго та уважно слухав його. Герберів чуб скидався на півнячий гребінь, і брови теж були в нього рудаві.

У перші дні, коли Гербер приїхав до Коссіна, робітники перепитували один одного: хто це? Звідки він? Один сказав: «Із табору». З якого табору? Другий сказав: «Він давно працює вальцювальником, сам розповідав мені».— «І вже давно в КПН»,— додав перший. Третій повідомив: «Його вчили росіяни своїх найновіших методів».

Коли він піднявся на трибуну, люди знову зацікавились ним — залом перебіг шепіт. Гербер був кощавий, чубатий; він узявся руками за краї кафедри й ніби злився з нею. Ріхард нашорошив вуха. Хвиля симпатії, що залила його в ту першу зустріч з Гербером, стала тепер ще дужча й гарячіша. Він радів, що зустрівся тут із цим чоловіком. Незнайомі люди все частіше ставали близькими йому.

Прокатники, кричав Гербер Півень, іще вночі склали відозву про змагання в своєму цеху.

Змагання неодмінно має відбутись, адже це удар по спраглих до наживи паліях війни. Умови змагання виробить партійне, профспілкове, а також тимчасове заводське керівництво, ці умови будуть показані всім, і тоді кожен зможе висловитись про них.

Після докладного обговорення треба буде ще раз зібратися, як сьогодні, і до недільного вечора кожен повинен поставити свій підпис.

А далі майстри та бригадири мають збиратись окремо, по кілька разів на тиждень. Нічого немає дивного в тому, що їхнє останнє змагання так усіх розчарувало. Довірені особи хай збираються щоденно й готуються до наступного робочого дня. Скільки часу втратив завод, а чому?

Про причини зараз ніколи говорити. Тепер усе має йти як по маслу, від першого ж дня.

Кожен хай щодня бачить, що зробив сам і його бригада. Щодекади варто робити підрахунки. Керівництво повідомить, яку суму воно асигнувало на премії. Він особисто має надію заробити на розбірну байдарку для наступного літа. Сподівається, що суму, якої йому бракує, покриє премія. Байдарка — це його пристрасть, в інших — свої захоплення. Коли людина зовсім самотня — дружина й діти в нього загинули під час триклятої війни, про яку знову мріють реваншисти,— їй часом не сидиться в чотирьох стінах. Так, йому потрібен човен! І хай тепер усі почнуть працювати з неослабним завзяттям!

Він зійшов з трибуни. І відразу, притиснувши долоні до колін, пильно глянув на того, хто піднявся замість нього, і кілька разів кивнув, опускаючи велику голову на широкі груди; певне, його приклад заразив багатьох: брали зобов'язання і мартенівці, й ливарники, й генераторники, і інші спеціалісти. Окремі люди брали також зобов'язання щодо вчасного відвантаження шлаку, проведення ремонтних робіт, навчання молоді, зменшення браку; готувались до змагання між собою найкращі, найкваліфікованіші робітники.

ДЮЛА ІЙЄШ

Земельна реформа в Озоро

— Ерчі! Зупинись на хвилинку.

— Можна й на п'ять хвилин.

У двоповерховому шкільному будинку із зруйнованим фасадом ідуть збори. Ті, для кого не вистачило місця всередині, юрмляться на вулиці.

— З Будапешта? Ходіть швидше. Виступите з промовою... Ми щойно почали.

— Ні, ми в іншій справі.

І все ж Сені, партійний уповноважений, вилазить з машини.

Коло нас стоїть високий худий чоловік. Тонка шия мерзлякувато стирчить з крохмального комірця, і взагалі весь він — немов привид, що повернувся з того світу.

— Як з поділом землі?

На запитання він відповідає запитанням:

— Тим, у кого в дев'ятнадцятому були чини або посади, їх тепер повернуть?

— Не знаю.

— Я був капітаном, командував ротою...

В нього очі блищать, і видно усе, що відбувається, зачіпає його.

Квапливо повертається Сені — треба їхати далі.

Наш шофер Гараш передає комусь із місцевих пачку газет.

Зовсім недавно, у березні, німці прорвались на саму околицю села... У натовпі, трохи поодаль від нас, покурюють радянські солдати; вони пересміюються з убраними по-святковому дівчатами, котрі стоять маленькими гуртами.

А в полях довкола ані душі. Край дороги покинуті німецькі укріплення, залишені будинки. Серед зе́лені озимини то тут, то там, ніби допотопні чудовиська, височіють гігантські остови німецьких танків — обгорілі, розбиті, застиглі, ніби паралізовані, з задертими в небо гарматними жерлами. В канавах валяються перевернуті машини і кінські трупи. І та невелика впевненість, що прийшла до мене разом з весняними запахами фруктових садів Ерда, раптом полишає мене. Поклавши на коліна руки з блокнотом та авторучкою, я думаю: будувати нове суспільство тут, коли від старого навіть і фундаменту не залишилося?

В Дунафельдварі кілька чоловік розвинули гарячкову діяльність, але це має такий вигляд, ніби вони пробують бігти, в'язнучи в тря-

совині. Немає того, немає іншого. Немає тягла, немає кадастру, немає землеміра. Навіть рулетки немає.

У голосі Кардоша чути ледь стримувану лють:

— Мотузком міряйте! Земля ж є?

Земля-то є. Сорок тисяч хольдів абатства у Зірці, маєтки Елесалаш, Барачка, Пазманд. А от бажаючих одержати землю малувато. Хтось баламутить народ. Кажуть:

«Що ж, Яноше, бери собі п'ятнадцять хольдів, тільки ж потім нарікай сам на себе... Я що ж, я згоден, а ось тобі б ліпше в цю справу не вплутуватись».

Або відвертіше:

«У дев'ятнадцятому ті, кому дуже вже землі захотілося, теліпались на шибениці і тепер теліпатимуться».

Чутки поширюються швидко, бо бідняків тут багато.

— Що ж, товариші, час дати чуткам нову поживу: треба починати розмежування.

Потім, величезний маєток Елесалаш. І повне безлюддя, ніби ми опинились на Місяці. Далі Алап, Цеце. Мої рідні місця. На радощах я навіть стаю балакучим. Ось тут був маєток Ласло Араня [1]. А он там цвинтар, на якому поховано батьків моєї матері.

Праворуч і ліворуч — руїни будинків. Але ми вже до цього звикли. Біля мосту через Шарвіз машина повільно з'їжджає з насипу й обережно повзе по тимчасовому містку над самісінькою водою — старий міст зірвано. У глибині алеї видніє млин, де народився Іштван Чок [2]. З нього наче шкуру здерли — кривавo червоніє оголена цегла. Що далі, то гірше. Від Шарегрешпусти взагалі нічого не залишилось — ні будинків, ні господарських будівель. Тільки де-не-де стирчать уламки стін, обвуглені будинки без дахів. І скрізь кістяки мертвих танків, з піднятими в небо чи увіткнутими в землю стволами гармат. Найзапекліші бої спалахнули на рівнині між станціями Шарегреш і Шімонторня, біля залізничного полотна. Німцям вдалося прорватись аж до залізниці, але тут їх зупинили. А в дитинстві я якраз тут уперше побачив солдата... У лузі, де я колись грався, бувши школярем, стоїть поцівечений танк. Здалеку видно, що Шімонторня також лежить у руїнах, і ми звертаємо на дорогу, що веде до Сілаша. У зустрічного перехожого питаємо:

— Міст в Озоро цілий?

Якщо мосту немає, то нам доведеться об'їжджати через Немеді і Пінцегей.

Колишнього мосту і справді немає, але на його місці сапери навели новий. Ми їдемо по ньому уже в сутінках. Мені дуже хочеться швидше дістатися додому, але уповноважені повинні ще сьогодні ж увечері обов'язково побувати в комітеті по розподілу землі.

— Тут теж неприємності? Землю не розподіляють?

— Якраз навпаки, навіть надто швидко.

---

[1] *Ласло Арань* (1844—1898) — угорський фольклорист і етнограф.

[2] *Іштван Чок* — відомий угорський художник, двічі лауреат премії імені Кошута.

Фари ледве світять, і наша машина майже навпомацки пробирається берегом Цінци до будинку, де міститься комітет. Знайомимося в темноті. Висока тінь міцно тисне мені руку, я відрекомендовуюсь. Безліч рук хапає мене, поплескує по плечу.

— Нарешті ми зустрілися! Відоме мені прізвище...

Чоловік перелічує назви моїх книг — єдиний в Озоро, що знає мене за моїми творами, знає як письменника. Я також знаю його, хоч він і був для мене лише легендарною особою. А для наймитів було цілком природним, що саме його висунули в керівники, адже він давно був у них ватажком.

— Значить, не забув? — запитує він.— Ми з тобою познайомилися в шкільному дворі. Я вчився в одному класі з покійним Фері. Треба було вам раніше приїхати сюди! Вранці у нас було свято — почали розподіл землі. І яке свято! Такого ще ніколи не було в Озоро.

— У цьому ми й не сумнівалися.

— Люду зібралося сила-силенна. Тисяч чотири, не менше! І промови! Я також говорив.

— Про що?

— Трохи про землю, трохи про додаткову вартість, потім про Дьєрдя Дожу [1] і про те, що таке суспільство.

Я раптом помічаю, що він розмовляє на місцевому діалекті, пособливому вимовляючи приголосні і трохи розтягуючи слова. Його голос піднімається до нас із столітніх народних глибин, так мовили наші предки. Здоровило тисне мені руку. Я ніколи не бачив такої долоні — в ній вміщуються обидва мої кулаки.

Це Іштван Міклош, селянин, майор Інтернаціональної бригади в Іспанії. Коли я приїздив додому, його тут не було, а коли він повернувся, то вже не застав мене.

— Три роки я просидів у тюрмі, п'ять років переховувався. І ось зустрілися!

Упертий, з завзятою душею. Уповноважені сперечаються з ним, а він наполягає, що настав час здійснити в Озоро все те, про що він думав довгими ночами під Уескою і в сегедській тюрмі. Тутешня біднота підтримує виношені ним в Уесці плани. Миготливе світло лампи відбивається в їхніх очах, мовби вириваються язики полум'я, схованого у надрах землі. Лампа, ще трошки помигавши, гасне. У кого в селі є ще гас? Розмову продовжимо у Міклоша. А я поки що на хвилинку загляну до своїх.

Темно — хоч в око стрель, але двоє зголошуються мене провести.

— Наймити працюють на полях?

— Жоден ще не вийшов,— відповідає хтось із моїх супутників.

— Ярма виточують,— пояснює інший.

І, перебиваючи один одного, вони розповідають мені, що наймитські корівчини не витримують ваги ярма, зробленого для ший могутніх волів. Доводиться робити легші ярма.

— Значить, он чим вони займаються?

— Ще готують сохи дерев'яні — теж легші.

---

[1] *Дьєрдь Дож* — ватажок селянського повстання в 1514 р.

— А ще?

— Ну, лопати, мотики... Адже зовсім нічого не залишилось. Від поміщицької худоби тільки віслючок, на якому воду возили.

Іду через сад. Рівно рік тому я так самісінько пробирався сюди, але щоб ніхто мене не побачив. Двері будинку керуючого забиті, вікна зяють порожнечею — в деяких навіть рам немає. У березні тут точилися запеклі бої. Радянські війська були за Шіо, тут стояли німці.

Я застаю своїх у наймитській хатині; вони знайшли притулок там разом із сім'єю кучера — на всіх одна кімната і кухня. Обійми, звичайні розпитування.

Потім ми повертаємося в село.

У крихітній кімнатці наймитської хатини голови схиляються над клаптем паперу завбільшки з долоню. На ретельно розгладженому обривку обгортки олівцем накреслено план.

— Ось залізниця, а ось тут буде нове село.

Будемо оновлювати життя. Жителі села хотять одержати землю під самим селом, а наймити з маєтку щоб взяли віддаленіші ділянки. Вони вже й план склали.

— Їм так краще буде! — каже господар, плескаючи величезною долонею по столу.

Але й наймити також хотять одержати землю біля самого села.

— Там буде залізниця!

Кардош переглядає список тих, хто бажає одержати землю. З-за його плеча я читаю імена: Йожеф Баліпап, Міхай Деллеш, Янош Чібор, і на серці в мене теплішає, а в останній графі — дванадцять хольдів, десять хольдів, п'ятнадцять хольдів.

На кожну сім'ю виділяється по вісім хольдів, але площа збільшується залежно від числа дітей, якості землі, місця наділу. У списку тих, хто претендує одержати землю, сімсот чоловік.

— Вдова Яноша Міслаї... А їй чому аж двадцять п'ять хольдів?

— Чоловіка німці вбили.

Коротке мовчання.

— А воли є?

— Учетверо менше, ніж треба, але все-таки є.

— Де-небудь розподіляти землю вже скінчили?

— Тут. А ще у Фюргеді, в Ньєку. Майже скінчили в Кечезі, Шарі, Тенгеді, Бедегкері.

— А серед тих,— питаю я,— хто допомагав ділити землю, будуть досвідчені люди?

Перезираються.

— Жодного досвідченого.

Над скупим вогнем у величезному казані булькає суп з підсмаженого борошна.

— Завтра починається розподіл у Сакаї, там також після свята почнемо. Ось там і побачите, як це робиться.

Побачимо.

Потім повертаємось на хутір. Ліжка спалено, тож уся сім'я влягається на долівці. Потіснившись, дають місце й мені з дружиною.

Соціалістична Федеративна Республіка Югославія

АНТОН ІНГОЛИЧ

Сонце в зіницях

(Уривок з роману «Дорога по насипу»)

Пішов останній тиждень нашої праці на будівництві молодіжної колії. Для успішного завершення робіт потрібно було вжити деяких організаційних заходів.

Оскільки риштак уже був готовий, відділення, що допомагало бетонярам, повернулось на насип. Повернулися й ті, що допомагали возити каміння. Помалу збирались товариші, що їх на початку минулого місяця відрядили в спеціальні бригади. Бульдозер і той подався від нас, погуркотів у напрямку села Будського, де мав нагортати грунт під майбутню подвійну станційну колію. Довелося нам знову хапатися за мотики й заступи. І не тому, що з нарядної надійшов такий наказ. Просто ми самі знали, що наш єдиний і головний обов'язок полягає в тому, щоб завершити повністю роботу на своїй ділянці, підготувати все для наступної зміни, що укладатиме рейки.

Про це йшлося й на бригадній нараді, що відбулась недільного вечора.

— Які там норми! — гаряче промовляв тоді Петер, заступник командира нашого загону.— Маємо скінчити те, що самі почали. Ганьба буде нашій ударній бригаді, якщо наступникам доведеться копати землю й підсипати насип, замість того щоб укладати рейки.

— Правильно! — одностайно погодилася бригада.

Усі ще були під враженням мітингу, з якого будівники другої молодіжної залізниці урочисто відправили естафету, що понесла маршалові Тіто виготовлений з дерева макет компресора — символ нашої праці. На футбольному полі савіньців зібралося п'ять бригад — дві словенські, сербська, хорватська й чорногорська. Промовляв високий чорночубий молодик, колишній партизан, що кілька місяців служив в охороні маршала й Верховного штабу Народно-визвольної армії і навіть брав участь у боях під Дрваром, де німецькі десантники замірялися знищити командування партизанського війська, вирвати серце з грудей нової Югославії.

Після врочистої частини відбувся концерт: юнаки й дівчата танцювали сербські, хорватські й чорногорські танці народні, співали словенських народних пісень. А тоді почалися спортивні змагання, і найбільшого успіху в них домоглася наша бригада. Ми зіграли з волейболістами Савіньської і Крловацької бригад два матчі

і виграли їх у гострій, напруженій боротьбі. А тепер ми мали продовжувати змагання за першість з іншими командами.

Очевидно, під враженням цього мітингу Мето́д і вигукнув тоді на бригадній нараді:

— День і ніч працюватиму, щоб вчасно завершити всі роботи на нашій ділянці.

І ніхто не сумнівався в його словах, бо саме йому доручено було підняти бригадний прапор на щоглі.

— Правильно! — подав нарешті голос і командир.— Але тепер ідеться передусім про те, як найдоцільніше організувати нашу працю. Роботи, як ви знаєте, у нас ще багато, а робочого простору поменшало настільки, що навіть півбригади не може працювати водночас. Отже, треба подумати про раціональне використання кожної секунди робочого часу і кожного нашого трудового зусилля.

Посипалися пропозиції. Висловив свою думку і я, запропонувавши перейти на восьмигодинний робочий день.

— Бригаду поділимо на три зміни,— пояснив я,— кожна працюватиме по вісім годин, а робота триватиме цілодобово: вдень і вночі.

Почулися схвальні вигуки, але й заперечення.

— Сім годин і то забагато! — зауважив хтось біля мене.

— Я вже й так насилу ноги тягну, а тут ще година додасться,— пошепки мовила дебела бригадниця своїй сусідці.

— А я вважаю,— заперечила та,— що відробити зайвих шість годин за шість днів — не така вже й непосильна річ.

— А на нічні зміни будемо ходити по черзі,— узявся розвивати мою пропозицію Лойз.

Командир мовчки чекав, коли всі висловляться з приводу моєї пропозиції. Досі важко було збагнути, за чи проти неї стоїть більшість бригадників. Певна річ, бригада нині працювала з величезним натхненням, як ніколи раніше, але правда й те, що всі вже були надто зморені. І руки були не такі міцні, а ноги не такі прудкі, як у перші два травневі тижні, коли з нас так і бурхало завзяття. Тоді майже ніхто не думав про відпочинок і пообідній сон, а останнім часом утома щораз більше змагала нас. Після обіду день у день більшало людей на нарах. І хоч кількість викопаних кубічних метрів грунту не зменшувалася, однак щораз більше зусиль потрібно було, щоб їх вивантажити, перевезти та вкласти в насип. Усе це добре знали в штабі, знав і командир, через те й чекав терпляче на рішення самої бригади.

— Товариші! — підскочив Метод, намагаючись перекричати загальний гамір.— Товариші,— повторив ще раз нетерпляче,— невже ви ніколи не працювали по вісім годин на день?

У відповідь знялася ціла хвиля вигуків.

— Чого це не працювали?

— Удома, на селі, бува, що й дванадцять або й чотирнадцять годин доводиться гарувати!

— От бачите,— вів далі Метод гарячково,— в робітників восьмигодинний робочий день. На селі в жнива люди часом працюють усі шістнадцять годин на добу. То чого б то на своїй молодіжній

будові ми не могли б зважитись на восьмигодинну зміну? Невже залишимо свою ділянку недовершеною тільки тому, що не схотіли протягом кількох останніх днів попрацювати на годину більше?!

— По вісім! Будемо працювати по вісім годин! — загукали звідусіль.

Аж тепер підвівся командир.

— Хто за восьмигодинний робочий день? — спитав він.

Більш як три чверті бригадників і бригадниць піднесли руки вгору.

Важче виявилось поділити бригаду на три частини, адже досі ми весь час працювали чотирма загонами. Один із них тепер треба було розділити. Який саме? Ніхто не хотів поступатися. Саме тепер, коли закінчувалися роботи на будові, кожен загін хотів показати, на що він здатний. Саме ці останні дні кожному хотілося працювати зі своїми найближчими знайомими. Проте якийсь із загонів таки треба було розформувати. І командир вважав, що це повинен бути найкращий загін, тобто наш.

— Оце вже ні,— заперечив Тонч.— Ми, похорці, до кінця залишимося разом.

— Гарну придумали нам нагороду за нашу ударну працю,— ущипливо завважив Вінко.— Ні, так не годиться, не підемо ми по інших загонах.

— Невже ви не розумієте, друзі,— спробував навернути нас до своєї пропозиції командир,— що це сприятиме піднесенню ентузіазму цілої бригади? До кожного загону ми додамо по десятку випробуваних ударників — ваших колег, а до Горіцького, що досі пас задніх, навіть два десятки. І наша загальна справа від цього тільки виграє. Це не покара, товариші, це визнання ваших досягнень.

Запала мовчанка. Загін був обеззброєний.

Перша отямилася Марта.

— Товариші! — вигукнула вона своїм дзвінким, чистим голосом.— Хіба ми досі працювали задля перехідного прапора? Хіба не задля того, щоб якнайраніше був готовий насип під залізницю?! Тепер мета, за яку ми змагалися, близька, як ніколи, і ми повинні її досягти. Але дбати при цьому нам треба не тільки про те, щоб бути ударним загоном, а й щоб уся наша Дравська бригада стала ударною!

— Я згоден з Мартою! — мовив Метод, що перший з нашого відділення пристав на пропозицію командира.— Що з того, що ми повернулися б додому з врученим загонові перехідним прапором! Хіба не більша честь бути членом бригади, що її двічі названо ударною?

Хвиля оплесків заглушила його останні слова.

— Правильно! Згодні! — залунало звідусіль.

Метод перший уголос висловив те, що бентежило останнім часом нас усіх, коли ми читали або чули від людей про бригади з інших ділянок будови, про бригади, що їм двічі, а то й тричі присвоювалося звання ударних.

Зрештою, командирову пропозицію було прийнято, і наше відділення приєднали до Полянського загону. Наступного дня о п'ятій ранку ми вже рушили на місце. З нами була й Марта. Обов'язки керівника вона розуміла по-своєму і через те працювала разом з нами, в усякому разі її лопата не спочивала.

Насип був уже на добрих сто метрів довший, ніж тоді, коли ми вперше поставили вагонетки на колію. Грунт треба було возити у самий кінець і скидати там прямо на бетонований риштак. Межа поміж нашою й сусідньою ділянками звужувалась з кожною наступною вагонеткою. Ми квапилися зі свого боку, а з протилежного так само напружено працювало перше відділення другого загону. Для знайомства потрібно було небагато часу. Наші сербські друзі приїхали з невеличкого міста Чупрії на річці Мораві. Незабаром ми вже знали, що в їхньому місті є цукроварня, що довкола лежать родючі поля, що під час війни люди там зазнали жахливих знущань з боку гітлерівців та їхніх сербських посіпак — четників.

Ми завзято кидали землю одні проти одних, а Ліза й Циліца — з нашого боку та Деса й Сава — з їхнього втрамбовували насип. То була дуже відповідальна праця, адже саме тут, над риштаком, грунт має лежати щонайщільніше.

— Дай йому! Добре дай! Щоб жоден струмок, жодний потічок його не підточив,— раз у раз промовляла засапана Циліца.

На відділення в нас було чотири вагонетки. Коли втретє чи вчетверте ми висипали землю і розрівняли її по насипу, зникли нарешті під нею вершечки двох крутих пагорбів, що страхали нас два місяці тому. Тоді ми вперше дізнались, що по них проляже наша ділянка насипу.

— Нарешті! — звитяжно вигукнув я.— Нарешті ми їх засипали, нарешті насип досяг запланованої висоти!

— А пригадайте, як бундючно стирчали ці дві потвори з-посеред мочарища! — і собі вигукнула Марта.

Незабаром сховалися під землею й наступні нерівності рельєфу. Кінець кінцем відпала потреба штовхати вагонетки аж на самий край насипу. Ми швиденько познімали рейки пересувної залізниці, а Циліца й Ліза так добре вирівняли цю ділянку, що вона стала гладенька, мов стіл. Тим часом Тонч і Штеф змайстрували собі щось на зразок дерев'яних лопат і заходилися плескати ними по укосах, щоб і вони були рівненькі та гладенькі. Нарешті ми вивершили ділянку насипу, що від найперших днів найбільше нас непокоїла і завдала багато клопоту.

Тепер можна було із задоволенням оглянути свою працю.

— А пригадуєш, Лено, як ми копали дренажні канави по коліна в воді? — запитував Штеф.

— Холодно було — негода допікала,— відказала Лена.— І тяжко від незвички.

— Я тоді зовсім мало працювала,— вставила слово Ліза,— мені все здавалось, ніби ось-ось заслабну і зляжу, якщо те копання канав ще бодай один день триватиме.

...Наступного дня наше відділення працювало в третю зміну. На насип пішли ми після вечері, коли там уже горіли великі карбідові ліхтарі, що спотворювали все довкола. Побіч кожного з нас рухалися невідступно по дві чорні тіні. Змахуючи заступом, кожен бачив, як здіймаються вгору ще по два заступи, а тоді всі три водночас вгороджуються в грунт. Найбільше спотворені були обличчя в тих, хто працював близько біля ліхтарів,— одна щока яскраво освітлена, друга — темна, мов ніч. Бригадники, що вимахували мотиками далі від ліхтарів, схожі були на партизанів, які щойно вийшли з лісу, щоб висадити в повітря залізницю разом з ворожим транспортом. Проте всі ці химери неспроможні були зіпсувати піднесеного настрою, що його ми відчували в собі від самого ранку. За наказом командира, готуючись до третьої зміни, ми повинні були спати до самого обіду. Але про сон ніхто не хотів і думати. Стільки в нас було клопотів і справ, що їх ще треба було попорати в ці останні дні й години! Дехто мав доздати норми на фізкультурний значок, інші мали відбути змагання зі стрільби, якийсь загін готувався скласти іспит з кирилиці, що нею користуються серби й македонці. Але найбільше клопоту, звісно, завдавала підготовка до прощального мітингу, що в ньому, крім нас, мала взяти участь і Моравська бригада, а також підготовка до прощального концерту, що, як і мітинг, мав відбутися в неділю.

Незабаром по обіді заступник командира загону, зібравши вільних від праці членів бригади, спитав, хто хоче допомогти будівельникам, що мають поставити новий будинок нашому знайомому Ібрагімові. На цей заклик відгукнулися всі, хто не був на зміні.

Старий Ібрагім зустрів нас мало не обіймами.

Бригадир будівельників розподілив обов'язки: Тонч і ще п'ятеро похорців пішли допомагати теслярам, а решта заходилися копати ями на підмурок. Працювали з піснею.

— Невже було колись таке, що ми збиралися розвалити хатину цьому бідолашному Ібрагімові й мало не на дощ виставити його родину? — щасливо усміхаючись, вигукнула Лена.

— І де тепер той самий Юрій, що хотів нас нацькувати на «турка», як він його називав? — додав Штеф.

— Тоді він уперше показав своє небажання розуміти те, що відбувається довкола нас, у всій нашій країні, показав, що не хоче бути з нами,— завважила Марта.

— То дарма,— упевнено мовив Станко,— нас такі людці не примусять збочити, ми все одно прямуватимем уперед. Кожен кубічний метр грунту, доданий до насипу,— це удар по наших недругах, кожен новий метр залізниці наближає їхню поразку, а для нас — це ще одна сходинка до остаточної перемоги!

Ібрагім був такий зворушений, що ніяк не міг примусити себе взятись за діло. Зате Салко, Мейра і Раміза працювали за кількох. Фатіма також старалася щосили — відкинула фереджію за голову, щоб не заважала їй.

Незадовго до сутінків ями для підмурку були викопані, бантини й крокви витесані.

— Не знаю, як вам і дякувати,— примовляла Фатіма, і очі її сяяли сльозами вдячності.— Ви нам стільки добра зробили, а я колись погано думала про вас, ще й проганяла з нашої садиби.

— Таж і ми поводились тоді негаразд,— устряв я до розмови, радіючи, що нарешті можемо порозумітися з приводу події, що й досі засмучувала нас, коли ми згадували перший день своєї праці на будові.

— Діти мої, діти! — раз у раз повторював Ібрагім.— Я й сам ніколи не сподівався, що все так добре скінчиться. Але, здається, для старого Ібрагіма та його родини таки можуть настати кращі часи.

Треба було вже прощатися.

— Просто не знаю, що вам і подарувати,— втираючи сльози, мовила Фатіма Марті та іншим дівчатам.

І тут Марта, вказуючи на фереджію, розважливо проказала:

— А ти нам, Фатімо, на згадку свою фереджію подаруй!

Фатіма рвучко випросталась від несподіванки. Нашорошив вуха й Ібрагім, що стояв поміж хлопців. Завмерли й ми. Знов запала тиша.

— Фатімо,— вела далі Марта,— хіба не час уже скинути цю ганебну сітку, що відокремлює тебе від світу — від нашого світу? Ти ж бо вже зробила перший крок — відкинула її на час роботи. Тепер зроби ще один — скинь її зовсім.

Фатіма перішуче подивилась на Ібрагіма.

— Ібрагіме...— мовила, начебто чекаючи на його рішення.

Ібрагім глянув на нас, побачив, як ми напружено очікуємо, що воно буде далі, кинув очима на захмарене небо й проказав спроквола:

— Хіба тобі син мій Омер, ідучи в бій, не казав, що після перемоги, якої йому не судилось побачити, наші жінки не будуть більше затуляти собі обличчя фереджією?!

Фатіма все ще не могла зважитися.

І раптом напругу, що тужавіла довкола нас, розірвав дзвінкий голосок Мейри:

— Мамцю, а нам у школі казали, що вже багато тисяч жінок у нашій країні назавжди скинули фереджію. Я теж не буду її носити.

— І я не буду! — засоромившись, додала її молодша на два роки сестричка Раміза.

Фатіма поглянула на своїх дітей, що примостились на тесаних колодах за нашими спинами, роззирнулась по ділянці, де незабаром має вирости нова хата, і зірвала з себе фереджію.

— Ну, то й беріть її собі! — вигукнула, немов віддаючи нам частку свого тіла, частку свого єства.— Беріть! Справді-бо, час уже поглянути на цей гарний, новий світ відкритими очима.

Ми заплескали в долоні і, приступивши до Фатіми, потиснули їй руку на знак остаточного й повного визволення, а дівчата ще й розцілували її.

До табору ми повертались бадьорі, в піднесеному настрої, наче по обіді не працювали, а гарно відпочивали. Повечерявши нашвидкуруч, ми з піснею рушили на зміну.

...Останній день нашої праці на будові випав на суботу. І знов наше відділення мало працювати в нічну зміну. Але цього разу ми не були самі. Разом з нами прийшло кілька бригадників з ранкової й пообідньої змін, яких чомусь не брав сон.

— Якщо вже мені пощастило першій вгородити в тутешню землю свій заступ,— мовила Франчка, яка теж приєдналась до нас,— то нехай і останній штих землі буде мій.

Роботи ще вистачало на всіх. Треба було зняти з насипу рейки й вагонетки, підсипати де-не-де землі, підрівняти укоси тощо. Тої ночі ніхто не почував себе зомореним, дарма що по обіді знов-таки багато хто допомагав будувати Ібрагімові нову оселю, а дехто вже і встиг відпрацювати свої вісім годин. На насипі панувало радісне пожвавлення. Ще б пак, кожен на власні очі бачив давно очікуване завершення робіт.

Коли табір збудила ранкова сурма, потяглася на насип і решта бригадників та бригадниць.

— Скінчили чи ні? — питали вони, надходячи.

— Чого питати? Хапайте краще заступи та беріться за діло, сплюхи! — під'юджував їх Тонч.

І вони справді, не вагаючись, ставали до роботи.

Лагідний ранковий легіт розігнав хмари, і по двох похмурих днях нарешті знов засяяло сонце. На цей час на насипі працювала вже вся бригада. Прийшов навіть господарник з мотикою, якого ми майже не бачили тут.

Десь близько полудня нарешті все було скінчено. А ми ще довго, мов сновиди, блукали по насипу, тиснули одне одному руки, обнімалися й сміялися від невимовного щастя. Дехто, наче скам'янілий від радощів, стояв посеред насипу з мотикою в руках або з лопатою на плечі і неспроможний був слова сказати від збудження.

Наше відділення оточило Марту.

— Важко навіть повірити, що ми власними руками все це зробили! — вигукнув раптом Лойз, що разом з усіма захоплено оглядав ділянку майбутньої залізниці.

— А що тут було два місяці тому! — вигукнула й собі Вероніка, в очах якої поблискували сльози радості і щастя.

Ліза, що стояла поряд з Веронікою, поглянула на свої мозолясті, але гарні руки і стиха проказала в задумі:

— Аж тепер я бачу, на що здатні чесні, роботящі руки!

І знов усі звернули свої щасливі погляди на насип.

А він і справді був прегарний! Наче вирізаний із суцільної брили брунатної, щільно втрамбованої землі. Поверхня його була рівна, мов стіл, укоси гладенькі, без жодної ямки. Залитий яскравим сонячним сяйвом першого червневого дня, він рівною стрілою перетинав колишнє мочарище, очікуючи, коли нова зміна молодіжних будівельних бригад оперіже його сталевими рейками, що по них згодом причахкотить із Шамаца потужний локомотив, тягнучи за собою цілий состав, навантажений золотою пшеницею.

КАМЕН КАЛЧЕВ

Румен Веселинов став інженером

(Уривок з повісті «Закохані птахи»)

Знову настала ніч. Я бреду розритими вулицями й намагаюсь уявити собі, якими то будуть нові будинки і новий парк, і мені стає сумно, коли я згадую про сльози моїх сусідів. Чого вони плакали? Чого їм бракувало? Навколо пахло вапном і смолою, світилися вікна в іще не добудованих житлах, тріпотіли од вітру пелюшки на непофарбованих балконах. Мабуть, там не плачуть. Я натикався на паперові мішки з цементом, розкидані перед корпусами, перестрибував через бетонні балки та арматуру, заглядав у двори, де стосами лежала червона цегла, і думав про Мусинських. Чому вони, диваки, зітхали, сидячи в допотопному фаетоні? Що їх тривожило? Хотілося мені прогнати їх із свого серця й повернутися знову туди, під кучеряву вишню, на лаву, щоб помріяти, яким у майбутньому буде новий квартал, головна вулиця й парк. Так, неодмінно треба буде поставити в парку лави, пофарбовані в жовтий колір. А чому саме в жовтий? Може, краще в усі кольори райдуги? Не будемо сперечатись і сваритися з полковником, він, либонь, над усе поважає сіру фарбу, до якої звик у казармі, але однаково по його не буде!

А що буде на головній вулиці? Кіно, театр... цирк?! А чому б і не цирк? Не можна забути і про універмаг з яскравими вітринами й нарядним фасадом!..

Багато я передумав, блукаючи вулицями міста, а ніч минала, зорі почали бліднути, і скоро вже мав настати ранок. Тиша навколо. Я повернувся й неквапом рушив назад. Над моєю хижею навис ківш екскаватора. З протилежного боку вулиці на мене дивився порожній будинок Мусинського — без вікон, без людей. Тільки й зосталося сісти на димар сові й сумно прокричати у вранішніх сутінках... По спині в мене пробіг холодок. Стою в хаті біля вікна, думаю і чекаю сходу сонця. Може, вранці повернеться наш хлопчина? Що там грають надворі? Мені здалося, що я знову чую арію тореадора. Я ширше відчиняю вікно, але всюди тихо, нікого немає ані на подвір'ї, ані на вулиці. Ні, ні. Тореадор ще не повернувся. Я зачинив вікно. Довго лежав замислений і сам незчувся, як заснув від утоми.

А вранці прийшли робітники з будівельної бригади й почали розбирати будинок Мусинського. Зграя пацюків висипала з підвалу

і, мов ошаліла, понеслася по вулицях і сусідніх дворах. Налякані діти з галасом кинулися услід за ними. Інших пригод не було. Ага, бач, і стару Веселинову повідомили, щоб за два дні вибралася з прибудови. Їй дали двокімнатну квартиру в заводському гуртожитку. Вона дзвонила з цього приводу до бая Стефана, зверталася й до директора. Обидва сказали їй, що житло вже давно надане в її розпорядження, лишилося тільки перебратися.

Дочка і зять пригнали грузовика, навантажили на нього свої пожитки й за півдня перебралися в новий заводський будинок. Наступного ранку вони мали перевезти речі баби Марійки, та ввечері цілком несподівано повернувся Румен і сплутав усі плани.

Було вже пізно, коли запорошене авто в'їхало на подвір'я. Усі в прибудові вже полягали спати, бо вранці на них чекала робота. Лише стара не спала, як не хилила її дрімота. Вона раз у раз підводилася з ліжка й виглядала у відчинене вікно. Їй усе вчувалося, що гуде машина, що хтось свистить у дворі. Зате коли справді прибула машина, втомлена жінка вже міцно спала.

Румен був дуже здивований змінами, які сталися за час його відсутності. Тестевого будинку не впізнати. Рами з вікон були витягнені, двері зняті, і на їхньому місці зяяли чорні дірки, наче повибивані очі. На іржавому балконі висіла тільки якась мотузка — все інше було прибрано. З-за будинку визирав екскаватор.

Ставши посеред двору, Румен довго роздивлявся і дивувався. Ні за чим він не шкодував, тільки боляче було за Ліляну. Де вона? Що робить? І тут він обернувся до відчиненого вікна своєї кімнати. Наблизився до нього навшпиньках, бо все ще вірив, що Ліляна там. В кімнаті було тихо, вітер легенько ворушив трохи відсунуту вбік білу фіранку. Румен хотів був подати звичний сигнал, та йому стало якось ніяково, і він не наважився.

Довго стояв юнак біля відчиненого вікна. Зрештою взявся за карниз, підтягнувся й одним ривком стрибнув у кімнату. Від несподіванки стара здригнулася. Румен злякався, побачивши її на тапчані. Мерщій засвітив лампу і став біля дверей.

— Мамо!

— Я, Румене.

— Ти тут сама?

— Сама.

— А їх немає?

Він не смів ворухнутися, йому було неприємно, що вліз у кімнату, наче злодій, та й оця незвичайна тиша лякала його, ніби він опинився в зруйнованому бомбою людському житлі.

Мати важко підвелася, поправила нічну сорочку і, намацавши ногами пантофлі, почовгала до кухоньки, щоб знайти щось поїсти.

— Я не голодний, мамо,— сказав Румен.— Дай тільки, коли є в тебе, чашечку молока.

Баба Марійка ніби не чула його і робила своє. За кілька хвилин вона зібрала в кухоньці вечерю. Румен сів, відломив шматок хліба,

взяв ложку. Мати пильно дивилась на нього. Їй здавалося, що син дуже схуд, не хотіла ні про що питати, поки він не повечеряє.

Румен нашвидку попоїв кисляку і згорнув на долоню крихти, розсипані по столу.

— Спасибі, мамо,— подякував, відсуваючи полив'яний полумисок.— А тепер скажу тобі, що́ я надумав.

Мати підвела голову й пильно глянула на нього.

— Знайшов я собі роботу в Пловдиві, мамо... Краща ніж тут, і заробіток більший. Так що готуй на ранок манаття, складемо його в машину і гайда. Не можна марнувати жодного дня.

— Але ж, сину...— почала було баба Марійка.

— Що було — те було... А в Софії я далі не можу лишатись... У мене тут сталися неприємності... Та й з Ліляною в нас... не виходить, сама бачиш... Здається, ми з нею трохи поквапились... Але не в цьому річ. Я ні за чим не жалкую. Може, коли розійдемось, палкіш любитимем... Спробуємо... А коли й так нічого не вийде, пошукаємо іншого виходу... Я тобі кажу цілком серйозно, мамо!

Останні слова він вимовив трохи сердито, наче й справді хто сумнівався в цьому.

Баба Марійка скрушно зітхнула. Раптом вона про щось згадала, шугнула рукою в кишеню й дістала звідти листа.

— На ось, Ліляна передала...

Румен узяв, мерщій розірвав конверт і вп'явся очима в ті кілька рядків, у яких вона повідомляла нову адресу.

— Гаразд,— сказав він, кладучи листа на стіл.— Тільки зараз ніколи займатися нею.

— Але ж вона твоя жінка, Румене!

Баба Марійка запитливо дивилась на нього, але він нічого не відповів, вважаючи зайвим ворушити нині цю сімейну історію, яка й так лежала у нього на серці каменем. Врешті, нехай час скаже своє слово, якщо сталося щось непоправне.

Стара зітхнула.

— Чого зітхаєш? — блиснув очима Румен.— І там живуть люди не гірше, ніж тут. У тебе пенсія, і я зароблятиму добрі гроші... А що? Тепер не так, як було колись... Тепер куди не ткнешся, всюди робота знайдеться. Я не боюсь нічого!

— А з заводом же як? Невже туди й очей не покажеш?

— Потім напишу їм... А зараз треба влаштуватися в Пловдиві. Бай Стефан нічого не скаже... Він мене зрозуміє. Та й директор свій чоловік!

— Усі вони свої люди,— заклопотано заперечила мати,— а коли їх зачепиш, вони одразу стануть іншими.

— Ніхто не може тримати мене тут. Куди схочу, туди й піду. Я вільний громадянин. Отак воно, мамо.

Румен замовк, несподівано задивившись у нове довгасте дзеркало, що висіло над умивальником. І, ніби продовжуючи свою думку, сказав:

— А Ліляна — я б і її взяв, якби вона погодилась... Тільки ж вона

щось своє надумала. І батько стромляє носа куди не слід... Ну що ж, нехай!..

Він знову замовк. І тієї ж миті у сінях лунко й пронизливо задеренчав електричний дзвоник. Румен і його мати обернулися до дверей.

— Хто б це міг бути серед ночі? — знизала плечима стара й підвелася.

— Зажди, я відчиню! — спинив її Румен і сам кинувся до дверей.

Дзвінок озвався ще раз. Румен засвітив світло у сінях, встромив ключа й відімкнув двері. На кам'яному ганку стояли, осяяні електрикою, майор Младенов і бай Стефан. Побачивши їх, Румен аж відступив на крок. Менш за все він сподівався цих гостей.

— О, про вовка примовка, а вовк у хату шусть! — голосно почав бай Стефан, переступаючи через поріг. Нахиливши голову, ніби дивлячись на ноги, щоб не спіткнутися, слідом за ним посунув до хати і майор. Румен стояв осторонь, біля дверей, і так зніяковів, що забув навіть привітатися до них. Бай Стефан попрямував у кімнату.

— Ти хоч би привітався по-людськи,— гримав старий, лишаючи за собою наляканого господаря.— Чи, може, ми й на це не заслужили? Ну, то ми й так увійдемо!.. Сідай, майоре, сідай!.. Цього вечора нам з тобою поталанило!..

Майор Младенов був у новій літній формі. Комірець йому тиснув, він розстебнув його, і це надавало йому ще добродушнішого вигляду. Він мовчав, ховаючи погляд від Румена. На лобі в нього, ближче до скроні, ясніла цяточка з білого пластиру. Тільки він та Румен знали про походження цієї ранки.

Гості самі розпоряджалися. Баба Марійка принесла їм стільці, але вони вже сиділи — один на тапчані, другий на дерев'яному ліжку. Румен стояв під дверима, біля вішалки.

Бай Стефан оглянув розкладене по столі залізяччя й невдоволено гмикнув. Мабуть, він і сам не знав, з чого почати. Румен уже втрачав терпіння. Майор Младенов дістав портсигар і запалив. Перед тим він запросив юнака сісти, але Румен відмовився.

— Йому не належить,— зауважив бай Стефан, вколовши очима Румена, потім і бабу Марійку, що стояла біля сина, винувато схрестивши на грудях руки.— Ти, сестро, що скажеш?

— А що ж я скажу, Стефане,— відразу відповіла стара.— Нічого мені казати...

— Ну, тоді я маю що сказати! — сердито буркнув бай Стефан.— Тільки хто мене слухатиме?.. Сядь!

Він показав Руменові на стілець поруч себе.

— Сядь,— повторив він.— Ми ще тебе не карали. Чого стоїш у кутку?

— Немає потреби,— насуплено відповів Румен.— Можу й постояти.

— Ну, гаразд, стій, коли так! Більший виростеш! — сказав бай Стефан, озирнувся й несподівано спитав: — А де ж ти був? Де гуляв? Розказуй.

— У Пловдиві...

— Гм, їздив милуватися тамтешньою природою?! — урвав його старий.— Хоч би мене був покликав. Я б тобі пояснив, що й до чого...

Румен спохмурнів.

«Вас там іще бракувало»,— подумав нишком, одначе сказати вголос не насмілився: його бентежило майорове мовчання. Либонь, щось недобре вони задумали, не з добром завітали в таку пізню пору.

Бай Стефан зручніше вмостився на тапчані і ще запальніше продовжував свою обвинувальну промову. Він пригадав усі Руменові дурощі за останній час, звинуватив його в недбалості до власної сім'ї, став на бік Ліляни, навіть узявся захищати Мусинського, якого сам терпіти не міг. Спитав, чи розуміє Румен, на яку він стежку звернув, і, не чекаючи відповіді, сказав, що, мабуть-таки, не розуміє. Потім спитав ще Румена, чи не соромно йому ганьбити добру пам'ять покійного батька. На закінчення він намилив йому шию й за бійку в ресторані. І додав, що ніяке сумління, мабуть, Румена не мучить, бо він геть втратив почуття сорому... Бай Стефан задавав Руменові запитання і сам відповідав на них, так тривало з півгодини. Потім слово було надано майорові, але той відмовився говорити, бо не мав чого додати. Тоді бай Стефан звернувся до баби Марійки тим же владним і трохи насмішкуватим тоном:

— Ану, сестро, може, ти даси мені хоч кухоль води, бо вже у роті пересохло від цих розмов.

Стара мов опечена підхопилася й кинулася до кухні, щоб чимось почастувати гостей. Румен тим часом стояв, спершись на одвірок, і не смів навіть поворухнутися. Знадвору у відчинене вікно долинали хвилі мелодії — поблизу в ресторані грав оркестр. Люди танцювали й веселилися цієї літньої ночі, забувши про свої клопоти і денну працю. Навколо вимальовувалися облиті місячним сяйвом обриси недобудованих споруд. Десь у повітці сюрчали цвіркуни, а з-за околиці чулося кумкання жаб, наче у дядька Ігната в селі... Дядько Ігнат!.. В якому ж то було році?.. Коли це було?.. Сумно плакали саксофони, надривалися скрипки... Сумно скаржилися цвіркуни й оті голоси на рівнині... Коли це було? Коли це сталося?.. Усе б віддав Румен, аби тільки вирватися нині з цієї пастки, вистрибнути в розчинене вікно і втекти якомога далі, на скошені луки, і вже ніколи-ніколи не повертатися в цей дім, до цих людей...

Знадвору долинули кроки матері, двері відчинилися, і видіння зникло. Невелика пластмасова таця, три склянки води й рубіново-червоне варення. Гості мовчки взяли свої склянки. Румен знову хотів був поринути у спогади, але дзенькіт блюдець та ложок повертав його весь час до дійсності.

— Може, й ти, сину, з'їси вареннячка?

Він мовчав.

Коли гості покінчили з вишневим варенням і випили воду, розмова продовжилась.

— Ну, майоре,— почав бай Стефан.— Що ти скажеш?

— Нічого,— відповів Младенов.— Говори вже краще ти.

Румен підозріливо глянув на них: «Що там іще! Невже не скінчили?» Дістав хусточку з кишені й обережно витер спітніле чоло.

Бай Стефан обернувся до баби Марійки, що вже сиділа біля нього.

— Послухай-но, сестро!

— Слухаю, Стефане!

— Сьогодні мене з майором викликали до заводоуправління. Сам директор заводу викликав... до себе в кабінет. Був у нього там і представник з міністерства.

Почувши слово «міністерство», баба Марійка злякано закліпала очима на свого родича, а Румен перестав витирати обличчя.

— Представник з міністерства і особисто директор запросили нас до себе, щоб поговорити про нашого товариша...

Він глянув на Румена й нахмурився.

— Йдеться про його майбутнє. Ми з майором, як його опікуни і близькі друзі покійного Петра Веселинова — нашого шановного товариша,— мусили пояснити представникові з міністерства, та й самому директорові деякі декілатні речі... Он воно як.

Він знову поглянув на Румена й повів далі:

— Свою честь захищали достойно. Або, інакше кажучи, витягали воза з болота...

— А що сталося? — спитала жінка.

— Нічого особливого... Ми з майором сховали кінці в воду. Тепер усе в порядку. Більше того...

Якусь мить він вагався і раптом випалив найголовніше:

— Одне слово — виділили стипендію комусь із наших хлопців, щоб поїхав у Радянський Союз учитися на металурга... Мою доповідну записку до міністерства таки прочитали й розкумекали! Одну стипендію на наш завод. Ми запропонували вашого розбишаку, незважаючи на те, що є в нас не менш достойні... Зрозуміло?

Баба Марійка остаточно розгубилася.

— Куди ж він поїде? — не розуміла вона.

— В Радянський Союз,— пояснив бай Стефан,— поїде вчитися. І не буде тут вештатись та соромити наші сиві голови... В Радянський Союз! Мусиш знати, що нелегко нам з майором було відстоювати таку кандидатуру, та вже завдяки заслугам покійного Петра...

Сталевар знову спалахнув, знову, не знати чому, став говорити про необхідність академії металургії. Потім несподівано закінчив:

— От ми й прийшли сюди, щоб повідомити вам цю радісну новину!

Але, на його превеликий подив, ця радісна новина нібито нікого й не порадувала. Румен так само мовчки стояв у кутку, а мати ніяк не могла збагнути всього, про що говорив її родич.

— Діло серйозне,— і собі встряв у розмову майор.— Звичайно, кінець кінцем все вирішує керівництво заводу. Але ми, так би мовити, були у вигідному становищі. Наш кандидат відповідає

багатьом вимогам... А діло справді дуже серйозне. Давно вже про це йде мова, дуже давно. Тепер усе залежатиме тільки від Румена!

— Ми з майором поручилися своєю честю,— нетерпляче докинув бай Стефан.— Так що дивись мені!

Він обернувся до Румена:

— А тепер ти кажи, почуємо і твоє слово!

Румен нерішуче глянув на гостей.

— Дякую вам за турботи, але я не поїду!

— Як? Що ти сказав? — старий аж підскочив на місці.— Та як ти смієш? — вдарив він кулаком по столу.— Знову за своє?! Цього ще не вистачало! Чому ж це ти не поїдеш? Ану викладай!

— Бо в мене є свої плани.

— І що ж то за плани?

— Кажи, послухаємо,— озвався і майор Младенов.

— Нічого цікавого... Перш за все я не можу весь свій вік жити за рахунок доброго, прекрасного, талановитого, заслуженого представника робітничого класу Петра Веселинова, чудового машиніста, який... і так далі і таке інше... Ні, не можу! Я Румен Веселинов! Якщо дають щось мені, то дають Румену Веселинову, а не його батькові! Оце перше! І друге, я вже дав слово поїхати на роботу до Пловдива...

Гості перезирнулись.

— До Пловдива... Так що спасибі вам за турботи та за увагу, але я не поїду.

Запала тривала тиша. Ані майор, ані бай Стефан не сподівалися такої відповіді, хоча й добре знали про деякі вибрики свого вихованця. Баба Марійка хотіла було щось сказати, але заплуталась і заплакала. Румен похмуро дивився поперед себе, сердито насупивши брови,— він вирішив більше не розмовляти. Майор барабанив пальцями по столу. Тільки бай Стефан спокійно підвівся, розправив плечі й звернувся до майора:

— Ну, що скажеш? Ходімо, га? Ми виконали свій обов'язок! Далі нам тут робити нічого! Пішли.

Майор Младенов викинув недопалок у вікно і теж підвівся.

— Ходімо!

Румен поглянув на них спідлоба — не міг діждатися, коли вони нарешті вийдуть, щоб лишитись на самоті. Проте гості не поспішали, хоч і вдавали, що дуже розгнівані і більше не можуть тут залишатися. Бай Стефан виглянув у вікно, щось пробурмотів, потім мовчки махнув рукою і повернувся на своє місце. Майор дивився на заплакану матір і не переставав стукати пальцями по столу. Тишу порушував лише цокіт старого годинника, та ще час від часу здалеку долинали звуки оркестру. Обоє друзів родини Веселинових були ображені й почували себе ніяково. Нарешті бай Стефан не витримав:

— Ех, як зніму я з тебе штани, та як візьму ремінь, то вже так провчу тебе, що не зможеш ані сісти, ані лягти... Що ти собі думаєш? — А потім до майора: — Що він собі думає?

Майор мовчав.

— Різні коники викидає, матір довів до сліз!.. Ти хто такий?

— Облиш його,— підняв руку майор Младенов.— Нехай подумає до ранку!..

— Нехай подумає! — лютував бай Стефан.— Нехай подумає! Але ж і в мене є нерви! Ходімо, бо я не можу дивитись на нього! Нехай іще утне якусь штуку!.. Бувай здорова, сестро!.. Ходімо!

Старий попрямував до дверей. Майор Младенов посунув слідом. За ними подріботіла й баба Марійка. Лише Румен не рушив з місця, отак і стояв мовчки в кутку, неначе був покараний.

Ось голоси у дворі зовсім затихли. Румен стояв і думав. Про що він думав? До чого прислухáвся? Чи слухав музику оркестру, що порушувала нічну тишу, чи прислухався до голосів людей, що час від часу проходили вулицею? Йому було приємно стояти отак на самоті, слухати, і думати, й віддаватися радісним передчуттям... Щó принесе йому завтрашній день? Що на нього чекає? І музика, і люди, і пісня цвіркуна, і таємнича, зваблива місячна ніч... Хіба це все створено не для нього?.. Хіба не йому належав увесь цей прекрасний світ?.. Він слухав і мовчав, і радість цілком полонила його. Він підійшов до вікна, виглянув і покликав матір. Голос його дивно відлунився у дворі. Кроки у дворі свідчили, що і мати, і гості ще стояли там, можливо, сподіваючись, що він з'явиться у вікні й покличе їх... І це справді було так, як він думав. Румен вийшов з хати, знайшов їх під вишнею на лаві й доповів:

— Я згоден!

Усі троє здивовано глянули на нього, але нічого не сказали.

Минуло кілька років...

Люди самі творили своє життя. Змінився й наш квартал у Софії. Звелися вгору одна біля одної, мов кам'яні квіти, високі споруди з численними вікнами й балконами, з просторими квартирами, в яких мешкали колишні злидарі.

Старі люди вже позабували дещо, тому полковник Мусинський, який знову оселився тут у новій квартирі, взявся писати мемуари. Це заняття захопило й інших пенсіонерів. Приємно посидіти під крислатим деревом спогадів. Та й що нам лишається робити? Часто ми збираємося в новому скверику нашого кварталу і сперечаємося про різні світові події. Шкода тільки, що Мусинський завжди намагається бути зверху. Навіть тоді, коли кербуд запропонував йому забрати курку з балкона,— бо в нових будинках якось не личило тримати курей,— полковник наполіг на своєму.

Що й казати, добре живемо, хоч Мусинський інколи й муштрує нас на зборах, наче своїх солдатів, особливо коли ми збираємося в квартальному скверику. Останнім часом він почав якось м'якшати. Либонь, не виходило у нього з мемуарами, та й іще дещо сталося, що трохи збило його пиху.

Нещодавно з Радянського Союзу повернувся інженер Румен Веселинов, який у Москві закінчив металургійний інститут. Новина блискавкою облетіла весь квартал, хоча Веселинови давно

жили в заводському гуртожитку. Спочатку Мусинський не йняв віри, та коли вже й Младенов підтвердив цю новину, дивитись було нікуди. Прийшов додому і два дні після того не виходив з хати, аж поки розмови ті не затихли. Соромно було чоловікові і перед людьми, і перед самим собою, бо не збувся жоден пункт його пророкувань. Його ми не жаліли — він уже дотоптував свою стежку. Жаліли ми його доньку, яка і далі брала уроки з фортепіано і ждала головної ролі в якомусь фільмі на кіностудії... Відтоді як за вимогою батька Ліляна розійшлася з Руменом, вона зазнала ще немало розчарувань, і останньою надією у неї був нині якийсь співак із музичного театру. Ми, старі, що палко колись ворогували з її батьком, щиро бажаємо, щоб її мрії збулися, щоб і вона, зрештою, влаштувала свою долю, як усі дівчата.

Румен дістав призначення на периферію, на якийсь новий металургійний завод. Я був на його проводах. Весь гуртожиток прийшов побажати йому на прощання найкращих успіхів. Серед людей я бачив і бая Стефана, і тітку Євдокію, і деяких незнайомих мені дівчат. Пригадую, що коли вже грузовик з речами рушив до станції, слідом за ним посунула і стара легкова машина, за кермом якої сидів Румен. Це було те саме авто, яке Румен подарував баю Стефану перед подорожжю до Радянського Союзу.

Прибули на станцію, навантажили речі. Румен з матір'ю увійшли в перший вагон і стали біля вікна — їх майже не видно було за квітами.

— Бережіть стару таратайку,— наказував Румен баю Стефану.— Вона вам іще не раз буде в пригоді. А згодом подаруєте її онукам, нехай навчаються ремесла...

Поїзд рушив. Ми довго стояли на пероні й дивилися на вагони, на прикрашені квітами вікна. Звідти нам хтось махав рукою: «До побачення, до побачення!»

Так закінчилася юність Румена Веселинова. Кажуть, став молодий інженер суворим і серйозним начальником, проте часом у роботі він чинив такі сміливі й несподівані речі, які достоту нагадували витівки з його минулого. Можливо. Бо все-таки щось та залишилося в його серці від тих далеких неповторних років.

НІНА КАСІАН

Влада в руках народу

Я нічого не втратила,
окрім тіней шибениці
на стіні мойого будинку,
окрім слідів ненависті
на моїх жіночих плечах,
окрім знущання
над моїми поезіями.

Я нічого не втратила,
окрім жахливого вітру
в деревах нервів моїх,
окрім сліпої птиці самотності,
окрім суму і божевілля.

Я нічого не втратила,
окрім холодних шрамів ярма
на зігнутій шиї.

Зате знайшла, побачила
Новий світ.

ВІЛЬМОШ КОВАЧ

Зустріч

Ти був дитиною малою.
З тих пір роки пройшли... і я
(буває з пам'яттю людською,
пробач) забув твоє ім'я.
Твій батько був скупий на слово.
Його, як рідного, я знав.
Ходив сумний він, хмурив брови,
а зрідка, якщо завітав
із кумом-братом до корчмарки
і на́бір вихилив винця
або горілочки півчарки,
картав і ганив панотця,
Христа і нотаря всю днину,
зимових гудив днів прихід
та проклинав і ту хвилину,
коли родився ти на світ;
згадав податки і побори,
невдячної земельки п'ядь,—
і все зливалося в докори,
у гнівний зойк пісень-проклять.

Були в хліві в вас дві корівки —
і молоко було й тягло.
Та часто в тижні й дні гарячі
в хатині хліба не було,
лиш заскорузлі картоплини.
Скупилася чужа земля,
де ви до ночі гнули спини.
Спадали роси на поля,
коли з корівками худими
додому ледве ви брели,
немов самі разом із ними
тяжке ярмо життя несли.
А вдома сон долав... Ночами
тривожно батько твій вставав
і безнадійними словами

про землю матері шептав.
Пізніше брат родився. Мати
заслабла. Батько мусив сам
нести тягар... За недоплати
земля дісталась багачам.
Біда лилась на вас, як море.
Не стало швидко й двох корів.
І повело вас люте горе
бездольним шляхом бідарів.
...А потім сталося із нами
все те, що сталось з усіма:
отут, під синіх гір верхами,
пройшла історія сама...

Тепер дивлюся я на тебе,
шукаю наймита в тобі,
та не знаходжу. І не треба,
і цур їй, тій старій добі!
Бо хто на світі більш шанує
ту землю, ті шляхи нові,
якими трактор твій прямує,
де гони теплі і живі
орав ти плугом без утоми,
де батько корови водив
і зимував їх на соломі,
і хворі ноги волочив;
де тільки в чарці чародійній
мав радість він і твердо знав,
що доля в нього безнадійна...
А ти тепер тут заспівав,
чаруєш піснею своєю.
Гуде земля, гудуть вітри,
весною пахнуть і землею,
і птаство кличе день в бори.

Співай, співай! Я не питаю,
що веселить твої пісні.
Співай, співай! Твій спів, я знаю,
про все повідає мені.
Співай і йди на лан розлогий.
Тебе чекає рідний край...
Співай — і доброї дороги!
І трудівничу руку дай!

ЛАЗО КОРОВСЬКИЙ

Ми

Шлях наш ніколи не роздвоїться!
Його ми обрали самі.
Крізь полум'я і крізь бої
ми будемо йти так само
без страху перед бездоріжжям,
не зупинимось,
будемо йти.

Ми перебредемо ріки
хай по коліна,
по пояс,
по шию,
перед будь-яким громом
не похитнемось!

А ми ж так мало прагнемо сьогодні
у цій шаленій спеці
холодного джерельця,
щоб зрошені потом обличчя й долоні
остудити в його вирі,
а в шаленій бурі —
затишку під навислою скелею...
Від грому іскри хапаємо долонями,
щоб зігріти тіла наїжачені,
трохи спочити,
а потім — бадьорі й посвіжілі —
знов і знов
іти далі, вперед...

КАРЛ АВГУСТ КУРТ

Новий робітник

Фріц Крулль оглянувся навколо, не знаючи, куди йти; повз нього проходом між верстатами пробігав якийсь чоловік в окулярах, поли його розстебнутої спецівки розвівались.

— Куди мені йти? — спитав Фріц, простягнувши до нього свій папірець. «Автоматична лінія 87/IV, майстер Гюльденшайн, ділянка 21073/1-8» — значилось на ньому.

Чоловік, пробігши його очима, фиркнув і несхвально похитав головою.

— Помізкувати треба, друже! — пробурчав він і показав на стелю. На колонах, під самим склепінням цеху, яскраво червоніли цифри — номери верстатних ліній.— Помізкуй як слід. У майбутньому згодиться! — повторив чоловік, втиснувши папірець в руки Фріца, і помчав далі.

Фріц розгублено подивився йому вслід.

«Помізкувати...— думав він,— що ж, порада добра, нічого не скажеш!»

Незабаром він розшукав свою лінію: ряди карусельних і свердлильних верстатів, на підлозі — деталі, акуратно складені штабелями. «Кожухи диференціалів,— відзначив Фріц Крулль,— нічого собі, очевидно, для вантажних машин».

Токарні верстати працювали на повний хід; купа заготовок зростала біля першого верстата, на двох інших провадилась чистова обробка. Затиснуті в патрон деталі оберталися так швидко, що здавалися нерухомими; молочно-білий струмок емульсії безперервно виливався з трубки; зрізаючи стружку, співали різці. Споруджения, що нагадувало шибеницю, укладало обточені деталі на підлогу, але там вони і далі лежали без руху. Здавалося, нікому немає діла і до акуратно складених штабелів деталей біля свердлильних верстатів. Свердлильні верстати не працювали. Фріц Крулль машинально перелічив їх. Так, справді: їх було вісім!

«Отже, на цих восьми верстатах і виконуються операції 1-8 по вузлу 21073,— подумав Фріц Крулль.— Це моя ділянка. Верстати чекають на мене».

— Я новий робітник,— сказав він, підійшовши до чоловіка у замасленій синій спецівці.— Де я можу знайти майстра?

Той зміряв його поблажливим поглядом.

— Ага, ти, значить, і будеш новачок,— сказав він.— Ну що ж, майстра довго шукати тобі не доведеться — це я і є.

— Ось моє направлення з відділу найму! — Фріц подав Гюльденшайну свого папірця.

— «Фріц Крулль, сімнадцятого року народження, спеціальності не має, останнє місце перебування — в полоні»,— бурмотів майстер.— Так це, значить, і буде ділянка двадцять один нуль сім три,— сказав він, підвівши нового робітника до свердлильних верстатів.— Точніше, вузол, операція перша — восьма. Перша операція: свердління в кожусі отворів великого діаметра,— пояснив майстер.— Відсвердлив партію — п'ять штук,— переходь на цей, тут мітчики стоять. Тут буде друга операція — нарізка різьби. Пройдеш партію мітчиком — переходиш далі, на свердлильний, і так далі: свердло — мітчик, свердління — нарізка. Вісім верстатів для всіх різьбових отворів. Зрозуміло?

— А норма яка? — спитав Фріц Крулль, знімаючи піджак.

— Сорок штук за зміну. На перших порах тобі, звичайно, стільки не зробити.

Майстер із здивуванням глянув на новачка: той уже засукав рукави і затис деталь у патрон. Із дзижчанням завертілися свердла, тоненькими струмками полилась емульсія, полозки стали поволі, плавно насуватися на деталь. Вістря свердел врізалися у гладеньку, блискучу поверхню сталі — пішла дрібна стружка. Почувся тріск: свердло пройшло наскрізь, за ним — друге; полозки поволі поїхали назад. Крулль зняв деталь, поставив її на підлогу біля верстата з мітчиком і встановив під свердло нову.

Так, на все це потрібен був час, на всіх восьми верстатах треба було п'ять разів проробити те саме: затиснути деталь, пустити мотор, почекати, зняти деталь, поставити її у штабель і почати знову.

Коли прогув гудок на обід, Фріц іще не добрався з своєю першою партією деталей до останнього, восьмого верстата. І сусідня ділянка, де чекала його продукція — там запресовували в кожухи диференціалів півосі і заклепували кожухи,— сусідня ділянка все ще стояла без діла.

Вийшовши на подвір'я після обіду, він наткнувся на товаришів по лінії. Щуплий чоловічок, якого він помітив ще в цеху, поманив його рукою. Коло нього стояло ще двоє, придивляючись до Фріца.

— Ми всі з однієї лінії,— хриплувато почав щуплий,— треба познайомитись.— Він замовк і зніяковіло подивився собі на руки.— Я наладчик трьох великих автоматів, а ці хлопці на них працюють.— Він показав на широкоплечого, немолодого чоловіка.— Це — Август. Він уже дванадцять років тут на виробництві. Собаку з'їв. До речі, старий профспілковець.

— Про що тут говорити,— відмахнувся Август.— Усе для них, для молоді стараємось! — він поплескав по плечу третього, молодого. Того звали Карл.

Фріц не встиг нічого сказати — наладчик легенько підштовхнув його ліктем і показав у бік цехових воріт. Там стояв майстер Гюльденшайн, з цікавістю спостерігаючи за ними.

— Як він тобі подобається? — тихо спитав наладчик.

Фріц знизав плечима.

— Що я можу сказати? Я ж його зовсім не знаю!

— З ним обережніше,— прошепотів наладчик.— Краще не зв'язуйся. Він тут цілу вічність працює; справу розуміє, і начальство його любить.

— Начальство любить? — перепитав Фріц Крулль.— Так, зрозуміло. Напевно, допомагав при відбудові заводу?

— Та ні. Він хворів тоді, казали. Але коли лінію поставили, повернувся.

— А це хто? — спитав Фріц, стрепенувшись.— Повз Гюльденшайна промчав у розстебнутій спецівці чоловік, з яким Фріц познайомився сьогодні вранці.

— Це Бургхард — головний інженер,— відповів наладчик.— Він завжди поспішає!

— Та ну! Головний інженер? — протягнув Фріц.

— А ти що, знаєш його? — здивовано спитав наладчик.

— Я в нього сьогодні вранці запитав, де знайти ділянку,— признався Фріц.— А він каже: «Помізкуй!»

Усі троє розсміялися.

— Його тут ніхто інакше й не називає. Помізкуй, та й годі! — пояснив наладчик.— Він це всім і кожному повторює! Ось його й прозвали. Ну, та й сам він голова, будь певен!

— Ти почекай, побачиш, коли він стане у тебе над душею із своїм хронометром. Норми — це його коньок! Спробуй тільки не виконати! — втрутився в розмову Карл, молодий хлопець, що досі мовчав.

— Цього я не дуже боюсь,— сказав Фріц.— Тут я його ще здивую.

— А ти хіба раніше на заводі працював? — спитав Август.— Я думав, ти з полону повернувся.

— Я був у Радянському Союзі,— відповів Фріц Крулль.— Теж на автомобільному заводі.

Всі троє здивовано подивилися на нього.

— У Росії на автозаводі? — недовірливо перепитав Август.

— Та ще й на якому! Тисячі людей там працюють! — сказав Фріц.— Ну, там, зрозуміло, не те, що тут!

— Ще б пак,— пробурчав Август.— Порівняв теж — адже у нас досвід який!

— Отож-то й є, що не зрівняєш! — сказав Фріц Крулль.— Вони там свій завод тільки у дев'ятсот тридцятому збудували, але зате ж і завод! Ти б здивувався!

— Легше, легше! — сказав Август.— Не так-то просто нас здивувати!

— А хочеш, я тобі розкажу, як це в них робиться,— з несподіваною гарячністю почав Фріц Крулль.— За якісь півтора року вони

свій завод збудували на голому місці, я тобі кажу — буквально з нічого! І ті ж самі люди, які рили котловани, мурували стіни цехів і монтували лінії, ті ж самі люди стали за верстати і почали випускати автомашини!

Август недовірливо знизав плечима.

— Чули ми ці розмови,— пробурчав він. Але двоє інших — наладчик і Карл — слухали Фріца з напруженою увагою.

— Розповідай далі,— вимагав Карл.— Що ти там іще у них бачив?

— Вони не тільки завод збудували,— продовжував Фріц Крулль,— а відразу тут же й будинки, ціле місто для робітників! Так, брат, це тобі не бараки, не казарми, як у нас!

— У нашому селищі теж непогано,— скоса глянувши на нього, перебив його Август.— Нема чого нам на чуже задивлятися!

— А чому й ні, коли чуже краще? — спитав Фріц.— У радянських людей є чого повчитися! Я, у всякому разі, набув там деякого досвіду, який мені тут, можливо, здасться.

— Тобі? Можливо,— насмішкувато сказав Август.

Він вийняв годинника.

— Пора. Гюльденшайн уже чекає!

Фріц Крулль працював так, як йому звелів майстер: обробляв деталь за деталлю, складав партію штабелем, потім переходив на інший верстат. Ось і пневматичний молоток на сусідній ділянці нарешті запрацював, але незабаром він знову спинився: всі отвори у першій партії кожухів були вже просвердлені й нарізані, а гірка півосей, що лежали біля преса, майже не зменшилась. Продукції Фріца Крулля явно не вистачало.

«Скільки разів мені доводиться нахилятися за кожною деталлю,— міркував Фріц.— Нагнутися, покласти у штабель, випростатись — на кожну деталь по два рази... перед кожним верстатом... Це буде... два рази по вісім... Тут треба щось придумати!»

Додому він повертався разом з Карлом.

— Слухай,— не витерпів юнак дорогою.— Скажи мені, як ти умудрився в перший же день виконати норму?

— Нелегко мені прийшлося, не сумнівайся,— посміхнувся Фріц.— Давай краще про інше: скільки кожухів ти шліфуєш за зміну?

— Зараз норма п'ятдесят штук. Але я міг би зробити вдвоє більше, коли б інакше наладити верстат. Збільшити оберти.

— Чорт забирай! — Фріц Крулль навіть зупинився і недовірливо глянув на юнака.— То якого ж біса твій драндулет так повільно крутиться?

— Тому що ти все одно ніколи сотні не даси на своїх млинах,— повчально відповів юнак.— І так нічна зміна повинна запас лишати, інакше у нас простій виходить. Та й, крім того, решта автоматів, де першу обдирку роблять, теж всього півсотні за зміну пропускає!

— А їх можна переладнати, щоб швидше працювали?

— Авжеж, можна,— сказав Карл.— Але ти не суши собі голови даремно. З твоїми кофейниками нічого не поробиш. Помізкуй сам: цілий день з ними морочився, потів, потів, та так і пішов ні з чим. Не вдалося йому норми роздути!

«Роздути? — подумав, дивуючись, Фріц Крулль.— Чому він так сказав — хіба він проти того, щоб витиснути з машини якнайбільше?»

У понеділок вранці почався другий тиждень його роботи на заводі. Фріц Крулль підійшов до майстра Гюльденшайна.

— Сьогодні я збираюсь пропустити сто штук кожухів,— просто сказав він.— Усі, що там складені.

Гюльденшайн розгублено втупився в нього.

— Скільки, скільки? — спитав Август.— Сотню?

Він підійшов до Фріца впритул.

— Ти хочеш на своїх старих млинах сотню зробити? Та не сміши ти мене! А крім того, зарубай собі на носі, голубе: надривайся сам, якщо охоту маєш, а ми тобі тут не товариші!

Фріц Крулль розгубився. Такого опору він не чекав.

— Так, хлопче,— підтакнув наладчик,— я теж на твоєму місці не став би лізти на рожен. Яка користь, коли ти й зробиш сотню? Гадаєш, більше заробиш? Аякже, наставляй кишеню! Помізкуй підвищить норму, ось тобі і вся користь.

— Та хіба я заради грошей? — здивовано сказав Фріц Крулль.— Якщо ми зможемо пропускати сто кожухів за зміну,— значить, продуктивність нашої лінії виросте більше, ніж удвічі! Свердління весь цех затримує!

Наладчик глузливо фиркнув.

— Ти що, браток, з неба звалився, чи що? Яка користь від нашої продукції, адже інші ділянки більше не зроблять?!

Фріц Крулль якусь мить подумав.

— Значить, треба викликати їх на змагання...

— Що тут відбувається? — перебив його Помізкуй, що несподівано з'явився коло них. Робітники перезирнулись. Тільки його й не вистачало — адже він спить і вві сні бачить, як би підняти продуктивність лінії!

— Так у чому ж тут справа, я питаю?..— інженер запнувся, побачивши Фріца Крулля.— Ми, здається, зустрічались?.. Щось я не пригадую...

— Я — новий робітник. Недавно запитував у вас, як мені свою ділянку знайти,— нагадав йому Фріц Крулль.

— А, правильно! Гюльденшайн мені говорив... Ви тут з якимись видумками носитесь, хочете всю лінію перевернути? Киньте ці витівки. Ми тут і так мало даємо продукції.

— Про те й мова, що ми можемо давати більше. Далеко більше! — упевнено сказав Фріц Крулль.

— А як ви собі це уявляєте? — спитав інженер, одразу пом'якшавши. Упевненість, що звучала в голосі Фріца, вплинула на нього.

Фріц Крулль тим часом уже встановив першу деталь; включивши свердло, він пояснив:

— Треба, щоб деталі переходили з верстата на верстат безпосередньо, без перерви, тоді не буде гаятись даремно час.

І замість того щоб, як раніше, покласти кожух на підлогу, він одразу ж переніс його на другий верстат, під мітчик; не виключаючи мотора, він поставив на перший верстат другу деталь.

Обидва верстати працювали одночасно. Так, безперервним потоком, деталі почали своє мандрування по всіх восьми верстатах.

Інженер застиг на місці. Губи його були міцно стулені. Дістав-ши з кишені свій хронометр, він одразу ж досадливо засунув його назад. Тут не було чого хронометрувати: не було пауз, перерв; не можна було навіть визначити окремих операцій — деталі немовби текли від верстата до верстата, і людина була об'єднуючою ланкою у цьому нескінченному ланцюгу! Неоціненна ідея!

Минуло тридцять хвилин.

— Скільки у вас? — спитав інженер.

— Сім,— відповів Фріц Крулль, не відриваючись від роботи.

— Сім,— повторив інженер.— Точно,— пробурмотів він.— Він дасть за зміну сотню штук! Що ви на це скажете, Гюльденшайн?

Майстер нахмурився.

— Скільки я тут працюю, такого випадку не було, пане інженер,— пробурчав він.— По-моєму, він довго такого темпу не витримає!

— Чому ж не витримає? — Помізкуй подивився на Фріца Крулля.— Та хіба ви не бачите, що він значно менше сил витрачає, ніж при старому способі?

Майстер мовчав. Інженер поплескав його по плечу.

— Норма зламана! Гюльденшайн, старина, ви знаєте, що це значить? — майже крикнув він.— Якщо на всіх ділянках візьмуться за роботу з таким самим запалом, ми досягнемо рекордного виробітку. Це значить, що ми зможемо набагато перевиконати план! Та чого ж ви стоїте, Гюльденшайн? Дивіться, он той хлопець уже сам перебудовує свій автомат на високі оберти! Катайте, старина! Всі автомати треба перебудувати! Ми зуміємо пропустити все, що нам дає ливарня! Нехай тепер встигають за нами!

Інженер підійшов до Фріца Крулля.

— Скажіть, як ви натрапили на цю думку,— спитав він.

— Адже ви мені того разу сказали: «Помізкуй»,— усміхнувся Фріц.— Ну, я й помізкував! — Він все ще не відривався від роботи.

— Та ні, без жартів,— наполягав інженер.— Де ви раніше працювали?

— На радянському автозаводі,— відповів Фріц Крулль, новий робітник.

ЄЖИ ЛОВЕЛЛ

„Convertere" — означає перетворювати

(Розділ із книги репортажів)

1

Це була таки одна з найцікавіших моїх авторських зустрічей і водночас, сказав би я, одна з найнезвичайніших. На початку березня мені подзвонили із сталеливарного конверторного цеху металургійного комбінату імені Леніна (а цех той, кажуть,— цілий завод) і повідомили, що колектив цеху хоче зустрітися зі мною. А чому саме зі мною?

«Дуже просто, адже ви журналіст, вас добре знають на комбінаті, ви комбінат знаєте, а для робітників найголовніше — факти».

Я, звісно, погодився. Тільки хотілося б знати, які саме факти їх цікавлять? А втім, майбутня зустріч не дуже непокоїла мене. Напевно все буде, як завжди: незатишний клуб, купка людей, які зібралися не обов'язково за власним бажанням, мій виступ — але про що? — і потім щось на зразок дискусії, в якій візьмуть участь кілька майже «штатних» промовців, так би мовити, із службового обов'язку — хтось із дирекції, хтось із місцевкому... Як і завжди, я підготував кілька текстів, які міг би прочитати, на аркуші паперу накидав загальний план бесіди. Звичайно ж, про людей. На сталі я не розуміюся, тим паче на якійсь там конвертерній. А до речі, що означає слово «конвертерна»? Відразу на думку спадає латинське слово «convertere» — повертати, перетворювати, обертати. В що могла б перетворитися сталь? А може, це мене будуть обертати?

В призначений день замість організатора зустрічі, який захворів, по мене заїхала на машині його дочка — гарна, смаглява молода дівчина, студентка другого курсу філологічного факультету Ягеллонського університету. Вона проведе зустріч, власне, не стільки проведе, скільки виконуватиме обов'язки «господині дому». По дорозі до комбінату я пробував обережно довідатись, що чекає мене, а головне, з ким я бесідуватиму.

— Не знаю,— відповіла вона.— Важко сказати. Там буде перша зміна. Переважно молодь. Там усі молоді — і інженери, й робітники.

Ага, хоч про щось я дізнався; доведеться, мабуть, дещо з підготовлених заздалегідь текстів замінити: хлопці, певна річ,

недавно з села, тільки-но пізнають світ, не варто набридати їм проблемами моралі й етики, більш доречними будуть побутові зарисовки, що не потребують коментарів... А взагалі вдало вийшло, що зі мною буде ця гарна дівчина. Заради мене вони не прийшли б.

— То в якому клубі відбудеться зустріч? — поцікавився я.

— Зовсім не в клубі! — вигукнула вона.— Я ж казала: в конвертерному цеху. Безпосередньо на комбінаті.

— Як це в цеху? — злякався я.— Адже там спекота. І шум. Та й сталь у печах не чекатиме, поки ми набалакаємось.

Вона якось дивно глянула на мене.

— Вони все влаштують, ось побачите. А втім, ми вже під'їжджаємо.

Відверто кажучи, на комбінаті я був давно, років зо три, з чотири. В місті я буваю частіше, в мене тут рідні, знайомі, зрештою. Нова Гута — частина Кракова, але відомо, що місто — це одне, а комбінат — зовсім інше. Тоді, кілька років тому, я чомусь не чув про конвертер, вірніше, в місті подейкували, ніби щось таке будується на комбінаті і що це «щось» остаточно й безповоротно захопить увесь Краків. Але речових доказів ще не було, тому що не було й самого цеху. Щоправда, в пресі з'явилися спростування, писали, що будуть застосовані найсучасніші методи плавлення, що спеціальні установки поглинатимуть весь пил і кіптяву і т. ін., однак ніхто в це не вірив. Я також. На той час я вже досить добре був ознайомлений з підприємствами металургійної промисловості — до речі, і з тутешніми, в Новій Гуті; я брав участь — своїм репортерським пером — у закладці та будівництві цехів, плутався під ногами в робітників під час пуску перших вагранок — іще тих, дослідних, згодом мартенівських і доменних печей; я достатньо ознайомився з цим виробництвом, повторюю, щоб знати: всередині обов'язково повинні бути шум, задуха й жарота, а знадвору — пил і дим. Потім я чув, що нарешті пустили й конвертерний цех, влаштували навіть свято з цього приводу, про це багато писали, але потім затихли. Зрештою, це одна з ділянок Великої Гути, та й годі. І про пил якось припинилися розмови в місті... Трохи більше цього пилу чи трохи менше — перестаєш помічати. Відомо-бо, його і так у наш вік надто багато...

Словом, і я забув про конвертер. Я не був присутній на святкуванні пуску, не бачив цеху, і в пам'яті моїй не відбився його силует. І коли ми тепер під'їздили до комбінату — але не з головного входу, прикрашеного адміністративною будівлею, цим «палацом дожів», а з боку Плешова,— я намагався уявити його собі, і в моїй уяві малювалося щось дивовижно велике й високе, що гуде й здригається серед кольорового диму.

Тим часом ми під'їхали до прохідної, вийшли з машини. Далі треба було йти пішки. Вперше входив я на територію комбінату з цього боку; вона видалась мені іншою, значно більшою, збільшеною панорамою вшир і вглиб. Там далі, вглибині, рожевіли колони заводських димарів, кольорові хмарки закривали обриси

домен; потемніле вечірнє небо забарвлювала іржаво-червона заграва (мабуть, коксохімія): його пронизували яскраві спалахи. Проте тут, поряд, ніби нічого не відбувалося: великі будівлі (скромна сучасна архітектура, багато скла) вільно розташовані на просторій ділянці, де незабаром зазеленіє трава; граціозно вигнуті під'їзні колії, віадуки, блискучі залізничні рейки, голубувате світло ліхтарів. Тиша. Від усього цього віє елегантністю, стриманістю, стерильною сучасністю. Складається враження, ніби ти перебуваєш в науковому містечку — лабораторії, кабінети, актові зали, всі умови для зосередженої, тихої, інтелектуальної праці. Слово честі, такої Гути я ще не бачив.

Моя студентка стрімко мчала вперед, навпростець через рейки, переїзди й дороги, я ледве встигав за нею.

— Далеко ще? — простогнав я нарешті.

— Та ні, ми вже майже прийшли.— І вона потягла мене на пішохідну доріжку, яка вела до групи якихось будівель.— Це тут.

— Тут? Конвертерний цех — тут? Чи не хочете ви сказати, що в цьому милому, тихому селищі виробляють сталь і до того ж в астрономічній кількості?

— Чому ж не хочу? — здивувалась вона.— Саме це я й хочу сказати.

Таке було перше потрясіння, за ним посипались інші. І поступово в мені зміцнювалось відчуття того, що я потрапив у світ якихось особливих вимірів, у світ майбутнього.

Невдовзі мені довелося впевнитись, що це стосується не тільки технології, устаткування, неживих предметів, але й людей.

А поки що ми попали до рук високого чоловіка в окулярах. Йому було близько сорока, тому його вважали майже Мафусаїлом і з належною повагою називали «директором». Це був інженер Леопольд Курдзель, начальник зміни. Перед зустріччю з колективом все-таки хотілося розгледітись і хоча б у загальних рисах зрозуміти, в чому ж полягає виробничий процес. Нам видали дуже симпатичні захисні каски. Почали ми з диспетчерської — мозку цеху. Тут усе було як належить: пульти, мікрофони, годинники, лампочки, рефлектори. Всім цим складним господарством завідує молодий чоловік, який зовсім не справляє враження перевтомленого непосильною працею.

Потім ми оглянули побутові приміщення: душові, роздягальні, кімнати відпочинку. І тільки після цього нас повели довгим коридором, який з'єднує на висоті другого поверху адміністративний корпус із цехом. «У коридорі постійно працюють установки штучного клімату,— пояснює директор,— для того, щоб люди не відчули різниці температури... у цехах теж установлені кондиціонери, тут ніхто не потіє й не мерзне».

А ось нарешті й сам цех, ми оглядаємо його зверху, стоячи на контрольному майданчику. Величезний і довгий зал схожий на гігантський собор, йому не видно кінця. Посередині цеху, на всю його довжину, пролягають рейки, під стелею — прогони естакади. Рівними стосами укладені продовгуваті листи попелясто-сірої

сталі. Десь удалині — відблиск вогню, звідти долинає монотонне гудіння й погрюкування. Конвертерна піч. Поряд друга, запасна, зараз вона не працює. На рівні половини висоти цеху обладнана плоска платформа, схожа на корабельну палубу. На ній, ніби капітанські містки, височать два яскраво освітлені павільйони.

І раптом я зрозумів, що́ насторожило мене з самого початку, що́ викликає подив і навіть занепокоєння: гаразд, але де ж люди? Цех працює на повну потужність, у ньому відбуваються якісь грандіозні процеси — і жодної людини, справді, мов у порожньому храмі. А де ж закурені металурги в комбінезонах і крислатих азбестових капелюхах, де шум, метушня, товкотнеча? Адже це, слава богу, як-не-як металургійний комбінат, я в цьому трохи розуміюсь, мене не обдуриш... Мабуть, ми прийшли під час перерви, робітники відпочивають.

Та саме в цю мить щось задзвеніло, загуло, там, удалині, біля вогню щось відбувається. Ми спускаємося вниз і підходимо ближче. Перед нами велетенська груша печі з палаючим отвором унизу. Прибіг якийсь чоловік. Ага, він одягнений як належить — у комбінезоні й капелюсі, в руках тримає довгу палицю, з'єднану з проводом, він устромив її в рубіновий отвір, потримав трошки, витяг і зник десь разом зі своєю палицею. Під'їхав, сигналячи, тепловоз із великим чаном на платформі, звідкись з'явилося кілька робітників. Знову щось продзвеніло, і груша печі поволі нахилилася. В чан полилася розпечена маса, розсипаючи навкруги фейєрверки іскор. Тепловоз потяг чан кудись у глибину цеху. Піч зайняла попередню позицію. Люди зникли.

— Це був випуск плавки, зараз почнеться завантаження,— сказав директор.— Ходімо на пункт управління.

Тобто на засклений капітанський містечок, той, що ближче до печі.

Я зітхнув з полегшенням: все ж таки тут є люди. Четверо чи навіть п'ятеро. Один чоловік сидів за пультом управління, другий ходив і перевіряв якісь годинники, що висіли на стінках, якісь самописні прилади з рулонами паперу, щось занотовуючи в зошиті, а решта просто курили й розмовляли. Побачивши нас, підвелися. Директор відрекомендував їх (один із них, зовсім молоденький, теж виявився інженером) і, ніби відгадуючи мої думки, сказав:

— Вас дивує, що тут так мало людей? Не так уже й мало, загалом кілька десятків працює у зміну. Звичайно, при мартенах було б значно більше. Річ у тім, що тут майже все автоматизовано. Ви ж бачили робітника з палицею? Вмонтовані на кінці в неї оптиметри передають по проводу всім цим контрольним приладам і самописам необхідні дані. Як бачите, все робиться на ходу, обходимось без спеціальних аналізів, без лабораторій. Відверто кажучи, і робітника з палицею можна було б замінити апаратурою, раз і назавжди вмонтованою всередині печі. Ми якраз думаємо над цим... Надивилися? Тепер ходімо, вип'ємо кави,— запропонував директор.

Пройшли ми недалечко, на другий капітанський місточок,— чи то в контору, чи то в червоний куток: письмовий стіл, крісла, стільці, столики. Скляні плити стін, здавалося б, повинні ізолювати від оточення і водночас з'єднувати з ним: адже ми в цеху, десь поряд згущений кисень уже починає свою пекельну роботу, розжарює чавун і флюси, щоб перетворити їх на рідку сталь (я вже встиг дізнатися, в чому полягає це саме «конвертирування»)... А тут — тихо, спокійно. Мила пані Ганка, мій чичероне, принесла термос із кавою, наливає нам, розставляє чашки й на інших столиках. Так, ось уже вона почала діяти, як принада: першим з'явився той самий молодий інженер із пункту управління, він заговорює з нею, допомагає їй в її господарських турботах, а зовні за склом весь час мелькають ще якісь чоловічі обличчя...

Тим часом інженер Курдзель закінчує свою розповідь.

— ...Конвертерна плавка — дуже недавній винахід, усього кілька років тому в Швейцарії одержано на неї патент. Це вже воістину «останній крик» сучасності: значно прискорюється процес виплавлення, сталь одержують кращого сорту, зайнято при цьому менше людей. Обладнання в нас іноземне, але багато чого тут ми самі підрихтували і вдосконалили. Наприклад, проблема запиленості, це всіх цікавить, я сам живу в Кракові... Так от нам удалося домогтись, щоб процент запиленості у нас став значно нижчий, ніж передбачають допустимі норми, польські й зарубіжні. Що вас іще цікавить?

— Обслуговуючий персонал,— відповів я.— Адже це ультрасучасне обладнання повинні обслуговувати дуже досвідчені і грамотні робітники. А мені сказали, та я й сам бачу, що тут працюють молоді, навіть дуже молоді люди...

— На це запитання я вам відповім пізніше, коли зберуться всі,— сказав інженер.— Скоро почнемо.

— Тоді ходімо,— запропонував я й підвівся.

— Куди? — здивувався він.— Адже зустріч призначена тут. Я не можу відривати людей від роботи. Тому ви вже вибачте, що дехто з них буде ненадовго виходити й повертатись. На жаль, автомати не в усьому можуть замінити людину.

...І от вони приходять, сідають біля столиків, на стільцях попід стінами, приносять лави, бо місць уже не вистачає. Молодь. У робочих спецівках. Курять. П'ють каву. З цікавістю поглядають на мене, жартівливо — на Ганку, біля якої невтомно крутиться молодий інженер. Прийшов і представник місцевкому — єдиний (крім директора й мене) чоловік у цивільному вбранні, не в спецівці.

— Почнемо, мабуть,— директор зайняв місце за письмовим столом.— Товариші, дозвольте відрекомендувати вам...

2

Я вже з першої хвилини зрозумів, що підготовлені тексти мені не знадобляться: люди, які сиділи переді мною, прийшли не просто подивитись і послухати, це були *співрозмовники.* Директор виконав

свою обіцянку, він відрекомендував не тільки мене їм, але і їх — мені. У загальних рисах, звичайно. Він сказав:

— Колектив у нас молодий, ви маєте рацію. Це свого роду експеримент. Найсучасніший об'єкт обслуговують наймолодші кадри. Але які кадри! Переважна більшість, у тому числі не тільки техніки, а й робітники, як мінімум із середньою технічною освітою. Це здебільшого випускники професійно-технічних училищ при комбінаті, в нас вони ніби продовжують свою освіту. І з роботою справляються чудово. Наш цех відрізняється від інших металургійних цехів на комбінаті; у нас зовсім інші умови праці — вся ця автоматика, точність, атмосфера лабораторії... До нас часто заходять, придивляються, охоче залишилися б працювати, однак усі знають, що сюди нелегко влаштуватись, у нас дуже високі вимоги: автоматизація не звільняє від необхідності знати й думати. Навпаки, знання, кмітливість і загальну культуру ми беремо за основу. Наша молодь — із сіл Краківського, Келецького, Жешувського воєводств. Так, у цьому плані нічого не змінилося за двадцять років. Змінилися тільки самі люди. Це вже не колишні затуркані підпасичі. Сучасна молодь має значні, в тому числі й технічні, знання і насамперед цілком визначену мету, яку вона поставила перед собою. У нас починають не з лопати, як колись, а зі школи. Втім, багато хто приходить, уже маючи технічну спеціальність, бодай навіть не дуже високої кваліфікації. Цим легше, такі просуваються швидше...

Я поглянув навколо: молоді обличчя, бистрі, уважні очі; вони не уникають мого погляду, дивляться прямо, трохи визивно, трошки насмішкувато. Ой, напевно, щось замишляють, всиплють вони мені перцю... Але за що? Чому?

Я перестав слухати директора й схаменувся тільки тоді, коли збагнув, що мені, власне, вже почали «всипати перцю».

— Ми запросили вас сюди,— каже директор,— тому, що в нас є претензії до письменників. А втім, мені не хотілося б самому говорити за всіх. Будь ласка, виступайте...

І почалося. Вставали, говорили — один, другий, третій. Неприємні речі довелося почути мені. Зміст такий: чому тепер у нас на підприємстві не побачиш письменника? Чому перестали писати про Нову Гуту? Наприкінці виступив молодий інженер, на якийсь час забувши про Ганку. Розчервонілий, розкуйовджений, він бушував:

— У нас кажуть «героїчні роки Нової Гути», ніби вони були лише тоді, на самому початку, дуже давно... Прості люди, прості характери, прості конфлікти. Так, у ті часи писали про Гуту — чи добре, чи погано, більше погано, але писали. Чому ж тепер не пишуть? Може, тому, що й люди, і характери більш складні, а конфлікти менш однозначні? Але ж письменників саме це й повинно цікавити. А я сказав би: героїчні роки Нової Гути тривають, адже в нас нічого не стабілізувалося, все весь час змінюється, перетворюється, у цих перетвореннях бере діяльну участь безліч людей з їхніми неминучими конфліктами, жертвами, сумнівами й ваганнями.

Я вже не кажу про такі виняткові, всім відомі події, як велика пожежа чи безпорядки, викликані знесенням хреста, я зараз говорю про нашу повсякденну роботу. Про нашу молодь. Правильно, вона вже не така, якій колись доводилося починати з лопати. Сьогодні молоді люди вчаться, обслуговують складну апаратуру, стають інженерами, навіть одержують патенти. Однак і в нас є свої труднощі, які ми не звикли приховувати. Хотілося б у всьому цьому розібратися.

Я вдихнув якнайбільше повітря — ну що ж, треба захищатись.

— Дозвольте й мені сказати кілька слів. Я говоритиму не так від імені наших письменників, бо ніхто мене не вповноважував, скільки від себе самого. Тут дуже перепало сучасній літературі. Я все-таки вважаю, що справа з нею стоїть не так уже й погано. Я міг би вам зараз перерахувати з десяток книжок про Нову Гуту. Однак головне те, що жодну з них ви не запам'ятали, а це означає, що жодна з них не була досить гарна й правдива, що не з'явилося ще наше «Ходіння по муках». Чому? Будівництво Нової Гути почалося в дуже несприятливий для нашої літератури період. Обов'язковими були пафос і штамп, далекі від правди. Не просто було писати про ваші лиха й біди. Можу послатися на власний досвід. Пам'ятаю, в п'ятдесяті роки я збирав матеріал для нарису про життя в жіночому гуртожитку комбінату. Довелося зіткнутись із справжніми трагедіями; збирався я писати і про пуск мартенівських печей. Ми знали, що за це заплачено ціною двох людських життів, а вийшли солоденькі оповіданнячка, далекі від правди, як Земля від Місяця. Ви мені заперечите — що було, те минуло, а правдивих книжок і досі немає. Це не так просто. По-перше, від звернення до робітничої тематики утримує побоювання повернутись до штампів. По-друге, ми усвідомлюємо, як багато чого змінилося в нашому середовищі. Визначення «робітничий клас» все ще існує як класовий і політичний термін, але воно перестало означати моноліт, певний тип характеру, традицій і самосвідомості. Робітничий клас охоплює тепер і потомственого сілезького чи краківського робітника, який приїхав до вас, і колишніх селян, які прийшли сюди на початку будівництва комбінату, дістали тут спеціальність і стали робітниками; нарешті сюди входите і ви, ваше покоління, яке починає свій трудовий шлях у зовсім інших умовах. Про вас ще не можна сказати, що ви сформувалися, ви постійно в русі, в розвитку, у вас зовсім інша самосвідомість, інший спосіб мислення. Між цими категоріями робітників немає сталих меж, вони весь час змішуються, змінюється їхній спосіб життя і самосвідомість. То про кого ж писати? Створення роману, повісті вимагає стабільності, визначеної перспективи. Інша річ нарис, але тут у вас немає підстав скаржитись, нарис завжди супроводжував вас. Починаючи з «Початку оповіді» Маріана Брандиса до нарису Дроздовського «Тільки пам'ять». А схвильовані репортажі Збігнєва Квятковського, Робака, Барбари Зайдлер, Анни Стронської, «Репортаж про Касьок Каріатид», «Смерть у селищі сталеварів» чи «Репортаж про сучасну історію»? В них

«зареєстровані» зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, насамперед у свідомості людей та в їхній поведінці. Особливо мені хотілося б звернути вашу увагу на «Репортаж про сучасну історію». В ньому йшлося про безпорядки, викликані історією з хрестом, про яку тут хтось згадував. Мені здається, ці події знаменували собою дуже важливий зламний момент, а саме кінець старого, я сказав би, «сільського» погляду на світ. Згадайте, що відбувалося: баби-святенниці й хулігани, переважно підлітки, вчинили опір будівельникам, коли ті намагались перенести дерев'яний хрест, поставлений на відзначення того, що на цьому місці збирались поставити костьол, а міські власті вирішили збудувати школу... Ви пам'ятаєте, що робітники не дозволили підривним елементам втягти себе, навпаки, допомогли приборкати їх. Після цього репортажу я написав тільки один — «Теорію входження», в якому писав про ваше покоління, молодь. Я відчував, що саме воно висуне новий тип робітника — освіченого, гарного фахівця, людину, яку цікавить усе, що відбувається в світі, яка не боїться нового. Але я повинен признатись, що до кінця зрозуміти мені вас все-таки не вдалося. Думаю, причина полягає в тому, що я не бачив ваших колег під час роботи, на їхніх робочих місцях, а розмовляв з ними в конторах і кабінетах. Я не помітив того нерозривного зв'язку, що існує між сучасним способом виробництва і сучасним способом мислення. А от зараз, серед вас, у цьому цеху, я його побачив. Та все ж багато чого я ще не розумію. Допоможіть мені, розкажіть про себе...

Про самих себе говорити дуже нелегко, і інженерові довелося довго вмовляти присутніх. Кінець кінцем довелося вдатися до своєрідної провокації.

— Знаєте,— сказав він мені,— в нас є один хлопець, Гіль. Працює, як чорт, ми ним задоволені. Все, здавалося б, добре, тільки ж він сам завжди чимось невдоволений...

— Навіщо ж так зразу «невдоволений»? — запротестував довговязий, років двадцяти чоловік у спецівці.— Робота мені подобається, але ж я не винен, що мене тягне і в другий бік.

Другий бік — це інтерес до економіки, права, питань організації праці, це книги, лекції, постійні суперечки. І це зовсім не доморощене сільське «мудрування» (хоча він сам із села), а цілком наукове мислення, цілком конкретні пошуки відповідей на питання, що органічно народжуються на великому і складному сучасному підприємстві. Не дивно, що він бере активну участь у роботі тутешньої організації Спілки молоді, в якої багато задумів і багато реальних справ. Цікавлять його й питання майбутнього, розвиток технології, космос. Багато ще неясного, хлопця охоплюють сумніви, неспокій.

Гіль розбалакався, мовив щиро, навіть занадто відверто, бо сказав про те, про що, може, й не слід було згадувати тут, у присутності товаришів і начальства.

— Я жалкую, що після технікуму не пішов учитись далі, вивчати економіку. Не знаю, як там у мене складеться життя,

але навряд чи відмовлюсь від цієї мрії. Людині хочеться багато чого зрозуміти і бачити значно далі від свого носа.

Гіль ніби задав тон. Ті, хто виступав після нього, розповідали нам, що́ їх цікавить, крім роботи. А може, про це заговорили й тому, що я звернув увагу на зв'язок виробництва й мислення, ось і намагались довести: вони не «придатки» до машини,— їхнє життя значно багатше. Та ні, говорять вони про це просто тому, що так воно є насправді. Ось що, приміром, сказав бригадир Коваль:

— Ви б походили по квартирах робітників, подивились на їхні домашні бібліотечки. От хоча б до мене зайшли. Є в мене і твори художньої літератури, і наукові книги.

І купую я їх зовсім не тому, що так «годиться», а просто без них не можна жити. Багато речей цікавлять людину — і на роботі, й поза роботою. Доводиться думати, думати. Дуже хочеться застерегти вас, письменників, не зображуйте нас роботами...

Час ішов, дискусія наближалась до кінця. Висловились усі. І тоді молоденький інженер, Ганчин залицяльник, вихопився з жартом:

— Ви казали, вас цікавлять питання побуту й моралі. Та на такі теми важко говорити відверто. Краще ви прийдіть до нас у суботу. В нас буде бал з нагоди Жіночого дня. Може, виявите якийсь зв'язок між сучасним способом виробництва й сучасним коханням.

Усі розсміялись.

— У вас і в цьому прогрес? — відбувся я жартом.

В глибині цеху знову задзвонили дзвінки, загув тепловоз і посипались фейєрверки іскор. Директор Курдзель подякував мені від імені всіх присутніх, і ми розійшлися. Він же й відвіз мене своєю машиною додому, в Краків (Ганка залишилась на комбінаті, де вона живе з батьками). Дорогою ми ділились враженнями.

— У вас чудові люди,— сказав я.— Але, признайтесь, напевно, дуже важко бути їхнім начальником?

Він замислився.

— Ні, мабуть, неважко. Тільки при одній умові: треба мати абсолютно чисті руки й чисте сумління. Фальші, обману, нечистої гри вони не простять, але чистими руками можна грати на них, мов на найтоншому інструменті, і можна бути впевненим, що він ніколи не підведе.

Дома я розгорнув латинський словник мого сина. Слово «convertere», крім буквального значення «обертати» (в тому числі і в свою віру), перекладається ще і як «змінювати», «перетворювати».

МАРІЯ МАЙЄРОВА

Перемога

Вихователь, стрункий чоловік у спортивному костюмі, з настороженим поглядом, промчав, наче протяг, по всіх кімнатах новобудови гуртожитку. Чотири хлопці, що лежали до цієї хвилини нерухомо на ліжках, смішно розкидавши уві сні руки й ноги, відповідали голосу, що їх будив, ледве помітним порухом тіл. Нарешті один з пробуджених ляснув босими ногами об підлогу, підбіг до дверей і клацнув вимикачем. Різке світло електричної лампочки прогнало нічну темряву, і в кімнаті замигтіли голі ноги, на які хлопці натягували робочі штани з матерії, що нагадувала м'яку шкіру, і спортивні черевики.

Найменший з чотирьох хлопців, жвавий циганок Петраш, глянув на верхнє ліжко, прилаштоване над нижнім, як у вагоні поїзда. Там він побачив лібушинського Мару, п'ятнадцятилітнього велетня, який вже сидів на постелі, уткнувшись підборіддям у коліна.

Петраш здивовано крикнув:

— Чого не встаєш? Ану, мерщій!

Віктор Мара не відповів, опустив голову ще нижче між коліна й заплющив очі.

Старший учень Кодит, бистроокий худий пражанин сімнадцяти років, з ледве помітними м'якими вусиками, піднявся навшпиньки, смикнув Мару за ногу й насмішкувато промовив:

— Знову стоїш біля вікна замислений, знову мрієш про далі?

Четвертий товариш по кімнаті, завжди усміхнений здоровило, обличчя якого нагадувало рум'яне розмальоване сонечко, мовчки протиснувся своїми широкими плечима поміж двома полицями і зник за дверима — через кілька секунд він був уже в умивалці! За короткий час спільного життя він вивчив Мару і знав, що незабаром той сплигне з верхнього ліжка й випередить усіх, так що вони й оком не встигнуть змигнути, перший стане біля підйомної кліті, коли інші туди ще тільки наближатимуться з недоїденими рогаликами в руках.

Троє хлопців справді розплющили очі, тільки коли на них нагукав вихователь. А Віктор Мара прокинувся вже давно. За вікнами ще темніла ніч, коли він пробудився від неспокійного сну. На цьому темному фоні Мара бачив самого себе, як одного радісного сонячного дня він виходить з батьком із спеціального автобуса, відправленого з Кладно на день авіації. Батько його був велетень,

мало хто із знайомих мав такі широкі плечі й спритні довгі ноги, як він. Віктор помалу доганяв батька. Щоправда, богатирський зріст трохи заважав Марі під землею, де він мусив нагинатися, щоб не зачепити перекриття, зате сильні руки добре справлялися з дрижанням пневматичного бура. Мара ніколи не стомлювався. Він відмовився від відпустки і за весь 1949 рік не пропустив жодної зміни, працював навіть у вихідні дні.

Віктор, як і належить, пишався своїм батьком, але сам про шахтарську працю не мріяв. Хлопець спрямував свій погляд в глибини неба — він хотів літати, як ті щасливі військові льотчики, на яких він ішов дивитись того радісного літнього дня. Він ублагав тоді батька не так собі. Хай тільки гляне на ці польоти, на чудову плавбу повітряних кораблів, і він не витримає! Не витримає, як не витримав Віктор. Хлопець не розплющує очей і тоді, як друзі вийшли, бо під повіками так само темно, як і за вікном. Він бачить шумний потік, що плине на аеродром, кожне обличчя поривається вгору, ніхто не дивиться на землю, всі — на небо. Вікторів батько не піддався загальному захопленню. Іде спокійно крок за кроком і говорить своїм незвично м'яким для такого велетня голосом:

— Чого це тебе так вабить, Вікторе? Ти думаєш, у повітрі не так страшно, як під землею?

— Але ж, тату, ні про який страх я навіть не подумав; мене просто вабить туди. Я й сам не знаю, звідки воно взялося.

— Романтика, хлопче, романтика твоїх п'ятнадцяти років!

Віктор і зараз чує, як мудро тоді відповів:

— Я був романтиком, коли мені було дванадцять років і коли я читав Жюля Верна. Тільки я давно вже виріс! — І, крадькома стежачи за батьком, за його лицем, покритим темними зморшками, із зухвальством додав: — За руку мене вічно вести не будете!

Батько на нього тоді навіть не глянув, жоден м'яз не здригнувся на його обличчі; він і далі йшов розміреним кроком, що вирізняв його серед схвильованого поспішаючого натовпу. За хвилину, коли вже здавалося, що батько взагалі нічого не відповість, він раптом сказав своїм ласкавим тенорком:

— Троє моїх братів Марів — шахтарі. Твій дід також був шахтар, і прадід, а той працював на шахті ще босий. А ти хочеш літати!

— Якраз тому й хочу! — відповів уперто Віктор і спохмурнів. Йому здавалось, ніби він чує над собою гул фокерів, але то лиш дзюрчала вода в умивальнику, і це нарешті розігнало мрії-видива. Він сплигнув з верхнього ліжка, швидко вдягся, умився, поїв, промчав повз автобуси, що розвозили учнів на інші шахти, й миттю опинився біля підйомної кліті своєї шахти «Герой» і ще був не останнім.

За Віктором проштовхувався й нарешті випередив його кремезний Лачик. Парубчак морщив білий лоб під каскою, що нагадувала половинку чорної дині.

— Хлопці, а знаєте, що сьогодні на обід: м'ясо з капустою! Це я запропонував до меню!

Кодит ущипнув здоровила Лачика за чисто вимиту рожеву потилицю, наче відгодовану гуску. Лачик скрикнув, та не встиг навіть відмахнутись — знизу підіймалася кліть, і хлопці посунули в неї, тільки-но вона зупинилась. Пролунав сигнал — увага! — й залізна двоповерхова кліть почала спускатися у напівкілометрову темну глибину. Віктор знову заплющив очі й бодай на кілька хвилин уявив собі, що він веде літак, який поволі опускається на бетоновану злітну площадку.

Вони спустились до зупинки, кліть вдарилася об землю, підкинула їх і висадила одного по одному на порізану рейками вугільну підлогу. Хлопці налили води на карбід рудникових ламп, і старий майстер Зелений повів їх на східну ділянку.

— А чому ми не їдемо? — затужив неспокійний циганок, позираючи на платформу, прикріплену до електровоза, на яку боком сідали шахтарі з першого поверху кліті. Платформа рушила по коридору, що вів у бік, протилежний тому, куди йшла учнівська бригада. Незабаром платформа зникла в пітьмі, зникли й вогники шахтарських ламп.

— Такий молодий, а вже їздити хочеш? — засміявся майстер.— Ти, хлопче, спершу мусиш протоптати власну доріжку, а тоді вже тебе возити будуть!

— Він лінується й постіль свою заслати! Йому здається, що коли він удома цього не робить, то і в гуртожитку не треба робити,— поскаржився Лачик і вмить відхилився від простягнутої довгої руки Кодита.

— Тільки не задавайся, теж мені взірець знайшовся! — лаявся Кодит.

— Дивіться краще на дорогу і лампи несіть попереду себе, треба не штольню освітлювати, а землю, щоб не впасти,— говорив майстер, і його голос прорізував тишу підземелля, де звук здавався значно густішим і різав слух. Десь було чути шум електровоза, що їхав на захід.

Балакучий Лачик засміявся і проказав недоречно голосним зривистим голосом:

— Ідемо, як на різдво довкруг церкви — гусячим маршем! — Але ніхто не підтримав його жарту, і він притих.

Циганок Петраш ішов перший; він трохи боявся темряви й несподіваних перешкод і вів бригаду повільно.

— Так ми прийдемо на ділянку аж після зміни! — сказав майстер і впевненим кроком випередив хлопців. Майстер піднімав лампу вгору, щоб освітити шлях перед собою, пояснював, для чого проведено під стелею жерстяну вентиляційну трубу, нагадував, щоб не бралися за електричний провід. Кодит, як старший учень, також вважав за свій обов'язок звертати увагу товаришів на дорогу, а тому сам кожної хвилини спотикався, стукався об стелю каскою, смішно охав і скаржився. Лачик ішов тихо, ступав обережно, обходячи рейки й калюжі.

Майстер зупинився на перехресті. Тут він знову підняв лампу, так що на його обличчі перемістилось світло й тінь. На вкритому

вуаллю з вугільного пилу обличчі вирізнялися лиш великі білки очей і блищав золотий передній зуб.

— Запам'ятайте, хлопці, місце. Тут завжди формуються бригади. Ми знайшли тут...

Чотири пари молодих очей пильно дивились на нього, але він зустрівся з настороженим поглядом Мари. Майстер запнувся, не докінчивши фрази, хоча обидва й без дальшого пояснення знали, що це місце мало зв'язок з недавньою подією, яка схвилювала всю шахту й привела в ряди шахтарських учнів Віктора Мару, цього ентузіаста-авіатора. Віктор хотів був щось сказати і вже збирався відкрити рота, який наче зрісся на той час, але роздумав і лише кашлянув. Майстер перший опустив очі, пробурмотів щось незрозуміле, а потім сказав:

— Сьогодні візьмемо ділянку ближче до кріплення, двоє будуть вантажити нарубане вчора вугілля, а двоє відвозитимуть вагонетки.

Хлопці рушили з місця. Віктор ішов останнім. Всю зміну він працював мовчки, зціпивши зуби. Його душевний стан помітив навіть Лачик, що турбувався здебільшого лише про себе; в брудній кишені у нього було повно різних недоїдків, які він поїдав з великим апетитом разом із вугільним порохом.

Коли під час невеличкої перерви Кодит проходив повз мовчазного Мару, він глянув зблизька хлопцеві в обличчя і сказав:

— А чи не організувати нам групу Союзу молоді? Що скажеш? Чи ви про це тут, у Кладно, не знаєте?

Це запитання було для Мари несподіваним. З великим зусиллям він звільнився від своїх думок і коли за хвилину, трохи заспокоївшись, зрозумів, що повинен відповісти, запинаючись, сказав:

— Так ти член Союзу молоді? А я, знаєш, сюди прямо з школи, то так і залишився піонером.

— Добрий мені піонер! — Кодит зміряв очима Мару. Віктор був на півголови вищий за нього, високий, довгоногий. Мара махнув рукою і схопився за вагонетку, що якраз під'їхала йому прямо під руки.

І знову аж до кінця зміни Мара мовчки ганяє вагонетки до головної магістралі канатної дороги.

Він не бачив чорних стін коридора, лише де-не-де бетоновані; хлопець згадував подію, яка змусила його стати шахтарем.

Все почалося так. Білушинські вулиці стривожила сирена шахтарської санітарної машини. Це викликало серед людей переполох. Жінки перебігали од воріт до воріт; вікна різко розчинялися навстіж і стукали об стіни будинків; діти бігли за санітарною машиною, видивляючись, біля яких воріт вона зупиниться і дасть їм нагоду побачити хвилююче видовище. Машина спинялася тричі. І на кожній зупинці з неї виходив зблідлий чоловік, якого підтримували або заплакана жінка, або товариш у робочому одязі. Шахтарі винувато хмурились: надмірна увага до їх особи їм не подобалась, вони напружено посміхалися і вдавали, що нічого страшного не сталося й чарка коньяку все налагодить. Віктор і його сестра Віра покам'яніли серед кімнати, та у вікно вони побачили,

що санітарна машина проїхала мимо, не зупинившись біля їхнього будинку. Це могло бути радісною звісткою, а могло бути і навпаки.

Сім'я Марів була міцно здружена, і особливо після смерті матері діти прив'язались до батька. Дочка підростала і чимдалі більше ставала помічницею обох чоловіків — батька й брата. Всі троє почували себе борцями на одній ділянці робітничого руху — адже недаром Лібушин називали комуністичним гніздом! У них була спільна основа, на якій вони міцно стояли й підтримували одне одного, як скульптурний ансамбль, виписаний з граніту.

Віра раптом здригнулась, тихенько зойкнула і вибігла з будиночка. Всю дорогу через селище, пагорби і ліс, аж до самої шахти, вона гірко схлипувала; Віктор ішов за нею великими, нерішучими кроками. Він не доганяв її, але і не спускав з очей.

Сторож дозволив їм пройти у двір шахти, так що зупинились вони аж у вузькому коридорі, що вів у душову. Увесь простір до самих дверей був заповнений шахтарями, непорушними й грізними. Обличчям до відкритих дверей стояв лише головний інженер. Всі інші дивилися в середину натовпу, де нерухомо лежав батько Мара.

Раптом головний інженер підвів голову й побачив обох дітей. Шахтарі розступились. Віра впала перед батьком на коліна, а Віктор, бачачи безсило розпростертого батька, ураз пожалкував, що свого часу засмучував його своїми хлоп'ячими вибриками. Його мучили докори сумління, і жалість випливла з невідомих до цього часу глибин його душі. Найбільше хлопця мучило те, що в своєму дитячому захопленні авіацією він не погоджувався стати шахтарем. Адже правда була за батьком, коли б Віктор не підняв випущений перфоратор, то порушився б неписаний, але природний закон успадкування професії. Пласт, який батько не дорубав, так і залишився б без майбутнього. Честь робочої сім'ї потребувала його, Вікторової, жертви. І він відмовиться від авіації. Звичайно, всі ми приносимо жертви, адже без них не було б повноти життя, не було б майбутнього! А тому ніхто чужий не повинен стати на батькове місце, щоб продовжити трудовий ланцюг родини Марів. Це зробить Віктор, це його обов'язок. Обов'язок тяжкий, бо обрушився на хлопця так зненацька — аж заіскрилось навкруги; сумний, бо своїм грубим дотиком порвав чудове плетиво його мрій, прогнав привид його щастя. Замість польотів у височінь він опускатиметься тепер в невідомий світ підземних пригод. Але так повинно бути, справу вирішено. Вікторові здалося, що над нерухомим тілом батька витають його слова, неприхований докір яких Віктор чує й тепер: «Троє моїх братів — шахтарі. Твій дід також був шахтар, і прадід, а той працював на шахті ще босий. А ти хочеш літати!» — «Ні, тату, я вже не хочу літати, на ваше місце піду, будьте за мене спокійні!» — відповідав у душі Віктор, стоячи над головою в батька. Він зціпив зуби, погладив батькову, позбавлену життя руку, пробрався до інженера, випростався і, напружуючи всі сили, урочисто сказав:

— Запишіть мене в шахтарські учні. Так хотів батько.— І лише тоді заплакав, як малий хлопчик.

Ох, ці сльози! Вони завжди напливають на очі, тільки-но Віктор згадає про ту хвилину. Але він дав слово. Отже, літати не буде. Рубатиме вугілля, житиме під землею.

Коли вони повертались до підйомника, поспішаючи на обід, Лачик був, звичайно, попереду всіх і підганяв інших,— Кодит знову нагадав Марі про Союз молоді.

— Звичайно, можемо організувати,— буркнув Мара у відповідь.— Хлопців тут багато, і вся наша бригада запишеться, правда? — звернувся він до Петраша.

Циганок блиснув на нього очима. Він до всього був охочий, за все брався, в усе втручався, але не мав твердості довести справу до кінця. Петраш запропонував:

— Я вмію грати на скрипці і на цимбалах. Можемо організувати оркестр.

— Молодець,— Кодит смикнув його за блискучі чорні кучері. Циганок задоволено вигнувся і підскочив, перш ніж зайти в кліть.

Майстер скористався з нагоди, що бачить перед собою всіх хлопців разом, і напустився на них:

— Ну, куди поспішаєте? Не годиться виїжджати раніше за шахтарів, заважати їм в умивалці. Вранці ви спускаєтесь у шахту після них, то і ввечері не поспішайте.— Хлопці мовчали. Циганок глянув на стрункого Кодита: він міг би засміятись і заплакати, залежно від того, що зробить Кодит. Лачик надував брудні щоки, рум'янець яких зник під вугільним порохом; Мара вже знову втратив відчуття часу і блукав десь у недосяжному просторі.

Лише Кодит обдумував відповідь.

— Товаришу майстер, зорганізуємо групу Союзу молоді, тоді буде порядок, ось побачите!

— Побачу, побачу! Думаєш, так легко заробити подяку!

— Заробимо! — Кодит випростався.

— Ще й старих випередимо!

Перш ніж майстер встиг щось відказати, кліть виїхала на денне світло, і молоді поспішили через важкі залізні двері в душову. Найпершим біг Лачик. Коли Мара доплентався під душ, Лачик, уже вимитий, розчісував мокре волосся, яке після мила й води знов виблискувало золотом.

Того ж дня в їдальні інтернату відбулися перші збори молоді, і Мару, хотів він того чи не хотів, вибрали в комітет. Він спочатку пробував заперечувати, а потім погодився; виступи товаришів він слухав уважно, але сам слова не брав. Пожвавішав хлопець лише тоді, коли Кодит пояснював хлопцям принципи соціалістичного змагання.

Циганок Петраш напружено слухав, лише інколи відмахуючись від Кодитової руки, яка не могла стриматися, щоб не смикнути його за волосся. Його чудові кучері привертали увагу кожного, хто на них дивився,— хотілося хоч доторкнутись до них.

Простора їдальня учнівського інтернату шумувала, наче річка в повінь. Двісті хлопців тут сновигали, човгали ногами, стукали, сміялись і сварилися, пищали і викрикували щось своїми нерівними голосами. Були серед них такі дрібні хлопці, як Петрашек, були й такі здоровенні, як Кодит, і лише Мара мав перевагу над усіма: прямо тобі велетень. Деякі хлопці були старанно причесані, в інших волосся стирчало, як солома, але на всіх обличчях було написане одне палке бажання: якнайглибше вжитися в нове середовище й закріпитися в ньому. Сплескували руками, тупали ногами, перебивали один одного. Безцільно снували туди й сюди, нагадуючи риб, яких із сільського ставу переселили у велике озеро. Пливуть і пливуть, впиваючись водними просторами, радіють з численності собі подібних і рівних істот. Двісті хлопців — оце колектив! Могутній, бурхливий, нестримний вир.

Кодит, у якого за плечима був дворічний досвід перебування на шахті і праці в лібушинській молодіжній групі, серед цього загального бурління аж захлинається від думки, що все це треба буде впорядкувати, оволодіти цією масою людей, щоб з успіхом виконувати роботу, за яку взявся.

Кодиту було нелегко. Хлопці довго сприймали змагання в праці як один із видів спорту і за найменший успіх чекали винагороди. Деякі надіялися на похвалу, а коли їх не хвалили, втрачали інтерес до змагання. А були й такі, що залазили в шахті у якийсь просторий штрек, лягали горілиць, руки під голову, і спали собі по кілька годин, якщо майстер кудись відлучався. Декого розчаровувала перша ж невдача, і вони опускали руки й не поривались більше до мети.

І в інтернаті Кодиту доводилося боротись із багатьма труднощами. Він організував читацький гурток — бібліотечку дістали багату, добірну. В гурток одразу записалося двадцять читачів, і Кодит дав кожному з них книжку. На чергових зборах книжки повернуло лише десять читачів, інші взагалі не прийшли. Нарешті інтерес до книжок залишився тільки у трьох. Серед них був і Мара, який вибирав собі книжки про авіацію. Зате Кодит, що відповідав за бібліотечку, виявив у хлопців одного разу цілу купу зачитаних авантюрних романів. Лачика ж він застав під час сну з такою книжкою на обличчі. Циганка Петраша він побачив якось за трохи іншим заняттям: хлопець стояв у трусах посеред кімнати і любувався костюмом, чобітьми; тут же лежала буденна форма з шапкою-пілоткою, форма парадна з шапкою військового типу, на якій красувався шахтарський знак, суконна шинель і плащ, спортивні черевики, святкові сорочки і галстук до форми... Всі ці речі він розклав одну по одній і так захопився цим багатством, що навіть не побачив, як увійшов Кодит і стежить за ним.

— Де книжка з бібліотеки?

Циганок не звернув уваги на запитання, тільки глянув на Кодита сяючими очима й, плеснувши себе по колінах, почав витанцьовувати босими ногами чардаш.

Кодит вибачливо посміхнувся, погладив Петраша по чорних кучерях і повторив своє запитання.

— Книжка? А я не знаю, не знаю! — Циганок подивився на Кодита своїми великими чорними очима. Той знизав плечима і сказав скоріше для себе, ніж для циганка:

— От тобі й робота!

Але Кодит не здався. Згадавши про Петрашеві музикальні таланти, він об'єднав навколо нього гурток хлопців; знайшлися й інструменти. Оркестр почав терликати — на велике незадоволення учнів, які щось учили або читали. Музикантів звідусіль виганяли, поки не потрапили вони в їдальню. Тут вони вже не заважали нікому. Організовувалися й інші гуртки і вже почали були як слід працювати, коли на початку грудня з'ясувалось, що на шахті «Герой» горить виконання річного плану.

І вже ні про що інше на шахті не говорили. Кодита, як старшого учня, почали брати в бригаду шахтарів замість тих, хто не виходив на роботу. В такі дні Мара лишався в учнівській бригаді лише з двома хлопцями, які не діставали йому навіть до плечей. Він був для них нудним товаришем по роботі. Не розмовляв, не жартував, до кінця зміни виконував свою роботу, не збавляючи темпів, іноді навіть з якоюсь злістю, наче навмисне витрачав свої сили. Було видно, що під землею йому все немиле. Майстра слухав похмуро, глухий і німий до всього.

Пенсіонер майстер Зелений занепокоєно стежив за ним.

— Вікторе,— звернувся він якось до нього. Отих двох Зелений послав вантажити вугілля, яке нарубали шахтарі минулої зміни.— Вікторе, я давно хотів поговорити з тобою, та все якось не виходило. Сьогодні я нарешті наважився. Коли аварійна бригада, в якій був і я, рушала влітку на боротьбу з вогнем, тебе тут іще не було. Вогонь у штреці перешкоджав нам виконати план. На вогонь ходили лише досвідчені шахтарі. Доводилося поспішати, адже вогонь сповільнював видобуток вугілля.

Апарати в нас, як ти сам знаєш, завжди напоготові в протипожежній кімнаті, там же зберігаються кисневі бомби, різний інструмент — про всяк випадок,— від домкрата до гвіздка. Кожен з нас має гумову маску, яка герметично закриває обличчя. Скельця маски протираються спеціальним пристроєм, на поясі завжди висить вимірник кисню і свисток, який автоматично свисне, коли кисню залишиться тільки на зворотну дорогу. Одним словом, усе, як і повинно бути.

Зібралися ми вчотирьох, п'ятий хворів на грип. Серед цих чотирьох був і я, бо вмію ходить на вогонь, і твій батько, бо він був шахтар тілом і душею, зараз таких уже немає — це по тобі видно, хлопче! Коли ми вдягали на себе апарати, я згадав, що дід твій недавно почав задихатись... це приходить з роками. Я, хлопче, знаю, що таке ядуха, наш дід також хворіє на неї. От я й кажу: «Маро, може б, ти не ходив з нами? Може, ця хвороба у вас в роду?» Але він тільки махнув рукою і мало не посварився зі мною. Твій батько, хлопче, був великий і гордий. Думаю, йому не сподобався

мій натяк на дідову хворобу. Він ніколи про неї не згадував. Я замовк, тому що не дуже приємно все це говорити товаришеві, до того ж такому силачеві.

Ми йшли. Коли на тобі маска, нічого навкруги не бачиш, все робиш механічно. Скоро ми наблизилися до вогню й почали знаками показувати один одному, що нічого більше не лишається, як замурувати вогонь. А це кепська річ, тому що ми втрачаємо цілу ділянку. Невдовзі після цього я почав шукати очима Мару,— його ніде не було. Подаю сигнал товаришам, що десь відстав чоловік. Ми всі повернулись назад. Мара, як підкошений, лежав без маски. Від несподіваної ядухи, коли його здушив спазм, він, мабуть, забув про небезпечність газів й ослабив маску, щоб набрати повітря в стомлені легені. Бачиш, ніхто не винен в його смерті. Ми скоро віднесли його, хоч і самі вже хиталися від утоми... Отже, я хотів, розказавши тобі про все це, раз і назавжди попередити: якщо ти боїшся шахти, робота не піде. Ти чув, мабуть, як недавно над Альпами упав літак, і таке буває! Людина може спіткнутися на рівному місці або цеглина впаде їй на голову — і хто в цьому винен? Шукай винуватого! Тож коли ти хочеш щось зробити і на честь батька вирішив стати шахтарем, працюй добре і з любов'ю. Адже тільки така праця може зробити життя людини радісним.

Мара не відповідав, але слухав уважно. Він довго мовчки і непорушно дивився поперед себе. Майстер Зелений і не чекав відповіді, лише за професійною звичкою оглядав кріплення, постукував у стінку штольні молоточком. А тоді пішов услід за Лачиком та циганком, бо зміна вже закінчилась.

На другий день, коли вони сиділи в класі, учитель здивувався, помітивши в очах у Мари незвичайний інтерес до геології. А коли хлопець попросив пояснити, як виник пісковиковий прошарок, ці найдавніші підземні пласти, вчитель побачив, що хлопець, раніше неуважний і інертний до всього, виявляє жвавий інтерес і вміє думати. Спочатку він відносив це на карб самого предмета, та коли інтерес Мари не послабився навіть на чисто теоретичних лекціях, а, навпаки, хлопець тепер вбирав у себе знання, як губка, мов надолужував прогаяне, — вчитель почав приділяти Марі особливу увагу.

Під землею Мара поводився тепер також зовсім не так, як досі. Він не хотів працювати з отим циганком і Лачиком, а вимагав від майстра для себе більш відповідальної і цілеспрямованої праці.

— Ти маєш рацію, Маро, що берешся за справжнє діло,— якось сказав йому майстер.— Кладенський шахтар не поденник і не ремісник. Шахтарська справа нині стала життєвим покликанням, чесною геройською професією. Ну що ж, пущу тебе в забій. Завтра вранці будемо ставити кріплення, тож сьогодні наносіть підпорок, балок, щоб усе було під руками, та й візьмемось до справжнього діла.

Циганок побіг перший, Лачик за ним. До кінця зміни вони все підготували.

Того дня пополудні Мара прийшов до Кодита й довго з ним розмовляв. Про наслідки розмови були поінформовані і два менші

хлопці, коли лишилися самі серед чотирьох стін. Циганок і Лачик раділи кожний по-своєму. Їхня радість разом із співами, усупереч зимі, вилітала з вікон. Сосни й берези, що підступали аж до інтернату, співали разом із ними, гули, наче живі телеграфні стовпи уздовж шосе.

Коли Кодит ішов через їдальню по молоко, то сяяв так, що хлопці, які там сиділи, почали випитувати:

— Чого це ти такий пишний? Може, щось виграв?

— Я не виграю свого щастя,— самовпевнено відповів старший учень.— Своє щастя я сам завойовую.

— Суне, нічого не бачачи перед собою! — Хлопці стежили за Кодитом з цікавістю і занепокоєнням,— кожен з радістю приєднався б до його виграшу. А що ще могло так окрилити його довгі ноги?

«...Серед нашої молоді,— думав Кодит,— звичайно, трапляються такі, що хочуть неодмінно видаватися гіршими, аніж вони є насправді. Декотрі пнуться якомога швидше наздогнати дорослих у всьому, особливо в поганому. Неподобно лаються і соромляться, як дівчата, молочного пайка. Повинність принести пляшку молока з віконця, де видають продукти, переходить від одного до другого; зрештою, по молоко починає ходити найтихіший хлопець, якого за це називають рабом.

Все це притаманне періоду хлоп'яцтва. Нахил до наслідування дорослих переростає іноді в змагання і підтримує їхню самовпевненість.

Але все це чванство — лише шкаралупа на гарячих, чистих, але ще не сформованих людях. Учні вже в перший місяць своєї праці виконували різні допоміжні роботи, а також ставили кріплення. Поставити кріплення на кількасот метрів — це немала допомога шахтарям! Шахтарі на тих хлопців дивилися спочатку з недовір'ям: «Глядіть-бо, допоможуть отакі шмаркачі? Заважати нам будуть або ще й шкоди якої нароблять!» Та коли хлопці удвох почали навантажувати від дванадцяти до шістнадцяти вагонеток, та ще й устигали за собою кріплення ставити, такі зауваження припинились, хоча з'явилась нова причина побурчати. В суботу працювали лише шість годин, і непрозорливі шахтарі вважали це за велике завоювання, бо при капіталізмі боролися за скорочення робочого дня. Вони забували, що робітники боролися за зменшення робочого часу, щоб більше шахтарів дістали роботу. Кодит прийшов на шахту після її націоналізації і вважав шахту громадською власністю. Він не знав колишнього безробіття і, як усі учні, працював у суботу вісім годин, адже шахтар тепер працює сам на себе, тож повинен по-новому ставитися до своєї праці й по-новому організовувати її. Працюють вони не даром, бо прибуток від їхньої праці повертається до них же самих!»

Все це промайнуло в голові Кодита, поки він сходив у їдальню й назад. Хлопці в їдальні правильно відгадали його настрій. Так, Кодит дочекався великого успіху, бо сьогодні він завоював одне людське серце!

Він раз по раз згадував відчуття тієї щасливої хвилини, коли до нього підійшов Мара і сказав, уперше відповідаючи на його умовляння й атаки.

— Чуєш, давай покажемо їм!

— Кому? — спочатку Кодит не зрозумів. Йому здалося, що це говорить не Мара, а хтось інший, так говорять старі шахтарі, коли вони хочуть когось випередити. Але звідки у Мари взявся інтерес до змагання?

— Спершу викличемо на змагання бригаду тихоходів, які кожного ранку під землею передусім сідають снідати.— Мара вдавав, що не помічає здивування Кодита.

— Це ідея, хлопче золотий! Дозволь обняти тебе! — опам'ятався Кодит і потягнув його в куток для дальших розмов.

За чотирнадцять днів хлопці продумали і розробили докладний план. Залишилось тільки добре виспатись і обдурити майстра. Наближався кінець року, а з ним і кінець другого року п'ятирічки. Наближався час підсумків виконання плану.

Був холодний і темний грудневий ранок, але нерівній на зріст четвірці було тепло і ясно. Кодит ішов енергійним кроком, Мара весь аж сяяв; чорнявий Петраш по-мавпячому крутився, а Лачик, як завжди, прихопив із хлібниці найбільший шматок хліба.

Хлопці заважали шахтарям під час посадки і, незважаючи на протести, перші зайшли в кліть. Майстер Зелений підганяв їх, наче качка каченят, що біжать до води.

Уже в кліті Кодит загадково прошепотів:

— Товаришу майстер, ви були колись молодим?

— Ще б пак!

— І ще не забули про це?

— Ах ти ж базіка!

— Тоді відведіть нас сьогодні в забій і попрацюйте з нами!

— А у вас, хитруни, голови добре варять! — засміявся майстер Зелений, але пообіцяв повести їх у забій.

Вирушили на дільницю. Хлопці поспішали так, що майстер уже почав шкодувати, що пообіцяв їм. Однак його цікавили наслідки того задуму. Він не хотів залишати молодь, як він думав, віч-на-віч з її молодістю. Що з цього вийде?

— Хоч би зарядів вистачило! — турбується Кодит.

Майстер лиш головою хитає. Обидва здоровані припустили так, що малюки за ними біжать, аж підскакують, лише лампи гойдаються.

Тільки-но добігши до місця роботи, Кодит скинув із себе сорочку і зразу ж узявся за перфоратор, так що простір навкруги виповнився пекельним шумом. Мара ставить кріплення, Петраш кладе рейки, схожий на мураху із залізним стеблом, а Лачик підставляє ківш.

— Що це за порядок! — кричить майстер, але голос його тоне в гуркоті.— Скільки разів я вчив вас, що шахтар повинен спочатку роздивитись, який порядок у забої залишила йому попередня бригада...

— А ми вже роздивились! — відповідає Мара і з усмішкою подає майстрові шомпол.— Все в порядку, товаришу піротехнік!

У Кодита уже все готово; Мара зі своїми низькорослими товаришами поспішає в другий забій, міцно, неначе скарб, тримаючи в руках перфоратор. Як вони зустрінуться із старими шахтарями, що ось-ось мають прийти?

Майстер Зелений заштовхує у шпур вибухівку, закладає заряд, замазує глиною, тоді в присутності Кодита підпалює; у другому забої Віктор Мара, сопучи, жбурляє в ківш нарубане вчорашньою бригадою вугілля; біля вагонеток напоготові стоять резервні сили, циганок і Лачик. Одну за одною відкочують хлопці вагонетки на канатну дорогу; Кодит у цей час просвердлює нові шпури в сусідньому забої, і не встигає майстер оглянутись, як його знову кличуть закладати заряд. Вистачило б тільки вибухівки!

У першому забої тим часом осів після вибуху вугільний порох, і Петраш з Лачиком вантажать вугілля в ківш, причому роблять це з таким натхненням, наче грають у футбол. Адже йдеться про честь бригади!

Після другого вибуху вони почули нарешті голоси шахтарів.

— Зараз почнуть шукати перфоратори,— сміється Кодит.— Як ти гадаєш, Вікторе, позичимо їм на хвилинку?

— А ми вже можемо сісти й поснідати,— відповідає Мара і вперше дивиться майстрові в обличчя весело, захоплено.

— По-старому працюємо! По-старому! Спочатку сніданок, а тоді вже робота! — вітає Кодит бригаду шахтарів.— По-старому не можна працювати! По-старому план не виконаємо!

— Відчепись, новатор знайшовся! — бурчать шахтарі.

— Витри спершу носа, а тоді вже інших повчай,— злісно сказав шахтар, що очолював бригаду. Шахтарям було незручно, як і кожному, хто провинився.

— Порожні вагонетки наші,— загрозливо проговорив третій.

Але Петраш учинив жорстокий опір, бо ці вагонетки він, не шкодуючи сил, сам притяг звідкілясь. Він нашорошився, наче хом'як, готовий кусатись і дряпатися. На захист учнів став майстер. Отже, довелося хлопцям снідати біля вагонеток. З апетитом накинулися вони на хліб і каву. Лачик взявся снідати, звичайно, перший, сівши прямо в вагонетку.

Майстер Зелений здивовано позирав на хлопців. Він радів за своїх учнів і разом з тим почував себе як людина, яку застукали зненацька. Він дивиться на них, збирається з думками, намазує хліб маслом і нарешті каже:

— Темпи — це хороша річ, хлопці! Але ви ще розвиваєтесь, ростете, отже, не треба перебільшувати своїх можливостей і надриватись. Ваша норма — половина норми дорослого шахтаря. Ніхто не вимагає од вас більшого. Зараз зовсім не так, як було тоді, коли я вчився. Шахти належали акціонерним товариствам, які висмоктували з нас усі сили. Їм і на думку не спадало повсякденно турбуватися про нас так, як нині турбується наша народна республіка. Ви — майбутнє народу, ви будуватимете соціалізм!

— Але ми хочемо стати будівниками соціалізму вже тепер,— відповів з готовністю Кодит.— У нас із Марою вистачить сили, ми працюватимемо так, щоб робота йшла без особливого напруження. Петраш і Лачик допомагатимуть нам. Тому ми, власне, поставили їх на допоміжні роботи.

Мара приєднався до нього, сказавши:

— Адже ми бачимо, що для нас зробила і робить республіка. Батько багато розповідав мені про свої учнівські роки, і я добре розумію різницю між тим, що було раніше, і тим, що ми маємо зараз. Наша праця повинна бути такою, щоб ми — і учні, і старі шахтарі — заробляли не тільки на свої власні потреби. Ми повинні допомагати республіці будувати нове життя.

— Дехто з хлопців вважає,— висунув з вагонетки голову Лачик,— що зробив комусь велику послугу, пішовши вчитись на шахтаря. Чваняться, ухиляються від роботи і нічого не вміють — на таких ми працювати не будемо!

Протест Лачика і те, як, напхавши повен рот хліба, він з обуренням викрикнув, викликало сміх.

— Так ви хочете,— сказав, підводячись, майстер Зелений,— викликати старих шахтарів на змагання?

— А хіба що? — відповів Кодит, вдивляючись майстрові в обличчя.— Хто до кінця року видобуде більше вугілля!

Майстер Зелений міркував. Він перебирав у думці всіх своїх учнів. Серед них були люди з різним ставленням до праці. Одні свідомо ставилися до своїх громадських обов'язків, у інших на меті було лиш одне бажання — добре заробити; деякі здавались на умовляння батьків і поспішали кожної неділі додому; дехто передчасно почував себе дорослим і поспішав у ресторан на танці. Він згадував тяжкі часи свого учнівства. Відтоді минуло сорок років! Йому ніхто не передавав свого професійного досвіду, і матері часто доводилося, плачучи, промивати йому подряпини і рани на спині, які він діставав від незнання ремесла.

Зелений мав добру пенсію і міг би спокійно сидіти вдома біля радіо, за книжкою або з іншими пенсіонерами на лавочці парку, але таке життя не для нього! Він добре знав, що в шахтах мало інструкторів, а тому погодився працювати на своїй шахті з учнями,— яких він називав хлопчиками,— які ще тільки починали спускатися в шахту. Група Кодита і Мари по-новому вступала в життя, перекреслюючи розроблений ним план. На якийсь короткий час вони приголомшили його, коли своїми словами і вчинками, сповнені внутрішньої радості, задзвеніли, наче дзвін, що вістує новий день. Він обмірковував, зважував і нарешті вирішив: він допомагатиме цій сміливій молоді. І відповів Кодиту:

— Ви мусите виграти змагання! Не підкачайте!

Майстер знав, що говорить це лише задля того, щоб його згода не видалася хлопцям занадто легкою і необдуманою.

Так почалося на шахті «Герой» грудневе змагання.

З дня на день росли успіхи чотирьох хлопців. Шахтарі спочатку дивилися на них звисока, коли вони вранці товпились біля кліті,

але потроху звикали до їхніх сяючих облич і задерикуватих зауважень. Невдовзі й інші шахтарі почали поспішати, щоб бути на місці першими,— звичайно, йдеться не про тих шахтарів, що змагалися з групою Мари. Ті збиралися кожного дня, голосно розмовляючи, біля діаграми, схожої на великий білий циферблат. Діаграма висіла на розі майстерні, і її було видно від самих воріт шахти. Це був своєрідний годинник праці, норм, виробітку, який вказував не лише на те, що поступово спливав час, але й на зростання видобутку обох груп, що змагалися між собою. Від зміни до зміни процент виконання плану зростав і викликав тривогу, в міру наближення до кінця місяця, а з ним і до кінця другого року п'ятирічки.

— Нічого іншого не лишається, як вдатися до нових методів,— казали шахтарі, проглянувши діаграму шахти «Герой» і побачивши, що на інших шахтах басейну видобуток вугілля кращий.

— Хто буде першим в Кладно? В кого урочисто замайорить прапор перемоги?

Люди перед діаграмою гомоніли, сперечалися. Дебати ставали все різкішими. На кого впаде провина, коли шахта не виконає вчасно плану?

Для виконання плану ще треба було добре попрацювати, і шахтарі хвилювалися. Зелений слухав їх і заспокоював своїми розсудливими міркуваннями.

Його слухали навіть тоді, коли він говорив гірку правду. Адже він стільки років пропрацював на шахті «Герой»!

— Обвинувачуєте в усьому то вогонь, то погану подачу вагонеток, то ковші або що не подали вам під самісінького носа кріпильний ліс — тільки себе і своїх ледачих голів не обвинувачуєте. Цікавитеся виконанням плану аж тепер, у грудні! А одинадцять місяців тинялися без найменших докорів сумління! Відсиплялися в понеділок і поспішали додому в суботу. Зобов'язання лишалися на папері! Зранку в кожній бригаді хтось на роботу не вийде, а пообідня зміна перевантажена. Ну що? Хіба ви не спочивали на лаврах?

— Ти добре вичитав нам, твоя правда,— озвався покірливий голос.— Товариші, треба скликати актив, щоб у людей трохи прояснилось у голові!

Актив! Це розворушить кожного. Всі говорять водночас. Один вискакує поперед другого.

— Треба як слід організувати працю, східна ділянка в нас переповнена людьми, а на західній перегукуються, неначе гриби в лісі збирають.

— В організації праці повинні брати участь усі! Щоб не було розмов: «Так залишили товариші...» Ти сам повинен усе підготувати бригаді, яка прийде на роботу після тебе!

— Норми, норми! Треба впорядкувати їх. Щоб ніхто не міг сказати: я одержу своє, незалежно від того, сиджу я чи працюю!..

Високо над головами людей безперервно крутиться колесо копра, в шахту спускається пообідня зміна. Шахтарі, що вже

відпрацювали своє, сідають в автобуси, дехто виводить з гаража велосипеди, і всі рушають по дорозі, що веде через ліс, додому; всі голосно розмовляють, сперечаються.

Актив почав працювати, представники бригад схиляються над схемами нової організації праці й видобутку вугілля.

Бригада хлопців працювала своїми темпами. Мара і його товариші продумували кожну деталь в організації праці, не робили жодного зайвого кроку, а тому в них усе йшло гаразд. Вечорами грали в пінг-понг; Петраш грав у шахтарському оркестрі, Кодит керував молодіжним гуртком художнього слова, Мара проробляв брошури про нові методи кладненських і остравських раціоналізаторів та ударників. У вихідні дні ходили на зимовий стадіон в Кладно; там зустрічалися хокеїсти-шахтарі із шведськими хокеїстами або на блискучій поверхні льоду тренувалися шахтарські фігуристки.

В їдальні закладалися на те, скільки кнедликів з'їсть Лачик, а під землею — яка бригада видобуде більше вугілля.

Старі шахтарі сварилися з хлопцями:

— Штейгер погано веде облік праці! Ми он як працюємо, а видобуток у вас раз у раз більший.

— Купимо штейгеру метра і нехай міряє,— засміявся Кодит і справді купив теслярський метр.

Або знов протестували: мовляв, на ділянці молодіжної бригади краще вугілля. Тоді Мара запропонував обмінятись забоями. Пропозиція була прийнята — і все ж марівців вони не наздогнали. І коли вже не знали, що закинути молодим, зібрались на раду. Після довгих розмірковувань накинулися на роботу, щоб надолужити згаяне. Скоро біля їхньої ділянки ніхто не мав права ходити, проганяли геть усіх, навіть головного інженера, й нетерпляче чекали наслідків змагання.

Цифри зростали, кількість тонн видобутого вугілля збільшувалась, погано йшла робота лише на сортуванні вугілля. Сортувальна машина була стара, зроблена з різних запасних частин, вона пропускала каміння і заплісняві куски дерева. Два вагони вугілля повернули на шахту через погану якість; це обурило шахтарів.

Всі боялися, що ці два вагони не будуть зараховані в загальний видобуток; в очах шахтарів відбивався неспокій, і навіть перед різдвом вони не хотіли йти додому. Нарешті і нічна зміна, що повинна була стежити за порядком у шахті, пішла в забої. Подавали вугілля на-гора й забували про безпеку шахти, тож інспектор повинен був нагадати їм про обов'язки.

Потроху забувалось, хто з ким змагається. У всіх була одна мета — виконати план. Чим далі, тим старанніше дбали про порядок в забоях, працювали без перебоїв. Там, де хтось із першої зміни кидав лопату, другий після обіду її підхоплював, усе було підготовлено, як на виставці.

Цифра зростання тонн видобутого вугілля росла помалу, а грудневі дні минали так швидко!

Шахтарське селище об'єдналося в єдину силу, спрямовану на виконання плану.

Навіть біля новорічної ялинки шахтарі думали про план, на запитання дітей відповідали мимохідь, з жінками перекидалися двома-трьома неуважними словами. За звичкою пропускали Кодита і Мару вперед, але одного разу передумали і випхали їх з кліті. Адже ці хлопчаки однаково стільки не зроблять, як старі шахтарі.

Невтримно наближався останній день року. Штейгер, шахтарі, бригадири і учні знали тепер тільки одну тему для розмов: скільки вугілля ще мусимо дати, скільки з того припадає на бригаду, скільки на людину, скільки ще кубометрів треба видерти з чорних блискучих стін?

Майстер Зелений не піддавався поспіху. Він спокійно попихкував біля білого диску діаграми:

— Ми добуваємо не лише вугілля, а відкриваємо в людях кращі риси, подавлені старими порядками,— дружбу і взаємодопомогу.

На Сильвестра, в переддень Нового року, о шостій годині ранку, Кодит заклав свій останній заряд. О другій годині дня Мара навантажив свою останню вагонетку, прикрасив її хвоєю і написав крейдою на бортах: «Виконано план другого року п'ятирічки!»

На поверхні на нього вже чекали музиканти, і Петраш дув у трубу з такою силою, що задзвенів фальшивий тон. Кодит виголосив натхненну промову, а потім виступив керований ним гурток художнього слова.

Над Кладно в морозному повітрі проплив транспортний літак «Ільюшин», виблискуючи своїм сріблястим пташиним корпусом та крилами.

Мара не чув його і не бачив. Серце його сповнювала радість перемоги.

Він досяг найбільшої перемоги — перемоги над собою.

ДЕСАНКА МАКСИМОВИЧ

Батьківщина у травневому поході

Гляньте — батьківщина забуяла
юністю, снагою, хвилями натхнення.
Лавами рушають будівничі —
скульптори життя нового.
Ось вони крокують, ті, що світ будують,
зводять із руїни.
Підмурок несхитний батьківщини.

Це сама надія крок чіткий карбує,
молоді — вітчизни нашої обнова —
перешкоди будь-які здолають,
краю рідному натхнення подарують.
В кожного обличчя сяє малиново,
наче сонцеград вони мурують.

Нетрищам на зміну виростуть палаци,
світлами засяють,
заясніють в зорянім полоні.
Це вони, що крок карбують у колоні,
з пустирищ міста прекрасні піднімають.

І родитимуть садовину над шляхом;
замість дичок і гірких плодів,
сто кущів солодких виноградних,
сто дерев і сто садів,
щеплені і вирощені кожним з тих,
що крокують в лавах гомінких.

Це вони, що крок карбують лунко,
стрижні рік на руки велетня обернуть,
на крицеву волю,
на потужні крила,
щоб любов і світло всіх зігріли
і в найдальших закутнях країни.
Щоб розквітла щастям батьківщина.

ІРЖІ МАРЕК

Глибокий котлован

(Уривок)

Квітневі дощі напоїли землю, і вона, сповнена весняної снаги, намагалась потопити в розгрузлім болоті будову з її котлованами, канавами, конструкціями та бараками.

Люди вже залили роззявлену пащу землі бетоном і сталлю, але вона не здавалася. Не в силі поглинути все це, пирскала грязюкою, примушувала буксувати широкі колеса вантажних машин.

Всюди, де прозирала земля, уперто вибивався бур'ян, і ось уже зазеленіли рови, а там, дивись, листя лопухів і зовсім закрило баговиння й цемент. Земля глузувала з намагань людей вирвати з корінням усе живе; вона народжувала бур'ян і каміння, її кора тріскалася, підземні води дзюрчали в глибоких рівчаках, і смоки працювали вдень і вночі. Ще багато часу збіжить, перш як у купи грунту вріжуться бульдозери, ще багато мине місяців, перш як грузьку дорогу вкриє щебінь, ще довго не вщухатиме гук пневматичних молотів і гуркіт вибухів.

Якщо вже людина вирішила на пустирі звести бетонні зали й заселити їх машинами, то спочатку вона мусить дістатися до глибин землі, до її надр, щоб корені споруди сягали в неї глибше, ніж коріння дерев, викорчуваних тут.

Та настане час, коли на розкопану землю повернеться трава, повернуться до асфальтованих доріг дерева й кущі і земля знову набере належного вигляду. Тихо ляже до ніг, мов вірний пес.

Вдосвіта будова завжди виглядала майже привабливо. Сонце піднімалось над обрієм, віддзеркалюючись у калюжах. Але в їхньому котловані діло не клеїлося, дарма що колись хвалили цю ділянку. Кріпильники завжди мусили чекати на землекопів, а ті потім, у свою чергу, на кріпильників. Не виходило злагодженої роботи, а план залишався без змін: керівництво не хотіло й чути про зниження темпів. «Якщо ви придумали новий метод, то він мусить бути кращий за попередні, інакше нічого й затівати все це»,— з усмішкою сказали майстрові.

Між собою кріпильники сперечалися із землекопами, а майстер тим часом бігав невідомо де. Давно домігся в підривника дозволу самому провести підривні роботи. Та однаково хвалитися було нічим, вони не вкладалися в графік.

А коли цього ранку прийшли на роботу, все склалося взагалі препогано.

Майстер підірвав заряди, хлопці сховалися за будку. Кріпильники, які цілу добу не мали роботи, стояли біля землекопів, і всі в один голос рахували вибухи: один, два, три, чотири, п'ять шість...

Запала тиша.

Глибока й довга тиша. Будова ніби прислухалася разом з ними. Шість...

Але ж учора просвердлено вісім шпурів, і майстер заклав вісім зарядів.

Похмурий, він підійшов до них:

— Ви теж рахували? Тільки шість вибухів!

Робітники посунули до краю котлована.

І тепер усе стало ясно: внизу, у самому кутку, стирчали два невибухлих заряди.

— Парад закінчився, хлопчики,— промимрив майстер пригнічено,— тепер доведеться чекати на підривника щонайменше години дві-три: він був на нічній зміні, а це означає, що він прийде десь близько полудня.

Гомоніли, сидячи, за будкою. Було тепло, і те сидіння могло б бути навіть приємним, але ж через сьогоднішні простої пропадала премія!

Робітники заговорили про кролів, про те, що передають по радіо; хтось зауважив, що їм цей тиждень боком вилізе. Потім предметом обговорення стала політика, мова зайшла про атомний бум, про водневі бомби й ракети.

— Все це підступи імперіалістів,— мовив один з робітників.

Блага слухав і ствердно кивав головою. Це помітили й почали його під'юджувати:

— Послухай, ти теж належав до них! Ми знаємо, що то за птиці крамарі!

— Еге ж,— знову кивнув він головою,— і в мене лежала бомба під прилавком. І я загрібав гроші лопатою... Йолопи ви, йолопи!..

Всі зареготали. Все ж так якось легше чекати. Оте трикляте вимушене чекання!

Потім майстер прийшов повідомити, що вони даремно чекають: підривника послано у Вітковіце, і він сьогодні вже не приїде. Майстер спустився в котлован, щоб, згідно з правилами, прикріпити до тички червоний прапорець.

Блага обурився. «То, виявляється, підривник не приїде! Оце так порядок! Не дивно, що люди лаються!»

— Ти, чоловіче, екскаваторник. І якби опустив швидко і якраз у ціль ківш, одразу б видно було, чи бабахне. І був би повний спокій.

Землекопи схвально закивали: так, він слушно говорить! Хай екскаваторник опустить ківш!

Але той заперечливо хитав головою:

— Нізащо! Люди, майте ж розум! Як бабахне, то від ковша й сліду не залишиться. Хто тоді платитиме? Ви?

І, щоб не набридали, екскаваторник пішов пити пиво. Кріпильники почали просити в майстра дозволу спуститися в котлован. Вони б обережно працювали на протилежному боці, адже вони, чорт забирай, не якісь там білоручки!

— А як вибухне? — не погоджувався майстер.— Я керуюсь інструкціями.

— А якби підривник помер? То ми б тут отак і сиділи до судного дня?

Знову зчинився гармидер. Майстер сказав, що піде в управління і спробує зв'язатися з Вітковіце. Пішов, а вони знали: нікуди він не дзвонитиме. Просто не хоче з ними сперечатися.

І тут Блага висловив думку, що засіла йому в голові:

— От коли б це було, як на війні...

— Чим ти спекулюєш, Благо?

— ...Коли б знайшовся який доброволець і спустився в котлован, витяг шнур і капсулі. Тоді б нікого не треба було чекати.

— Так-то воно так, а хто наважиться на таке? Хто знається на цьому?

Люди почали прислухатися.

— То не така вже й мудра штука,— сказав один.— Досить витягти детонатор — і все буде гаразд. Заряд без детонатора нічого не вартий!

— То спробуй!

— Це буде порушенням інструкції.

— Начхати на неї! А от макітру на плечах треба зберегти!

Всі знову підійшли до котлована і задивилися у фатальний куток, де стирчало два невибухлих заряди. Тепер там майорів червоний прапорець. Майстер таки встромив його там, насмілився.

Було ясно, що сьогодні роботи не буде. «Цей день дорого нам обійдеться»,— бурчали робітники.

Якби знайшовся доброволець і витяг обидва заряди, він би допоміг не тільки землекопам, а й кріпильникам. Може, хтось із них зголоситься?

Але добровольців не було.

Стояли, дивилися вниз і мовчали.

Блага став над самісіньким краєм, де над обшивкою виступав останній щабель драбини. Десять метрів до уступу... Потім мусить пройти по уступові до другої драбини. Ще десять метрів углиб.

Премія — це так... Але ж є тут щось іще. Мабуть, неусвідомлене прагнення показати себе! Смішно, але це правда,— і звичайний котлован іноді може стати осередком усіх твоїх помислів, коли тобі вже за п'ятдесят.

Драбина виступала над дерев'яною опалубкою, і нічого складного тут не було: досить перекинути ногу — і ти вже спускаєшся туди, вниз. Цими драбинами вони лазять щодня...

— Ти куди? Благо, не роби дурниць!

Але він уже був на драбині і спускався вниз.

Інші, почувши вигук, підбігли до краю котлована й дивилися на Благу. Він підвів голову. Бачив їх усіх, бачив, як злякано дивляться усі на нього.

— Ну, тепер премія буде наша,— сказав він їм, хоч думав зараз не про премію, а, хоч як це дивно, про свою домівку. Думав про те, що дома ані слова не скаже про свій вчинок.

І дівчині — також. Власне, нікому. А товариші по бригаді бачать його. Для них він ніколи нічого не значив, а тепер усі не зводять з нього очей.

Ноги в нього ковзали по щаблях драбини. Дивно, адже нічого не трапилось, він по кілька разів на день лазив нею. «Звичайнісінька річ, а от бачиш, у тих, нагорі, аж дух забиває. Так, вони тепер бояться за мене!»

— Благо, вертайся, ради бога!

— Не варте все це такого ризику! Якщо вибухне...

Він не відповів. Перейшов до другої драбини. Нагорі всі завмерли. А йому здавалося, що він не сам, що всі вони крок за кроком ідуть разом з ним.

Нарешті ступив у густе болото, на дно котлована. Тут працювали вони щодня, годинами, а зараз круг нього стояла напружена тиша, що, здавалося, таїла в собі якусь небезпеку. Але де саме та небезпека? Тут, на цьому місці, де ноги ковзають у розгрузлій глині? Чи ось тут, де виступає гостра плитка шиферу?.. Чи, може, он там, біля тієї стіни, де видніються гострі сліди від залізних зубів екскаватора?

Скрізь, скрізь!

Він глянув угору. Очі тих, нагорі, мовби прикипіли до нього. Якби він тепер повернувся, можливо, усі полегшено зітхнули б. Але він утратив би щось дуже велике. Що, власне? «Маю чудову квартиру... Збирається у нас гарне товариство... Прийду додому, надягну піжаму з шовковими відлогами й вип'ю кави... А та дівчина здивовано зиркне на мене, помітивши, що стою біля крамниці. Якщо взагалі колись побачить мене там».

Йому наче затуманилось в очах. Страх? Можливо, але і ще щось. Ніби легке сп'яніння, ніби чути якийсь спів...

Ковзка глина зв'язувала ноги, наче застерігала: не ходи. Наче хотіла затримати його. Але ті, нагорі, стежили очима за ним. Він був уже в кутку, досяг прапорця, що його майстер устромив у болото, і ступав далі. Бачив перерваний шнур — не міг одразу виявити, куди саме веде він. Треба бути обережним, щоб не заплутатися в ньому.

Один заряд легко доступний, другий посаджений глибоко, з ним буде морока.

Здавалося, він чує цокіт годинника. Свого чудового настінного годинника, що висить у вітальні.

— Киньте мені сюди пасатижі! [1]

---

[1] *Пасатижі* — універсальні кліщі, що об'єднують у собі плоскозубці, гострозубці, різак для дроту і викрутку.

Хтось відскочив від котлована, подався кудись, а він стояв, чекаючи. Скільки перекидано землі! Якби зараз вибухнуло, ця яма стала б для нього величезною могилою.

— Йозефе, сюди! — почулося згори.

Пасатижі, засунуті в шкіряну рукавицю, щоб не вгрузли в багно, полетіли вниз. І знову тиша, насторожена тиша вгорі.

Він підняв рукавицю, витяг пасатижі. Може, це й непотрібно, але буде спокійніше, якщо він перекусить шнур. З другим зарядом поспішати не варто.

А тепер... Його пальці наблизились до небезпечного місця. Найнебезпечнішого.

«Підривник — така сама людина, як і ми, і якби все це робив він, ніхто б і не подумав, що то героїзм. І згори на нього поглядали б просто з цікавістю, а не з тим напруженням, з яким дивляться на мене».

Тиша. Глина пахла вільгістю. Він витяг нарешті невеличкий детонатор. Відокремив від нього шнур і поклав у кишеню.

Підвів голову. Облич угорі прибуло. Здалося, що почув аж тут, унизу, як усі з полегкістю зітхнули. А може, це він сам зітхнув?

Коли наблизився до другого заряду, діяв упевненіше. Зрештою, його зовсім не дратувало, що шнур закрутився і він ніяк не міг дістатись до капсуля-детонатора. Почав розгрібати землю коло гнізда і нарешті витяг детонатор.

«В людині живе страх... Коли б не було страху, нічого б цього взагалі не було. І, певно, заслугою людини є те, що вона свідомо долає отой свій страх... Ну що ж. Пора підійматись нагору».

Він висмикнув з глини червоний прапорець, затиснув його в руці і поліз по драбині. А звідти, згори, долинали вигуки:

— Ти молодець, Йозефе!

— Хто, в бісової матері, міг би сказати!

— Вилазь мерщій, дамо пива! От коли б ром був!

До нього тяглися руки, над ним схилялися усміхнені обличчя. Коли вже він опинився нагорі й розгледівся довкола, то побачив усміхнені обличчя і враз відчув якесь особливе тепло, радість, щось таке, чого досі не знав і за чим весь час тужив.

Його поплескували по плечу.

Бригадир потис йому руку й сказав:

— Я знав, що ти чудовий хлопець.

— Та що ви...— бурмотів він, бо не знав, що відповісти. Але йому хотілося б, щоб ця коротка хвилина тривала довго-довго.

Можливо, саме в такі моменти хочеться, щоб час зупинився. Тепер, саме тепер... (А не тоді, як зустрічаєшся з дівчиною). У такі хвилини, як ця, тьмяніє сяйво іменинного торта — отих п'ятдесят п'ять свічок, що догоріли за його спиною.

Врешті він опам'ятався, посміхнувся й сказав:

— Отже, як трохи поворушитися, то премія може бути!

А час не стоїть.

Екскаваторник увімкнув мотор, забряжчав ківш, опускаючись донизу. Коли буде вийнято найважчі брили землі, настане черга землекопів. Потім знову запрацює екскаватор.

Кріпильники можуть уже сьогодні знімати опалубку на другому поверсі, а завтра почнуть робити її трохи нижче. Нічого особливого не трапилось.

«Але ти відчуваєш щось таке, чого ніколи раніше не відчував».

Прибіг майстер і, побачивши, що екскаватор працює, замахав руками й закричав:

— Зараз же припиніть! Ви хочете, щоб я через вас потрапив за грати? Там же заряди, хлопці!

Блага посміхнувся, витяг з кишені два капсулі й поклав майстрові на долоню:

— Все в порядку, майстре.

Той кинувся до котлована, але знову повернувся: дивився на ті детонатори і не знав, що сказати. Потім буркнув:

— Ти що, збожеволів, Благо? Чи ти розумієш, що зробив?

— Розумію.

— Про це треба б оголосити, бо ти, власне, як то кажуть, герой. Ти міг і загинути, а разом з тобою і я.

— То не оголошуйте.

— Але тоді ніхто про це не знатиме!

— Ну то й що? — сказав він, стишуючи голос, і згадав свою дружину. І молоду дівчину...

Екскаватор закінчив роботу. Заворушилися землекопи. Вони швидко спускалися вниз, брали кирки й лопати.

Там, у котловані, йому сказали:

— Ти ж уже сьогодні он як попрацював! Тепер можеш вилазити нагору й тільки дивитися на нас. Ти чесно потрудився.

А він почервонів з радощів і знову не знав, що сказати. Потім відкашлявся і суворо мовив:

— Не кажіть дурниць. Хіба я не повинен так само копати, як і ви?

Працювали понадурочно, аж поки надолужили згаяне. Вилазили з котлована усміхнені. На душі було якось особливо приємно: праця таки дає людині радість!

ВЛАДИМИР МІНАЧ

Марка-підкидьок

(Уривок)

Поки Марка вчилась на курсах, у корови Малини знизився надій молока більш як на літр. Невдоволена Марка сказала Гані, яка підміняла її, кілька гострих слів. А Гана, ніби давно вже чекаючи нагоди, накинулась на Марку, мов скажена, мало не лускаючи від злості.

Вона й справді шукала приводу для сварки. Її зачепило за живе, що на курси послали не її, а Марку. За давньою звичкою, вона дивилась на подругу, як на бідну наймичку, а вона, Гана, все ж таки дочка господаря. Сердилась дівчина через те, що було вражене її самолюбство. На курси вона не дуже прагнула, бо хотіла жити спокійно, без клопоту, задовольняючись тими скромними радощами, які знаходить на селі молода, гарна дівчина. Але курси — це ще півбіди, за них Гана так би не лютувала. Йшлося про Пало. Після тієї пам'ятної неділі Пало змінився, став холодніший до Гани, вечорами до неї заходив лише врядигоди, казав, що дуже зайнятий,— роботи в нього справді було багато, але раніше це не заважало йому бувати в Гани щовечора. Тепер, якщо він і заходив, даремно мати й дочка дзигами крутились навколо нього; він сідав на краєчок стільця, немов ось-ось збирався піти, знехотя посміхався і більше розмовляв з Ганиним батьком, головою, про кооперативні справи. Коли стара якось завела мову про весілля, він, спохмурнівши, пробурчав, що, мовляв, іще вони з цим устигнуть... Якесь шосте почуття, притаманне закоханим,— Гана кохала Пало по-справжньому,— почуття, що оберігає любов і породжує ревнощі, почуття, яке бачить і чує гостріше за очі й вуха, підказувало Гані, що поводження Пало пов'язане з Маркою. Вона боялась зізнатися собі в цьому, вимовити це вголос, яка була б ганьба для неї, першої красуні, першої дівчини на селі, ревнувати до Марки-підкидька. Та підозра жила десь у глибині душі й зараз прорвалась назовні.

Марка стояла перед Ганою і не відступала й на крок, мовчки терплячи образи, якими її обсипала Гана, не пам'ятаючи себе від злості й намагаючись якомога більше принизити безрідну сироту. Чим спокійніша була Марка, тим лютіша кипіла злість в Гані. Вона вчепилася б Марці в коси, якби на крик не прибіг старий Шальв'я і не припинив сварку. Гана вискочила з криком і погро-

зами, а Марка так і лишилась на місці, відчуваючи, що вся тремтить від гіркої образи. Сльози виступили в неї на очах. Почуття людської гідності, що так поволі пробуджувалося в Марці, не витримало першого натиску. Марка втратила впевненість у собі, принизливе минуле знову важким тягарем навалилось на неї, і вона вже не могла й не хотіла як рівна боротися з Ганою за право на щастя.

Тільки в роботі Марка знаходила заспокоєння. Тут їй допоміг колишній трудовий досвід. Тепер до нього додались знання, здобуті на курсах, почерпнуті з книжок і перших спроб працювати по-новому. Дівчина робила все крадькома, бо не дуже довіряла тому новому, про що дізналася на курсах та з книжок, їй бракувало впевненості у своїх силах, і вона не знала, чи все добре засвоїла. Після сутички з Ганою вона боялась, що її піднімуть на сміх.

Старий Шальв'я клопотався про макуху та висівки, давав для Марчиних корів якнайбільше силосу й конюшини, сам готував солом'яну січку, коли Марка спочатку не встигала зробити все, що треба, бо догляд за коровами став тепер складніший. Поки Марка не звикла й не розподілила суворо свої обов'язки, їй часто не вистачало на все часу.

За місяць Марка домоглась від Малини колишнього надою. Надій і далі рівномірно зростав приблизно на сімдесят грамів щодня.

Задоволений Шальв'я після вечірнього доїння ходив навколо Малини, поплескуючи корову по гладких боках, і весело мружив старечі прозорі очі.

— Ну... ну... Малинко. Тримайсь тільки...

І, готуючи корм, хитав головою:

— Дивись, яка наука. І нового ж нічого: у корови молоко на язиці, давно ще так казали. Дай їй — вона поверне сторицею...

Але Марка знала дещо, невідоме навіть старому Шальв'ї. Потай від нього вона спробувала робити Малині масаж вимені одразу ж, тільки-но повернулася з курсів. Спочатку діло йшло не дуже добре, невправні пальці швидко стомлювались і починали боліти. Тепер же, через два місяці, Марка набула вправності, легко робила масаж перед доїнням і після, збиралась робити його другій корові.

В середині листопада Малина давала вже по п'ятнадцять літрів. Надій дедалі підвищувався.

— Ну... ну... Малинко. Тримайсь тільки...

Марка теж казала ці слова Малині щодня. Корова повертала до неї голову, терлась шиєю об плече, і тоді Марці здавалось, що Малина її розуміє.

Тепер до Марки почали придивлятись і члени кооперативу. Вони скоса поглядали на неї, перешіптувались, і Марка, проходячи повз них, не раз чула сміх позаду себе. Неділями, коли вона йшла до костьолу,— після сварки з Ганою дівчина ходила туди сама,— люди розступались перед дояркою зовні шанобливо, але нишком

посміювались. Лише Яно Кольцо зупинив Марку й підбадьорив її, зауваживши:

— Кажуть, надій у корів підвищуєш... Ну... хай щастить тобі, Марко.

І ці кілька слів, сказаних розсудливим, тямущим селянином, що не любив кидати слів на вітер, були для Марки справжньою підтримкою в тій недоброзичливій атмосфері, яку вона відчувала навколо себе.

— Не поступлюсь! Доб'юся!

На початку січня — це було в суботу ввечері — Малина дала вісімнадцять літрів. У неділю вранці, коли Марка йшла до костьолу, шепотіння за її спиною посилилось, зауваження стали голосніші й уїдливіші. Яно Кольцо потис їй руку. Старий Шальв'я про щось палко сперечався в куртку членів кооперативу, певно з приводу Марки, бо всі раз у раз крадькома поглядали їй услід.

А Марка пройшла, як завжди, спокійна, з високо піднесеною головою. Тепер, коли люди почали звертати увагу на Марку, їх дратувала її гордовита хода.

— Бач, гордячка,— бурчали вони.— І хто вона така? Наче ми не знаємо її.

А колишня старостиха таємничо нашіптувала людям щось, і про Марку поповзли селом найнеймовірніші чутки. Вона читала товсті книжки — неодмінно чаклунські. І, звичайно, їй допомагає нечиста сила.

Цієї неділі в костьолі зробили перший оглас про майбутній шлюб Пало Ридзоня, нежонатого, сина Яно, що упокоївся в бозі, й Марини, чесної вдови ... з дівчиною Ганою Гвальєр...

Марку наче по голові вдарили. Лава попливла кудись униз, немов провалюючись у безодню, панікадила захитались, фарар [1] зник у тумані. Марка міцно вчепилась у лаву руками, заплющила очі й відчула, як щось пече їй під повіками.

Коли вона опам'яталась, то подумала, що все це їй приверзлось у сні. Але по схвильованому шепотінню, що пробігало костьолом у таких випадках, з поглядів, які кидали парафіяни на лаву, де разом з іншими дівчатами сиділа Гана, і на хори, де був Пало, Марка зрозуміла, що все це правда. Вона ні разу не підвела очей, не ворухнувшись, мовчки витерпіла свою муку, і лише три зморшки різкіше позначились на лобі.

Марка вийшла з костьолу, як завжди гордо піднісши голову. Але опинившись у своїй комірчині, вона кинулась на постіль і тихо заплакала. Даремно намагалась вона втішити себе розумними словами: адже ж це мусило бути, про що ти думала?! Серце не хотіло нічого слухати, бо воно весь час вірило й надіялось, хоч Марка ніколи не давала волі цій надії, всіляко її заглушувала. Але хіба Пало не відкладав весілля вже кілька місяців? Хіба не заходив він до старого Шальв'ї, ніби ненароком,— хто знає, чи так це було насправді? Марка завжди замикалась у комірчині, коли заходив

[1] *Фарар* — парафіяльний священик.

Пало, чи то від страху, чи то від соромливості, властивої чистому серцю.

Тепер усьому кінець. Кінець, кінець...

Вона глухо схлипувала, зарившись головою в подушку.

Увійшов старий Шальв'я, погладив Марку по плечах, що здригались від ридань.

Вона не повернула голови, заплакала голосніше.

— Ну... ну,— в старого від жалю зривався голос.— Муки серця з часом минуть, геть відлетять... А твоя праця лишиться з тобою навіки, це головне... дочко.

Марка сіла на ліжку, закричала,— вперше в житті вона кричала,— цей крик вирвався з самої глибини її душі:

— Навіщо мені все це?! Навіщо?.. Коли...

Дівчина знову припала обличчям до подушки. Тепер вона плакала вільно, не стримуючись, гіркі сльози ринули потоком. І їй стало легше.

Старий Шальв'я постояв над Маркою, співчутливо похитав головою. Для такої серйозної дівчини — це велике горе! Вона не з тих, хто трохи потужить і прожене журбу, і кому — хоч би що. Та хоч їй боляче зараз, одначе біль мине. Все на світі минає, нема такої недуги, від якої час не знайде ліків. Ех, а вона ж варта такого парубка, як Пало, їй-богу, ніхто так не вартий його, як Марка. Та що поробиш? Так уже ведеться на світі: за одним щастя женеться, як шалене, від іншого тікає на сотню гін. Саме так. Старий хотів сказати все це Марці, та промовчав. Він знав, що стареча мудрість не подолає недуги юності, що Марка мусить на своїх плечах винести цей тягар, перебороти горе сама.

Другого дня Марка, як завжди, вийшла на роботу. Вона гладенько зачесала своє темно-каштанове волосся, ретельно зав'язала строкату хустку, куплену в місті. Працювала в той день спочатку механічно, потім розворушилась і нарешті цілком поринула в роботу, як звичайно, в зародку погасивши жевріючий вогник горя, відігнавши від себе сторонні думки. Старий Шальв'я крутився неподалік від Марки, та, побачивши, що все гаразд, взявся до свого діла.

Перед обідом до корівника прийшли двоє приїжджих з району. Шальв'я підвів їх прямо до Малини, і приїжджі — один — присадкуватий, білявий, у рогових окулярах, другий — високий, чорний, з подзьобаним обличчям,— дивлячись на вим'я Малини, задоволено похитали головою.

Вони розпитали Марку про догляд, про те, як вона домагається високого надою, і дівчина відповіла їм точно й ясно. Присадкуватий, в окулярах дивився на Марку з неприхованою цікавістю.

— А ви поширюєте свій досвід? — спитав він.

— Ні... я...

— Це необхідно,— суворо сказав білявий і додав: — Треба скликати збори, поділитися досвідом з членами кооперативу.

Високий, чорний щось записував до блокнота. Вони почали настійливо умовляти Марку розповісти про свою роботу на зборах;

та чи могла Марка зараз показатись на очі людям, саме зараз, коли всередині у неї все тремтіло й вона не відчувала ніякої опори, впевненості. Хоч як її умовляли, вона так і не погодилась. Навіть не пішла на збори.

Дівчина не чула, як розхвалював її білявий, ставив усім за приклад. Тут у вас, казав він, є доярка, справжній скарб. А ви про неї і не думаєте, не використовуєте її досвід. Його слухали похмуро: одні якось насмішкувато, інші із злістю дивились на його лоб, вкритий крапельками поту, на білі руки, що мелькали в повітрі, на окуляри, які він раз у раз то знімав, то надівав. Його слухали, думаючи нишком: бач, знайшовся, дивись, який делікатний, мов та панночка, сам, мабуть, не бачив, що́ в корови під хвостом є, а нас учити взявся, нічого сказати, добрий учитель, дуже добрий...

Для цих людей слова й справді нічого не важили; багато всяких слів наслухались вони на своєму віку — гладеньких, вертких — і навчились словам не вірити. Слово нічого не варте, знаємо ми, чи довго йому вилетіти, тільки язиком поворуши. А користі від нього ніякої; коли руками попрацюєш, і користь буде, а язиком молоти — без пуття.

Зараз люди почули не самі слова, а довідались про наслідки Марчиної праці. І хоч ніхто не хотів бачити в цьому щось нове, проте вони відчували якесь роздратування, можливо, через те, що все це було пов'язане з так званим «духом часу»; жити зараз стало турботно, все старе руйнується, порядок речей змінився і не зрозумієш, що до чого. Біс його знає, все не так, як було, всякі штуки люди викидають. Усе ні на що вже не схоже, і все проти божих заповідей робиться, і нічого не облишають у спокої, все догори дном перевертають.

Коли білявий оголосив, що починається обговорення, присутні заворушились на лавах, забурчали щось собі під ніс і, не дивлячись на підмостки, вивалились усім натовпом на темну вулицю. Постояли, обмінялись зауваженнями про погоду, домашні турботи й новини і розбрелись по домівках. Але наступного дня під час вечірнього доїння почали збиратися біля корівника, якось ніяково вітаючись і спускаючи очі одне перед одним.

— І ти прийшов?

— І я...

— На чудо подивитись...

— Хе-хе-хе...

Старий Угрин, дояр, направляв усіх цікавих, показуючи рукою в глиб корівника, і при цьому хитро посміхався беззубим ротом.

— Подивитись прийшли? Он там воно, чудо те...

Чоловіки й жінки обступили Марку, задні зводились навшпиньки, щоб побачити її. Люди серйозніші ставали збоку, мовчки, уважно розглядали все, підходили ближче, обдивлялись Малину, діловито хитаючи головою і знову відходячи набік. Але більшість людей були настроєні проти Марки, хотіли осоромити її, обсміяти, збити з неї пиху; їм здавалось, що Марка зазнається, і це їх дратувало, а Марчині нововведення були для них образливі.

Марка в цей час саме масажувала Малині вим'я. Вона відчувала, що її оточують недоброзичливі люди, і не підводила голови. Руки в неї тремтіли, але все-таки самі собою звичними рухами вправно ковзали по молочних залозах.

Люди присувались усе ближче, змикались ворожим кільцем.

Хтось із молодших верескливо засміявся:

— Ех-хе-хе-хе... хе-хе-хе...— І, захлинаючись від реготу, додав: — Та вона її... тягне... за дійки!

— Хі-хі-хі...— пирснули жінки.

— Ха-ха-ха...— басом зареготали чоловіки.

— І справді... тягне... Гляньте, гляньте...

Розлютована Марка підвела голову. Але, побачивши навколо себе стільки людей, вона злякалась. Їй раптом здалось, що ці роззявлені роти ось-ось проковтнуть її, вишкірені зуби готові вчепитись їй у горло, а очі — стільки очей! — світяться якоюсь лютою заздрістю. Де й ділась Марчина злість, вона втратила всю свою мужність, зіщулилась на ослінчику, прикусивши губу, щоб не розплакатись. Хіба могла вона, Марка-підкидьок, яка з'явилась на світ, щоб бути тягарем для людей, як їй багато років товкла стара Штефаниха,— хіба могла така дівчина встояти перед глузуванням усього села? Такий колективний напад зломлював людей сильніших за Марку; мало хто знаходив у собі силу йти проти одностайної думки села; того, хто опирався, знищували...

— Хі-хі-хі...

— Ха-ха-ха...

І знову молодий голос, захлинаючись від реготу:

— Хе-хе-хе... іще б пак не давала Малина... так її тягнуть... хе-хе-хе... І молодицю, коли потягнеш... хе-хе-хе...

— Ха-ха-ха...

— Хі-хі-хі...

Марка з острахом озиралась, шукаючи підтримки. Куди подівся старий Шальв'я?

Але саме в цей час старого Шальв'я і не було в корівнику. Певно, він пішов у контору. Лише тісне коло глузливих облич...

Гана, засукавши рукава, вискочила на середину кола і крикнула в лице Марці те, що чула від старої Штефанихи:

— Відьомство... Вона відьма!

Марка затулила обличчя руками. Потім схопилась, перекинувши ослінчик, продерлась крізь кільце людей, кинулась до дверей.

У цей час через інші двері зайшов Пало і здивовано оглядав корівник. Марка побачила його, їй здалось, що й він теж з неї сміється. Хлопець гукнув щось їй услід, але вона вже не чула.

Був холодний зимовий вечір, а Марка бігла, спотикаючись, сама не знаючи куди, вибоїстою, слизькою дорогою; один раз вона впала, але швидко підвелась і наосліп помчала далі, не тямлячи себе...

Геть, геть звідси!..

Тільки б далі від них, нікого не бачити, не чути!..

Вона добігла до ялинника, що ріс недалеко за корівником. Під снігом хруснули сучки. Верховіття дерев тонуло в темряві, небо майже не просвічувало крізь віти, на землі було трохи видніше від снігу. Подув вітер, різкий, холодний. Марка, мимоволі щільніше загорнувшись у свою кожушину, притиснулась до стовбура великої ялини,— так менше дуло, й, цокотячи зубами від холоду, тихенько зітхала:

— Ой боже...

Отже, всьому кінець. У ці хвилини вона згадувала все — своє життя, свої мрії, і жаль їй стало себе. Згадала й Нюшу, і те, що записала в зошиті з лінійками. Не довела. Не витримала. Тепер усьому кінець. Та чи могла вона? Адже записати в зошит кілька рядків легко, а от як виконати? Нюші було легше, Нюші допомагали, а їй, Марці?

— Ой боже...

Що тепер робити? Треба все кинути, піти геть із села, це ясно, але куди?

Куди вона подінеться після такого приниження?

Вітер задимав між дерева і наніс уже навколо ялини невеликий замет. Марці було холодно, вона тремтіла. Але не ворушилась, не робила спроб подолати своє сонне заціпеніння.

Краще вже вмерти!.. Хай потім за нею поплачуть!.. Вона заплющила очі, це здалось їй єдиним виходом: своєю смертю вона помститься всім за приниження. І нехай їм усе життя не буде спокою.

Тим часом Пало вже півгодини шукав її, перш ніж згадав нарешті про ялинник. Присвічуючи собі сірниками, хлопець знайшов на узліссі Марчині сліди й пішов по них. Він майже спіткнувся об неї, так було темно.

— Марко!..

Марка не ворухнулась. На хустці, в зборках кожушини вже лежав тонкий шар снігу. Пало загорнув її в своє велике, чорне, підбите овечим хутром пальто, насилу підняв на руки.

— Марко!.. Марко!..— нестямно бурмотів він, і його охопив страх за неї. Притиснувши її змерзле обличчя до свого, Пало дихав на нього, паморозь на Марчиних віях розтанула, заблищала, мов роса. Вітер дужчав. Дрібний сніг, як це звичайно буває в густому ялиннику, закрутився, замиготів і понісся між дерев, впиваючись тонкими голками в обличчя Пало.

— Марко!.. Марко!..

Пало дивився в Марчине лице, непорушне, ніби в неживої. У голові тривожно билась одна-єдина думка: «Якщо вона вмре, декому не минути лиха».

Марка відкрила очі. Спершу їй здалось, що все це ще триває приємний сон, який наснився їй під ялиною. Вона заплющила очі й знову їх розплющила. Ні, це не сон: колючий сніг, ялинник і все те, що було до цього, правда. Але звідки взявся він?

Пало помітив, що Марка розплющила очі.

— Марко!..— прошепотів він радісно.

— Пусти мене... я сама...

Він нерішуче поставив її на землю. Марка спробувала було йти, але задубілі ноги не слухались. Марка заточилась, Пало підхопив її. Вона безпорадно поступилась.

Вони йшли назустріч шаленіючій заметілі. Пало, обнявши Марку, міцно тримав її, не даючи впасти. Поволі кров поверталась до Марчиних ніг, рук і обличчя.

— Я тебе, Марко, скрізь шукав! — Пало майже кричав: пронизливий зустрічний вітер заглушував його слова.— А їм, їм я сказав усе, що треба.

— А я думала...

— Що?

— Що... ти з ними...

Вони ввійшли в село. Клубки снігу носились вулицями, як великі люті білі звірі. У непроглядній темряві де-не-де світились вогники.

Пало міцніше пригорнув Марку.

— Я б за тебе, Марко, все на світі віддав. Ти не повіриш — з ранку до ночі про тебе думаю. Шукав я тебе стільки разів, а ти все тікаєш від мене..

Марка відсахнулась.

— Нащо? Нащо ти все це кажеш?

Пало замовк. І справді — нащо? Хіба не його весілля за кілька днів? Хіба все це не скінчиться скоро? Він же сам дав згоду, в костьолі зроблено оглас. Але ж чи сам-один він тут винен? Адже він змушений був погодитись, відкладати весілля й справді вже не можна: сільські звичаї суворі в таких випадках. А Марка ховалась від нього, уникала зустрічей, і він не міг освідчитись їй, вирішити щось. Як усе це заплутано, ех!..

Вони йшли вже селом. Іще кілька кроків, Марка шмигне у двір Шальв'я і— кінець. За кілька днів — весілля. Пало хотілось вилаятись так, щоб його прокльони почуло все село, весь світ. Що сказати, яке слово знайти, щоб усе сталось інакше?

Вони спинились коло хвіртки. Марка простягла йому пальто.

— Спасибі, Пальку...

Вона схилила голову і вже збиралась шмигнути у хвіртку. Він міцно схопив її за плече.

— Я кохаю тебе, Марко, знаєш? Ще відтоді, з самого літа ти в мене не йдеш з думки...

— Ну... навіщо?

Він вчепився Марці в друге плече, притягнув її обличчя до свого й люто процідив крізь зуби:

— Навіщо!.. Скажи лише слово — і все зміниться! Все, ось побачиш... і слово в Гани заберу, не можу без тебе жити!..

Він дивився їй просто у вічі, вкладаючи у цей погляд всю свою молоду чоловічу силу.

Марка не відводила очей, не хотіла, не могла. Чула биття свого серця. Як довго вона чекала на ці слова, скільки разів уявляла собі цю хвилину в своїх самотніх мріях! Так ось воно, щастя...

Хіба воно справді таке? Але це неможливо, те, що він хоче зробити, страшне, не дозволять йому, не буде цього...

— Ну, кажи — згодна?

Вона притулилась до нього, міцно обвила руками його шию. Потім швидко відскочила, ніби обпеклась. Кинулась у хвіртку, грюкнула нею і побігла через двір. Вона почула за собою, як їй здалось, радісний вигук Пало:

— Марко!..

Але дівчина не озирнулась, вбігла в хату, до своєї комірчини, припала палаючим обличчям до вікна, вдивляючись у темряву, в снігову заметіль. Ага, він уже пішов, Пало, Палько... Накинув пальто наопашки, ніби для нього нема лютого морозу.

— Пало... Палько!

Лоб у неї став гарячий, тіло бив дрож, наче в пропасниці. Чи не жар у неї? Вона лягла, довго не могла зігріти задубілі ноги, перевертала на ліжку. Заснула вже над ранок, а коли спробувала підвестись, відчула страшенну слабкість. Невже вона занедужала?

Дівчина спробувала встати через силу, але в голові паморочилось, ноги підломлювались.

Довелося знову лягти.

Старий Шальв'я уже встав і відкидав надворі сніг, а вона все ще лежала, знесилена, слаба. Голова була важка, немов чужа, думки плутались, якісь уривки думок.

Старий зазирнув до комірчини.

— Ясний день надворі, а ти все ніжишся. Ну... ну... а що ж це вчора з тобою трапилось? Чув я, чув... Чи ти їх так злякалась, що й устати навіть боїшся?..

Марка ледь посміхнулась. Старий підійшов до неї і взяв за руку, потім торкнувся чола.

— Хвора! — невдоволено протяг він.— Ну... ну... так ти хвора? Лежить і мовчить,— хіба ж це годиться?

Він по-старечому потюпав на кухню й заварив липового чаю.

— Ось... чайку випий... я зараз побіжу до лікаря, ну... ну... жар?

Марка відчувала на лобі шкарубку, натруджену, злегка тремтячу руку старого, і на мить їй здалось, що голова в неї вже не болить. І на серці стало хороше, хоч їй і було трохи соромно, що захворіла, що така слаба.

Лікар сказав лежати: сильний грип. І Марка лежала, дивилась на лапатий сніг, що повільно кружляв за вікном, і в душі у неї панував мир, заколисуючий, м'який спокій.

Десь опівдні до неї зазирнув Яно Кольцо.

— Хвора? Так... Ну... тепер тримайсь, Марко. Ми їм іще покажемо!..

Після нього пришкутильгав старий Угрин. Ніяково присівши на краєчок стільця, поклав чорну баранячу шапку на коліна. Пом'явся, посовався на стільці.

— Ну, як тобі? Краще? От і добре. А я... коли почув про тебе... так совість у мене й заговорила. Сказав собі: Мартіне, і ти винен

теж. Пробач мені, старому дурневі, голові моїй дурній... Я ще вчора подумав: а ти ж чого глузуєш, краще б з нею силою в роботі помірявся... Ну... ну... людина завжди так: із своєї дурості сміятись не буде, з інших легше... Так, так...

І, вже виходячи, в дверях він обернувся.

— Про Малину не турбуйся, Марко, не думай. Сам її догляну, все по-твоєму зроблю, буду дивитись. Так що ти за неї не бійся... все... буде... як при тобі...

Цілий день до Марки приходили члени кооперативу. Старий Шальв'я бурчав:

— Ну... ну... Мішок, чи що, розв'язався, усі посипались.

Але очі його світились радістю, він був задоволений, що Марку визнали, що в кожного знайшлось для неї ласкаве слово, що люди насправді не такі вже й погані...

Надвечір прийшов і Пало. Він не заглянув до Марки, та вона чула в прочинені двері кожне слово.

Почали здаля.

— Возите?

— Возимо...

— І скільки?

— Чотири рази обернулись.

— Ну... ну...

Якийсь час було тихо. Потім незвично боязкий голос Пало.

— Я про Марку прийшов поговорити.

— Про Марку?!

— Так, про Марку... Я забрав назад слово у Гвальєрів...

— Фі-і-іть,— старий присвиснув здивовано.— Овва! Що ж це ти утнув, їй-богу... Гріх же який... ну й ну...

Пало зітхнув.

— Правда, що гріх. Крику скільки було...

— Ну... ну...

Знову помовчали. Потім старий заговорив.

— Так чого ж ти оце до мене прийшов?

— До кого ж мені йти? Хіба ви їй не за рідного батька?

— Ну... ну... І те правда. Адже вона мені все одно що рідна.

У старого Шальв'ї затремтів голос, він гучно висякався.

— І справді, мов рідна. Але попереджаю: гляди, з нею не можна жартувати, дівчина вона серйозна, в житті багато натерпілась, кожне слово треба добре обміркувати...

— Я вже обміркував.

— Ну гаразд... ну... чого ж ти тут мнешся? На мені, чи що, женитись зібрався?

Перш ніж розчинились двері й з'явилась висока постать Пало, Марка усвідомила одне, одна думка заволоділа нею: як добре жити на світі!..

АРМІН МЮЛЛЕР

* * *

Братове! Шукати мене не треба.
Я тут — у ваших планах і гаслах,
у пісні і в тихій задумі.
Я прагну вписати в людські серця
пророчі слова семирічки,
клятви молодих активістів,
листи передовиків,
тих, хто переміг роз'єднаність,
нудьгу, самотність і морок.
Я прагну заглибитись у суть формул,
збагнути абетку праці,
щоб будувати інститути й заводи,
мостити стартові майданчики
для мрії, що лине вперед!
Братове! З вами не знаю я страху,
дійду до мети з вами разом,
піднісши над молодою землею
червоний прапор великого віку!

ІНДІО НАБОРІ

Обійми Леніна

Спасибі тобі, зоресяйна країно!
Спасибі від імені чорних і білих,
Від імені Сьєрри, від імені милих
Багатостраждальних відрогів Туркіно!
Пливуть вантажі до Гавани невпинно:
Цемент і верстати, зерно і взуття.
Певнішає Куби хода.
І життя пульсує скоріше.
Це — серце забилось!
А все — твоя дружба, а все —
твоя щирість,
Країно великого майбуття!

І ти не шукаєш у цьому користі,
Не прагнеш зігнути народ волелюбний,
В пітьмі не плекаєш ти задумів згубних,
Думки твої чесні і прагнення — чисті.
Чудовий є заклик у всіх комуністів:
«Людина людині — це брат і товариш!»
І нас не розколють, і нас не посварять,
Бо б'ються в єдиному ритмі серця,
Бо разом готові на бій — до кінця.

Я бачу, як Ленін крокує рівниною,
Де хліб,
Наче море,
В полях колоситься,
Де ніжність і золото зерен пшениці
Зливається з піснею солов'їною.
Іде по уривистих схилах Туркіно,
Проходить Ілліч по дорогах Байямо,
Де чорний циклон пролетів ураганом,
Руйнуючи все на жахливій путі.
І дружба велика шляхи йому стелить,
Здається — Ілліч обіймає Фіделя,
По-братньому міцно цілує Марті.

ВІТЕЗСЛАВ НЕЗВАЛ

Пісня з московської набережної

Москва-ріка. Пором через ріку.
Пливе поволі, пасажирів повен.
Все, що любив ти на своїм віку,
немов по зморщці зморшка, креслить спомин.
Куранти б'ють. Вже вісім б'ють століть.
Ми пливемо. Москва стоїть.

Москва-ріка. Пливуть тут трударі,
й кремлівські бані золоті за ними.
А відлетіли ж, наче комарі,
ті весни, і літа, й ті довгі зими.
Куранти б'ють. Вже вісім б'ють століть.
Царя немає. Кремль стоїть.

Тут пропливає ліс, пливе граніт.
Робітні руки вдень і уночі
підводять риштування у зеніт
для барабанщиків і сурмачів,
для прапора, з яким боротись, жить
той прапор має. Кремль стоїть!

ЕДМУНД НІЗЮРСЬКИЙ

Смерть Лоуренса

Обідович лежав, розпластавшись на животі, в папоротях за вирубкою. Ну й дурна ж ситуація! Коли він повертав голову, то бачив спрямоване в спину дуло автомата з огидним дірчастим стволом, що нагадував йому чомусь дитячу іграшку, і це було нестерпно. Коли він підводив голову, чув незнайомий втомлений голос.

— Лежати! Не ворушитись!

Минуло, мабуть, хвилин двадцять, як він почув на шосе цей триклятий окрик:

— Стій! Прикордонний патруль!

Протягом цього часу він пережив усі стадії сумнівів і надій. Десять разів опинявся в пеклі і десять разів вибирався звідти. І все-таки ніяк не міг змиритися з думкою, що він загинув...

А все через оту дурницю. Так... Це була, без сумніву, випадковість. Адже він не допустився жодної помилки. Все йшло за планом.

Рівно о четвертій годині Курт причалив до берега. Цього разу прогноз погоди не підвів. Над Одрою лежав густий туман, що був чудовою природною заслоною...

Прикордонну смугу він пройшов, як завжди, спиною вперед; на випадок можливого переслідування посипав тютюнцем для собаки слід. Місцем переходу кордону вибрав стик дільниць двох застав. Від прикордонної застави в Боркові його відмежовувало сім кілометрів, а від застави в Острові — одинадцять.

Залізнична станція була за півгодини ходу від річки. Пливучи з Куртом, він виразно чув гудок паровоза. Та він не думав іти на станцію — на таких безлюдних прикордонних вокзалах кожен дивиться на незнайомого, як на звіра з цирку.

Та й це було зайвим. За два кілометри від станції ремонтували залізничний міст. Поїзд завжди збавляв тут швидкість до п'яти кілометрів на годину, а іноді й зупинявся, особливо в такі туманні ночі, як зараз.

Підступи до мосту. Там, у густій діброві, його улюблена стежка, присипана напівперетлілим листям. Нею можна йти м'яко й нечутно, мов по килиму.

Все було обмірковано до найменших деталей, з урахуванням різних варіантів, передбачено всі випадковості і навіть «зміну

погоди». І треба ж було статися такому безглуздому збігові обставин, щоб саме в цей час на шосе опинилися два «яни», наче вони його там спеціально чекали.

Першої миті він так і подумав: прикордонники ждуть. Мало душа не вискочила в нього. От і кінець. Та потім він заспокоївся: дурниці! Як вони могли про нього знати? Відтоді як він висадився на берег, минуло не більше десяти хвилин. Звичайна випадковість. Так, безперечно, це тільки випадковість. Зрештою, що ж тут дивного? Вони ж снують повсюди.

Щоправда, вони захопили його зненацька. Вийшли несподівано з-за дерев,— понад шосе росли криві дуби...

Власне, вийшов один із них. Звичайний собі хлопчина, незграбний і довготелесий. Худий блондинчик із блакитними очима. Другий, з круглим і червоним, нічим не примітним обличчям, залишився в канаві — він лежав на животі, тримаючи в руці автомат, і покусував стеблинку. Довготелесий кинув звичайну стандартну фразу: «Стій! Прикордонний патруль! Покажіть документи!»

В таких випадках не треба виявляти здивування, а тим більш переляк. Обідович повільним, недбалим рухом дістав бумажник.

З документами в нього все було гаразд. Найкращі, найбездоганніші, які тільки можна мати в таких ситуаціях, включаючи паспорт, службове посвідчення і відрядження з проставленою на ньому датою виїзду з Варшави. В нього навіть було посвідчення Ліги друзів солдата. Це, безперечно, справляло непогане враження.

Та... (він весь час говорив про це в центрі) документи відіграють свою роль тільки в певному місці і в певний час. Навіть найбездоганніші в прикордонному лісі о четвертій годині десять хвилин ранку викличуть підозру, хоча вони й засвідчують: «Тадеуш Кастанович — інженер-лісовод і інспектор міністерства лісового господарства — відряджений в лісництво Шрудбуж Зеленогурського воєводства для здійснення контролю за наслідками кампанії по винищенню ялинової сови». Довготелесий довго вчитувався в документи... Коли ж нарешті звів очі на Обідовича, було видно, що він вагається...

Серце в Обідовича забилося з надією...

Солдат ляснув паспортом об долоню.

— Що ви тут робите в цей час? — спитав він.

Обідович посміхнувся з розумінням і терпеливістю літньої людини. Він знав, що в таких випадках не слід надто пристрасно й поквапно виправдовуватися. Психологія не терпить перегинів.

— Я приїхав о пів на четверту.

— Ну то й що?

— Ну, замість того щоб чекати на станції, я захотів...— він зробив невизначений рух рукою.

В блакитних очах прикордонника знову відбилося вагання. Те, що казав Обідович, здавалося цілком правдоподібним. Справді, о пів на четверту прийшов поїзд із Губіна.

— А чому ж ви йшли не по шосе? І що робили в заростях?

Обідович знизав плечима, наче дивуючись таким запитанням. Потім раптом узяв прикордонника за рукав і таємниче шепнув йому.

— Бродив лісом.

Прикордонник зніяковів і почервонів. «Чесний хлопець»,— посміхнувся в душі Обідович. Певне, солдат не хотів, щоб склалося враження, ніби в нього нема почуття гумору, і щоб його, чого доброго, не прийняли за тупого служаку. Хлопець, як кажуть, був на славу, але ці пройдисвіти зуміли вже заразити його клятим формалізмом. Прикордонник погасив усмішку і мовив голосно, намагаючись надати своєму голосу грізного звучання:

— Перестаньте жартувати... Я питаю серйозно...

— Ну що ж, милувався деревами, колего... На жаль, у мене такий фах... І звичка.

— В таку пору?

Обідович розвів руками, ніби шкодуючи, що прикордонник такий тупуватий.

— Адже я кажу — поїзд, недовірливий колего!

Прикордонник почервонів... Надто вже несміливий хлопець. Видно, що не обстріляний. Він дивився на Обідовича якимсь заклопотаним і пригніченим поглядом. Можливо, у нього перша така зустріч. В усякому разі, в Обідовича серце тенькнуло. Він знав, що зараз вирішиться все. Чи повірить?

Прикордонник стиснув руками автомат... Ні, це ще не професійний мисливець за шпигунами, вся ця процедура не була для нього особливо приємною, він опустив голову і тихо вимовив:

— Вибачте, будь ласка, громадянине інспектор...

Так і сказав: «інспектор». Отже, повірив. Обідович зітхнув на повні груди, простяг руку по документи...

— Вибачте, будь ласка, громадянине,— повторив прикордонник, знову засоромившись,— але вам доведеться пройти з нами.

Таке закінчення фрази було надто несподіване. Обідович навіть подумав, що це йому причулося. В кожному разі, у цій історії було щось незрозуміле, слова прикордонника якось суперечили його поведінці.

Добродушно, наче від себе, заспокійливим, майже дружнім тоном прикордонник додав:

— Це забере небагато часу... Ми вас не затримаємо... Але ми мусимо перевірити...

Обідовичу все стало зрозумілим. У таких ось випадках недосвідчений шпигун чи боягуз забуває про свою роль і починає балакати зайве, намагається переконати прикордонний патруль, що не варто даремно марнувати час і водити його на заставу. Він забуває, що дія має розгортатися за раніше розписаним сценарієм. Страх штовхає його до відступу, змушує вважати, що сценарій не підходить до даної ситуації, загрожує трагічними наслідками. Страх підступно підсовує, здавалося б, легші і не такі небезпечні, гнучкіші способи виходу з гри: вимагає імпровізувати на свій

розсуд, змушує бути самим собою, що означає поразку й кінець. Ким же може бути розвідник, коли він стає лише самим собою? Клубком страху.

Обідович ретельно обміркував усе. Він знав, як чинити в таких випадках.

— Перевірити можна й тут...— процідив він крізь зціплені зуби.

Він вирішив далі вести гру, суворо дотримуючись тексту. А за сценарієм ця сцена мала бути розіграна просто й переконливо.

Обідович блискавично вихопив пістолет і вистрелив впритул тричі. Наче крізь туман побачив блакитні, майже дитячі очі прикордонника з трагічно розширеними зіницями. Ще секунда — і він уже був у канаві. Майже цієї ж миті він почув сухий тріск автомата. Це той, другий, стріляв з-за дерева. Висока трава над головою Обідовича лягла, наче скошена.

Обідович витратив останні патрони в обоймі, а тоді, інстинктивно пригнувшись, пробіг канавою кілька метрів, до повороту шосе. Тут він вибрався нагору й кинувся в кущі. Сховавшись за деревом, зупинився, переводячи подих, і оглянувся, сподіваючись, що той залишився на місці. Та зовсім ні... Він побачив зелений кашкет, що зсунувся набік. Прикордонник біг за ним великими стрибками й кричав:

— Стій! Стій!

Обідович гарячково замінив обойму і вистрелив. Прикордонник припав до землі. Обідович вирішив, що і з цим уже покінчено, проте нова черга з автомата розсіяла його ілюзії. Переслідування тривало. Вони добігли до старого соснового бору. Тут росла величезна, майже екзотична папороть мало не на людський зріст.

Обідович час від часу обертався і, стиснувши щелепи, стріляв. Правда, влучити було важко, та він все-таки розраховував на те, що влучить це щеня й відіб'є в нього бажання так уперто переслідувати. Та «яп» і далі біг за ним з вовчою впертістю. Як же позбутись його? Треба змінити тактику!..

Тутешня вирубка густо заросла папороттю і ялівцем. За вирубкою стежка вела вгору... Обідович, біжачи, помітив повалене дерево, а під ним яму. Зручна позиція для стрільби.

«Тут»,— вирішив він. Його турбувало тільки те, що треба було вибиратися на гору; він стане чудовою мішенню для «яна». Минувши поворот, він упав на землю, поклав руку з пістолетом на пень і чекав, намагаючись повернути собі спокій і рівновагу.

Та ось папороть розсунулась, показалось червоне солдатове обличчя. Хлопець насторожено роззирався, глибоко дихаючи розкритим ротом. Зброю тримав напоготові. Обідович підпустив його на метрів десять, прицілився, затамувавши подих, і випустив одну за одною три кулі. Йому здалося, що він щось почув, ніби важке зітхання. Прикордонник зник у папороті.

«А тепер влучив»,— подумав Обідович радісно. Коли ж підняв руку, щоб витерти піт з лоба, в повітрі пролунав тріск автоматної черги, а з пня поруч пролетіли тріски. Чогось защемів палець.

— Негідник, подряпав мене! — вилаявся він люто.

Палець дуже кровоточив. Побачивши кров, Обідович втратив рівновагу. Він почав стріляти по тому місцю, де впав прикордонник, і стріляв доти, поки сухий стук бойка не нагадав йому, що закінчилась обойма.

Його вразила тиша, що запала довкола. Тільки тепер він зрозумів, що прикордонник уже не стріляє. Зарослі навпроти стояли непорушні.

«За цим разом я, здається, справді змусив його замовкнути...»

Його охопило тваринне бажання негайно втікати. Та все-таки він переборов себе. Навчений досвідом, він вирішив насамперед пересвідчитися. Скинувши з голови капелюха, начепив його на зламану гілку і підніс обережно вгору.

Та довкола панувала тиша, тільки десь позаду вперто вистукував по стовбуру сосни дятел...

Дорога була вільна. І все-таки про всяк випадок він вирішив зарядити пістолет. Обережність ніколи не зайва. Він потягнувся за патронами і тут же вилаявся:

— Йолоп! Стріляв до останнього патрона!

Якийсь час тримав у руці пістолет, уже непотрібний, а тоді шпурнув його в кущі. Це навіть принесло йому полегшення. Пістолет він вважав у своїй справі інструментом лише для крайньої потреби. Стрілянина, на його думку, не була кращим методом для шпигуна. Та за цим разом вона вже виконала своє жорстоке призначення: відкрила йому дорогу. Він вільний... поки що вільний... У нього ще є дорогоцінні півгодини. Навряд чи, почувши стрілянину, піднятий по тривозі патруль з'явиться сюди раніше. У нього є ще півгодини часу! Це страшенно мало і водночас багато.

В його становищі кожна секунда мала значення, кожна секунда була на вагу золота. Він глянув на годинник: чотири сімнадцять. Отже, все, що сталося від моменту зіткнення з патрулем, тривало тільки сім хвилин. Так... ще є шанс. Поїзд, звичайно, тепер відпадає. Станції будуть оточені, пасажирів перевірятимуть. Надто ризиковано. Але й цей момент був передбачений в операції: Кайзер приготував йому явочну квартиру, куди можна дістатися кіньми швидше, ніж за дві години. На одному із польових путівців в умовленому місці його чекала запряжена двома кіньми підвода з провожатим, нові документи і комплект одягу. В ролі селянина він мав доїхати до Трокова, ніби на пункт скупки.

Все це вмить згадалося йому. Він швидко схопився на ноги.

І раптом поруч себе почув незнайомий, низький грудний голос. Голос наче й близький, та разом з тим приглушений і втомлений, схожий на важкий шепіт старої людини:

— Стій! Не ворушися!

Вперше по його тілу пробігли мурашки. Рвучко повернувся: за п'ять, а може, за шість кроків від себе він побачив на зрубаному дереві дуло автомата.

Ніколи на віку жодна річ не здавалась йому такою огидною, як це сіре дуло в своїй дірчастій оправі. Та в стані розгубленості Обідович перебував не більше секунди. Добре натренований

інстинкт самозахисту зреагував умить. Обідович упав, щоб відкотитися на кілька метрів убік і сховатись за поворотом. Але кулі з автомата ковзнули по листю, притисли його до землі.

Було б явним божевіллям у цих умовах зважитися на якийсь рух. Він уявив собі свою спину, продірявлену свинцем, і будь-яке бажання втікати пропало.

Він лежав, розпластавшись на животі, беззбройний і ошелешений, і від люті кусав собі пальці... Кінець! Через хвилину до нього підійде прикордонник і поведе на заставу. Він торкнувся до захованої на грудях скляної ампули. Та закоцюблі пальці не хотіли слухатися. Ні... ще не зараз... Йому казали: «...в останню хвилину». Він ніяк не міг змиритися з думкою, що це була остання хвилина в його житті. Ні, він загине інакше. Коли прикордонник підійде, він кинеться на нього і дасть свій останній бій. Так, час іще є. Але секунди минали, а прикордонник не підходив. А коли Обідович насмілився ледь підняти голову, той самий грудний, приглушений голос наказав:

— Лежати! Не ворушитись!

Хто ж це був? Навряд чи міг тут виявитися третій прикордонник. Найочевидніше, це той самий «ян» непомітно підкрався до нього і застав його зненацька... Але цей голос, ця дивна поведінка...

Обідович лежав, припавши до землі, а в його голові гарячково пролітали найбезглуздіші думки. Спочатку він подумав, що прикордонник хоче ліквідувати його на місці, та одразу ж відкинув цю думку. Якби він мав це зробити, то зробив би давно. І взагалі в них так не заведено. Вони охочіше беруть живим.

Потім він подумав, що, напевно, прикордонник чекає ще когось, а може, йому просто не можна покидати цей пост. Ні, все це не так. Тут, мабуть, щось інше. Можливо, в них якийсь новий метод — дуже простий, але поки що не відомий Обідовичу. По його тілу вдруге пробігли мурашки. Не може бути, щоб він так по-дурному загинув! Він не хотів, не міг у це повірити. Він народився під щасливою зіркою. Його чекає чудове майбутнє. Такої думки були про нього полковник Фабіан і доктор Ліпінський — люди, яким цілком довіряла велика атлантична держава і які вважалися спеціалістами в цих справах. Під час останньої зустрічі в Франкфурті доктор Ліпінський у дружній, інтимній бесіді дав йому ясно зрозуміти: «Ви гратимете провідну роль у майбутній організації вільного світу...» А полковник Фабіан на банкеті в казино в Аугсбурзі, згадуючи про його успіхи, щиро потис йому при всіх руку і мовив: «У вас є всі дані, щоб стати сучасним героєм Заходу. Я бачу в вас польського Лоуренса...»

Обідович дивився то на темну, суцільну стіну папороті, то на високі сосни, ніби дивуючись їхньому спокою. Він чув стукіт дятла, посвистування шпаків, і йому здавалося, що він піддався якійсь жахливій облуді, що не було ніякої стрілянини і що біля нього немає ніякого прикордонника. Він підняв голову, та одразу ж швидко опустив її. Ні, це не облуда. Огидне, в дірчастому кожусі дуло автомата все ще направлене на нього з-за дерева.

Таке приниження! Якийсь шмаркач тримає його на мушці, а дорогоцінні хвилини збігають невблаганно. Він зненавидів себе за цей страх, який притис його до землі і змушує лежати...

«Ви феномен волі...» Він бачить бульбаті очі Ліпінського, які захоплено дивляться на нього з-під рогових окулярів. Це правда. Він завжди знаходив вихід з будь-якої ситуації. Сім разів переходив кордон. Сім разів обдурював цих «янів» у зелених кашкетах. Правда й те, що він ніколи не лежав ніде, розпластавшись на землі, мов жаба, і ніколи не бачив націленого в лоб автомата.

Так, обставини складаються не дуже сприятливо для нього. Та біс би його забрав, є ж іще якась різниця між жабою, що притислась до землі, і Обідовичем?

Треба знайти в собі мужність і ризикнути. Та риск буде величезний, а шансів майже ніяких. Він стиснув у безсилій люті кулаки. Піт виступив на лобі. Ні, не варто впадати у відчай! Надто рано засумнівався він у собі.

«...Не дивуйтеся, якщо ви зустрінете там досить кваліфікованих мисливців за шпигунами, пам'ятайте, що ще є перевага в інтелекті і перевага волі. Одне слово, ви матимете там справу із сільськими «янами», ви, офіцер розвідки! Безперечно, це будуть «яни», що добре знають свій фах, що мають певні навики, та ви пам'ятайте...— Обідович згадав промовистий жест руки доктора Ліпінського,— між вами й ними є величезна різниця, як між аматором і професійним актором, між коліщатками механізму і живим, допитливим розумом, різниця, якої неможливо виміряти. Тому перемога буде за вами, і ви завжди зможете змінити на свою користь будь-яку ситуацію, здавалося б, несприятливу й безнадійну».

Ліпінський казав правду. Обідович це добре розумів. Обстановка вимагає від нього зараз подвигу. Він повинен зважитись на героїчний вчинок, зробити з цього звичайного випадку подію, яку відзначить історія, а то загинеш, як рядовий шпигун. Іншого виходу немає. Треба змусити працювати всі мозкові клітини й обміркувати все спокійно. Здається, він досі не допустився жодної помилки і з самого початку добре зіграв цю надзвичайно важку роль. Кожному ясно, що неможливо боротися шестизарядним пістолетом проти автомата. Але він зробив, здається, все, що треба було зробити. Зараз майже певен у тому, що ситуація складається так, як замислив, і він, як і досі, залишається господарем становища. Навіть це бездіяльне лежання в останні хвилини з його боку свідома, добре продумана дія, щоб приспати пильність «яна».

Він знову відчув упевненість у своїх силах. Сміливий, зухвалий план вмить визрів у нього в голові. Він піде на незвичайний, безпрецедентний подвиг. Спочатку один, лише один пробний рух. Він трохи звівся на руках. Повернув голову. Побачив дуло автомата, і його знову здолав страх. Здавалось, чітко почув брязкіт заліза. Застиг нерухомо. Ні, це тріснула гілка. Ну, пора! Він почав поволі повертатися на сто вісімдесят градусів. Йому здавалось, що кожен його рух викликає страшенний шум. Завмер на хвилину, прислухаючись. Але той не реагував.

Він відчував, як почала пульсувати кров у нього в скронях, шалено загупало серце. Величезним зусиллям волі втримав себе на місці. Йому не давала спокою думка схопитися й побігти куди очі бачать, якнайдалі від цього огидного дула.

Та він знав, що це не вихід із становища. Вихід був тільки один-єдиний.

Обідович поборов у собі хвилювання і, як змія, почав повзти через папороть до прикордонника. Часом заплющував очі, зціплював зуби, йому здавалось, він уже відчуває гарячий опік від кулі, що розколює череп. Та він уперто повз, спітнілий і засапаний, то лякаючись, то дивуючись, повз назустріч націленому на нього дулу автомата. Він знав, що ніхто й ніколи не повірить йому, що він міг вчинити щось таке, та, зрештою, він і сам не повірив би. Кожної миті ждав, що почує різкий окрик «Стій!» чи просто автоматну чергу, та ніщо не порушувало тиші. Дивно! Загавився дурний «ян» чи заснув?

Уже близько. Між папороттю показався чорний пень, на якому лежав автомат. Уже виразно видно схилену голову прикордонника, що ніби замислився над сірим дулом автомата... План вступав у завершальну стадію. Порятунок набирав реальних рис. Ну, тепер останній акт.

Обідович блискавично схопився і всім тілом навалився на прикордонника. Та чомусь не зустрів опору. Хлопець лежав нерухомо, як колода. Тонкою цівкою від рота чорніла загусла кров... Обідович застиг: він зрозумів, що б'є трупа...

Спочатку його охопив страх, потім сором і, врешті, безмежний шал.

«Підступний собака! Він, певне, дістав своє ще там, у заростях, але доповз сюди... І підло обдурив. Стільки часу втратив я через нього! Стільки часу!»

Він схопив автомат і у відчаї кинувся в сосновий ліс, на захід.

На повороті шосе до нього долинув шум моторів. Обідовичу здалося, що чує і гавкіт собак. Він кинувся в інший бік, та в просіці на відстані менше як півкілометра побачив ряд зелених мундирів...

Пізно, тепер надто пізно! Сльози безсилля і злості навернулись на очі. У відчаї він повернувся назад. Труп прикордонника, що лежав нерухомо, знову викликав у нього лють: «Підступний собака! До безглуздя впертий, якийсь не по-людськи відданий... Вірний до самого кінця...»

В нападі ненависті він почав топтати й бити закривавлене тіло.

«Через цього «яна»... через цього сільського «яна» гине польський Лоуренс!»

А коли, нахилившись до землі, він натис на спуск автомата, щоб покінчити з собою, бойок повернувся на місце м'яко й безшумно: в автоматі не було жодного патрона. Він заридав від приниження й кинувся в зарослі.

Коли його витягли звідти, він був уже мертвий. У нього знайшли все необхідне, крім маленької скляної ампули...

ВАСІЛЕ НІКОРОВИЧ

Ворота вічності, або Почуття досконалості

(Уривок з книги)

Річки ти маєш оспівать, завернені назад,
І зведені мости над ними.

Пліній Молодший

Залізні ворота — батьківщина Дунаю. Ця спокійна й велика, наче море, ріка, яку спершу називали Істром, а потім Данубієм, «джерелом хмар», і перед якою схилялись, ніби перед божеством, ріка, в кришталево чистих хвилях якої віддзеркалюються три столиці, ріка, завдяки якій епітет «голубий» ввійшов у тексти пісень, ріка, яка і нині шалено і невтомно штурмує твердині гір, а прорвавшись у долину, не поспішаючи, лине по ній, немов тягнеться рівна, без куряви дорога, яка не знає перешкод і мінливостей долі, тягнеться вдаль, щоб незабаром самій стати втіленням цих мінливостей — у дельті, з її нескінченними водними, зарослими очеретом, просторами, сонними туманними присмерками, незліченними зграями птахів,— ця каламутна й голуба, стрімка і спокійна, монотонна і співуча ріка існує лише з часів появи Залізних воріт.

Залізні ворота — це значне її досягнення, подвиг, що ознаменував вихід її на арену земної історії. До того теперішній Дунай був розділений на два самостійних басейни, куди стікали ріки з навколишніх гірських масивів. На північному заході розляглося Панонське море, на сході — затока Сарматського моря. Між ними гігантським вододілом здіймалася стіна гір.

Народженню ріки передували тривалі коливання грунту. Річки Трансільванського плато, що постійно здіймалося вгору, набували неабиякої сили. Новій річці, що виникла на його західних схилах, довелося штурмувати гори. Залізні ворота — наслідок цього запеклого двобою, тріумфальна арка, під якою урочисто з'являється на світ новонароджена ріка.

Отже, учбові посібники, які твердять, що Дунай бере початок у горах Шварцвальда, явно помиляються. Його справжньою колискою, про що свідчить сама історія земної кори, є Залізні ворота. Драма народження могла відбутися лише тут, у цьому місці, позначеному слідами первісних земних розломів. Земля тут у глибоких первородних рубцях. У гуркоті ріки, затиснутої стрімкими скелями, краяної порогами, вчувається споконвічний грім, що опові-

стив про її появу. Крига, що збирається біля горловини у велетенські поля, щоб потім рушити з місця з оглушливим шумом і податися вниз по течії, повторює щорічно, неначе обряд, картину народження ріки. Інколи із страшної горловини вирується спустошливий вихор, який неначе уособлює сили іншого, великого й лихого світу.

...І все ж таки стародавня людина почувала себе тут непогано, хоч і не поривала зв'язків із своєю колишньою батьківщиною — Середземномор'ям. Бо інакше як пояснити, що пам'ять про Дунайські ворота зберігається в одному з найвідоміших міфів Середземномор'я — у міфі про аргонавтів. Стародавній Істр зображений там у вигляді казкового рятівного шляху для Ясона і його товаришів після здобуття ними золотого руна. Пройшовши через холодну країну гіперборейців біля Залізних воріт, аргонавти попрямували далі в Іллірію і Сіцілію і таким складним, важко збагненним шляхом дісталися нарешті до рідних місць. Отже, пороги стародавнього Істру були відомі мореплавцям Півдня не тільки з чуток...

Наступне перетворення міфічної Гіпербореї в місце, відоме своїми проторованими у скелях дорогами і кам'яними будівлями, анітрохи не пошкодило її славі — навпаки, поклало початок одному із блискучих періодів в історії Залізних воріт. Це період будівничих, які прагнули здійснити тут широкий план підкорення ріки. Спочатку проклали в скелях дорогу — вздовж усієї порожистої ділянки. Канал, пробитий у створі ріки, серед кам'янистих порогів, відкрив шлях для кораблів Сходу і Мезії. Володарям Риму початку нашої ери Залізні ворота уявлялися системою водних і прибережних шляхів, вінцем якої став у 105 році міст Аполлодора, найбільший міст європейської античності. Пряма, як стріла, будова римлян зачарувала бога Данубія саме тут, на дев'ятсот тридцятому кілометрі, між Понтом і Дробетою.

Удари плавучих крижин поступово руйнували міст Аполлодора. І зараз видно сліди його кам'яних биків, схожих до веж, що зберегли в віках таємницю свого народження серед дунайських хвиль. Річкою пливуть міцно збиті венеціанські галери, швидкі генуезькі каравани, потім усе частіше з'являються волоські баркаси, спокійні молдавські вітрильники...

З появою на Нижньому Дунаї турецьких фелюг тут встановлюються порядки Леванта: з барвистих і галасливих портів турецьких провінцій відправляються на промисел грабіжницькі загони вершників, піратські судна — і на всьому дунайському березі від Браїли до зруйнованого Северина співають баладу про викрадену красуню Кіру та її братів-месників. Вхід до цього царства грабунку й насильства замкнутий біля Залізних воріт міцним замком з каменю й заліза. Це острів Ада-Кале, острів-фортеця, бастіон з товстелезними стінами, катакомбами, окутими ворітьми, пороховими погребами й гарматами,— вічне яблуко розбрату між двома сусідніми імперіями: півмісяця і австрійського орла.

...В минулому сторіччі Залізні ворота нагадували велетенський механізм, царство пари й металу: пристрої для буксирування

караванів, різноманітні служби, семафори та бакени, штат річковиків — майстрів водіння суден біля порогів. Але й цьому світові судилося не довге життя. Людям, обдарованим багатою уявою, поетам Залізних воріт, Дунай у цьому місці видавався не зосередженням запінених хвиль і підводних скель, а величезним шматком перевернутого неба, готового віддати людям нескінченні блискавки енергії і світла, Дунаєм-громовержцем.

Тепер над річкою знову простяглася пряма лінія, що з'єднує найкоротшим шляхом дві сусідні дружні країни, перед якими соціалістична революція відкрила небувалі творчі простори. Ця лінія не лише втілена масивною бетонною спорудою і всіма її силовими установками, вона знову — в який раз! — змінює вигляд Залізних воріт, пейзаж, географічне значення, економічну роль, людські долі і т. д. І знову хочеться порівняти цю грандіозну споруду не тільки з мостом Аполлодора, але й з моментом самого виникнення річки, коли струшувалась земля і виростали або зникали гірські пасма.

...Спочатку було Число. Так, спочатку було Число! Я маю на увазі число, в якому виражена гармонія елементів — обертання зірок або атомних часток, узгоджена дія частин механізму, потужність енергії, що приведена в рух, сила опору конструкцій ерозії часу, те заповітне число з нескінченною кількістю відгалужень, яке доводиться відшукувати у кожному випадку народження нового.

Так от, у будівництві Залізних воріт теж було своє *число* або ряд чисел, які виражали найпотаємнішу його суть, як прояв сили, що перебуває у вічному русі, ріки, чию потужність можна було виявити, підкорити собі, розподілити, перетворити відповідно до наявних можливостей. Інакше кажучи, головне питання ставилося так: яка «математична формула» Дунаю біля порогів, на всій ділянці від Молдова-Веке до Турну-Северина? А потім ще точніше, ще ближче до поставленого конкретно завдання,— де найбільш підходяще місце для будівництва греблі? А може, за іншою формулою розрахунків, варто збудувати кілька гребель, розділити ділянку на ряд ступенів?

...На ці та інші драматичні питання (бо йшлося не тільки про величезні кошти, але й про людські долі) мали дати відповідь *дві робочі групи* проектувальників — Бухарестського та Белградського проектних інститутів, утворених при Мішаній румуно-югославській комісії, що діяла з 1957 року.

Оперативні штаби перебували на Дунаї, десь посередині досліджуваної ділянки. Румунський — в Оршові, сусідній — на протилежному березі, в Текії. Чи можна було тоді думати, що мине лише кілька років — і давня Оршова зникне в дунайських хвилях? А поки що понад сто інженерів і різних спеціалістів влаштовується тут у тимчасових кабінетах, проектних конторах, на квартирах. Атмосфера бойових буднів: короткі виїзди «в поле» на машинах чи човнах, засідання, дослідження, плани; шелест кальки, рахунки й перерозрахунки до пізньої ночі, а іноді й до ранку. Поїздки

в Бухарест, телеграми, нескінченна кількість сигарет і чашок кави; чоловіки в плащах і кепках, забризканих грязюкою, обличчя, обпалені вітром і сонцем.

І постійні спільні засідання робочих груп то в Оршові, то в Текії. Засобом спілкування служить мова *джердап* — своєрідна суміш англійських, російських та французьких слів з природними вкрапленнями реалій з рідної мови. І головне — безсумнівна, переконлива мова цифр.

Обговорюється одне й те ж питання: яке *число* Дунаю біля порогів? Відповідь повинна бути ясна і проста... Нескінченні пошуки в лабіринті варіантів мали, по суті, аналітичну мету. Прийшла пора остаточних рішень. Всі 20, а то і 64 варіанти зводяться кінець кінцем до двох: або створити гідротехнічну систему, перший ступінь якої буде міститися біля Юць, вище Оршови, або збудувати греблю прямо посеред порогів біля Залізних воріт.

Другий варіант простіший, надійніший, економічніший, і уряди двох братніх країн обрали його. Затвердження відбулося в 1960 році. Число Дунаю було знайдене. Його ім'я — Залізні ворота.

...З часом зона пошуків скоротилась ще більше — до 250 метрів. Тепер треба було обстежити *кожний квадратний* метр дна... Бо пересунути хоча б на один метр вниз по течії вісь греблі — це означає одержати значний приріст енергії. Та це пов'язано із великим риском: на дні виявлено тектонічний розлом. І все ж у ході тривалих обговорень геологів в Оршові і в Текії поступово вимальовується остаточне рішення.

...Зібрані пізніше докупи і переплетені проекти, розрахунки, схеми склали тільки з *румунської сторони* 24 товстющих томи. Стільки ж томів, зрозуміло, виявилося і в *югославської сторони*. Ціла бібліотека, яка відбила цю широку первісну операцію, яку я називаю *етапом числа*.

30 листопада 1963 року уряди двох соціалістичних країн — Румунії і Югославії — прийняли рішення про будівництво гідроенергетичної та навігаційної системи — Залізні ворота.

...Будівники гідростанцій — я маю на увазі тих, хто побував на двох-трьох будовах, — люди статечні, у них є родини, діти, їхнє життя повністю тримається на їхній праці. Для таких людей ентузіазм — у кращому разі миттєвий спалах, віковий порив, романтизм — вислів, якого вони із скромності цураються. І «лицарі чистої душі» — теж надто сміливий епітет, а тому я без їхнього відома вміщую його в найпотаємнішому куточку їх серця. Заговори про це, і вони соромливо відвернуться. Будівничі Воріт вважають себе реалістами, людьми тверезого, практичного розуму, які міцно стоять на землі. Але десь у глибині серця вони залишаються невиліковними лицарями без страху і докору. Можливо, вони про це знають, і саме тому вдають, ніби нічого не відають.

Невинне вдавання, і я чудово розумію його причини. Маючи справу з міцними, навіки призначеними матеріалами, вони вважають, що будь-які душевні поривання тут не зовсім доречні.

Нарешті в будівництві вирішальне слово лишається за розрахунками, реалістичними оцінками, організацією, тверезим аналізом. З цього погляду вони намагаються пояснити і власну долю, причини, що змусили їх приїхати сюди і жити тут довгі роки. А було ж нелегко: виснажлива праця, холоди, напруження, нерви. Будівельників не обманиш гарними словами, обіцянками, вони вимагають реальних справ і тому насамперед цікавляться, чи будуть вони забезпечені добрим житлом, їдальнями, школами для дітей, місцем роботи для дружини, чи одержать вони газову плиту і т. д. Вони люди серйозні, надійні, не якісь там літуни.

Звичайно, біля Залізних воріт побувало чимало випадкових людей. Одні приїздили за славою, інші — в пошуках пригод, треті — щоб зібрати кругленьку суму. Але такі — не *справжні* будівельники. А ті, якими б реалістами не вважали себе, мислять і діють інакше. Що б не трапилось, вони залишаються до завершення будівництва. Потім переходять на новий об'єкт, на іншу річку. І починають все від початку. І працюватимуть, поки не завершиться і ця будова. Все життя збирають арматуру й укладають бетон. Є щось вище холоду, слави, небезпеки, заробітку, газової плити або автомашини «Дачія-1100» та інших життєвих вигод. Що ж саме? Це та, глибоко прихована в потаємних куточках серця частка найрідкіснішого благородства, яка легко спростовує найпереконливіші аргументи. Всі вони — *справжні лицарі без страху й докору,* хоч про це і не знають. Одне слово, *романтики.* В цьому вся істина.

Ця проста людська істина знаходить підтвердження щодня, в найбуденніших зустрічах і бесідах. Відслуживши належний строк у флоті, Васіле Філіп вирішив здійснити нарешті багаторічну мрію: влаштуватися механіком на заводі, де не така важка робота, й закінчити вечірню школу. Досить, чимало він набігався на Біказькій гідроелектростанції, забезпечуючи механізмами будівництво греблі. Цілу добу на ногах, їси на ходу. Ні, заживемо людським життям! Так він і зробив: знайшов спокійне, ідеальне місце на якійсь фабриці, але затримався там недовго. Не вистачало повітря, простору, було тісно йому. Так він і повернувся до попередньої «осоружної» праці, пройшов увесь Бистрицький каскад і одним із перших з'явився біля Залізних воріт. У прикру хвилину він із жалем згадує про свої наміри, замислює нову «втечу», майбутнє вимальовується йому в райдужних барвах. Іноді смутно зітхає: «А міг же я закінчити школу...» Але нікуди з будівництва не виїздить. Тут *просторіше,* легше дихається.

Мені можуть сказати, що ця дилема молодого майстра, його хитання між простором і задушливим фабричним корпусом вигадані. Але так воно насправді: як і будь-який інший будівельник, Васіле Філіп постійно бореться із спокусою завернути до спокійної гавані, вільної від турбот, яка, неначе марево, наполегливо манить його до себе. Залишитись на будівництві — означає вибрати суворий і нелегкий шлях. Будівельник схожий на аргонавта, який добровільно відмовляється слухати чарівний спів сирен. Він залишає будову, коли вона успішно завершена, коли в дикому, безплідному

куточку землі зведено цивілізоване вогнище з асфальтованими дорогами, високими будинками, сучасними установками — весь цей спокійний світ, що звертається до його душі: «Залишайся тут, при цих автоматичних приладах, біля цього озера, біля цієї гори, втішайся спокоєм і чистим повітрям, напоєним сосновим запахом, ходи на полювання, лови рибку...» А він все-таки вибирає галасливу, захоплюючу метушню нового будівельного майданчика.

Для майстра Васіле Бленару, начальника парку важких машин будівництва, немає кращої втіхи, ніж відвідати в дні відпустки колишнього товариша, який осів у тихому закутку на березі водосховища або в лісі неподалік Біказької або Арджешської гідроелектростанції. Приїде до нього на годину, на день, а потім без заздрості й жалю повертається до своїх десяти тисяч кінських сил, які приводять у рух бульдозери й компресори, екскаватори і скрепери, розставлені уздовж дунайського берега від Молдова-Веке до Турну-Северина. Тиснучи руку колишньому однокашникові, він каже: «Гарно тут у тебе, нічого не скажеш. Але все одно не поміняюся з тобою...» Майстер Бленару добре загартований проти таких спокус....

У бригадира Міхая Сілава, відомого спеціаліста-монтажника, який бере участь у четвертій будові після Біказа, Фірізи і Телюка, ця пристрасть, цей неспокійний пошук набули нової, вищої форми, наближаючись до естетичної акції чи до лабораторного наукового відкриття. Болісні питання не пригнічують його, закоренілого й непокірливого, а, навпаки, викликають в душі приховану, вперту радість. Нерозв'язана технічна проблема — для нього «прекрасна» робота, саме вона лише й заслуговує на інтерес, вважає він. А коли формула, технічний метод знайдені й починається фаза реалізації звичайними, загальноприйнятими засобами, Міхаю Сілаву дають іншу «прекрасну» роботу, ставлять перед ним нову проблему. Так йому подобається завжди: швидко закінчити розпочате, щоб швидше взятись за нове, хоч це нове складніше від попереднього,— легких завдань йому не дають. Ним рухає якийсь постійний неспокій, внутрішній поклик, який пролунав ще за часів будівництва Біказької гідроелектростанції. А може, це сталося раніше, коли він ще працював у ремонтних майстернях МТС, біля Васлуя, і побачив фільми про перекриття Бистриці в Біказі? А може, ще раніше?

Першою «гарною» роботою біля Залізних воріт було будівництво дослідного блока перед штурмом Дунаю... «Гарно» попрацювали й на будівництві останнього блока, коли Сілав, Бленару та інші хлопці вирішили перевершити світовий рекорд. Кінець кінцем і тут усе вирішував розум. «Гарною» була праця і в найважчі періоди, коли йшло вибирання грунту й підводилась бетонна стіна. Або коли будували міст через Дунай. Як збільшити потужність насосів? Як прикріпити балки? Робота була «гарною», бо її завершували достроково. Він уже так звик: закінчити достроково, щоб швидше перейти на нову ділянку, наперед знаючи, що легше не буде. Нічого не поробиш. Пристрасний пошук став його другою натурою.

Таким людям доступне *почуття досконалості*. Це почуття протилежне філософії посередності, за якою, як правило, приховуються дрібні корисливі розрахунки. Для будівельників характерний стан неспокою. Бо «наш неспокій забезпечує спокійне життя тим, хто прийде сюди пізніше». Або: «Ти повинен бути неспокійним в ім'я власного спокою». Це роздуми молодого інженера, які свідчать про глибоке устремління до внутрішньої рівноваги. Неспокій — це лише засіб, а не кінцева мета. Де ж істина? Яка справжня суть будівельників?

Як би це парадоксально не виглядало, відповідь одна: *стійкість*. Хвилювання, належний ритм, неспокій — це зовнішня оболонка. Великим будовам, таким, як Залізні ворота, потрібна міцність — і не лише в геологічних шарах, у матеріалах, розрахунках, але і в людях. Спаяність людей у часі протягом десятиріч, але і спаяність одночасна десятків тисяч будівельників, чиї серця б'ються в унісон. І це співзвуччя тисяч і тисяч схвильованих неспокійних сердець називається *стійкістю*. Політ птахів, биття хвиль, порив вітру і плин хмар лише підтверджують велику силу тяжіння. Залізні ворота являють собою центр людського тяжіння. І силу його треба шукати в серцях будівничих.

Цю силу відбивають слова, які можна почути від кожного будівельника: «Радісно бачити, що після тебе щось залишається». В них вираз найвищого благородства, найбільший зміст цих щоденних хвилювань. Ну, звичайно, будівельники — невиправні лицарі без страху й докору. Вони вкладають у працю серце, душу, своє старання. І найкращою нагородою для них може бути тільки створена ними духовна цінність. Хто наважиться поставити знак рівняння між безсонною ніччю й телевізором? Між напруженим чергуванням на Дунаї і спальним гарнітуром, самовідданим двобоєм з річковою хвилею і автомашиною «Дачія-1100»? Те *щось*, що залишається після тебе,— ось рівноцінний еквівалент благородних зусиль, втілених у бетон і повернених людям. Людям сьогоднішнього й завтрашнього дня. Ось воно — послання у вічність...

Все готове для перекриття ріки. Останні приготування. Та як не дивно, дехто — жителі села Гура-Веїй, що розляглося неподалік Воріт,— ніяк не може повірити, що таке чудо можливе: щоб за допомогою грузовиків, каміння, щебеню можна було б перегородити ріку, зупинити й повернути таку величезну водну стихію, як Дунай.

— Можливо, саме зараз час подумати, шановний професоре Дорін Павел, якщо ви не заперечуєте, наскільки складний процес матеріалізації ідей, їх утвердження в свідомості людей. Хочу з вашою допомогою повернутися до думок і настроїв, які панували в нашій країні півсторіччя тому, коли ще молодим студентом ви накреслили на папері перший проект гідроелектростанції Залізних воріт. Світ жив тоді зовсім іншими масштабами. Тільки-но закінчилась перша світова війна, всюди танцювали чарльстон, ще жоден

літак не перетнув Атлантики, а по Бухаресту мчали куди більше візників, ніж автомобілів. За тих часів перекриття Дунаю здавалось, мабуть...

— ...Справді фантастичною ідеєю, чудовою, але утопічною вигадкою захопленого юнака, в дусі Жюля Верна... З того часу минуло п'ять десятиріч. Скільки разів за цей час я доповнював, переглядав проект, розробляючи численні варіанти. Ось книга 1925 року — перше опубліковане дослідження на цю тему. У працях 1929 і 1933 років будівництво біля Залізних воріт розглядається в ширшому контексті дослідження, названого мною «Загальним планом використання гідравлічних сил Румунії».

Професор бере з полиці товстий том у твердій палітурці, показує мені заголовок, потім гарячково гортає книжку й дістає складену карту країни: сині річки прикрашені десятками, сотнями червоних кружечків, що місцями зливаються у великі грона.

— Тут схематично відзначено,— пояснює вчений,— 750 гідроспоруд. Електростанції, тільки електростанції. Вказані потужності, продуктивність... Ось ці три кружечки — комплекс біля Залізних воріт. Я передбачав не одну, а три греблі. Щоб не лякати гігантськими розмірами. Та багатьом все одно цей замір здавався нездійсненним. Порожня, мовляв, мрія.

— Мрія? Шановний професоре, я б це швидше назвав поемою.

— Ви жартуєте.

— Анітрохи. Ваш проект — синтетична картина, метафора, в ній зафіксована ваша лірична реакція. Як і в стародавнього Емпедокла, вода тут виступає першоосновою всесвіту.

— Я людина, що тверезо мислить. Віршів не читаю.

— Це ще ні про що не говорить. Ви лірик, який висловлюється за допомогою цифр. Цей проект — поетичний твір.

— Ні. Гадаю, тут інше: дуже давнє покликання. Я народився в Себеші, в хаті на березі річки. Мені було п'ять років, коли в місті запрацювала перша електростанція. Повернеш вимикач — і в кімнаті спалахує світло. Пережите тоді хвилювання назавжди закарбувалося в моїй пам'яті...

— Чи шкодуєте ви за чимсь?

— Хіба за тим, що будівництво не почалось раніше. Але я чудово розумію: до серпня 1944 року це було неможливо. Наша країна не мала великих промислових підприємств... Коли в 1929 — 1930 роках я приступив до здійснення проекту будівництва Добрештської електростанції, що передбачав зведення двох гребель, мені довелось заснувати щось на зразок власного підприємства: проектувальниками були мої студенти старших курсів, яких я навчав на місці, робітників збирав де попало, та й розраховуватися з ними теж випадало мені.

— І все ж таки вам пощастило сполучити найрізноманітніші види діяльності. Ви були викладачем, інженером-будівельником, автором книг, дослідником. Адже, наприклад, для укладання цієї карти, де вказані всі можливі гідроспоруди, вам довелось зробити чимало подорожей. Як це ви зуміли все здійснити?

— Карту я розробляв у перервах між курсами, особливо влітку. Сядеш на поїзд, потім їдеш верхи сам по гірських плаях. Все устаткування — вертушка для вимірювання швидкості течії. Пізніше я дістав топометр. Іноді влітку зі мною їздили студенти. Так я обстежив течії всіх рік. Звичайно, це було нелегко.

— Ці складності — невід'ємна частина долі першопрохідника.

— Знову це слово! Його вже промовляли не раз, говорячи про мою працю. З сьогоднішніх висот воно видніше. Але тоді я зовсім не вважав себе першопрохідником, зачинателем. Я просто виконував свій обов'язок. Виконував чесно, бо завжди вважав — і вчив цього своїх учнів,— що мало виробити нову концепцію, треба наполегливо намагатися здійснити її... З цієї ж причини я не обмежувався звичайною передачею знань, а завжди прагнув запалити слухачів своїм ентузіазмом. Пам'ятаю, як сьогодні, початок моєї першої лекції. В аудиторії ані душі. Ніхто не знав, що таке гідротехніка. Це був провал, але я не з тих, хто легко здається. Я одразу пішов у сусідню аудиторію, де сиділо кількасот студентів. Піднявшись на кафедру, я їм сказав: «Я такий-то. Сьогодні починаю читати курс гідротехніки. Це нова дисципліна. В неї велике майбутнє. Хто бажає, хай приходить до сусідньої аудиторії. Пропоную послухати лекцію протягом години, а потім вирішите, як бути...» Чоловік сорок пішло за мною... Ці сорок, а потім ще й інші студенти у переважній більшості стали будівничими всіх наших гідроелектростанцій від Біказа до Залізних воріт.

— Ви знову повернулись до Залізних воріт, шановний професоре. Поговорімо про це ваше давнє й постійне захоплення. Отже, середина шістдесятих років...

— На той час будівництво гідроцентралі на Дунаї було не тільки здійсненним, але й просто неминучим. Країна, перетворена внаслідок революції, мала не лише ясну волю, ентузіазм, але й потрібний потенціал. Те саме слід сказати і про Югославію — нашого партнера на тому боці річки. Вам, звичайно, відомо, що в 1956 році була утворена Мішана комісія, до складу якої ввійшов і я. В 1957 році на Всесвітній конференції з питань енергетики в Белграді я подав у співавторстві з В. Хорбунієвим роботу, яка розглядала 20 варіантів будівництва біля Залізних воріт. В основі сучасного, реалізованого вже рішення покладені дослідження покоління, яке прийшло за нами, першопрохідниками, як ви нас величаєте.

— І ось ми нарешті в 1972 році. Ідея гідростанції біля Залізних воріт, яка здавалась такою фантастичною, знайшла живе втілення. Розміри споруди перевищують найсміливіші мрії. Ворота стали дійсністю. Що ви відчуваєте, шановний професоре? Хвилювання? Радість? Почуття повноти щастя? Задоволення від того, що збулася нарешті ваша заповітна мрія?

— Ну, звичайно, радість. Але не треба її абсолютизувати. Ворота, як і все, що створюється руками людей,— це лише щабель. А попереду ще стільки маємо зробити! Вже з'явилися повідомлення про початок робіт на річці Себеш. Це інший мій проект, який я виношую з 1927 року. Я гадаю, ви зрозумієте мене... Себеш —

річка мого дитинства. В проекті Залізних воріт — частка ясного розуму. Себеш — моє серце...

Настає година «ікс», година останнього штурму. Передбачається важка операція. Натиск води біля порогів досягає небувалої сили. Шаленість водоспаду росте в міру того, як до середини ріки наближається перемичка, яку будують югослави...

У воду летять останні кам'яні брили. З югославського боку перемичка досягла запроектованої довжини. Останні 46 метрів до мосту, перекинутого з румунського берега, мусять засипати наші будівельники. Вони одразу ж, оперативно приступають до роботи, продовжуючи штурм.

Але найважча частина битви, її вирішальний етап, починається на мосту. Під цим мостом, довжиною в 102 метри, тече тепер *вся ріка,* затиснута в лещата. Саме тут передбачається зупинити біг її хвиль, повернути її назад до бокових каналів. Люди все це добре знають, знають, що в вузькій тіснині швидкість води зросла до п'яти метрів на секунду і що в міру звуження русла ця швидкість буде невпинно збільшуватись. За розрахунками проектувальників вона повинна була наблизитися в найнапруженіший момент до швидкості американської річки Колорадо під час будівництва гідроелектростанції в Мак-Нері. При цьому не виключалась можливість,— а практика її підтвердила,— що цей світовий рекорд буде тут перевищений. За ударною потужністю течії Залізні ворота зайняли перше місце в світі...

Битва не припиняється ані на хвилину. О 17 годині 36 хвилин завершено будівництво перемички, о 17 годині 36 хвилин починається останній штурм — перекриття Дунаю... На цій фазі приборкання ріки набуває, по суті, форми напруженого, гострого двобою — за лічені години на невеликому просторі — між річкою й велетенськими «Татрами» та «БелАЗами», за кермом яких сидять невідлучно, цілодобово стомлені, спітнілі люди, з плямами мазуту на обличчі. Тепер шофери стають будівельниками, а будівельники — глядачами, в цьому жарті інженера Станку, начальника автопарку будівництва, велика частка істини...

Стихія, приборкувана добре розрахованими ударами, напружує всі сили, наносить удари у відповідь. Потоки зливаються в єдиний водоспад, він несе з собою все, що потрапляє на його шляху. Найбільші кам'яні брили неспроможні сперечатися з ним. Але ось один бетонний блок, потрапивши прямо в ціль, застигає на місці. Інший, опинившись поряд, теж лишається нерухомий. Ці удари потрапили в саме яблучко. Люди, які юрмляться по обох берегах, радісно вигукують. Виникають прогалини, через них прориваються каскади двометрової висоти, кипіння води досягає страшної сили. Здається, похмурий звір, що виринув з глибин ріки, наносить шалені удари, загрожуючи знищити всю перемичку. Зійшлися віч-на-віч людина і ріка, ріка проти людини. Удар один, другий, третій — всі в ціль. Знову радісні вигуки. Русло звужується, ріка набухає. Водоспад досягає запаморочливої висоти. Чи підкориться стихія?

...Люди захоплені лихоманкою бою, їх нестримно тягне до самого центру подій. Тим більше, що тепер кожному ясна логіка двобою людини із стихією. Успіхи і невдачі, передбачені й непередбачені епізоди все більше захоплюють.

...Не відразу вловлюється тиша, яка раптом запала. У вухах, у грудях, у всьому тілі ще стоїть суцільний гул. Сприймається вона тільки після того, як люди, що нетерпляче робили знаки, дали зрозуміти — все закінчено, можна заспокоїтись і повернути машини назад. Закінчено! Закінчено! Потім, переживаючи все той же недовірливий подив, шофери дивилися, як на міст вривається натовп глядачів, як він шумить і торжествує, поступово звільняючись від напруження довгих годин чекання і праці. Нарешті бліци фотографів вгомонилися, кореспонденти, які тут зібралися, спільними зусиллями ретельно підрахували, що вся операція перекриття тривала 85 годин і 42 хвилини.

Потім журналісти поїхали, повільно посунули з мосту останні групи очевидців, все затихло під темним куполом неба, і стало чути нову тишу, приголомшливу, неймовірну тишу.

А по цей бік перемички із шматків скель, каміння, бетонних блоків нерухомо ширилась, гублячись у пітьмі, дзеркальна гладінь води. Бурхливі потоки біля порогів, тепер нечутні й невидимі, проходили крізь глибокодонні отвори під новими бетонними стінами Залізних воріт. Ріку спинили й повернули назад!

Це відбулося у вівторок 12 серпня 1969 року о 22 години. Шостий день у Бухаресті засідав X з'їзд Румунської комуністичної партії.

Перемога будівників Залізних воріт, одержана через 1864 роки після відкриття кам'яного мосту Аполлодора, була присвячена цій знаменній історичній події.

Тим часом на дорогах з'являються гіганти. З Галаца до Залізних воріт відправляються по Дунаю металеві плити для велетенських шлюзових воріт. З Ленінграда до Залізних воріт, а пізніше з Бухареста в Решіцу, а звідти теж до місця будівництва на Дунаї, подорожують гігантські деталі могутніх турбін, які за своїми розмірами й потужністю посідають одне з перших місць у світі. Не тільки на монтажних майданчиках, але й на румунських металургійних підприємствах поступово укорінюється, стаючи із часом звичним, поняття «колосальний».

Мова йде про засвоєння нового технічного, що особливо важливо, людського досвіду. В людини виникає нове ставлення до великої металічної споруди, особливе психічне сприйняття. Це справжня переоцінка обсягів, дуже складний процес, за допомогою якого колосальні габарити машини чи деталі освоюються людиною, наближаються до її масштабів. Не шляхом їх скорочення, а внаслідок внутрішньої перебудови людини, яка так виросла за це десятиріччя, котре сміливо можна назвати «десятиріччям Залізних воріт», що вона виявилася готовою до того, щоб освоїти нові обсяги, звикнути до них.

Як відомо, перші три турбіни ми одержали з Радянського Союзу, країни, де вже багато років ведеться будівництво могутніх гідроенергетичних вузлів на Волзі і на великих сибірських річках. Колискою гігантів був Ленінград з його заводами «Ленінградський механічний» (ЛМЗ), «Електросила», «Електропульт».

Завдяки цьому значному внеску спільне румуно-югославське будівництво гідроцентралі біля Залізних воріт — і це було відзначено в травні 1972 року, коли підводилися підсумки,— перетворилося в *найбільше вогнище багатостороннього співробітництва соціалістичних країн, в зразок міжнародної взаємодії*,яка допомагає розквіту творчої ініціативи, прогресу кожної країни.

Ця істина підтверджується конкретними фактами: перейнявши досвід, нагромаджений радянськими турбобудівниками, Румунія змогла приступити до виготовлення четвертої й наступних турбін власними силами.

ВЕСНА ПАРУН

Триптих
про республіку

I

Іржа роз'їдає сторіччя,
а народи зростають і йдуть.
Линуть роки — галери, рабами набиті,
шибениці, зведені
у житах.
Більше крові спливло,
ніж води у дощах і повенях,
більше вбитих було,
ніж сумних присмеркових годин.

Дерева стіною стоять,
і люди, настрашені громом,
тешуть колоди
для високих панських палат.
По пояс, по шию в смолі, в кропиві,
плечистий народ у пропахлих димом онучах.
З вовком збратані вівчарі,
зобов'язані власним ім'ям
в кров забарвленим
білим снігам,
дзеленчанню дзвіночків на шиях овечих
і землі, що не може родити
без мордувань.

А мордуватися буде кому.
Хоч би й тобі, моя Ліко! [1]
Голодуй, безталанна райя; [2]
королівські папери зате
піднімаються вгору
на біржі.
А тобі ось — мотика і заступ.

---

[1] *Ліка* — гірський район Хорватії.
[2] *Райя* — зневажлива назва християн у Турецькій імперії.

Може, це не до шмиги тобі?
Світ — широкий.
З богом, брате, мандруй!
Онде — пампаси,
Америка — онде.

Які там біржі,
які там лицарські турніри!
Що це вам сниться, панове?
Усе це тепер
Республіка:
і жито, й скотарство, і азбука,
і виробництво сталі.
А завтра побачимо трактор,
і млин паровий, і проект
гідростанції,
замість колишнього сонника.

Карту Європи розкрий, казку глибин,
жовту мережу планети.
Вісім цалів одміряй
на європейський Південний Схід.
Скинь династію,
викресли геть всю цю рубрику!
Ми нові риштування поставили,
називай їх як хочеш,
але це — наша Республіка!

II

Мовлене сьогодні слово — цілісне, зріле,
ліпше від лану пшеничного,
винограду солодше.
Слово те повнить вуста,
немов молоко; чуєш — заплач
від радощів!

Теплу грудку землі
відібрали у темряви ми.
Дитя врятували з пащі
гієни.
Винесли хліб понад шлях, на роздоріжжя,
щоб подорожні розкошували
і птаство
на радість одне одному.

Діти ідуть, діти небо блакитне бачать.
І більше нічого.
Блакить.

Пароплав на обрії,
місто в яскравих вогнях, це —
Республіка.

III

Республіка — не свято,
вона — трудне́ життя.
Тисячі тон вугілля і геометрія,
що з глибин каменярні в небо
здійма хмарочос.
Обдивилась довкола людина і бачить:
простяглася земля,
добра, безмежна.
А над нею туманом ранковим
здіймається біла плита,
трісла гробниця одвічна,
гуркоче потужний залп —
і зростає держава,
підперта очима мільйонів.

Рушає у путь народ-корабель,
каменистий півострів
з річками, і горами, і стадами,
з муравлиськом людським.
Південний Схід Європи
з прапором Республіки вгорі
вперше
спущено на хвилі історії
надійністю планети.

АНДРЕЙ ПЛАВКА

В комунізм розгін бере земля

З давніх днів земну прикуто кулю
До орбіти вічної її —
Міліони зим, що проминули,
Тут сліди залишили свої,
Та людини розум споконвіку
Рвався в дальні, зоряні краї.

З глибини багряні зачерпнувши,
Як майбутніх зерен золотих,
Вся планета, позивні почувши,
Славить посланців своїх земних
На орбітах Всесвіту крутих.

У просторах зоряних казкових
Він летить — провісник нових днів,
Космонавт,— що зір сягнуть зумів,
Що підняв уже не випадково
Куряву з неходжених шляхів!

Так, свій подвиг чинячи величний
У ряду звичайних перемог,
Славить лад новий, комуністичний
Переможець, а не напівбог,
Мчить він понад нашим небозводом,
Всій планеті, всім земним народам
Серце добра звістка звеселя:
В комунізм розгін бере земля!

ВЕРОНІКА ПОРУМБАКУ

Нове життя на старих землях

Одна з книжок великого румунського письменника Михаїла Садовяну має назву «Місце, де нічого не трапилось...». У цій книжці — чимось тургенєвським повіває з її сторінок — автор відобразив похмуре, одноманітне життя провінціального містечка, де сьогоднішній день, як дві краплі води, схожий на вчорашній і завтрашній. Там нудьга буденщини тяжіла над сподіваннями й розчаруваннями, над життям і смертю людей, як туман над болотом. У роки появи книжки допитливий мандрівник, який бажав відвідати ці місця, міг з однаковим успіхом скористатися путівником, виданим за двадцять років до або після описуваних подій. Життя тодішньої румунської провінції можна було б порівняти з величезним натюрмортом.

Але це здавалося тільки зовні — насправді ж у глибинах провінції пробуджувались, діяли, а інколи й вирували ті самі народні сили, яким судилося, як колись Самсонові, потрясти храм заціпеніння,— там клекотали сили, які чинили опір фашизму, підготували збройне повстання й заклали після визволення країни основу соціалістичної держави.

Тепер найхарактернішою рисою пейзажу у нашої батьківщини є безперервні зміни. Де б ви не зупинилися — в Бухаресті, в Констанці чи Сігішоарі,— всюди здіймаються нові заводи і вищі учбові заклади, нові квартали і навіть міста. Архітектура певним чином стала критерієм сучасності.

Не без побоювань я вирушила в один з околичних кварталів Бухареста, де під час війни працювала вчителькою і де палітра моїх настроїв світилася тільки одним кольором — кольором сподівань. Їхала я туди не «в пошуках втраченого часу», а боячись опинитися раптом серед свідків моєї юності.

Тут під час війни пролягало шосе, що вело в село: обабіч нього — халупи і хатка сторожа залізничного переїзду, де відбувалися колись збори місцевих комуністів. Ліворуч слалися пустирі з величезними ямами для сміття, довкола них постійно вешталися ганчірники і бродяги, штаб-квартирою яких була корчма «У бандита», що десятки років зберігала цю химерну назву. За корчмою стояли авторемонтні майстерні, церква, а також школа, яка мені тоді здавалася великою і вражаючою. Це була біла двоповерхова

будівля з прибудованим бараком — у жителів кварталу «Захисники батьківщини» дітей було завжди більше, ніж могла вмістити школа.

Я хотіла було зупинитися навпроти вулиці Братків, де колись була наша школа, але дівчина — водій таксі — зауважила: «Трохи далі, тут маленька школа». Мені здалося, що дівчина жартує, але вирішила почекати й вийшла з машини в кінці вулиці. Праворуч, між залізничною колією і полем, тяглись оранжереї. Виявилось, що в «царстві багна» кілька років тому збудували квітниковий центр для всього району. Тут, де мої колишні учні гинули під бомбами серед посаджених ними дерев, виростає тепер п'ята частина квітів нашої столиці.

За порадою перехожих, я повернула ліворуч до школи. Однак, проїхавши метрів двісті, подумала, що помилилась. Переді мною стояла велика, оточена садом, цегляна будівля з вікнами на всю стіну. Вона здалася мені такою величною, що я, знаючи цей квартал з часів війни, не відразу наважилась увійти.

Мені здавалось незбагненним, що ця будівля, немов народжена з сучасної казки, може бути школою того самого убогого кварталу, в якому я колись жила.

І все ж...

Я обходила її уздовж і впоперек. Зміряла кроками довгі коридори, піднімалась на поверхи, заходила в класи, в яких половина стіни була скляна, поки не опинилась на даху, де, до речі, розміщена літня бібліотека на 1500 учнів. Дивлячись звідси, згори, на околицю, я зрозуміла, чому таксистка назвала «велику школу» моїх спогадів «маленькою». Роки, що минули, змінили нашу оптику, масштаби нашого стрибка в історію.

Я стою, опираючись на балюстраду. Внизу будинки. Наді мною небо. Небо і спогади, куди блідіші, ніж багата, багатогранна дійсність сьогоднішнього Бухареста.

Так! Мені здається, що лише тепер я вперше розв'язую ці задачі, хоч диктувала їх дітям ще за часів війни. Більше того, як і кожна інша вчителька, я привчала учнів самих складати задачі. Пригадую, як один з учнів другого класу виклав «вигадану» ним задачу. Вигадану? Зараз побачите... «В одній кімнаті стоять три ліжка. На одному сплять батьки з молодшим братом, на другому спимо ми — троє старших братів, а на третьому — дві сестри. Скільки людей сплять у цій кімнаті?» Проведемо операцію додавання: три плюс три плюс два буде вісім.

— Як ти вигадував задачу? — запитала я хлопчика.

— Я нічого не вигадував. Я просто підрахував наші ліжка...

Якось ми з дочкою повторювали пройдений матеріал і на очі мені потрапили нові задачі. Вигадані? Зараз побачите. Нещодавно ми змагалися в складанні задач. Зовсім як раніше.

— Склади задачу на додавання.— Відповіді не доводиться довго чекати.

— В нашому кварталі три вулиці. На одній з них збудовано 234 нових квартири, на другій — 350, а на третій — на 100 квартир більше, ніж на другій. Скільки всього збудовано квартир?

Я не можу сказати, що моя дочка блискучий математик і не можу твердити, що сума при додаванні в неї вийшла правильна. Що правда, то правда, але текст задачі взятий не з голови, а з живої дійсності: за останню п'ятирічку в країні збудовано понад півмільйона нових квартир.

Хто не бачив Сігішоару, той не знає Трансільванії. Коли під'їжджаєш до міста, воно з'являється перед тобою на пагорбі, мов фортеця з казок братів Грімм. Віковічні стіни, бастіони з зубчатими баштами — все тут залишилось таким, яким було в XII сторіччі. Вузькі вулиці, старовинні будинки, готичні церкви надають Сігішоарі казкового вигляду. Піднімаєшся сходами великої башти, перетвореної тепер на Історичний музей, і тобі здається цілком природним, що опівночі можеш зустріти тут Попелюшку, яка тікає з балу й губить свій кришталевий черевичок.

Нагорі, на шостому поверсі, біля механізму велетенського годинника з молотом і дзвоном, що віками сповіщає місту години, я завмерла у подиві перед вітриною: під склом лежала якась книжка, схожа на євангеліє, надрукована готичним шрифтом і з малюнками зовсім не релігійного змісту. В книзі зображений чоловік, роздягнений до пояса, що сидить на стільці; декілька слуг оточили цього чоловіка й показують пальцями на його коліна, ребра, очі й нігті. В руках у кожного незрозумілі інструменти, наукові назви яких наводились у спеціальній примітці. «Нижче вказано способи вживання знарядь тортур і найчутливіші частини тіла...»

Велика за обсягом книга — «Кодекс Терезіанум» — це керівництво по катуванню в'язнів. У відповідності з цими «правилами» в 1784 році піддали тортурам Хорію, Клошку, Крішана і сотні інших невідомих мучеників народного повстання. Німий крик цієї «біблії тортур» умить розвіяв, як дим, милий привид Попелюшки. Ніяка середньовічна картина, ніяке місячне світло, що ллється крізь фортечні грати, не могли розвіяти враження від страшного образу посібника тортур.

Через кілька днів мені довелось побувати на околиці Сігішоари, де прослалося знамените поле між містом і селом Албешті. Тут 1848 року розгорнулася жорстока битва між революціонерами і військом імператора. Тут за роки народної влади виріс фарфоровий завод. Сучасне підприємство, як і багато інших у нашій країні. В ньому працюють випускники професійних шкіл Сігішоари, яка здавна славиться майстрами гончарної справи. Інженери з великим практичним досвідом. Поки що нема з чого дивуватись. Ні зовнішній вигляд заводу, ні його розміри, ні величезні вікна, що заливають світлом просторі цехи, ні їдальня — більша ніж танцювальний зал у казці про Попелюшку,— ні житлові будинки робітників, зведені в безпосередній близькості від заводу, ні лікарня,

ні сусідній склозавод, оснащений електронним устаткуванням, не можуть здивувати очевидця наших щоденних чудес.

Хіба що контраст між сучасним устаткуванням і стародавньою фортецею, де зберігаються документи гніту і визиску, здається тут більш разючим, ніж деінде. Я була на заводі, пройшла по його цехах, піднімалася східцями, як у стародавній башті-музеї. З інтересом розглядала гончарне колесо, печі, розфасовку фарфору й десятки експонатів — від звичайних столових до найвитонченіших сервізів... В управлінні мене вразила одна сцена: лікар розкладав перед директором ряд анатомічних плакатів і пальцем показував найчутливіші частини людського організму — повіки, вуха, суглоби,— найдошкульніші місця для високих температур у деяких цехах... Мова йшла про правила охорони праці.

Першим вигнанцем, який оселився у приморському місті Томіс, був Овідій. В тонкому одязі, в римській тозі поет назавжди залишив рідний край. Яка була справжня причина заслання, ніхто точно не знає. Таємниця досі приховує причини вигнання поета з італійських берегів, хоч залишились його поеми й були проведені сотні досліджень. Гнів кесаря розлучив Овідія з римським суспільством, цивілізацією семи пагорбів, м'яким кліматом і витонченістю столиці. Сам-один — в римському одязі, який годився більше для того, щоб підкреслити грацію тіла, ніж захистити від холоду, один — під дощем, на вітрі, один — під холодним чужим небом, втішаючи себе сподіваннями на повернення весни, Овідій залишився в пам'яті історії, як перший поет цього краю. Витончений, вишуканий Рим примусив його написати «Мистецтво кохання», латинська культура, що ввібрала в себе грецьку міфологію, надихнула його на «Метаморфози». Але справжньою школою життя стало для Овідія заслання. Я немов бачу цього римлянина тут, на березі. Він підносить руку до струн невидимої ліри, вітер куйовдить його сиві кучері й несе далеко в Рим трагічні звуки «Скорботних пісень». «Послання з Понта» передавалися з рук у руки, але ніщо не могло пом'якшити гніву Августа. Схвильований і різкий звук ліри поступово ставав елегійним, надія змінювалась покорою долі. І тоді на берегах «гостинного моря» пишеться шедевр життя, трагедія, якою потрібно поділитися. Але з ким? Колишні читачі дуже далеко. Мова місцевих людей не знайома. Поступово Овідій вивчає цю мову і сам визнає її в одному з віршів, що тепер він пише мовою місцевих жителів. Втрата тексту непоправна. Єдину поему, єдиний письмовий документ він забрав із собою в невідоме. І ще довго після того, як замовкнув останній акорд ліри поета, вітер носив по узбережжю луну «Скорботних пісень».

Після того, як римляни пішли з Дакії, після Візантійської епохи, цим стародавнім евксинським портом заволоділи турки, і Томіс зазнав неволі. Але десь високо серед хмар, над портом, що спав віковим сном, вітер все ще шептав уривки пісень поета. Тільки в 1877 році, завдяки щедрості місцевих жителів та ентузіазму

італійського скульптора Ферраррі, пам'ять про Овідія була втілена в камінь і бронзу. І відтоді вічний у своєму стражданні поет пильно вдивляється в зеленувато-голубу далечінь: чи не з'явиться там римське вітрило? Над поетом несуться хмари, сніг лягає на зборки тоги й заліплює написану ним самим епітафію. Бриз гладить поетові обличчя, завірюха січе груди. І стоїть він, перший у світі поет-вигнанець, свідок людських пристрастей і революційних бур, вслухаючись у жалі вітру.

Через два тисячоліття місто заслання Овідія стало притулком для інших вигнанців. Матроси першого повсталого корабля, потьомкінці, переслідувані охранкою, знайшли тут захисток. А через півсторіччя після того, як замайорів прапор повстання, ми стали свідками нагородження бородатих героїв, які провістили молодість світу.

Пізніше втікач із в'язниці Бруси, вступивши на берег Констанци, впав на коліна й поцілував землю. Берег, який налякав Овідія, став для Назима Хікмета в роки нашої республіки першим притулком. А там, нагорі, серед хмар, вітер змішав дивні східні наспіви з відомими йому вже звуками «Скорботних пісень».

У 1934 році на площу перед статуєю, на мармурі якої вирізьблена латинська епітафія, прийшли Марія-Тереса Леон і Рафаель Альберті. Запрошений Горьким на Перший з'їзд радянських письменників автор книги «Про ангелів» повертався в Іспанію. Поет сам нагадував чимсь ангела, що заблукав серед людей. Неправда! Через кілька років ангелу судилося стати «поетом на вулиці» і розділити своє серце «між гвоздикою й шаблею». А його вірна муза, прозаїк Марія-Тереса Леон, їздила з фронтовим театром по траншеях Іспанії.

Чи думали вони тоді, читаючи епітафію улюбленця Риму, про нову зустріч?

Минули роки, і вони повернулись на наш берег, як наші друзі, з дочкою, яка народилась у вигнанні. Ті, хто хотів подарувати кастільській мові Емінеску і Аргезі, об'їздили нашу республіку від краю і до краю. Так знову зустрілися віч-на-віч двоє вигнанців з першим опальним поетом, який, підперши підборіддя рукою, так само сумно дивиться в далечінь — чи не з'явиться на обрії римське вітрило з едиктом прощення. Тепер вони зустрічали його ім'я всюди: теплоцентраль імені Овідія, новий театр у Мамаї імені Овідія, найкомфортабельніший готель «Овідій». Це латинське ім'я стало для нас своїм. У Добруджі не зустрінеш жодного нового міста з низки чорноморських перлин, де б не було вулиці або Палацу культури, які б не носили імені поета, відлуння якого і досі нашіптував вітер і хвилі.

Для смуги піску й розпеченого каміння, названої Мангалією, часи склались інакше, ніж передбачала історія. Колись тут був Каллатіс — грецький порт, від якого залишились тільки амфори, божества і прикраси.

Ніде не знайдеш стільки сонця і злиднів, як на полотнах Штефана Думітреску і Тоніци — цих Кастора і Поллукса румунської палітри. Роками звертали вони свої допитливі погляди до теплих тонів забутого богом і світом села, де під землею спить стародавній порт і свідком колишніх бур залишився тільки квартал турків і татар. Глинобитні халупи без вікон, без ліжок, без води. Заспана східна кав'ярня на тлі вічно рухливого моря. Дівчата — мов ніжні квіти, і передчасно зів'ялі степові маки, барвисті шаровари, шкапа з водовозною бочкою, кущі дерев, що здаються оазисами, балакучий турок — такі характерні для старої Мангалії образи. Пензель художника вирвав їх з невідомості і вдихнув у них життя.

Багато глинобитних халуп розвалено, зруйновано кайлами будівельників. Вже давно на скелі стародавнього порту вирує будівництво. Скляні стіни, хвилясті дахи, немов відбиток морських хвиль. І людей в Мангалії збирається стільки, скільки не було раніше на всьому узбережжі. Шахтарі з Жіу, сп'янілі від бризу і сонця, доменщики Решіци, звиклі до жарких спалахів розпеченого металу, туристи із Скандінавії, для яких вода тепла навіть у жовтні.

Колись узбережжя було суто географічним поняттям: кілька вілл у кількох точках, відзначених на карті. І важке, гірке життя докерів Констанци, і страшні злидні в татарському кварталі Мангалії. Сьогодні бурхливе будівництво поступово зближує кордони обох міст. Узбережжя стало основною реальністю Понта Евксінського. Перефразовуючи ленінську формулу, ми із справедливою гордістю можемо сказати: узбережжя — це народна влада плюс архітектура.

...І пробудилися статуї від сну. Скільки часу минуло відтоді, коли вони знайшли у камені своє перше життя? Скільки хвиль розбили свої білопінні гребені на чорноморських скелях після їх народження? Скільки очей втішалося зборками одягу Гекати з собакою біля ніг, скільки років звертав свій німий погляд на небо старий бог Понта Евксінського? Яку із площ стародавнього Томіса він вартував? Яку широку римську дорогу прикрашала ця мозаїка? Похована під землею, заметена бурями пилу, що його здійняли копита варварської кінноти, загинула стародавня краса римського порту. Ніхто не уявляв, які скарби сховані в цьому підземному музеї. Там, де хтось колупався в землі лопатою, вона дарувала то свічник, то саркофаг чи капітель. Лише тепер, коли ми самі вирізьбили обличчя нашої вільної батьківщини, коли ми врізалися в землю тисячами лопат, щоб закласти сотні палаців, звести стіни на висоту людської гідності, ми зустрілися із щедрістю землі. Те, що щастило вирвати ціною довгих ночей під землею таким вченим, як Пирван, знаходять сьогодні будівничі нового міста. Матінка земля відкрила перед нами свої підземні комори. Геката, богиня ночі, старий понтійський бог, гадюка з головою ягняти — все повернулось до нас після тисячолітнього сну. Руки людей — руки муляр ів, землекопів — витягли на поверхню статуї сплячих красунь

Понта. І статуї прокинулись від сну на землі, про яку не марили навіть найсміливіші мрійники віків. У порту, де пролягли нові вулиці, виросли нові будинки, нова набережна, втілена в камінь краса буде сяяти в усій пишноті на фоні райдужної від сонця морської далечіні.

В ці роки ми знову відкрили для соціалізму творіння людського генія й заберемо їх із собою в майбуття. Свобода праці, завойована нами в боротьбі, робить нас законними нащадками античного мистецтва, якому ми повертаємо після тривалої ночі простір, світло і вічність.

Під поемою підписується автор. Завод на машині ставить клеймо. Але жоден пекар не залишить свого підпису на нашому хлібі насущному. І все ж виробничий процес, який відбувається в новому приміщенні хлібокомбінату «Добруджа»,— це творчий процес. Навіть сама будівля вирізняється красою. Як у будь-якої нової будівлі Констанци, елегантність ліній свідчить про призначення. Серед перлин узбережжя хлібокомбінат виділяється вдалим розміщенням. В усьому іншому краса і навіть «місцевий колорит» — голубий, жовтий, зелений на білому тлі — першого підприємства промислового комплексу наближає його до наймонументальніших споруд Мамаї. Всередині комбінату — справжня лабораторія, де робітники спостерігають з пульта керування за величезними ситами, казанами і печами — за всім процесом, за допомогою якого ця приваблива механічна булочниця миє зерно, просіває борошно, місить тісто, формує його й пече, щоб щодня видавати людям десятки тисяч хлібин, гори ароматного печива, які моментально розбирають з полиць булочних і рундуків.

Десятки тисяч хлібин за день — ця цифра говорить сама за себе, якщо зважити, що раніше Добруджа була найвідсталішим районом щодо виробництва пшениці. Степ і засуха. Будяки і маки. Пісок і водовозні бочки. Малярія і голод. Такою була Добруджа ще не так давно. А тепер? Щедрий урожай. Найелегантніша архітектура. Засаджені трояндами бульвари. І вісімдесят тонн хліба на день.

ЄЖИ ПУТРАМЕНТ

Міцне загартування

Якщо поглянути на карту, можна легко помітити, що Радянський Союз і Польщу не розділяють ніякі природні географічні межі, приміром, гори чи моря. Однак не досить сказати, що СРСР — наш безпосередній сусід. Величезна соціалістична країна, про яку ми думаємо з теплом у серці, є сьогодні нашим найнадійнішим спільником і другом.

Кожне покоління поляків заново зі своїх позицій сприймає ту істину, що існує глибока історична необхідність польсько-радянської дружби, яка має вирішальне значення для незалежного існування і дальшого розвитку Польщі.

Я належу до найстаршого з поколінь, які живуть нині. Мої ровесники були в свій час свідками різного загострення протиріч капіталістичного світу, який переживав тоді серйозну кризу. Вони були свідками і перших відбудовчих п'ятирічок у Радянському Союзі.

Той героїчний період будівництва соціалізму в СРСР зумовив для нас вибір дальшого життєвого шляху. Цей вибір підтвердили й роки війни. Будь-яка інша держава на місці Радянського Союзу не витримала б надлюдських злигоднів, які випали на долю її народів.

Перемога Країни Рад мала величезне історичне значення. Для польського народу вона означала, зокрема, і порятунок від цілковитого знищення, яке готував йому фашизм.

Правильність нашого вибору підтверджувалась потім наступними поколіннями. Вони теж доходили незаперечного висновку: зміцнення дружби з Радянським Союзом — єдино правильний шлях. Їм уже не доводилось боятися за долю свого народу, як це було з нами під час війни. Розуміння необхідності дружби приходило до них в обстановці миру й творчої праці.

Польща всіяна пам'ятниками, що розповідають про жорстокі бої, в яких радянські й польські воїни пліч-о-пліч боролись за визволення нашої країни від фашистського ярма. Про це кровне братство по зброї у нас пам'ятають усі, воно вічно житиме в свідомості народу.

Є в Польщі й інші пам'ятники, вони промовляють не про війну, а про мир. Усі великі промислові будівництва країни стали «плацдармом» нашої спільної роботи, місцем, де справжня дружба зміцнювалась силою співробітництва.

Післявоєнні покоління, кожне по-своєму, вносили вклад у розвиток дружби, яка вічно живе й оновлюється.

У Кракові в п'ятдесяті роки було збудовано металургійний комбінат — Гуту імені В. І. Леніна. Польська молодь брала в її спорудженні масову участь. Будівельний майданчик був не тільки центром загартування характерів, де юнаки ставали чоловіками, але й горнилом життя, важливою школою, де радянські фахівці й робітники передавали польським друзям свій досвід — досвід будівників Магнітогорська, Комсомольська-на-Амурі, багатьох велетнів радянської металургії.

Я знайомий з представниками нового покоління, які своє трудове хрещення одержали в групах польської молоді, які добровільно брали участь в освоєнні казахської цілини, де нині вирощено чудовий урожай.

Трудове братство Польщі й Радянського Союзу поглиблюється й розширюється. Металургійний комбінат під Краковом збільшив виробництво польської сталі вдвічі. Зараз ми будуємо комбінат «Катовіце». Перший етап цього великого польського будівництва 70-х років завершується, незабаром настане момент виплавлення сталі.

І подібно до того, як чверть століття тому на будівельних майданчиках Гути імені В. І. Леніна зміцнювалась дружба людей праці наших країн, тепер на будівництві комбінату «Катовіце» ця дружба знову гартується, набуває ще могутнішої сили. Тут множаться особисті контакти, трудівники братніх країн більш глибоко пізнають один одного.

Дружба, народжена в спільній праці, стає мірилом життєвого досвіду, матеріальною рушійною силою.

Тепер у двох точках Радянського Союзу, під Полоцьком і південніше від Харкова, де розташовані польські ділянки будівництва газопроводу «Оренбург — Західний кордон», тисячі польських робітників разом зі своїми радянськими товаришами докладають зусиль, щоб зробити якомога більше.

З повідомлень преси ми знаємо, що вони справляються з цим завданням добре.

Наші народи з року в рік все глибше пізнають життя один одного. Щороку в Польщі проходять дні радянського кінофільму, театру, фестивалі пісні.

В Радянській Білорусії в цьому році відбулися дні польської літератури, під час яких було організовано більше 25 тисяч культурних заходів. Я не маю точних статистичних даних, але знаю, що з кожним роком зростає кількість взаємних поїздок до Польщі й СРСР, збільшується інтерес до економічних, технічних і культурних досягнень одне одного.

Це тільки окремі приклади, але й вони свідчать про те, що розвиток дружби між нашими країнами — природний і глибокий процес.

Не всім у світі це до душі.

На Заході є «знавці» польських і радянських справ, яким така картина не до вподоби, яким хочеться, щоб наші братні народи відвернулись один від одного. Проте цим сподіванням не судилося здійснитись. Наша дружба справжня, вона зміцнюється з кожним роком.

1976

РАДОЙ РАЛІН

Картина

Навколо тиша — якось аж незвично.
Чому пісні затихли, не дзвенять?
Погожий ранок ллє проміння зично,
а тачки всі покинуті стоять!

Це стала мить напружено на чати.
Увага всіх прикута до скали.
В комбінезонах хлопці і дівчата
одбігли вбік, за схилом залягли.

І раптом — гул. І вже знялася в глибах
земля стовпом, уже чорніє дим.
Луною тричі повторило вибух
за синім лісом, за хребтом крутим.

Як на картині — кам'яна громада.
Туди ж, де щойно рухнула гора,
немов у наступ, ринула бригада
із невгамовним голосним «ура!».

І кирки, й молоти довбуть кремнисті
круті обриви. Все тут ожило.
І хлопці у пилюці, як нечисті,
каміння в тачки — і пішло, й пішло...

Художник, котрий мав ескізів безліч,
стояв, дивився, що діється кругом.
А потім геть свого відкинув пензля —
і вслід за тачками туди ж бігом.

Б. РІНЧЕН

Грозова ніч

Сам не схибиш,
то й випадок тобі допоможе.
Прислів'я

У тому році, коли в Радянському Союзі геть усі — від старого до малого — піднялися на священну війну з лютим ворогом, літо в Монголії стояло, як ніколи, спекотливе. Пастухи гнали степовими трактами овець і коней в дарунок радянським братам. Скрізь уздовж доріг виставлено було зооветеринарні пункти, а в сомонних селищах відкрили торгівлю спеціально для пастухів-перегонників, щоб забезпечити їх усім необхідним у дорозі. Старий досвідчений погонич Данигай, узявши собі в помічники онука Сухе, гнав на заготівельний пункт отару овець, зданих аратами Середньогобійського аймака. Того ранку, про який ітиме мова, старий прикинув, що до місця, куди треба прибути, вже й не так далеко. Час був ранній, жаркий день тільки-но починався. Легкий вітерець приносив пряні пахощі степових трав і квітів. Маленький Сухе похитувався в сідлі і стежив за величезним стадом, мимоволі прислухаючись до того, як удари копит об землю зливаються в суцільний рівномірний тупіт. У повітрі літали метелики, бабки, шугали швидкі ластівки.

— А знаєш, дідусю, ластівки схожі на радянських винищувачів. Я їх нещодавно в кіно бачив. Ось виросту, піду в радянське льотне училище й неодмінно стану льотчиком.

— Ти хоч би тепер краще вчився, і то б добре було,— усміхнувся старий.— А якщо вже в льотчики мітиш, то я тобі ось що скажу: великі для цього знання потрібні й багато наполегливості.

Пастух спішився, поправив поклажу на коні і, ведучи його за повід, зійшов на невисокий пагорб. Сухе рушив услід за дідом. Вони сіли поряд, і Данигай заходився розпалювати люльку. Кілька разів він глибоко затягся, випустив дим через ніс і пожалівся, що з учорашнього дня тютюн у люльці чомусь погано горить.

— Та й ластівки он як стрижуть повітря — видно, полле з неба. Може, до ночі й на дощ збереться,— додав він.

Але Сухе думав зовсім про інше.

— Послухай, дідусю, минулої осені до нас у школу прийшов новий учитель російської мови — в Радянському Союзі навчався і стільки цікавого знає з грецької та римської історії! Він розповів нам легенду про Прометея. Був такий герой у давнину. Він викрав вогонь з неба, і за це його прикували залізними ланцюгами до скелі. Щодня прилітав орел і клював йому печінку. Цю легенду стародавні греки склали, а люди й досі пам'ятають її.

— А ще про що розповідав вам новий учитель?

— Казав перепитати старих людей, чи немає і в нас, монголів, легенд про вогонь.

— Є. А то ж як. Тільки героїня там — ластівка.

— Розкажи, дідусю,— попросив Сухе,— а я переповім учителю, ото зрадіє!

— Ну, коли так, то слухай. В дуже давні часи не було в середньому світі, тобто на землі, вогню. Зате у верхньому, на небі, спалахували ночами тисячі вогників. І стали жителі нашого світу сушити собі голову, кого б його послати на небо, щоб дістав вогонь. Людини не пошлеш — у неї крил немає. Можна беркута, але ж він надто великий — помітять і вб'ють. А що жителі верхнього світу не віддадуть вогню добровільно, в цьому всі були впевнені. Думали-гадали й вирішили нарешті послати ластівку. Вона і спритна, і маленька, і нічого не боїться. Ластівка не відмовлялась — відразу ж полетіла. Дісталась вона у верхній світ і в першому ж аїлі запримітила: в юрті розкладено вогонь, на вогні вечеря вариться. Ластівка залетіла через тоно в юрту, взяла у дзьоб жаринку, хотіла була вже й вертатися, та ба! Стара жінка, що готувала їжу, вхопила щипці і з криком: «Ах ти, сякатака, ось я тобі покажу, як вогонь красти!» — кинулась на ластівку. І встигла відтяти їй кінчик хвоста. Але ластівка щасливо спустилась на землю й принесла людям вогонь. Ось чому в ластівок такі короткі хвости... Але це ще не кінець, онучку. Жителі нижнього світу, того, що під нами, побачили: люди на землі грієються коло вогню. От і вирішили вони захопити вогонь і послали по нього до нас, у середній світ, нічного метелика, але той приніс тільки голубі жаринки, що ледве тліли. З того часу вогонь у них холодний, голубуватий...

Данигай помовчав, вибив люльку, засунув її за халяву й підвівся.

— Однак заговорилися ми з тобою, Сухе. Пора вже в дорогу.

Опівдні вони зупинились на березі студеної річки, напоїли овець і стали ждати, поки спека спаде. Потім рушили далі. Данигай раз у раз тривожно поглядав на небо й нарешті сказав:

— Я так гадаю, що всяке діло треба з душею робити. Взяти, приміром, твого батька. Про те, як він працює в комбінаті, навіть у газетах пишуть. Норму завжди перевиконує. Та кожен монгол тепер допомагає радянським братам, чим тільки може. І ми з тобою допомагаємо. І повинні перегнати всю отару без втрат, здати її першим сортом. А видно з усього, що вночі гроза буде. Отже, треба подбати про добру стоянку.

Зупинилися завчасно. Місце вибрали підходяще — неглибоку суху впадину, де можна захистити гурт від негоди.

От уже й сонце зайшло, але повітря, як і до цього, непорушне й гаряче, як і опівдні було. Небо стемніло і, здавалось, нависло над землею. Злякано мекали вівці, тиснучись до намету. Дід і онук по черзі виходили заспокоювати їх. Серед ночі зірвався вітер, здалеку долинув глухий гуркіт грому.

— Примічай, онучку: перед грозою завжди вітер зривається,— сказав Данигай, витягуючи з речового мішка плащі.

І справді, незабаром по намету залопотіли перші важкі краплини дощу, і грім загримів чи не над головою. Сухе сторопів, але, бачачи, що дід зовсім спокійний, теж набрався хоробрості, навіть голову висунув з намету. Раптом спалахнула блискавка, на мить осявши овець, що збилися докупи; перелякані громом, кинулися було врозтіч. Данигай вийшов з намету й почав скликати їх. Тоді й Сухе виліз із намету, щоб допомогти дідові. На кілька секунд запанувала темінь і тиша. І раптом сліпуча блискавка, ніби кинджалом, розпанахала небо. Стало так ясно, що далекі гори на обрії було видно чіткіше, ніж удень. Оглушливо тріснуло вгорі, і на землю посипались великі градини, що боляче сікли Сухе по обличчю й руках.

— Дідусю! Град! — не чуючи власного голосу через оглушливий гуркіт, у відчаї закричав хлопчик, неначе Данигай міг і не помітити цього.

Від граду земля одразу посвітлішала, а з неба все падали й падали градини вперемішку із краплями дощу. Тонкий плащ Сухе просяк водою і поважчав, у чоботях захлюпало. Хлопчикові важко було рухатись, але, не бажаючи відставати від діда, він бігав, покрикував на овець і раптом побачив, що діда ніде немає. Ковзаючи по мокрій землі, Сухе кинувся був шукати його. Раптом зажмурився від нестерпно яскравого світла й мимоволі підскочив — бабахнуло зовсім поряд. Розплющивши очі, він побачив діда, що енергійно розмахував батогом.

— Тримайся, онучку! — гукнув Данигай.— Заходь отарі з тилу!

Через деякий час град припинився, дощ теж не лив уже так сильно. А поки дід і онук згонили отару, гроза зовсім стихла. Вона принесла з собою прохолоду, і тепер дихалось легко й вільно. Данигай перед грозою прорив біля намету канавку, і туди стікала вода. Приготовлений ще звечора і складений під брезентом хмиз був сухий і весело потріскував на вогні. Яке життєдайне тепло йшло від багаття! Переодягшись у сухе, хлопчик сидів коло діда і присьорбував гарячий чай, що здавався напрочуд смачним. Час від часу до багаття підходили вівці, і їхні очі при світлі вогню таємниче поблискували, немов коштовне каміння.

— Дідусю,— подав голос Сухе,— чому це коли я до тебе біг, то град із землі зовсім змело в повітря, неначе шапка гриба піднялась — біла-пребіла? Я зажмурився, а коли розплющив очі, гриб зник. Знаєш, як я злякався!

— І я теж, онучку. Прямо біля тебе блискавка вдарила в землю. Коли я це побачив, всередині в мені похололо. Потім дивлюся — ти живий і здоровий стоїш. Це не проста блискавка, а кульова. Я таку на своєму віку тільки двічі бачив. Небезпечна штука! Ти тепер посидь у наметі, а я візьму коня та об'їду кругом. Може, яка вівця одбилась, то прижену. Скоро вже й світати почне.

— І я з тобою,— сказав Сухе, підводячись.

Старий виніс із намету сідло.

— Що ж, коли не спиться, то ходім. Тільки от багаття без догляду залишати не можна, краще погаси його. Об'їдемо місцину — я зі сходу, а ти з заходу.

Але Сухе, чекаючи, поки погасне вогонь, заснув коло багаття. І приснилось йому, наче розмовляють вони з батьком: він розказує батькові, з якими гарними оцінками перейшов у наступний клас, а батько обнімає Сухе й цілує. Хлопчик напіврозплющив очі, але виявилось, що це дід поцілував його в лоб. Потім Сухе відчув, що з нього знімають одяг і стягають гутули, усміхнувся крізь дрімоту й знову заснув — молоді сплять міцно.

Прокинувся Сухе від того, що дід легенько торсав його.

— Вставай, онучку, снідати. Сонечко вже зійшло.

І Сухе відчув запах чаю, приправленого молоком. Хлопчик швидко підхопився й вийшов з намету. Сонце високо стояло в ясній безхмарній небі. Омита дощем зелень, свіжа, наче тільки-но зійшла, тішила око. Вівці, вимиті нічною зливою, сяяли білосніжною вовною.

— Ну, онучку, вмивайся й сідай їсти. Висушимо намет на сонці — і в дорогу. Овець наших ми всіх зберегли. До вечора будемо на базі, тож вважай, зобов'язання своє ми виконали. А по дорозі додому заїдемо в Улан-Батор, з батьком твоїм побачимося. От зрадіє він, що син його з гарними оцінками перейшов у наступний клас, та ще й на додачу благополучно пригнав отару в подарунок радянським людям!

СЕРАФИМ СЕВЕРНЯК

Квітнева рапсодія

І все навесні. І завжди у квітні...

І незмінно — після перших білих та рожевих спалахів на розквітлих деревах. Коли небо найвище й найпрозоріше, а в стовбурі молодого деревця на подвір'ї сто тридцять восьмої школи заструмує теплий і густий сік.

Це деревце — його, і квітень його, і небо його. І усмішка, яка ніколи не поблякне. І поштова марка з його портретом та його підписом. І цей сон, що приходить щовесни після кожного першого цвітіння! Цей сон, що з'являється в білому й рожевому. І в зеленому, зрозуміло, бо ж світ був насамперед зелений. В блідо-зеленому буянні молодого жита. В нестримному плині великих і малих рік. У малахітовому листі крайдорожніх черешень...

Перше, ніж стати сном, усе було подорожжю. Довгою подорожжю, яка почалася рівно тринадцять років тому. Вулиці сіл і міст розгорталися перед зором, наче віяла, забарвлені обличчями тисяч людей. І поле розкривалося, як нескінченна книжка з малюнками. І небо розтулялося, немовби щойно хтось повернувся звідти. Ця подорож ніколи не могла закінчитись, усі ми не знали ще тоді і мчали її слідами, мов уві сні. У сні, який мав прийти й ніколи не полишити нас.

Юрій Олексійович сказав.

— Зупинимось на хвилинку...

І всі ми сказали:

— Зупинимось на хвилинку.

Над нами ледь шелестів придорожній негустий черешневий тунель. На бузкових гілках червоніли перші сережки ще не достиглих плодів. Довкола була земля, помережена ярками й пагорбами, тепла, благодатна земля, оточена засніженими горами з півночі й півдня. І всі ми були маленькі й добрі. Тільки один з-поміж нас був великий і недосяжний — аж до неба...

Ця земля знала багатьох богів. Зворушливих глиняних богинь, що готуються народжувати. Веселих сатирів на тонких козячих ногах з безжурними обличчями. Бородатих вершників, що застигли на кам'яних плитах. Громовержців з поголеними головами, яких можна приборкати тільки пролитою собачою кров'ю. Русоволосих

жерців на вогні. І одного лагідного бога з синіми очима і срібним ореолом. Багато богів знала ця земля, і останнім був оцей, одягнений у блакитний кітель з погонами майора. Найусміхненіший, зачудований своїм саном...

Невдовзі перед тим, як зупинитись, він спитав про Кирила й Мефодія. Для нього це були імена, які запам'ятав з уроку Олени Федорівни у Гжатську. Хотів більше знати про тих, хто створив абетку, чиїми літерами на його зоряному кораблі було написано «Восток»,— перші людські письмена, які сягнули так далеко. Розпитав і про свято, на яке був запрошений,— єдине на землі свято писемності.

І розповів про Олену Федорівну. Про те, що завжди ніяковів перед нею, своєю вчителькою. Коли після польоту повернувся до Гжатська, ще до закінчення зустрічі в одній школі його вже тягнули до іншої, він тільки глянув на неї очікувальним, як у дитинстві, поглядом і зітхнув:

— Як скаже Олена Федорівна...

Навіть не зрозумів відразу, чого це всім стало страшенно весело... А потім спитав, чому свято Кирила й Мефодія відзначають саме тепер, в буянні весни, і ми відповіли йому, що саме тепер найбільше зелені і квітів, з них ми робимо букети і вінки, якими прикрашаємо портрети цих братів.

— Чудово! — схвалив усміхнений і здивований бог у блакитному кітелі з майорськими погонами. А потім, різко й радісно підвівши голову, задивився в далечінь...

А в полі пурхала зграйка білих косинок.

Не пурхала, а плинула назустріч. Косинки розв'язалися й маяли на вітрі, мов крила ластівок. З-під них розвівалося волосся — русяве, як пшениця, і чорне, як смола. Зграйка співала на льоту, і ще здалеку долинало єдине ім'я, яке вабило їх до себе: «Гагарін!.. Гагарін!..»

Жінки поспішали. Певно, боялися, що машини рушать, і вони ніколи не побачать того, хто прийшов з неба. Та коли наблизились до черешневої алеї, раптом зупинилися як укопані і ніби аж налякані. Дивились тільки на нього, на людину, що злетіла в небо й повернулась на землю, але, мабуть, боялися, щоб не спитав хтось: куди це ви біжите? Було видно, як поспішають подивитись на нього, щоб запам'ятати вираз його округлого юнацького обличчя та блиск його очей, що випромінювали жовті й сині вогники. Вони нічого не хотіли, тільки подивитись на нього й понести його з собою саме таким, яким він стояв під крислатим віттям молодих черешень. Таким вони бачили його за склом шолома і коли він крокував по довжелезній простеленій доріжці до трибуни у смужці синього неба на маленькому екрані. Він був справжній. І цього їм було досить.

Юрій Олексійович сказав:

— Що, матусі?

Жінки були здебільшого літні, і одна з них відповіла, не задумуючись:

— Нічого, синку! Ми хотіли тільки побачити тебе...— І засміялась. Навколо очей її збіглися синюваті зморшки-промінчики. Вона була найстарша з-поміж жінок. Мабуть, тому виявилась і найхоробрішою, інші були молодші.

— А чи страшно було? — спитала.

— Зовсім ні... Хіба що трошки на самому початку, а потім зовсім ні...— Гагарін засміявся. Засміявся на повний голос, в очах його весь час сяяла усмішка.

Розмовляли без перекладача і все розуміли, обходилися без слів — досить було тільки зустрітися очима. Отак і стояли всі разом — жінки, які щойно наче виросли з м'якої землі, і чоловік, що повернувся з неба. Неподалік, біля яру, через який вони бігли, стирчали поміж рядами блискучі держаки їхніх мотик...

Що думав у цю мить Юрій Олексійович? Може, згадалося, як мати, Ганна Тимофіївна, похапцем вела його садком додому, щоб не побачив німець, якому він разом з Борею насипав в акумулятор піску,— адже їм так хотілося бути учасниками війни проти німецько-фашистських окупантів!... Або як старенька тітка Нюша, зустрівши його, спитала тремтячим голосом:

— Звідки ти зараз, голубчику?

А він відповів:

— З неба, тітко Нюшо...

І всі засміялися саме так, як сміялися оце тепер серед полів Фракії. Бо все вже було в минулому. І не було ніяких таємниць. І нічого страшного. І нічого такого, що не було б підвладним людині! Від просторого дива, коли в прокопане мотикою гніздечко кладеш насіння і потім збираєш урожай, до отого надсміливого зльоту в надхмарну височінь. Туди, куди ніхто не заглядав і де крилися таємниці всесвіту.

— До побачення!..

Молодий бог, одягнений у блакитний кітель льотчика радянських військово-повітряних сил, з погонами майора, потиснув руки жінкам, які залишили свої мотики поміж рядам, щоб побачити його. І та, смілива, кинулась до межі, зірвала велику і пишну квітку маку, засунула її під стрічку з відзнаками на кітелі гостя й міцно поцілувала його в щоку. Вона знала, од вітру й сонця квітка зів'яне. Але пам'ять залишиться...

Подорож тривала. Вже тоді всі ми знали, що вона ніколи не закінчиться. Один із нас скористався добрим настроєм і попросив у нього автограф на поштовій марці, яку щойно випустили на його честь. Майор сказав:

— Надто дивний автограф...— і підписався.

Згодом, через кілька років, коли вже сталося непоправне, виявилось, що це єдина поштова марка з зображенням першого в світі космонавта з його автографом. І філателісти, колекціонери всього світу, божеволіли від заздрості...

Навесні... У квітні...

Хто ж були ті жінки, що прибігли під черешні Фракії потиснути руку Гагаріну? Звичайно ж, то були полільниці. Такі самі свого

часу втекли з дружини Індже-воєводи, а коли повернулися — знайшли на своїх мотиках по золотому, залишеному для них сміливим гайдуком.

...А ці коли повернулися після зустрічі з Гагаріним, знайшли на своїх мотиках по зірці.

Кажуть, єдина марка із зображенням і особистим підписом Гагаріна — найдорожча марка в світі. А хто скаже, скільки коштують зірки на яворових держаках мотик?

Цей сон приходить незмінно разом з першими білими й рожевими спалахами на розквітлих деревах. Коли небо найвище і найпрозоріше, а в стовбурі молодого деревця, посадженого ним на подвір'ї сто тридцять восьмої софійської школи, яка носить ім'я Юрія Гагаріна, струмує теплий і густий сік.

І все навесні. І завжди у квітні...

ДИМИТР СТЕФАНОВ

Червоне знамено

Славне не шовковою тканиною,—
ти вогнем зорі ввійшло у звичаї,
де наш молот звівсь над батьківщиною
у долонях юні будівничої.
Ти — знамено праведної істини
у поході нашому знаменному,
в грізному бою вітрами христане
і в труді новому дерзновенному.

Хоч тебе сьогодні розвіваємо
тричі ми на рік перед трибунами
й кров'ю на ланах не поливаємо,
ти ціловане старими й юними
воїнами, в клятві незрадливими,
що в житті йдуть з помислами чистими,
і з серпом осяюєш над нивами
сіяне для людства комуністами.

АНГЕЛ ТОДОРОВ

Де плине Драва...

Де плине Драва між полями і лісами,
на темнім березі північнім, на війні,
в окопах, бункерах, жили ми місяцями
у лоні теплому землі, котра в ті дні
була нам матір'ю, і в вогняному вирі
їй стугоніло серце в кожному бою.
Я і тепер в герої праці, в бригадирі
героя Драви пізнаю.

Зимові хуги злі і снігові обвали...
Ми йшли в атаку під гарматний гук.
І під страшним вогнем ріку ми форсували,
і переходив прапор з рук до рук.
В атаку біг юнак — були ми друзі щирі,—
і впав він, кулею пронизаний в бою.
Я і тепер в герої праці, в бригадирі
героя Драви пізнаю.

Над мертвими героями на варті сосни,
що у віках гігантами зросли.
На їхніх вітах — тільки пил морозний...
За нами Драва, перед нами — ворог злий...
Народне військо йшло — і утікали звірі.
Дійшли ми аж до Альп, у бойовім строю...
Я і тепер в герої праці, в бригадирі
героя Драви пізнаю.

НИКОЛАЙ ТОДОРОВ

Іван Іванович

У Івана Івановича Каратаєва ріс перший онук Серьожа. В цей час дочка Каратаєва вчилася в інституті іноземних мов і дитину вони доглядали разом з дружиною. Іван Іванович повертався з роботи пізно, стомлений від засідань, зустрічей, переговорів, засинаючи від утоми, але обов'язково заглядав у кімнату онука послухати його прискорене тихе дихання, прикрити ковдрою ніжку, відкинуту за дитячою звичкою набік.

Дочка, надзвичайно сумлінна студентка, нізащо в світі не хотіла пропускати лекцій, і Серьожиній бабусі доводилося їздити в другий кінець Москви, щоб привозити дитину в інститут, де мати в перервах між лекціями з російської літератури і німецької граматики поспіхом годувала її. Іван Каратаєв любив свого онука з майже хворобливою ревністю, яку літні люди виявляють до первістків, а потім і до інших своїх онуків, і він сам охоче возив би маля, але у нього не було й хвилини вільного часу, та й зважте, що для заступника міністра хімічної промисловості не найкраще заняття блукати коридорами інституту іноземних мов на руках з голодною дитиною, яка плаче.

А взагалі Серьожа виявився жвавим хлопчиком, непомітно і швидко виріс: не встиг стати на ноги з дитячої коляски, як уже вступив до Бауманського училища, захопився проблемами космосу.

Якось увечері, майже три роки тому, Серьожа подзвонив дідусеві на варненську квартиру, і коли Каратаєв взяв трубку — Москву було чути дуже добре,— зразу по його диханню зрозумів, що онук хвилюється: Серьожа обрав собі майбутню дружину, запросив свого дідуся на весілля, дуже наполягав, щоб він неодмінно приїхав у Москву, уточнював, що буде чекати його з машиною у Внуківському аеропорту. Іван Каратаєв відмовився з болем у серці. Він був по горло зайнятий роботою — заново переглядав всю проектну документацію Девненського комплексу, подовгу розмовляв з різними проектними інститутами, пропонував внести поправки, готував для болгарського уряду техніко-економічне обґрунтування величезної будови. Тут, у цій благословенній низині, при наявності вапна, солі, води, пари, транспорту, все це заволоділо не тільки його думками, але і його уявою. Із широкого вікна

його скромного кабінету відкривався просторий краєвид униз, на новий завод по виробництву соди: темні, заповнені водою траншеї, гори землі і червоних залізних конструкцій, білі пілони, що виростали з болотистого грунту, по дорогах важко йшли самоскиди з розчином цементу, вдалині, де відкривалася вузька смуга лиману, пихкав локомотив і чувся гострий пронизливий свист пари. Цей пейзаж, по суті, досить непривабливий, навіяв на Івана Каратаєва радісне відчуття повноти життя, повертаючи його назад, до ранніх, давно минулих літ і змушуючи відчути себе бадьорим і молодим.

Його пам'ятали з давніх пір, коли він, низькорослий, повний, посивілий, в заношеному костюмі і недбало зав'язаному галстуку чоловік, об'їжджав на синій «Волзі» об'єкт за об'єктом, розмахуючи короткими руками, розмовляв з робітниками і спеціалістами, виступав на нарадах і зустрічах з різними керівниками міністерств і відомств, з запалом, але чітко викладав свої аргументи, даруючи всім присутнім різнобічні знання і гарячу переконаність, заражаючи інших веселою і напористою енергією.

Дивно було, звідки береться у літньої людини цей молодечий дух, цей чистий, майже дитячий ентузіазм, ота мрійливість, що струменіла з його синіх очей. На будові його називали комсомольцем двадцятих років — образ, в який вкладали і теплий жарт, і людське дружнє захоплення, і любов до нього самого і до країни, що його послала. А в цьому званні й полягала сама правда. Юність Івана Каратаєва збіглася з важкими часами громадянської війни, роками голоду й боротьби, суворою перебудовою світу, коли в комсомольців, що поверталися пізно вночі з клубних зборів, стріляли з обрізів із-за рогу. Іван Каратаєв, син робітників-хіміків, у п'ятнадцять років був уже зварником на хімічному заводі, в сімнадцять — навчався в фабрично-заводському училищі і став апаратником, трохи пізніше — студентом хімічного інституту. Відтоді хімія стала його кревною справою.

1922 року, на III з'їзді комсомолу, молодий робітник-хімік, комсомолець Каратаєв бачив Леніна, слухав його слова про молодь і майбутнє, слова, що лишилися в його пам'яті на все життя.

У Девні Іван Каратаєв керував групою радянських спеціалістів на величезній будові, де необхідно було в єдине ціле з'єднати зусилля багатьох організацій і фірм — наших, соціалістичних, і іноземних, капіталістичних. Одне вже це накладало велику і складну відповідальність. Бульдозери і землерийні машини знавісніло, зі скреготом виймали тонни темної шаруватої землі, а в далеких інститутах проекти все ще змінювались та уточнювались, але в ясному уявленні Івана Каратаєва весь хімічний комплекс уже працював у напруженому ритмі.

Якраз в цей самий час із Москви подзвонив старший син Володя Каратаєв, експерт по автоматизації і інформації, його посилали на роботу в апарат ООН, до Нью-Йорка, йому було б дуже приємно, якби батько зміг хоча б ненадовго приїхати до Москви, щоб побачитись перед розставанням. У Івана Івановича не було ніякої змоги приїхати проводжати сина в Америку, обійшлись лише де-

якими найзагальнішими порадами, які звичайно дають телефоном, невідкладні справи змушували його лишитись тут, на девненській землі. Саме тоді він помітив, що в кресленнях проектувальники забули передбачити другий склад для піриту, ніби не знали, що взимку пірит замерзає і його неможливо транспортувати і що необхідно мати запас.

Давні почуття зв'язували Івана Каратаєва з Болгарією. Колись, ще молодим інженером Московського хімічного проектного інституту, він подружив з болгарином Манолом Сакеларовим. Сакеларов був ветераном громадянської війни, де втратив ногу, але працював самовіддано, як справжній революціонер. Завдяки його вдалим проектам дерев'яних заводських конструкцій, в тридцяті роки було побудовано хімічні заводи.

— Невже доживу до того часу, коли зможу зробити хоча б один проект для Болгарії? — говорив він з мрійною засмутою,— хоча б один проект?

Згодом Каратаєв сам став директором заводу, що будувався тоді біля Воскресенська, і втратив з поля зору болгарина. Він згадав про цю людину значно пізніше, після війни, коли молода визволена Болгарія ввірвалась в його кабінет заступника міністра хімічної промисловості з державними планами будівництва Димитровграда.

Тоді Каратаєв почав шукати його, але так і не зміг знайти.

— Хімія — справа складна,— говорив він своїм колегам по міністерству.— Необхідно послати туди кращих фахівців. Згадайте, як ми самі починали...

А найкраще пам'ятав про ті важкі піонерські роки будівництва хімічних підприємств сам Каратаєв.

Містер Кірш, збагнувши, що Росії як повітря потрібна сірчана кислота, диктував свої умови поблажливо, що ображало і змушувало стискати кулаки.

— Руське пиво, пане Каратаєв, нічого не являє собою. Нашим спеціалістам необхідно доставляти пиво з Баварії...

— У вас буде баварське пиво, містер Кірш,— ввічливо відповідав Каратаєв,— але хочу спитати, чому ваш контактний апарат знову не працює?

— У вашій дикій країні, пане Каратаєв, довго не витримає навіть примус,— усміхався містер Кірш, уважно натягуючи на свої довгі пальці рукавички.

Тоді уряд вирішив послати Івана Каратаєва в Америку, щоб він побував на хімічних заводах, про дещо довідався і привіз дещо. Виявилось, нема в що вдягтися. Попросив брата позичити йому костюм. Добравшись до Берліна, Іван Каратаєв подарував костюм свого брата Організації допомоги революції, а сам купив новий, який подобало мати представникові Радянської Росії, і з'явився перед американським консулом для одержання візи для заокеанської мандрівки.

— Чи вірите ви в бога? — спитав його раптом консул серйозним службовим тоном.

— Глибоко вірю,— відповів майже автоматично Каратаєв, силкуючись не засміятися.

— Ви комуніст?

— Скромний безпартійний спеціаліст,— збрехав він з твердою переконаністю людини, підданої допиту.

— Чи є у вас наміри повалити наш уряд?

— Переоцінюєте мої можливості, пане консул,— не витримав Каратаєв.

Як би там не було, візу йому тоді дали, він об'їхав Америку і, що вірно, то вірно, навчився дуже багато чого...

Все життя Іван Каратаєв проектував, будував і керував хімічними заводами. В Підмосков'ї, Приуралді і значно далі — в Сибіру. Тільки раз могло так статися, що йому довелося б зруйнувати свій власний завод. Німці були за двадцять кілометрів від Воскресенська, уже було знято зенітки, що захищали завод, було евакуйовано робітників, закладено заряд. Іванові Каратаєву лишалось повернути ключ і, помилувавшись чорною хмарою диму, який підняв би його завод у повітря, піти в партизани. Зовсім близько було чути ясний гул гармат, на тьмяному зимовому обрії зблискували ясні заграви. Іван Каратаєв провів найдовшу і найжахливішу ніч у житті.

Наступного дня сибірські дивізії генерала Білобородова вступили на Московський фронт, в жорстоких битвах німці були відкинуті, так і не довелось Іванові Каратаєву з'єднати жахливі дротики. Потрібні були снаряди для «катюш», динаміт для партизанських ручних гранат, і він з запаленими очима днями й ночами пропадав на заводі.

Коли Іванові Каратаєву запропонували поїхати до Болгарії, він був літньою людиною, пенсіонером союзного значення. Таке почесне звання надають найзаслуженішим трудящим як нагороду за минуле і як розраду на майбутнє. Він працював експертом в одному з інститутів, зовсім поряд з будинком, у якому жив і почував себе добре. Але ця звістка одразу ж пробудила в його серці дивний неспокій, він розправив плечі як старий боєць, що почув сигнал бойової сурми вдалині, серце сповнилося жадобою дій.

Він прийняв пропозицію, залишив свою затишну квартиру в центрі Москви і опинився на цій величезній і непривабливій будові, серед шуму і пилу, серед океану технічних і житейських труднощів і протиріч. І надовго зав'яз у них.

А заводи повільно підіймались, оформлялись цехи, в небо підносились цехи, в небо підносились труби, прокладались лискучі асфальтові алеї на місці, де тисячі літ лежала липка грязь, і пейзаж перед широким вікном Каратаєва почав помітно мінятися.

У Москві у Івана Каратаєва з'явилась на світ правнучка Наталя. Серьожа сповістив його про це, задихаючись від хвилювання. Здавалось, що там, на другому кінці проводу, легенько вщипнули дитину, бо Іван Іванович ясно вніймав у своїй трубці її тоненький протестуючий голосок і відчув, як його очі раптом наповнились теплою вологою.

— Спасибі, Сергію... Спасибі, хлопчику мій... Дай боже кожному такої радості...

Його дружина тяжко захворіла. Треба було робити важку і болісну операцію. Каратаєв провів її у Москву, лишив у лікарні і одразу ж повернувся. Побував у неї в серпні під час відрядження. Сталося так, що саме тоді з Америки приїхав ненадовго його син Володя зі своїм сином Дмитром, що народився там, на чужині. Вони сиділи на лавці в одному підмосковному санаторії, легкий літній вітерець шумів у вітах беріз над їх головами. Каратаєв відчув тепло ласкавого дитячого тіла на своїх колінах, і цей дотик сповнив його невимовною ніжністю. Якоїсь миті дитинча вирвалось, стало на землю і пішло піщаною алеєю. Йшло повільно, закинувши руки назад, смішною хитливою ходою, мов каченя.

— Ваню, дивись, викапаний дідусь! — вигукнула радісно його дружина ослаблим від хвороби голосом.

Другого дня рано-вранці першим літаком він полетів до Болгарії. Він був їй потрібен.

Уже чотири роки пенсіонер союзного значення Іван Іванович Каратаєв живе в Девненській долині. Постарів, зовсім посивів, на його плéчі давить тягар семи десятиліть. Його ровесники тішаться своїми онуками, закидають наївними запитаннями екскурсоводів на розпечених скелях Акрополя, розмовляють вечорами про політику, сидять в кафе тихих містечок, а ті, хто почував, що прожив своє життя значиміше, беруться писати спогади для грядущих поколінь. У Івана Каратаєва немає часу ні для спогадів, ні для розмов про політику.

Невтомний, іноді невблаганний, завжди в русі — по цехах, на нарадах, перевіряючи, наполягаючи, примушуючи, телефонуючи до Софії і Москви, щедро роздаючи досвід і знання навіть у галузях, які лежать далеко від його прямих обов'язків: від трудової дисципліни до профілакторію для робітників, від житлового будівництва до художньої самодіяльності,— живе людина так, як вона розуміє життя. Іноді трапляється й посперечатися, голос підвищить. Болгарські спеціалісти — це не тільки виконавці, вони почувають себе будівничими, творцями, і Іван Каратаєв з великою радістю визнає це і враховує в роботі. «Ми,— любить повторювати він,— не гоголівські дами, приємні у всіх відношеннях, щоб обмінюватись компліментами. Коли потрібно, можемо й посперечатися...»

Пустили в дію киснево-азотний цех комбінату, а пізніше і сам комбінат. Перший куль соди нового содового заводу вручили Каратаєву. Перший корабель «Оборище» підійшов до девненського причалу. Перший поїзд із содою вирушив у далеку дорогу до Радянського Союзу. Іван Каратаєв на трибуні, оточений пошаною і теплою увагою, дивився вдалеч, де, глухо постукуючи по рейках, віддалявся останній вагон. Саме зараз особливо ясно усвідомив, що його постійні зусилля набувають якогось особливого, високого сенсу. В подібних випадках всі дивляться на нього, радісні і тріумфуючі, для цих людей він переставав бути просто Іваном Івановичем Каратаєвим, а втілював свою могутню і щедру Батьківщину.

Жителі Девни полюбили цього чоловіка, обрали його почесним громадянином молодого міста.

Я пішов до нього в гості на варненську квартиру. Зустрів мене дуже люб'язно і мило, мені здалося, що це тому, що він був самотнім. Він варив сосиски на кухні, подавав на стіл, а я побачив у його рухах спритність, якої набувають, як правило, чоловіки, що довго живуть без турбот близької людини. Потім він відкрив пляшку «Фетяски» і запросив мене до столу сердечним, гостинним жестом...

Ми довго розмовляли. Іван Іванович згадував роки своєї молодості, своїх товаришів (багато з них загинули на фронтах), свою хвору дружину, милі звички своїх онуків. Якось, повільно відпиваючи маленькими ковтками легке молдавське вино, він тихо зітхнув...

— У мене є скромна мрія,— сказав він повільно.— Зараз, у листопаді, взяти відпустку, захопити з собою свою дружину і поїхати в Підмосков'я кататися на лижах. Чотири роки я живу тут, три роки не був у відпустці...

Іван Каратаєв замовк. Синім добрим світлом сяяли його стомлені очі.

НГУЕН ТХІ КАМ ТХАНЬ

Біля моря

Проспівали півні. Віддалік шуміло море. Вітер, що гуляв над гирлом річки, дужими поривами залітав у садок, бився об стіни хати. Туман почав розсіюватися, на вулиці забовваніли людські постаті, заляскали черпаки з кокосових горіхів, залунали голоси:

— Збирайтеся швидше, а то почнеться приплив.

Крізь двері пробивалося світло. Луен з донькою сиділа, куняючи, біля вогню. У плиті потріскували тополеві дрова, в казанку булькотіла жирна юшка з риби нук, і від неї йшла густа запашна пара. Луен розплющила очі й подивилася на доньку. Серце в неї болісно стиснулося. Волосся у Диом вигоріло на сонці, стирчить куце, сколоте заколкою, мов гусячий хвостик. Моя ти рідненька. Тільки тринадцять, ще зовсім мала, а доводиться заміняти матір, виконувати всю хатню роботу.

Тихенько озвалася до неї:

— Іди досипай. Ну чого ото схоплюватися так рано?

Донька усміхнулася, припала щічкою до маминого плеча.

Страва доварилася. Луен зняла з вогню казанок і повела доньку до кімнати...

— Перед тим як іти до школи, нагодуєш малих і відведеш у дитячий садок. Чуєш, Диом?

— Та хіба ж я не знаю, що мені робити?

Дівчинка лягла біля малих.

Луен накрила їх ковдрою. Куріпочки ви мамині. Зростаєте, не бачачи матері. Відколи вона стала ходити в море, її цілісінький день немає вдома. Скільки разів було так, що полягають спати, не діждавшись матері, а вранці вона йде на роботу, коли вони ще сплять. А їздила в провінцію на нараду, то аж три дні не була вдома. Чотирирічна Дьєу рахувала на пальчиках:

— Ой, уже аж три пальчики, а мами й досі немає.

Є у неї ще найменшенький Дионг — повновиденький, кругленький, викапаний тато (Луен тяжко зітхнула, згадавши загиблого чоловіка). Такий опецьок — душа радіє, два роки тільки, а вже балакає, як старий. Щебече — не вгаває. Та так ловко все вимовляє. Цілий день у дитячому садку, а прийде додому, одразу — хочу до мами, й край. Втіха мамина. Найменшенький він, то його й найбільш жалко. Та ще й народився, коли батька вже не було.

У Луен аж сльози навернулися на очі. Вона схилилася над дітьми. Пригорнути б їх, поцілувати в пухкенькі щічки, так шкода ж розбудити. Нишком погасила гасову лампу, взяла бриль і попростувала до гирла.

Виходити в море стало для неї звичайною буденною справою, тому ноги самі хутенько несли її туди, звідки линув гук хвиль, а думки були ще вдома, і серце сповнювала туга за дітьми.

Човен Луен знявся з якоря і поплив до чіатя — сплетених із гілля і лози загат для затримки риби. Сонце вже підбилося височенько, тепле проміння іскрилося на рожевих хвилях.

Ланка у них жіноча, і до того ж відома. На човні їх десятеро: шість дівчат, Луен, Кхіен і літній майстер, відповідальний за техніку, та ще довготелесий Рео, якого в селі прозвали Жердиною. Жодна чоловіча ланка не приймала його до себе, і не лише через те, що він не знав, як і до фала підступитися, а й через те, що працював наче мокре горить, та ще й лякливий, ніби краб кай. Ну що ж, чоловічі ланки не приймали, то мусила взяти жіноча. Луен домовилася з подругами привчити його до роботи.

Луен — капітан човна. Поки берег не розтанув у тумані, вона сиділа на кермі. Однак жінка тримала фал. Майстер був коло середнього та носового вітрила. А Рео сидів у трюмі, де вільні від роботи дівчата й молодиці, притулившись спинами до бортів, неголосно співали. Пісня та широко розлягалася над морем.

Коли дісталися до чіатя, майстер згорнув вітрила. Луен підгребла веслом, щоб зручніше було закидати сіті. Чи за кермом, а чи з веслом, вона з тим і тим вправлялася щодень спритніше. Але те вміння прийшло не одразу — ні до неї, ні до її подруг. Ще недавно вони не вміли ні веслувати, ні плавати, ні розставляти плетені загати чи закидати сіті. Коли вперше вийшли в море, усіх перекачала морська хвороба, та й далі виснажувала до краю. Але є таке слово «треба». По всій країні жінки брали зобов'язання замінити чоловіків на робочому місці. То хіба вони гірші за інших?

Назавжди запам'ятала Луен той день, коли все почалося. Надвечір пішов густий дрібний дощик, до хати час від часу вривався холодний північний вітер. Вона сиділа з малим Дионгом на руках — йому тоді ще й року не було, ще годувала його груддю. У нього саме різалися зубки, і він вередував, як усяка хвора дитина. Луен ледве приспала його. Раптом почула, що сусідів гукають на збори. Чекала, що і її покличуть, та не дочекалася. Хіба обминули через те, що в неї немовля? А вона ж ніколи не цуралася найважчої роботи, всі мали її за невтомну трудівницю. Чоловік, бувало, казав: «Ти ж у мене проворна, ніби в'юн».

От і знову згадала про чоловіка. Його сміх, його мова ніколи більше не лунатимуть у їхній хаті: розлилася його гаряча кров по синьому морю. А вона й досі пам'ятає, як напиналося носове вітрило у нього на човні, коли він вирушав у море,— ніби величезне віяло, зроблене з бамбукової дранки. І поскрипувало, мов розгойданий гамак. А коли повертався, вона мила човен...

Луен сама прийшла на збори. Прийшла й стала в дверях нерішуче. Жінки накинулись на неї: «Навіщо ж ти покинула дитину? Хіба без тебе не знайдеться кому працювати?» Що могла вона відповісти? Стояла мовчки, слухала виступ голови рибальського кооперативу й вагалася.

Голова угледів її, підійшов:

— А ти, Луен? Що б ти хотіла робити?

— Мені б... мені б хотілося працювати з дівчатами,— відказала, ніяково усміхаючись.

І злякалася, що не візьмуть. І одразу розсердилася на себе, на свою несміливість. Чому це не візьмуть? Хіба обирати собі роботу — то не право кожного члена кооперативу? Рішуче підійшла до столу:

— Чому не покликали мене на збори? — голос у неї затремтів.— Думаєте як у мене мала дитина, то я вже і пальцем об палець не вдарю?

— Ми ж знаємо, що дитина у тебе хворіє,— сказала бригадирка Тхам, що сиділа в першому ряду.

— Я вже вирішила,— тихо відповіла Луен.

У жінок була думка організувати жіночу рибальську ланку. Є потрісканий човен, старі весла, сіті теж старі, латані-перелатані вітрила. Кооператив збирався усе те списати, жінки випросили для нової ланки. Що ж, хай беруть. А там видно буде, чи надовго вистачить їхнього завзяття.

Підвелася Луен: коли йшла на збори, то й не думала, що зважиться виступити.

— Люди,— голос її зазвучав упевнено, все, що досі жило в її душі, прорвалося назовні.— Повірте нам, жіночій рибальській ланці, ми працюватимем сумлінно.

Поглянула на своїх подруг і хотіла додати: «Я маю виконати останню волю свого чоловіка: помститися за нього американським агресорам». Але горло їй здушило, і вона більше не могла вимовити й слова. Перед очима в неї постав образ чоловіка, він усміхався лагідно, підбадьорливо: «Ти ж у мене — ніби в'юн». Вона стояла, сповнена ненависті й болю, з жалобною пов'язкою на голові, і обличчям ще зовсім молода та гарна, а в очах — ніби вогники світилися...

Після того по селу тільки й балачок було: «Скільки живу на світі, ніколи ще не доводилось їсти риби, впійманої жіноцтвом». Всі-бо знали, що ланка вже не раз поверталася з моря, а рибою в човні й не пахло. Та ось настав сезон ловити рибу ве і нук, і всі на власні очі пересвідчилися, передусім люди старі, що дівчата таки носять щось до комори.

Коли вони вже набили руку, навчилися витягати сіті повними, то стали вимагати, щоб Тхам викликала на змагання інших рибалок провінції. Тхам, одначе, відповіла, що треба ще повчитися. Але тут втрутилися старі: «Доки ж зволікати? Ти бригадир, до того ж голова жіночої ради, піднімай людей, закликай до змагання». Тхам засміялася: «Ну якщо так, то доведеться». Вона й сама

вірила і Луен, і всій ланці. Це були люди роботящі й вольові, як їм не повірити? Ланка й справді завоювала друге місце в провінції...

— Ого! — вихопилося в Луен.

Човен нахилився. По воді ударив хвостами косяк риби, аж бризки полетіли і впали дощем.

— Не втечете, голубчики, не вислизнете,— кинула Луен навздогін косякові.

Легко повернула човен, звеліла подругам налягти на весла. Човен обійшов загату, і дівчата закинули сіті. Вони не почули гуркоту літаків, тільки раптом побачили чотири сліпучо-білі доріжки, прокреслені в небі.

— Летять на нас. Пропали ми, тепер пропали,— злякано скрикнув Рео.

— Спокійно. Прив'язатися до страхового каната... Нема чого лякатися.

Старий рибалка взявся за весла, заспокоїв дівчат.

Страховий канат — це товстелезна линва з кокосового волокна, прикріплена до борту. Кожен у човні в разі небезпеки прив'язується до цієї линви — на випадок, якщо викине з човна вибуховою хвилею.

— Зарядити гвинтівки! — скомандувала Луен.

Поглянула на берег, потім на косяк риби, що сама просилася в руки:

— Такий косяк, га!.. Сіті надійні?

— Надійні. Витримають.

Дівчата налягли на весла, сорочки у них змокріли від поту. А вода аж брижами взялася від риб'ячих плавців та хвостів. Випустити такий косяк? Як важко його знайти і як легко випустити, вважай, з рук. Луен повернула стерно. Дівчата поклали весла і закинули сіті. На хвилях застрибали жовтуваті бамбукові поплавці.

Рео стривожено стежив за літаками, а ті з ревінням проносилися над самісінькою головою. Окрім Рео та Луен, всі на човні були бездітні. Луен прикипіла до керма, а Рео корив її:

— Навіжена ти, бачу... У мене серце розривається за дітей, а ти... Був би я жінкою, ніколи б не кидав їх, не відходив би від них ані на крок.

Защеміло серце в Луен. Виходить, вона не любить своїх дітей? А заради чого ж вона день при дні мокне в морі, як не заради дітей, не через свій обов'язок перед ними, перед пам'яттю чоловіка, перед вітчизною? Кожна мати любить своїх дітей по-своєму. Одна тільки труситься над ними, з очей не спускає і сподівається, що хтось прийде та поробить за неї всю роботу. Але якщо так любити дітей, то чим же годувати їх, коли і як помститися за все лихо, заподіяне їм?.. Луен любить їх по-іншому.

Обличчя їй сікло солоним вітром. Хвилі ставали дибки й ніби змагалися одна з одною, котра швидше обжене човен. Однак човен сідлав їх і котився по їхніх спинах, погойдуючись, як вершник на коні.

Десь на березі лунко рвалися бомби. Рео зіщулився і не витримав:

— І чого ото перти на свою погибель? Згортай вітрила.

— На свою погибель? — Де й узявся в неї такий грізний тон. Але хай той нещасний боягуз не чіпає її священного материнського почуття.— Я пру човен на свою погибель? А на кого ж я покину своїх діток? У тебе є на кого залишити їх, у тебе жінка, вона їх зростить, вигодує. А моїх, моїх хто вигодує?.. Літаки ще далеко, тож берися до роботи й не розбазікуй.

Старий майстер слухав Луен і кивав головою на знак згоди. Звичайно, він вважав, що носитися отак серед розбурханої морської стихії — то не жіноча справа. Тільки через отих клятих американців змушені вони підставляти свої тендітні плечі під цей тягар. А вже ставши до роботи, працюють справно, як годиться.

— Ми віримо тобі, Луен,— сказала одна з дівчат.

— Ланка виконає кожен твій наказ, капітане,— вставив і своє слово старий майстер.— Тягнімо сіті.

Всі кинулись вибирати сіті. Зануртувала вода, важкі снасті поволі зринали над поверхнею моря. Риба! Вона билася в сітях, виблискувала сріблястою лускою. Жирнюща нук, круглепька, мов банани, з блакитнуватою спинкою. Вугрі поблискували білим черевцем. Дрібнота поспішала прослизнути крізь вічка, втекти геть у море. Рео радісно розглядав улов, згрібаючи його в трюм. А риба сипалась і сипалась, наповнюючи човен мало не вщерть.

— Ну от і поміркуй тепер, програли ми чи виграли,— сказала Луен.

— А все-таки шкода того косяка,— із жалем мовив старий.

Упоравшись із уловом, Луен відібрала кілька рибин і поставила тушкувати. Поклала поперек човна мостину, щоб було на чому сісти. Та ледве човен кинув якір, як над головою прогули три літаки. Луен підняла голову, розглядаючи їх. Рео не осмілився подивитися вгору, тугіше натягнув старого бриля, сплетеного з листу, сховав обличчя.

— Ну чого ти? Візьми себе в руки,— засміялася Луен. І додала: — То розвідувальні. Ану, дівчата, наготуйте гвинтівки. Стріляти за командою.

Луен пильно стежила за літаками. Вони йшли поряд, середній — над самісіньким човном. Раптом вони зметнулися вгору. Ага, це берегова охорона нагнала їм жаху. Бач, як дременули. Знають, що тут кожен може дати відсіч. Дівчата-рибалки теж не пошкодують для вас куль, містери.

Вечірній вітер, туго напнувши вітрила, гнав човен до берега. Коли вони підійшли до гирла, небокрай уже потемнів.

Луен вдивлялася в берег. Там десь її малята ждуть, не діждуться матері. Вони не зводять з моря своїх оченят і радісно закричать, ще здалеку побачивши її на човні. Луен думала про дітей, і серце її солодко мліло, ніби вона вже пригортала своїх засмаглих на сонці крихіток.

Рибальські човни поверталися один за одним. Пристань гула. Скрипіли мостини, брязкотіли якірні ланцюги, рибалки відрами

й черпаками виливали воду з трюмів, жива риба билася в корзинах, виблискувала лускою, під ногами шурхотів пісок. Шелестіли, погойдуючись, пальми, виструнчені вздовж берега. Солоний вітер розносив знайомий їдкий запах пороху, а хвилі без угаву кидали на берег морську піну.

Дівчата із переробного цеху повибігали назустріч човнові Луен, дивилися на улов і раділи:

— Майже сама нук, жирнюща, як поросята. Заважить шість та[1] не менше.

Коли улов перенесли до комори. Луен взяла кошик з рибою — свій пайок — і пішла додому. Її шибеники сьогодні не виглядали матері, як то було завжди. Загралися, либонь, у дворі при сяйві молодика.

Дівчатка вибігли їй назустріч, пригорнулися до неї, потім, радісно щебечучи, забрали кошик з рибою, посідали й заходилися чистити.

У кошику, крім риби, виявилася жива каракатиця. Дионг присів навпочіпки біля сестер, грався з каракатицею. На матір навіть не глянув. А як же сумує за ним Луен день при дні.

Скинула потемнілий від солоної води плащ. Риб'яча луска виблискувала на ньому, сріблинками сяяла в косах.

— Ти ж моя рибонько! — пригорнула малого.

Голубила його, пестила, а він пручався, та ще й розрюмсався. Не хотів іти до мами. Вона підхопила його на руки, поклала на ліжко:

— Дионге.

— Пхи-и-и! — кривився малий.

— Що з тобою, синочку?

— Не хочу-у-у.

— Я ж твоя мама.

— Ма-ама-а-а.

— Мама ходила в море, а зараз ось повернулася, хоче побавитися з тобою. Іди до мами на ручки.

— Ні-і-і!

— Чого ж ти відвертаєшся від мами, як від чужої? Я ж твоя мама. Ну скажи: ти чекав маму?

— Чека-ав...

— Ну так чого ж ти плачеш?

— Пхи-пхи!

— Не треба плакати, синочку. Ти ж у мене слухняний?

— Слухня-ний...

І він притулився до мами. Луен примостилася біля нього, підклала руки йому під голівку.

— Мамо, а ми вже почистили й помили всю рибу. Що з нею робити? — долинуло знадвору.

— Половину стушкуй, а решту мама посолить і пов'ялить...

Сонячної днини біля переробного цеху в'ялиться сила-силенна риби...

---

[1] *Та* — 60 кг.

РУДІ ФАБІАН

Вирішальна зміна

Мені розповів це начальник майстерні. І ще я чув це від самого Гумулли, хоч він про свої справи не дуже розводиться. А якби був він балакучіший, то, може, і не дійшло б до такого. Але яка користь із цих «якби» та «аби»! До такого дійшло, і, як на мене, то це й добре.

Принаймні Гумулла сказав мені, як вразила його думка, що його лист до Державної ради був ніби водою на млин Віллі, хоча... Та краще я розповім усе з самого початку, адже спершу було якраз навпаки; власне, Віллі радів, що у нього такий бригадир, що Гумуллі стало духу написати до Державної ради про стан справ.

А стан цей був такий, що і Гумулла, і Віллі разом із їхньою бригадою та всією майстернею повинні були вийти з вугільної. Десь тижнів зо два до цього майстерня з приміщеннями й машинами цілком переходила до іншої галузі промисловості. Переходили й вони: Гумулла, Віллі та інші.

Чому? Причину можна було пояснити одною фразою: вугільна більше їх не потребує. На часі стало утворення великого підприємства; після деякої відстрочки закривався сусідній кар'єр. Концентрація виробництва, так це назвала заводська багатотиражка, і ще прибуток — усе це принесе народному господарству кілька мільйонів марок.

Ось про це й неможливо було говорити з Віллі — хай то на зборах чи деінде. Він майбутню перебудову пов'язував не з прибутками, а з втратами.

Віллі сам побудував своє життя; він не був коником-стрибунцем у свої п'ятдесят три роки. Родина, квартира, садок — усе мало своє значення, свою вагу, все було заплановане: сто центнерів брикету щороку, премія на День шахтаря — все розраховане на тривкість і сталість, усе звичне і близьке. Те, що майбутні зміни зачіпали не тільки його, Віллі, а й цілу бригаду, що принаймні лишалися поруч ті самі люди, полегшувало становище, але не виправляло його. Що йому, Віллі, майбутня перспектива, коли вона нічим не поступається тій, яку він сам накреслив? Яке йому діло до того, що нове підприємство, де він працюватиме,— це чавуноливарний

і машинобудівний завод у Цейці, що якість його продукції — універсальних екскаваторів та гусеничних поворотних кранів — славиться «аж до Північного Сибіру»? Віллі не прагнув слави Він хотів, щоб його життя лишалось таким, яким було. Тим-то й припав йому до душі Гамулла, що боровся, що написав листа до Державної ради. І хто зна, може, з того й була якась користь.

Свого листа Гумулла написав сам од себе. «Я не маю нічого проти нового підприємства, товариші. Двадцять п'ять років піднімав я завод своїм горбом, кожну гаєчку вишукував з мотлоху тоді, в сорок п'ятому. Я люблю свій завод. Мені з ним розлучатися — не те, що сорочку поміняти на тілі. Ви не можете заподіяти мені таке, товариші».

Тепер Гумулла чекав на відповідь.

— Ось так воно було, і саме тоді це й сталося,— розповідав начальник майстерні.

А сталося це минулої зими. Стовпчик ртуті в термометрі опустився того дня до мінус двадцяти п'яти градусів. У кар'єрі екскаватор вигризав мерзлі брили з вугільного шару. Раптом обірвалися два ковші. Поламався конвейєр, і вагонетки, що стояли під екскаватором, так і поїхали недовантажені; половина — порожняком.

На заводі хлопці виглядали кожну повну вагонетку. Рівень вугілля в бункерах швидко впав. Тепер вирахуйте наслідки.

Дзвінок на диспетчерський пункт: вийшов з ладу екскаватор. Звістка дійшла до майстерні. Начальник послав двох дужих хлопців з ремонтної бригади. Та не минуло й півгодини, як знову задзеленчав телефон. Конвейєр лежав купою залізяччя — потрібен був зварник. Без зварника не було ніякої ради.

Тепер морока начальнику майстерні. Де взяти зварника? Двоє зварників захворіло в сльоту, решта — по інших змінах. Лишався тільки Віллі. Але той саме проходив перекваліфікацію на новому підприємстві.

У начальника майстерні не було вибору. Якщо Віллі — той, за кого його має начальник, то витримає і ще одну зміну. Отож він на поріг, а йому дружина:

— Вони там запарилися в кар'єрі. Негайно їдь туди.

Віллі й потупав назад, у сніг, звідки прийшов. Потім сидів на задньому сидінні авто, що везло його до кар'єру. Авто стрибало по рейках. Вітер колов обличчя мов голками, мороз кусав крізь одяг.

Хто зна, як воно все так склалося, що саме в ці хвилини, під час цієї поїздки, у Віллі визріло рішення. Сам же про це ані словечка. Можливо, з перекваліфікацією на новому підприємстві щось вийшло не так, як він собі думав. Віллі працював зварником на руднику, і всі завжди були ним задоволені. А з цією перекваліфікацією тепер він наче якийсь початківець. Може, було щось ще. Може, давалася взнаки вся ця перехідна пора, і Віллі почував себе

«вже не тут» і «ще не там». Може, усвідомив своє становище якраз під час цієї поїздки від нового до старого. А може, цієї хвилини йому здалося, що він більш нікуди не належить, адже його впевненість у собі самому йшла від його вірності тому, до чого звик.

Так чи так, а вину за те, що непрохане увійшло в його життя, чому він не міг дати раду, Віллі повинен був перекласти на іншого, аби йому самому стало легше. Гумулла написав листа до Державної ради. А Віллі відповість по-своєму: від сьогодні він пальцем об палець не вдарить, щоб зробити бодай найнеобхідніше. Хай усе тече, як собі хоче! Та, мабуть-таки, ця думка сповнила його гіркою втіхою, а то чи могло б статися те, що сталося потім?

Віллі вийшов з автомашини й почув грюкіт важких молотів, що долинав од екскаватора. Гумулла махнув йому рукою. На ватянках у хлопців мерехтливим інеєм сидів холод. Віллі пішов до барака перевдягтися. Він вийняв із валізки свою слюсарську куртку, товсті рукавиці. Чисту куртку скинув і повісив на бильце стільця. Присунув стільця до пічки. Все це робив без поспіху, з якоюсь злою байдужістю.

Він узяв чашку зі столу й налив із термоса чаю. Ковтнувши разок, узяв чашку обіруч і підійшов до вікна.

Стояв там, втупившись в екскаватор. Його спокій міг от-от лопнути. Але Віллі стояв і стояв, силкуючись зігрітися втішною думкою, ніби він відплачує за те, що його спіткало.

Відплачує кому?

Він не питав себе.

Хлопці біля екскаватора, як могли, лагодили важкі ковші. Гумулла обернувся раз чи двічі і попрямував до барака. Віллі витяг із кишені сплющену коробку сигарет. Він устиг запалити сигарету й затягтися, коли розчинилися двері.

Віллі обернувся. Якщо він не обманувся в усьому, то вони з Гумуллою заодно чи принаймні скоро будуть заодно. Простяг Гумуллі коробку з сигаретами.

Гумулла стояв перед ним — присадкуватий, плечистий, з рукавицями під пахвою. Він пильно дивився на Віллі, ніби силкувався збагнути, що тут діється.

— Ах, он воно що! — промовив він нарешті.

Віллі все ще тримав у руці сплющену коробку з сигаретами.

Гумулла, мабуть, перемінився на обличчі, бо Віллі раптом збагнув: усе було не так, як собі гадав. Гумулла і він — не одне й те саме. Гумулла чекав на нього; Гумулла прийшов сюди, бо втратив терпець; Гумулла мав єдину думку в голові: екскаватор. Він ніколи не дозволить, щоб ішло все самопливом. Він до останнього дня лишатиметься самим собою. І буде самим собою, хоч би де його поставили.

Що має бути, те буде. З цього перекопання брав Гумулла свою впевненість і снагу, щоб спокійно витримати ці тижні. Гумулла

розповів мені згодом, що ця мить у бараці вирішила все, хоча більше нічого особливого й не сталося, тільки Віллі повільно засунув назад у кишеню коробку з сигаретами, а він, Гумулла, мовчки вийшов з барака.

«Якщо Віллі збагнув, куди це його заведе,— сказав собі Гумулла,— то він піде слідом».

Що лишилося розповісти, то це таке:

Того дня Віллі добряче-таки потрудився коло екскаватора. Хлопці допомагали йому, і всі працювали так дружно, як звикли працювати і як працюватимуть далі, в майбутньому. Гумулла через тиждень отримав відповідь на свій лист. І дарма, що та відповідь була саме така, якої він сподівався, вона йому дуже знадобилася, сказав Гумулла.

ЙОЖЕФ ФОДОР

Каменотес

Вже літо. Спека. Він одежу скинув.
Шугає молоток каменотеса,
І брила бризка іскрами рудими,
Немов шматок підпаленого плеса,
А там — фундамента чотирикутник.
Там буде дім, нова людська оселя.
Вилущується балка з деревини.
Реве кар'єр, і вибухає скеля.

Агей, дробіть! Лунай, стара безодне.
Хай бог буркоче з неба божевільно!
Ставайте, скелі, рівними й прямими,
На всі кути пасуйтесь, ляжте щільно.
А там, де треба, бий, каменотесе,
Одрізуй негідь! Геть усе негоже!
Нехай скалки розбризкуються
й плачуть.
Хто зводить, той і руйнувати може.

Виблискуй, бардо! Молоте, здіймайся!
Гостріться, леза, наче блискавиці.
Шліфуйся в дзеркало, граніте,
Розпукуйся, мов бруньки-медівниці.
Нехай земля тремтить, повітря —
стогне!
Хай від ударів кида іскри брила,
Хай бачать люди: камінь жити буде,
Бо світ будують розум наш і сила.

ТЕ ХАНЬ

Весна сімдесят п'ятого року

В таку весну, як ця, сімдесят п'ята,
Десяток днів десятка років вартий!
О Гейнгуене, скарбе наш безцінний,
Твої міста — Конгтум, Плейку — вже вільні,
І Поко береги, й Тюпонг зелений,
І сам Сайгон — кінець війні шаленій!
Бринить Торинг — ясна у нас дорога:
В усій країні мир і перемога.
В таку весну, як ця, сімдесят п'ята,
Десяток днів десятка років вартий!
Намбо! Вітчизни стіно Бронзова, незламна!
Вамко, ти квітами розцвів чи прапорами?
Вершини — Чорна й Рисова Корзина,
Й каучукові ліси Заутіенга і Локніня!
Скрізь — од Сайгона і до нив Меконга
Від стягів визволення синє все й червоне.
В таку весну, як ця, сімдесят п'ята,
Десяток днів десятка років вартий!
Плато Центральне — милий серцю край!
Віньдінь, Фуйен, Куангчі, Куангнам і Куангнай —
Усі міста повстали, і Гуе, столиця стародавня,
Немов у шістдесят восьмім році славнім!
Яку красу людського подвигу
уздріла знов Духмяна!
В літопису борні ці сторінки палатимуть багряно.
О, у таку весну, як ця, сімдесят п'ята,
Десяток днів десятка років вартий!
Ми знали: радісна весна гряде —
Вже сорок п'ятий рік нас партія веде,
І вісімдесят п'ять минуло б Хо Ші Міну,
І тридцять, як створили ми нову країну —
Республіку В'єтнам Демократичну.
Сімдесят п'ятий! Скільки дат величних!
І ось прийшла весна — замайоріли стяги,
І линуть, линуть голоси звитяги.
В таку весну, як ця, сімдесят п'ята,
Десяток днів десятка років вартий!..

БУЙ ХІЕН

Розкажу вам про своє село

Хто не пишається рідним селом? Та й хіба немає чим пишатися? Адже в рідному селі все краще, мальовничіше, яскравіше, ніж в інших. Хіба не правда? От, приміром, якось ми, школярі, працювали в пришкільному садку. Сонце підбилося високо, спека стояла немилосердна, то ми й подалися до криниці, що на околиці, трохи освіжитися. А два якихось начальники саме проїздили на велосипедах, зупинилися під деревом перепочити та й питають нас, мабуть, просто щоб не мовчати:

— А що, діти, холодна у вас водичка?

Мимо проходив дядько Тхео з мотикою на плечі. Почув запитання, зупинив буйвола і, гордовито випнувши груди, сказав:

— Чи холодна, питаєте? А ви познімайте сорочки та й хлюпніть один на одного по відерцю. Одразу так ловко зробиться, аж черепок немовби відпаде.

Ті начальники здивовано витріщили очі, то ми й пояснили, що черепок — це голова. Вони як засміються:

— Ой-ой! Треба тікати, бо нам ще згодяться наші черепки.

Вже й велосипедів не стало видно, а все долинав їхній сміх.

Ми не дивувалися з дядька Тхео. Що ж тут такого: перебільшив трохи чоловік. Вдачі він веселої, любить покепкувати. Іноді, правда, не роздивиться, що й до чого. Одного разу перевозив на велосипеді снопи нового врожаю, коли це їде в село автобус. Він збочив з дороги. А коли автобус проїхав, витягнув йому вслід шию і заойкав:

— Ой-ой-ой! Скільки до нас панів!

Уже в селі він дізнався, що то приїхали товариші з провінційного відділу сільського господарства, а разом з ними група студентів-практикантів з Ханоя. Студенти були в нас від посівної до жнив. Разом з нами жили, разом ходили в поле, орали, волочили, висаджували рисову розсаду на залитому полі — декотрі висаджували так швидко і вправно, що дивитися на них було ще приємніше, ніж на нашу Лан, яка брала участь у змаганнях на кращого висаджувача розсади нашої провінції. Зібравши врожай і підбивши підсумки, студенти поїхали. Проводжати їх вийшли мало не всім селом. Дехто з матерів навіть плакав. Хороші хлопці й дівчата! І в тому, що наш кооператив добився врожаю по двадцять шість центнерів з гектара, чимала їхня заслуга. Від цієї, можна

сказати, історичної віхи наш кооператив пішов уперед, збираючи по двадцять сім, тридцять, тридцять два центнери з гектара. Це сповнювало нас завзяттям і гордістю. Вся община пишалася нашими успіхами.

Оскільки я вже вдався до цифр, то хотілось би навести ще деякі. Наша община зібрала за рік, тобто за два врожаї, по шість тонн рису на заливних полях і по п'ять на суходольних. Одне слово, набираємо цифри, як той дід Сім Сховищ. Про цього діда я чув, ще коли вчився в четвертому класі. Розповідаючи про нього, всі просто качалися зо сміху. Тоді Джонсон саме почав бомбардувати нашу провінцію. Літаки носилися, мов несамовиті, так низько шугаючи над землею, мовби хотіли своїм черевом порозвалювати хати. А той дід дуже боявся їх і копав сховище за сховищем. В одному посидить, нарешті вирішить, що воно ненадійне, і копає в якомусь потаємнішому місці інше. На шостому вже заспокоївся: було воно далеко і від жител, і від дороги, ще й замасковане заростями бамбука. Щоправда, там вогко, все поросло мохом і смердить болотом, зате не так чути ревіння летючих страховищ. А ще можна лаяти їх скільки завгодно, не боячись, що почують. Дід і дослід зробив: заходився лаяти у сховищі, а внукові наказав стати за три тхиоки [1] від ями й послухати. Тільки три тхиоки — і вже нічого не чути. Анічогісінько! Дід заспокоївся. Він майже не вилазив з того сховища, там і спав, і їв. А його син, який працював у місті на відповідальній посаді, саме приїхав у відпустку, ще й приятеля з собою привіз. Жінка на радощах зарізала курку, наготувала всіляких страв. Син пішов гукнути батька. А той не вилазить. Мусив повернутися ні з чим. Пішов приятель: треба ж хоч привітатися до старого. А той як угледів чужого, що зазирає до сховища, то так і обмер, сидить, очі вирячив і ні пари з уст: «Пропав теперечки! Носить їх тут на мою голову, вештаються, а розвідувальний літак не дрімає: вже досі засік мою нору, нечиста сила!» Довелося дідові копати нове сховище, сьоме.

Коли ми попідростали, то скільки не допитувалися, котрий же з дідів — Сім Сховищ, так нічого й не довідалися. Усі тільки посміються, та й годі. Тоді ми збагнули, що то люди просто вигадали діда, щоб висміяти надто полохливих. Одначе слава про того діда Сім Сховищ так і зосталася за нашим селом.

Не буду переконувати, що в нашому селі якісь особливо сміливі люди. Але перед іншими нічим не поступаються. Збивали літаки, сім-вісім місяців підряд переносили до фронту вантажі, жнивували під бомбами, ішли до війська, як усі. Або взяти, скажімо, шосе. Ледве люди почали його будувати, як налетіли ворожі літаки. Бомбили страх як! І розвідувальні нишпорили вдень і вночі. Фотографували все навколо. Кажуть, у них зафотографовано й нанесено на карти кожен сантиметр нашої землі. А шосе проходить через села. Бомбардують його — руйнують житла. Повітове начальство розмірковує: що ж робити? Тимчасово відкласти будівництво?

[1] *Тхиок* — 44 см.

Селяни рішуче відповіли: «Ні, працювати!» Вони знають своє діло, ми своє. І будували. Прокладемо ділянку і маскуємо: то гіллям, то соломою, то бур'янів наріжемо. А діди саджали дерева. Місцями дорога пролягала через болітця. Засипати їх землею марна справа. Довелося ставити дренажні труби. А літаки стріляли ракетами. Траплялося, влучали в дамби зрошувальних каналів. Тоді ми всім миром бігли затуляти пробоїни. І тут комусь спало на думку: є ж такий простий спосіб маскуватися від ворога грязюкою. І люди стали обмазуватися грязюкою. Чорнющі всі, як земля. На кого не глянеш — обличчя ніби в старого...

А тепер зовсім інше діло: сядеш на велосипед, що кооператив закупив і розподілив між учнями, які живуть далеко,— і за мить уже в школі. Що то воно шосе! І ще кооператив викликає вантажне таксі й перевозить ним на поля важкі клунки, реманент і людей, звичайно. Все по-сучасному.

Керував будівництвом шосе дядько Куен, голова нашого кооперативу й батько мого однокласника Діня. Ото батько! Душа всього кооперативу. Його люблять усі. І ми, дітлахи, захоплюємося ним. З першого погляду скажеш, що це невтомний трудар. М'язи на руках горбасті, спина широка, очі, правда, вузенькі, зате гострі — здається, нібито він їх мружить, щоб бачити далі. Хода в нього не кваплива, але впевнена, розмірена. Зовні він суворий, але насправді, як сказав про нього наш партійний секретар, простий, добродушний, до того ж веселої вдачі. Він дуже багато зробив для громади, і всі поважають його.

Журналісти, які часом навідуються до нас, завжди запитують, чи наш голова не кадровий військовий? У ньому й справді є щось од військової людини. Коли нас дуже бомбардували, він організував сільський загін самооборони. Одну руку йому відірвало бомбою. Поступово досвід навчив, що американські вояки — ворог підступний, здатний до підлих вигадок, у запасі в них багато способів убивати людей. Нашого голову вони теж примусили ще раз зазирнути смерті в очі. Про один такий випадок Дінь розповідав нам.

Прийшов Дінь зі школи, бачить, батько сидить посеред хати над купою зеленого та червоного дроту. Обличчя стривожене й суворіше, ніж завжди.

— Дінь! Іди сюди, синку! — покликав він.

Дінь підійшов. Батько вказав рукою, щоб сів поруч на тьонгу — бамбуковому лежаку,— й запитав:

— Куди це мама пішла?

Звідки ж Діневі знати, якщо навіть батько не знає.

— Може, пішла до бабусі? Вчора бабуся переказувала, щоб принесла батату, бо в неї закінчився.

— Чому ж ти не поніс замість мами? Та гаразд. Коли мама прийде, скажи їй... Ні, не кажи нічого! Як твої успіхи в школі, синку?

Що це з ним? Навіть голос якийсь не такий. Завжди заклопотаний справами кооперативу, коли це він розпитував Діня про успіхи в навчанні?

— Старанно вчися, синку. Наука дуже потрібна людям. Учись і добре працюй в кооперативі. Мені от не випало багато вчитися, а тепер за що не візьмусь — роблю ніби навпомацки, треба щось підрахувати — заплутуюсь.... Тож не лінуйся, синку, вчися.

Ніколи батько не говорив з ним так серйозно. Ще й по голові погладив — ніби він зовсім маленький. Зірвав у садку два апельсини, обчистив один і дав Діневі, щоб їв. А сам сидів і дивився. Потім обчистив і дав другий.

Батько підвівся, зібрав усі дроти і сказав, поклавши руку Діневі на плече:

— Я маю зробити одну справу, повернуся увечері. Як прийде мама, скажеш їй... Та ні, не треба...

Тоді знову поклав дроти додолу, пошукав у кишенях і витяг папірець, у який були загорнені гроші.

— Ось... п'ять, шість, сім донгів — заплатиш за навчання. Решту віддаси мамі. А я пішов.

Голос у нього був такий ніжний і ласкавий, що Дінь злякався. Він і досі не може забути того ніжного, ласкавого голосу, батькової руки, що гладила його по голові, і батькових очей, що світилися любов'ю і тривогою.

Згодом він дізнався, що в той день за селом підривали скинуті ворогом бомби. Та невдало. Сапери, яких прислали для цього, загинули. А нашого голову так кинуло вибуховою хвилею, що він знепритомнів. Три дні пролежав у лікарні. Згодом він навчився підривати всякі бомби, навчив цього й інших.

Навесні деякі бригади зібрали по тридцять два центнери рису, решта — не менш як по тридцять. Чудово! Вийдеш у поле — душа радіє. Від подиху вітру во́лоті переплітаються, мовби для того, щоб тугіше в'язався сніп.

Дядько Тхео, перше ніж збирати снопи, взявся боротися з бригадиром Хау. Дядько дужий, але неповороткий, бригадир поклав його за кілька ударів гонга. Дядько Тхео одразу підхопився:

— Ох і м'яко ж поклав, ніби на ватяному матраці покачався.

І знову став викликати охочих поборотися!

— Наступного року дамо по вісімдесят центнерів, знай наших!

Ого, куди загнув! Вісімдесят центнерів! Я бачив, як працювали люди, та й сам добре, на власній, так би мовити, шкурі, знаю, чого коштував наш рекорд. Не солодко було! Кожне зернятко — це важка праця. Але люди гомоніли між собою.

— А хто раніше чув, щоб на цих землях родило по шістдесят центнерів з гектара? Та якби хто сказав про це колись, його б засміяли. А зараз родить. Весь кооператив у середньому збирає по шістдесят центнерів.

Такий успіх дався не одразу. Я чув, що колись до нас у село приїхало начальство разом з агрономами, кілька тижнів обстежували поля, вивчали господарство, а потім дійшли висновку, що в нашій місцевості слід передусім домогтися достатку інших культур: коренеплодів та кукурудзи. Буде багато кормів — будуть свині,

а отже, і добрива під рисові плантації. Послухали — нібито й логічно. Але кооператив робив так, як казав голова повіткому: основну увагу слід приділити рисові. Наш голова говорив багато й складно, всього не запам'ятаєш, тільки найдужче врізалася в пам'ять його остання фраза.

— Треба,— каже,— щоб качка оберталася швидше.

А як примусиш обертатися швидше, коли вона ледве перевалюється з лапи на лапу? Чудасія! Іще він додав:

— Маємо рис — маємо качки, а як доможемося, щоб качки швидше оберталися, то будуть і свині.

Свиней у нас справді ще малувато. А качок доволі. Та підіть самі в поле й подивіться. Їхнє кахкання почуєте на кожній ділянці. Часом такий галас здіймуть, що музику ледве чути. Спитаєте, яку музику? А пташниці Тионг Ві та Віть Ліен купили собі транзистори, щоб не нудьгувати. Кілька сотень донгів, тобто три-чотири корзини рису,— і маєш транзистора. Хіба це дорого?

Вирощувати птицю й свиней у присадибному господарстві теж вигідно. От дядько Фіен має качиний виводок, двох свиней і семеро курей. Так ви б поглянули на трьох його дітей. Там такі гладунчики! Вони вже звикли: вранці встали — і мають по вареному яєчку, в обід і ввечері — ще по яєчку.

Ми, підлітки, залюбки допомагаємо нашим батькам і матерям. Повернувшись зі школи й побачивши, що мати ще на полі, ми — книжки на полицю, рисову розсаду на коромисло й гайда в поле. І хлопці, й дівчата. А в жнива дорослі жнуть попереду, а ми, діти, ідемо слідом — зрізаємо пропущені волоті, стежимо, щоб не пропала жодна зернина. У виробничій бригаді кожен чоловік повинен відпрацювати п'ять днів. А всі як добре візьмуться, приходячи рано і повертаючись пізно, та ще як ми, діти, допомагаємо, то й за чотири дні впораються. За це дають премію. Принести бригадирові чи його заступникові повістку чи якогось листа і одержати розписку — теж наша робота.

Я єдиний син у сім'ї, тому мене балують. Буває, граюся я з приятелем, бачу: мама оре на полі. Думаю, полудневе сонце палахкотить, ніби вогнем обливає, а вона працює. Підбіжу ближче, гукаю. Мама сміється, каже, щоб ішов собі. А я не слухаюсь. Прошу, щоб дозволила мені поорати борозну,— батько навчив колись трохи. Мама свариться:

— Знайшов забавку. Це, синку, робота. Треба, щоб плуг глибоко йшов, а не так-сяк дряпав. Іди! А то ще буде сонячний удар!

Отака в мене мама! Сама оре на самісінькому сонці і не боїться, що в неї буде сонячний удар. Я взяв лопатку й пішов копати в кутку, де не захоплено плугом. Швидко-швидко копаю. Мама глянула й розміялася:

— Хто ж так працює? Так багато не наробиш, синку!

А й справді, обличчя моє розчервонілося, сорочка на спині змокріла. Копаючи, я поглядаю на мамину борозну. Буйвол дихає важко, ноги в нього підгинаються — от-от упаде, і очі закочуються під лоба — жаль дивитися. А мама — хоч би що: спина пряма, іде

по багнюці, натискає на чепіги. Сорочка на спині вся чорна, така мокра.

Тут і тато прийшов — з теслярської бригади. Дивиться, чим би допомогти мамі. А вона каже, що вже доорює, зосталася остання борозна.

За хвилину мама вже вийшла до моря відпочивати. Тато випріг буйвола, виніс плуга на берег. Я стою, дивлюся на мамине поле та махаю над мамою ноном [1]. Хочеться махати швидше, дужче, щоб навіяти мамі справжню прохолоду...

Прийшли додому, обід уже готовий. Це моя сестра потурбувалася, їй дванадцять років, і в неї руки на всі штуки. Уся хатня робота — це її справа. Мені часом перепадає від неї: обзиває ледацюгою, мовляв, перевдягтися в чисте перевдягнувся, а щоб випрати знятий одяг — мене немає, так і покину. (Правда, висваривши, вона тут-таки бере мій одяг і йде прати!) На обід вона приготувала креветок, засмажила яєчню і зварила юшку. Але мама одразу заходилася варити ще й квасолю, щоб «тривкіший обід вийшов». І що в ній тривкого, в тій квасолі? Але цього разу і я переконався, що вона таки смачна. Відварений рис із квасолею — це ж просто диво.

Вранці й надвечір удари гонга кличуть людей у поле. Але в той гонг б'ють лише для годиться. Бо всі вже давно пішли. На вулиці анікогісінько. У хатах так само порожньо. Зазирнеш через тин — скрізь двері навстіж. Стіл, стільці, ліжка, лежаки, гамаки, жертовний столик, біля нього — новорічні побажання, написані великими красивими літерами червоною й золотистою фарбою,— і ні душі.

І так в усіх бригадах, в усіх селах. Ніби якийсь могутній порив підхопив усіх і несе, несе. Часом лине пісня. Від неї стає трохи сумно. А Туат з нашої бригади складає співомовки на суворого й вимогливого бригадира Хау. Наш бригадир таки дуже вимогливий. Як хто посадить рисову розсаду абияк, не дотримуючись відстані чи порушить рядок, він вийме з кишені рулетку, поміряє — і повириває всю розсаду. Ходить вздовж поля і придивляється. Не обов'язково залазити в ріллю, можна тільки глянути на те, як пристає грязюка до ніг, як відстоюється вода — і зрозуміти, чи глибоко орють, чи тільки дряпають. І люди знають, що бригадир не промина оком жодного огріху, жодної недбалості.

Звичайно, і наш кооператив, і його люди живуть значно складніше, а я розповідаю про них «з огріхами», як каже наш бригадир Хау.

Уже й смеркло. Повечеряли. Тато ліг і погойдується в гамаці, мама перевіює рис чи бавиться з нашою маленькою і перемовляється з татом. Спати у нас лягають рано, щоб набратися сили на завтра. О дев'ятій вечора всі вже солодко сплять. Тільки я сиджу біля лампи: роблю уроки або читаю.

Іноді просто розмірковую. Думаю про Ха. В нашому селі є урочища, які здавна мають свою назву, як от Бугаїне Гирло, Слимаки.

---

[1] *Нон* — конусовидний бриль, сплетений, як правило, з пальмового листу.

А тепер у нашій бригаді є поле, що носить ім'я Фан Тхі Ха [1]. Ця дівчина була в нас тільки один день, працювала з нами в полі.

Я добре пам'ятаю її: вона прибула з молодіжним ударним загоном допомагати нашому кооперативу боротися з повінню — ми саме мали висадити новий сорт рису. Я разом з іншими піонерами у червоних галстуках вийшов зустрічати ударний загін. Ха погладила мене по щоці й поплескала по плечу. Дівчина була гарна і, видно, завзятої вдачі. Коли вона сміялася, ластовиння у неї на вилицях червоніло. Вона розмовляла, жартувала з усіма і не відпускала мене від себе. Не знаю чому, але мені весь час хотілося доторкнутися до її зачіски з кучериками, які нагадують знаки запитання.

Такою Ха і лишилася в моїй пам'яті.

Коли її загін вирушав у дорогу, я підбіг до Ха, взяв її за руку. Вона усміхнулася, нахилилась і торкнулася щокою мого лоба, її волосся лагідно полоскотало моє обличчя, і мені стало сумно-сумно. Вона повернулася й побігла, щоб не відстати від своїх.

Тієї ночі я спав так солодко, як мала дитина. Навіть вибухів не чув. А кулькові бомби рвалися одна за одною, мовби велетенські кулемети строчили довгими чергами. Ранком я почув, що Ха вбито. Того дня я мовби переступив у інший вік і так само, як дорослі, навчився терпіти страждання без сліз.

На полі Фан Тхі Ха зібрано вже не один урожай рису. Буває, вийду в поле, і мені здається, що на мене дивляться веселі, променисті очі Ха. Вона не вмерла, вона житиме вічно, бо вміла жити з відкритим серцем, жити для інших.

---

[1] *Фан Тхі Ха* — член Трудової спілки молоді, активістка, передовик ударного молодіжного загону, девіз якого: «Ворог зруйнував — негайно відбудуємо!» Писала вірші. Загинула від американської бомби 1972 року.

Соціалістична Федеративна Республіка Югославія

БРАНКО ЧОПИЧ

Товариш Милан

(Уривок з роману «Прорив»)

На визволену територію Підгорини все більше прибувало нових і незнайомих людей. Більшість їх, переважно молодь з міста, з навколишніх містечок та ще не визволених сіл, одразу вступала в партизанські чети й швидко змішувалася з масою бійців. Певний час виділявся хіба якийсь гімназист чи меткий робітник, але й вони згодом звикали до партизанського життя, а «старики» й собі запозичували щось у новачків, і отак невдовзі все врівноважувалось. Чета непомітно змінювалася, проте ніхто в ній цього не помічав.

Трохи інакше було з людьми, які, рятуючи власне життя, тікали до родичів і знайомих у Підгорину.

Селяни приглядались недовго, відразу поринали в роботу на полі разом з господарями, в яких вони жили. Вони не мали ні часу, ні особливої потреби бідкатись та нарікати на своє нужденне становище. Що поробиш, мусили тікати, то і втекли, а тепер, дякувати богові, не сидять без діла; поки є руки та здоров'я, завжди можна заробити шматок хліба. А більшого поки що й не треба. Аби голова була ціла, а все інше — пусте.

То нічого, що інколи вночі селянина-біженця обгортає смертельна туга, не йде сон і серце аж навісніє від простого півнячого кукурікання. Бо таки шкода своєї домівки, своєї нивки, навіть кілочка в городі жаль, звісно. Та чи ж можна дорікати людині, що вона на самоті, у тиші, ревно сумує за своїм добром?

Щодо біженців з міста, то ті були вже зовсім інші. Вони вголос нарікали на селянську відсталість та нестатки, особливо жінки, і господар-селянин почував себе ніяково, відвертався і вдавав, ніби того не чує. Бідкаючись за втраченим добром, дехто вихвалявся тим, чого насправді ніколи не мав. А хто по-справжньому вболівав за своїм, той мовчав, але і його та мовчазна туга відрізнялася від селянської.

Городяни та дрібний міщанський люд не тільки обтяжували тих, хто прихистив їх, а були ще й карою для всієї околиці. Поки селяни терпляче зносили злигодні війни, сприймали їх як щось уже звичайне і буденне, міські гості не переставали скиглити, зайвий раз нагадуючи людям, які тепер часи і що ці часи можуть бути ще чорніші. Позбавлений свого середовища й відірваний від діла люд

одразу впадав у вічі і вже цим одним нагадував селянинові про війну, про те, що людина кожної миті може залишитись без нічого.

У ці тривожні, навіть після провалу ворожого наступу на Підгорину, дні на партизанській території з'явилася нова людина — товариш Милан. Швидко й непомітно, без зайвого шуму, він обійшов усю Підгорину, відвідав військові підрозділи та сільські комітети і вже невдовзі став скрізь добре знайомим і бажаним гостем.

У нескінченних клопотах і біганині біля возів та поранених, неголений, сердитий і цілоденно на ногах, Стоян Кекич якоїсь ночі прийшов додому з незнайомим чоловіком. Стоянова дружина хотіла встати, але від порога пролунав спокійний голос людини, яка, либонь, уже відразу відчула себе в них по-домашньому:

— Не треба вставати. Ми вже тут самі із Стояном.

Уранці Стоянова Єка побачила, як із маленької сусідньої хижки вийшов невисокий чоловік років тридцяти, в солдатських штанях і шкіряному пальті наопашки. Він просто звернувся до неї, наче до давньої знайомої:

— Ти вже встала! Ми вночі, певно, розбудили тебе?

Непосидюча Лека прожогом вискочила із своєї кімнати і кинулась на шию гостеві, який не встиг навіть витертися після вмивання.

— Прибув, нарешті! Як же ми тебе чекали!.. І так боялися, щоб з тобою чогось не трапилось у дорозі... Тітонько Єко, це він... товариш Милан... От чудово, що ти прийшов, тепер наче якийсь тягар упав з моїх плечей.

— Ну-ну, заспокойся, мала. Якраз тепер і побільшає клопотів,— добродушно поплескав її по вузенькій спині Милан.

Лека метушилась по хаті, хапалася то за одне, то за друге і знов підбігала до Милана.

— А Реля? Він теж вийшов? А як Фадил? Джевахира?..

Єка улучила мить, коли Стоян був один перед хатою, і пошепки спитала:

— То оце і є отой її?

— Облиш! — докірливо звів брови вгору змарнілий і якийсь аж потемнілий Стоян.— Який там її! Нічого між ними немає... А тобі вже й треба! Не базікай даремно.

Товариш Милан був банялуцький мусульманин, фабричний майстер і відомий серед робітників борець, якого партія з Центральної Боснії перекинула в Підгорину сформувати окружний комітет і очолити молоду партійну організацію, в якій досі працював Урош зі своїми недосвідченими та й не дуже численними кадрами.

Щойно товариш Милан починав говорити, як він уже здавався кожному селянинові близькою і давно знайомою людиною. У його голосі, то веселому, то насмішкуватому, то заклопотаному, було щось таке дружнє й щире, що людина мимохіть думала, ніби товариш Милан добре знає і її, і всі її злигодні, і що про те він колись уже з ним розмовляв. На якійсь нараді або засіданні він одразу

вгадував, кого треба підбадьорити усміхом, розвеселити жартом чи прихилити до себе, дружньо поплескавши по плечу. Де б не з'являвся цей чоловік, від нього випромінювалося щось широке й чисте, і здавалося, будь-якій живій істоті в усій Підгорині знайдеться в Милановій душі місце.

На зборах у Мар'янах, доводячи щось якомусь впертому селянинові, він показав рукою на маленьку Чану, яку невпізнанно змінила вагітність:

— Поглянь на нашу Чану, навіть вона зібралася й прибігла... Е, ні, так не можна. Ми, щоб ти знав, сподіваємося від тебе більше, ніж від багатьох інших, а ти...

Щаслива й зніяковіла Чана опустила погляд, відчуваючи, що на неї дивляться присутні. Їй здалося, що вона вже давно чекала саме такої людини і саме таких слів, і її анітрохи не здивувало, що він звідкись знає, як її звати.

А селянин і сам відчував себе ніби полещеним і водночас винуватим, що завдав прикрощів добрій людині, яка від нього так багато сподівається. Він пошкрябав свою неголену щоку й зніяковіло пробурмотів:

— Та що ж я... Якби мені так і сказали...

Осторонь від міста, від шляхів і пожвавленого руху, підгоряни споконвіку недовірливо дивилися на кожного чужинця, та з початком повстання їх з'явилося тут чимало. Декого вони мусили терпіти, декого просто жаліли, дехто й сам поступово зживався з ними, і лише деяких людей вони одразу приймали до себе. До таких належав і товариш Милан.

Напівсолдат, напівцивільний, він і серед партизанів, і серед селян почував себе як удома. На засіданні він діяв як військовий представник, і люди шанобливо й охоче сприймали це. У четі ж на бійців, коли він приходив, наче віяло тією теплотою, яка нагадувала рідне село, принишкле й зачаєне десь у тилу. Отак товариш Милан скоро став ніби військовим господарем Підгорини, що приймав на себе частину всякої турботи, і не раз бувало, що якийсь заклопотаний літній селянин зупиняв його й серйозно запитував:

— Як гадаєш, товаришу Милан, чи не час уже орати?

Стоянова Єка заповзялась була щовечора чатувати, чи не прийде він ночувати, а коли той так і не з'являвся, засмучено гасила вогнище й ховала глечик з молоком.

— Знову десь затримався. Господи, і як його тільки ноги носять!.. А втім, у кожного свої клопоти!

Коли ж іще завидна помічала, як він іде шляхом, вона жвавішала й починала метушитися, наперед радіючи щирому слову, яке почує від нього за приготоване вгощення.

Поки Милан, Лека і її Стоян висиджували в тісній хижці, проводячи засідання комітету, Єка занепокоєно позирала то на шлях, то на напіводчинене віконце, з якого повільно випливав сизуватий димок. Чим довше тривало засідання, тим вона більше тривожи-

лась. Коли до неї забігала Мир'яна, Єка і її втягала в коло своїх тривог:

— Миро, голубонько, чи не сталося, бува, якоїсь біди? Щось вони там засиділися...

Живучи від зустрічі до зустрічі з Гойком Чупурдією, змарніла, але піднесена, з якимось блиском у великих очах, Мир'яна ніби поринала в якусь свою таємницю і не знала ні тривог, ні страхів. Тому вона відповідала Єці спокійно, не задумуючись, мовби вже давно мала готову відповідь:

— Все гаразд, тітонько Єко, не бійтеся.

Щойно в хижці голоснішав гомін і зі скрипом відчинялися двері, Єка мерщій ховалася в хату і у вікно нишком роздивлялася тих, хто виходив. Найпершим з'являвся товариш Милан, завжди щирий і добродушний, весь розкований, і це одразу заспокоювало Єку. За ним вибігала гінка, як лозинка, непосидюча Лека, потім двоє по-святковому врочистих — один із залізниці, а другий із Чорних Вод — юнаків і, нарешті, Стоян, чорний, насуплений, мовчазний, наче взяв на себе всі комітетські клопоти.

Коли ж у хаті залишалися вона і чоловік, Єка запитливо ловила кожен Стоянів погляд, але той лише кривився і, ніби нічого не помічаючи, відразу хапався за якусь роботу. Стоян згадував щось, про що йшлося на засіданні:

— Докоряв нам товариш Милан, що погано ведемо роботу серед жінок у Мрачаї. Доведеться Леці та Мар'яні пожвавити цю справу.

Усіх керівників, навіть командуючого Радекича, люди звали просто по імені чи прізвищу, Уроша інколи називали комісаром, і лише Милана вся Підгорина звала «товаришем Миланом». Прізвища його ніхто не знав, та ніхто особливо й не допитувався. Оте «товариш» пасувало йому найбільше і водночас підносило його над усіма. Щоправда, казали, ніби він інженер, прізвище його Майкич, тож старий Тодорина Майкич,— Іванович вже пустив і чутку, що то його родич.

— От заждіть, мій свояк дасть лад усьому,— запевняв він.

Між Урошем і товаришем Миланом одразу встановилися ділові, якісь стримані взаємини, адже вони самі дивувались, як це їхня давня й щира банялуцька дружба перейшла в нових обставинах у поважні, навіть прохолодні стосунки, без теплоти й колишньої сердечності. Наче тягар відповідальності тиснув на них і не давав згадати минулі дні з прогулянками й задушевними розмовами в спокійній, тінявій алеї Врбаса. Лише інколи, вже на прощання, у товариша Милана спалахувала давня іскорка.

— Ех, друже мій Уроше, куди легше було сперечатись в Чазима та змагатися з поліцією, аніж у Підгорині кувати зброю братерства й боротися з Джулагою. От спробуй зроби того Джулагу класово свідомим. Сам знаєш...

З Радекичем, людиною у всьому відмінною, товариш Милан зблизився значно швидше. Здавалося, ніби Радекич, що поволі

віддалявся від Уроша, свого найпершого соратника, ледве діждався людини, до якої можна ставитися з довірою й відвертістю.

Годинами вони обоє прогулювалися біля штабу, провадячи спокійну, розважливу розмову рівним голосом, ніби мовилося про звичайнісінькі речі. Лише інколи вони всміхалися, наче в їхню серйозну розмову зненацька вплiталося щось жартівливе, таке незвичне для справ, про які говорилося.

— Як на мене, Милан непоганий чоловік, га, Уроше? — після тривалої перерви зичливо й щиро звернувся Радекич до свого комісара.

— Будь певен, ти ще побачиш, яка він золота людина.

Обидва відчули, що відразу почало танути холодне відчуження між ними, що цей прибулець знову зв'язує, зближує їх, як у перші дні знайомства, коли вони були так потрібні один одному.

ЕРВІН ШТРІТТМАТТЕР

Розміноване поле

(Уривок з повісті)

Настала знову осінь. Одного дня молодь села й округи лаштувалася їхати до Берліна. Кільком робітникам машинопрокатної станції було доручено відвезти туди людей на машинах. З ними їхали і молоді трактористи.

«Чому вони їдуть саме в ці дні? — невдоволено подумав Гільм.— Нашому братові день і ніч не виходить з голови осіння оранка... Роботи ще чимало. А вони до Берліна їдуть! Що вони там робитимуть? Дивуватимуться на руїни? Цього їм не уникнути. Взяли б хоч лопати з собою!»

Другого дня він почув, як радіо в Будинку культури сповіщало про те, що діялося в Берліні. Була проголошена Німецька Демократична Республіка. Радісні вигуки молоді лунали з репродуктора і сповнювали просторе приміщення. Був обідній час. Гільм великими кроками міряв кімнату Будинку культури. Його не взяли з собою. Чи його вже зовсім записали в старики? Хіба він справді вже не такий молодий, щоб радіти разом з молоддю? Хіба в його житті взагалі було щось радісне? В кращому разі було щось подібне до радощів, які згодом зійшли нанівець. Радість з приводу того, що він мав свій клаптик землі, власний будиночок новосельця,— радість ця не пускала в ньому справжнього коріння. Гільмові все ще здавалося, що він цього не заслужив. Адже ж його провина перед батьківщиною була дуже велика. Коли він на своєму тракторі приїжджав до окружного міста, він бачив там зруйновані будинки. Багато людей невтомно працювали, щоб відбудувати місто. Тисячі дорогих робочих годин забирала розчистка руїн. Це був рахунок, який щоразу пред'являли Гільмові за його участь у війні.

Він знову, як і раніше, заплутувався в павутинні думок і виразно відчував запах льоху тих часів, коли щоночі його єдиним заняттям було марне мудрування...

Через десять хвилин Гільм стояв у бюро технічного керівника станції.

— Ти вмієш мовчати? — спитав він його одверто.

— А ти що, одружуєшся?

— Іди ти під три чорти... Я хочу дати рекордну оранку. Негайно. Ввечері ви зможете її прийняти.

— Де?

— Саме цього я зараз не скажу. Дай мені згоду, не питаючи. Ви ще посмієтеся з мене ввечері.

— Ах ти, опудало! Та їдь уже! Але своєчасно нас сповісти, щоб ми ще сьогодні змогли це використати. На честь проголошення Німецької Демократичної Республіки, розумієш? Та щоб не було ганьби для станції. Ну, поганяй!

Гільм виїхав з двору станції. Село, здавалося, дрімало в глибокій осінній тиші. Не чути було веселих вигуків молоді. Новосельці на полях підводилися і проводжали очима трактор.

— Він, мабуть, і сьогодні їде на своє поле? — гукали вони один до одного.

Та Гільм їхав не на своє поле. Він ледве поглянув на нього, проїжджаючи навпростець на заміновану ділянку.

«Кінець кінцем не розірве ж ця паскудна міна мене разом з трактором,— подумав він.— А якщо й розірве... то найбільш шкода буде трактора».

За трактором тягнувся плуг. М'язи Гільма напружились. Він затамував подих. Його хвилювало тріщання сухого пирію під колесами. Машина спокійно проходила через поле. На середині поля Гільм подивився назад, на глибоку темну середню борозну, яку він зробив. Не сталось нічого. Він благополучно дійшов до другого кінця, повернув і зорав другу борозну. Знову нічого не сталось. З обличчя Гільма зникав напружений вираз. Його почало трохи морозити.

Зоравши половину поля, Гільм скочив з трактора і закурив цигарку. Напевне, ті селяни і їхні діти, що загинули тут на вибухлих мінах, виявили всі міни, що були на полі. З одним із загиблих селян сидів він колись поруч на шкільній парті. Гільм мимоволі згадав про це зараз.

Він знову сів на трактор і поїхав далі. Трав'янистий дерен обертався під плугом, мов товсті зелені гадючки.

Залишились останні борозни. Гільм сидів на тракторі майже байдуже і вже уявляв собі здивовані обличчя товаришів, які мають прийти сюди. Тепер він ще збільшив швидкість. Машина заревла. Гільм поспішав; йому хотілося якомога швидше зорати поле, щоб можна було похвалитися перед селом своєю роботою. В ту ж мить він зрозумів, що трапилося лихо.

— К-а-а-а-р-а-ах!

Гільм злетів угору. Впавши на землю, він почув, як неподалік у лісі наче падає град. Обличчя його було все заліплене землею, що пахла чимсь гірким. Потім йому здалося, наче в просторому приміщенні погасили єдину свічку...

Коли Гільм прийшов до пам'яті і зрозумів, що скоїлося, він перекотився набік і глянув на трактор. Трактор стояв трохи впоперек, недалеко від нього. Плуга підняло вгору, наче погнутий залізний хвіст. Леміш тріснув. Гільмові насилу вдалося підвестися. Але кров... Біль у правій руці. Лівою він витер землю з обличчя і побачив, що підмізинний палець і мізинець правої руки теліпаються на

шматочках шкіри. «Значить, ось воно що...» — і біль одразу посилився. Він витягнув хустку, обмотав праву руку і прив'язав поранені пальці до ушілілих. Кров текла. Гільм поповз до трактора, до нестями зціплюючи зуби від болю. Трактор, здавалось, був мало пошкоджений. Важелі плуга вигнулись. Він встав на них і вагою свого тіла намагався придавити їх донизу. Гірка посмішка блукала на його обличчі. Від болю паморочилось у голові. Але власне,— не кажучи про його руку, що тепер починала все дужче боліти,— не так уже багато постраждало. Невже він не доведе тепер справу до кінця? Піднявши високо вгору праву руку, Гільм лівою завів трактор. Трактор рушив. Кров капала на руль. Якби тепер дурний плуг не вийшов з ладу, можна було б... Ні, він, мабуть, все-таки вже напівбожевільний!.. Потім на Гільма наче знову насунулася хмара, тільки трохи повільніше, ніж у перший раз.

У лікарні Гільм спочатку лежав у гарячковому маренні. Розчавлені пальці довелося відтяти. Гільмові ввижалося, що його мізинець, наче мінний запальник, стирчить у щойно зораній ріллі. Він змайстрував апарат, з допомогою якого можна було давати рекордну оранку і знешкоджувати міни. Його трактор штовхав попереду вал на довгій штанзі. А позаду висів плуг на такій же довгій штанзі. З Гільмом і трактором уже нічого не могло трапитися. Одного разу вал розчавив мізинець. Тріснуло. Гільм лише нагнувся, і з ним нічого не сталося. Другого разу лезо лемеша наскочило на великий камінь. Камінь, гуркочучи, злетів у повітря. Гільм благодушно дивився і курив цигарку...

Через кілька днів він опритомнів, тільки рука боліла і пекла. Прийшло троє товаришів із станції. Серед них був технічний керівник. Гільм спитав про свою машину. Його заспокоїли. Крім кількох шпор на колесах, трактор справді не був пошкоджений. Гільмів рекорд визнали. Показники його часу були прекрасні. Молодий тракторист, який на другий день повернувся з Берліна, зорав останні борозни замінованого поля. Більш не трапилось нічого, не вибухнула жодна міна.

Коли після операції рана на Гільмовій руці почала загоюватися, він знову поринув у роздуми. Він також жадібно читав газети і брошури, які йому надсилали з станції. Іноді, читаючи, він поринав у мрії. Часто він добре не знав, чи вже спав, чи ще не спав, бо в голові у нього снувалися якісь чудні думки. Наприклад, він їде в Польщу. В його багажі, який на кордоні зовсім не перевіряли, була сама тільки хустка, тонка, як павутиння. Темно-синіми нитками в неї було вплетене слово «дружба». Він їздив по країні і шукав потрібний йому дім у місті, яке він так добре знав. Нарешті він знайшов те місце, але на ньому стояв зовсім новий будинок. Це його дуже вразило, і він вагався якусь мить перед тим, як туди увійти. В одній кімнаті він побачив літню жінку з ласкавими очима. Він показав їй хустку і спитав:

— Вам знайома ця хустка?

Жінка впізнала. Вона зрозуміла все, чого він бажав...

Другого разу, в напівдрімоті, Гільм побачив в окружному місті, там, де зараз розчищали руїни, великий Палац культури.

— Що вам було потрібне, щоб збудувати цей палац? — спитав він у воротаря.

— Не більше і не менше, як мир,— відповів чоловік і зсунув кепку на потилицю...

Гільм дивився в обличчя свого розбитого старістю генерала. Потім він скочив з ліжка і закричав:

— Правильно! Так і треба робити!

Його товариші по палаті спитали:

— Що з тобою?

Гільм зніяковіло схопив газету, що лежала на його ковдрі, і показав статтю про гамбурзьких докерів:

— Вони просто повкидали у воду військовий мотлох!

Інші прочитали заголовок повідомлення: «Вони зробили правильно».

Минуло кілька місяців. На станції в Будинку культури танцювала і співала група самодіяльності. Прийшли всі, у кого були ноги й очі. Перед зборами виступив гість із міста. Він викривав багатіїв, мерзенних паліїв війни в Америці і їхніх спільників в багатьох країнах світу. Гість із міста називав жителів села «любі друзі». В цьому звертанні було якесь нове звучання, якась часточка майбутнього.

— Це добре — запобігти війні і засудити її паліїв,— говорив прихильник миру з міста.— Але чуму ми знищили не тому, що гидували нею, а тому, що побороли її засобами науки. Тепер чума зникла. Є також наука, за допомогою якої можна і треба знищити війну... Хвороба, що вражала здорових і міцних, здатних до опору людей, людей, яких вона більше не може заразити, вже майже знищена. Вона буде жерти лише тих, в крові яких вона шумує, як отрута...

Гільмова думка почала працювати самостійно: «Хвороба, це так! Свого часу він теж захворів на цю хворобу. Ідеї війни — немов ті небезпечні бацили. Хто їх набереться, в того вони зжеруть розум у голові. Треба, щоб не було таких людей, в яких ідеї війни знаходили б легку поживу...»

Тим часом Гільм все ще чув голос промовця:

— Борці за мир... війна — це не дощ, сніг, негода чи вітер... Її породжують люди, які приречені на загибель... Комітети борців за мир в усьому світі... роз'яснюють... звільнюють мозок людей...

Лише коли пролунали оплески, Гільм усвідомив свою неуважність. Присутніх попросили взяти участь в обговоренні. Один склодув виступив з місця. Він звертався до жінок:

— Жінки, матері... кожна граната, яка обточується, містить у собі не тільки вибухові речовини і смертоносні залізні осколки. В ній також — ріки сліз... ваших сліз... Пишіть своїм сестрам і братам на Заході, щоб вони пам'ятали про ваші і про свої майбутні сльози,

коли торкатимуться смертельно холодних корпусів гранат гарячими від роботи руками...

Гільм сидів у глибокій задумі. Рана на його правій руці ще була заліплена пластирем. В ньому все кипіло, як колись у льоху. Щодо війни, то він теж мав дещо сказати. Досі він ще ніколи не виступав на зборах з власного бажання, але тут — він вважав це за свій обов'язок.

Склодув сів. Якусь мить Гільм ще вагався, потім рішуче попрямував до трибуни.

— Війна знівечила мої юнацькі роки, як велетенський кліщ,— почав він.— Тільки тепер я відчув, що таке радість. Нові селяни. Нові будинки. Старі будинки знову цілі. Ми сушили собі голову і обливалися потом. Невже це було зовсім даремно? У велетенського кліща війни — широка ненажерлива пелька. Деякі люди на світі доять цього велетенського кліща. Інші допомагають їм переганяти його на нові поживні місця. Геть людей, які ссуть криваве молоко кліща війни! Давайте скажемо і покажемо нашим товаришам і жінкам в усій Німеччині, що треба робити, щоб звільнитись...

Промови виголошувати — не моя справа. Але тут, перед зборами, я хочу сказати про те, що я знаю і що думаю про війну. Це вийде, можливо, незграбно, і ви не зрозумієте мене як слід. Але вдома, там, я кожному зможу сказати, що я зрозумів тоді, у моєму льоху, і тепер, у лікарні. Я гадаю, що я не надто старий, щоб учитись. А виступати проти війни я, мабуть, ще також навчусь.

Дивіться! — і Гільм підняв догори руки.— На них бракує пальців. На лівій руці палець зжерла війна. В тому, що пальців немає на правій, я винен сам, але я не хотів сидіти і чекати миру, як дощу в посуху. Я не жалкую, що втратив пальці. Я їх віддав. Один як платню за навчання, решту — нехай буде — щоб спокутувати провину. За навчання досить одного пальця, але за мир я віддав би цілу руку і навіть більше!

Коли Гільм зійшов з трибуни, зал загримів від оплесків. У самому кінці залу стояв Мелле, піднявши догори руки і аплодуючи Гільмові. Гільм стояв трохи зніяковілий. Як і в усіх вирішальних моментах свого життя, він не вимовив жодного слова, коли його обрали головою місцевого комітету борців за мир.

Соціалістична Федеративна Республіка Югославія

СЛАВКО ЯНЕВСЬКИЙ

Ясени

(Уривок з роману)

Однієї неділі до сусідньої задруги прибули гості — чотири вози з ясенчанами.

На пропозицію секретаря партосередку Ванчо Богоєвського «пастухи» запросили своїх сусідів, щоб ті побачили їхні нові машини, а заодно й повеселилися разом з ними. У Ясенському одразу ж скликали збори й одноголосно обрали делегатів, щоб вони поїхали в гості до сусідів, з якими багато років ворогували.

Гостей зустрічало все село. Не встигли вони позлазити з возів, не встигли скрутити по цигарці, як їхні коні було вже розпряжено і вони хрумкали в стайні овес. Розмова між гостями й господарями спочатку не клеїлася, та коли вони дійшли до школи, голоси їхні змішалися. Говорили всі разом, перебиваючи одне одного.

З почорнілих димарів над сільськими дахами вився сивий дим і зливався з розмитими хмарами, провіщаючи лютий мороз.

— Ви непогано почали! — зауважив хтось із ясенчан.— І свинарник будуєте, і корівник заклали. Просто чудово! Тільки як це у вас мертві встають з могил? Якщо вони вже мертві, то повинні лежати в землі, а не агітувати проти задруги.

Дехто з господарів уловив іронію в лагідному глибокому голосі ясенчанина. Проте вони знали — гніватись не можна, бо провина за їхній бунт лежала на них великою чорною плямою. Треба було добре старатись, як казав Ванчо Богоєвський,— сонячні промені снопами носити на плечах і вистилати ними все село, щоб забувся той гріх. Земля прощала, але не забувала: кров, пролита тієї ночі, коли села бились між собою, і досі текла з її жил.

— Справді, непогано придумав Асен...— знову докинув хтось із гостей.— Тільки як же воскрес покійний знахар?

Господарі засміялися, вдаючи, ніби не помітили глузування.

— Чи вставав з могили знахар Дьорді, ми не знаємо, але про це знає вістун. Упир шкрябався до нього в двері. Чи не так, вістуне? Адже ти й бабу-шептуху кликав до себе, і лампадку світив!

Вістун відповів не одразу; він ворушив посинілими губами, ніби слова застрягли йому в горлі. Люди притихли, гадаючи, що він щось шепоче, а той відповів голосніше, ніж було треба:

— До мене шкрябався, а перелякалися ви всі до смерті. Бо хіба ж то я підбурив людей проти задруги?

З ним одразу ж погодився таранкуватий Страхил:

— Правду каже чоловік. Півсела збунтувалося, ще й досі декотрі перебувають під слідством...

Хтось жартома уколов його:

— А хіба ти сам не повірив у того упиря?

— Я? Боронь боже... Адже я...

— Зажди. «Боронь боже»? Отже, ти віриш у бога?

— А коли я згадаю твою жінку, то ти скажеш, що і в неї вірю?— сердито відказав Страхил.

— Атож! — засміявся парубок, що сперечався з ним.— Вір у мою жінку, тільки я ще не жонатий. Моя наречена ще не народилась.

— Тож-бо й воно! — заспокоївся Страхил.— Чекай, поки отелиться наша сименталка.

— Ти, Страхиле, ніби сердишся? — не вгавав парубок.

Хтось осмикнув його:

— Сиди спокійно, Тирпе. Не заїдайся, щоб він, бува, не нам'яв тобі чуба.

— Ну що ви! Хіба ж дядько Страхил підніме на мене руку? Правду кажу: буду женитися, першим запрошу його на весілля.

Страхил уже не міг приховати глузливої посмішки:

— Чи ти ба, який спритний! Не інакше, як мати полином його напувала...

Розмова розвеселила людей. Прийшов Йове — мастак на побреньки — й став біля свого приятеля Страхила. Усі вже наперед знали, що почують нову притчу і що батько Йове буде героєм цієї притчі.

— Люди добрі, про яких це ви мертвих говорите? — розвів Йове руками.— То баби все повигадували, бо їм робити нічого. Коли б так легко можна було встати з могили, я б волів і нині вмерти, щоб потім постукати до вістуна у двері: «Ану, мерщій дістань оті грошики, які закопав у землю, бо повискубую тобі вуса!»

— Приходь, приходь... Я вгрію тебе ломакою, та так, що ти й кісток своїх не позбираєш,— шморгнув почервонілим носом вістун.

— Але гроші ти й справді закопав у хаті? — уколов його хтось.

Вістун здивовано встав, роззявив рота:

— Які гроші, люди? Адже до аграрної я і в рот не мав чого покласти, а тепер, виходить, ховаю золото? Коли б мав, то відніс би до правління. Що ж я, по-твоєму, ворог нашої влади?..

Всі обернулись до Йове, який уже почав нову притчу.

— Було мені тоді років шість,— розповідав Йове,— коли мій батько, земля йому пером, подався до Солуня на заробітки. У ті часи там було повно наших, що позалишали свої домівки й пішли заробляти на хліб. Старий гадав, що Солунь чекає на нього. Але коли прийшов туди, виявилося, що ніякої роботи для нього там нема. До Солуня набилося люду з усіх сіл, та все такі, в кого не було й клаптика землі. І більшість була без роботи. Де батько не спитає — роботи скрізь катма. Шість днів просидів він без діла, а на сьомий день підійшов до нього якийсь грек та й питає, чи не хоче він найнятися до нього на роботу? Батько аж засяяв од

радості. Наче в тій казці про м'ясо, що само прийшло в хату! Грек дивиться на нього спідлоба й сміється: «Тобі добре буде в мене, якщо тільки витримаєш. У мене працювали й до тебе, але не витримували. Забирали свої манатки, і тільки їх бачили!» А батько мій навіть слухати нічого не хоче. «Давайте,— каже,— роботу й хліб, а решта — то вже мій клопіт». Грекова оселя стояла на околиці Солуня. Першої ж ночі, лігши спати у підвалі, батько почув, як під стіною почало щось шкрябати. Він подумав, що це миші, й не злякався. Коли ж воно почало й стогнати. Батько спитав, хто там, але почув тільки сміх, схожий на дитячий. Батько аж похолов від страху. І отак цілу ніч щось лякало його. То іржало, мов кінь, то вуркотіло, мов голубка, то плакало, мов дитя. Коли це вранці з'являється й грек. «Доброго ранку, Атанасе!» — «Доброго ранку, хазяїне».— «Ну, то як? — питає.— Залишишся в мене?» — «А чому б і ні? Мені тут дуже сподобалося». Грек трохи зблід, але не сказав нічого. Дав йому роботу, а ввечері знову послав його спати в підвал. Та батько мій на цей раз виявився обачливішим. Увійшовши до підвалу, він узяв добрячу ломаку й сховався за дверима. Стоїть отак і не ворухнеться. Повіки йому злипаються, але він не лягає. Стоїть і жде. Аж ось чує він — рип! — відчинилися двері, і, наче злодій, тихенько увійшов грек. Він одразу ж почав гавкати, кукурікати й стогнати та так захопився, що й не помітив, як батько підкрався з-за спини та лусь ломакою по потилиці. «Чортів грек, я тебе навчу, як лякати людей!» Він б'є, а грек тікати, він б'є, а грек тікати. А коли грек уже ледве дихав, дав йому спокій. Уранці він дав батькові одну меджію та й каже: «На і бувай здоров — у мене ти лишатися не можеш. Я, хазяїн, не дозволю, щоб мій хліб їв наймит, який отак мене відлупцював». От і все. Хтось інший, може, й повірив би, що то справді був упир...

— Ну й брешеш же ти до ладу, Йове!

Йове зиркнув спідлоба на Страхила.

— Хто бреше? Це мені батько розповідав, коли повернувся з Греції. Нащо мені брехати? Ніби я з того маю якусь користь!

— Та як же тобі вірити? Недавно ти розповідав мені, наче в мертвого ходжі очі світилися, мов свічки, що хтось там з могили вставав і лякав твого батька...

— А мені Йове одного разу розповідав, що на його батька напали мавки. Пам'ятаєш, Йове? Буцімто ніч застала твого батька в горах, а коли зійшов місяць, з кожного дерева зістрибнуло по мавці й хотіли видряпати йому очі.

Йове витер рукавом почервонілого носа.

— Я бачу, що вам не варто нічого розповідати, бо для вас усе брехня.

— Це правда,— засміявся Ванчо.— Тільки в знахаря Дьорді повірили. Тоді ніхто не зважився сказати, що це брехня. А та брехня знеславила нас на всю країну. Навіть у газетах пишуть про нас. А тоді, коли організовували задругу, то били себе в груди: «Наша задруга буде першою!» І справді, стала першою, тільки не з того кінця. Усі пальцями на нас показують...

Ті, які почували себе винними в тій ганебній нічній історії, понахиляли голови, уважно розглядаючи носки своїх опинків і присягаючись у думці, що ще доведуть свою відданість задрузі і змиють із себе цю пляму.

— А тепер, товариші, ходімо до вчительської,— запропонував Ванчо.— Закусите трохи та промочите горло. Ласкаво просимо, дорогі гості... Чого ж нам стояти тут та мерзнути?

У невеликій учительській стояло з десяток столів, заставлених наїдками та напоями. Гості й господарі повсідалися на лавах; ніяково покашлюючи, мовби й не помічаючи багатства задругівського столу, майже всі одразу ж потяглися до кисетів з тютюном. Ванчо поналивав чарки перед собою і перед Данє й підвівся.

— За здоров'я наших гостей і за нашу задругу!

Дзенькнули повні чарки, загомоніли голоси.

— Будьмо, за вашу задругу...

— І за вашу... Хай щастить вам, друзі!

— Щоб цього року ваші корови двічі отелилися. Хай будуть повні ваші комори, мов виноградні грона. А тобі, куме, хай бог пошле ще одне дитя...

— Нічого мені бог не пошле, якщо я сам не подбаю. Ну, на здоров'я!

Учительська виповнилася веселими вигуками. Болото глухої ненависті, що розділяло два села, поступово висохло. По його зашерхлому дну вже можна було пройти. Одні і другі раділи цьому.

Циган Усні, утретє спорожнивши кухоль, яким пили воду, поправив пасмо кучерявого волосся й запитав:

— Любі господарі, чи можна мені заспівати?..

— Чи можна, питаєш? Це ж була б ганьба, якби гості пішли від нас, не повеселившись.

Усні витер долонею вуса, сперся на стіну і, закинувши голову, набрав у груди повітря. Над головами людей злетів його глибокий голос і поволі почав шукати виходу з учительської; не знайшовши шпарини, в яку б міг прослизнути, він сердито загримів. Селяни перестали цокатися, пробуючи йому підтягти. Але їхні голоси не могли зрівнятися з баритоном Усні, який оплакував у цій пісні щось своє...

Не можу, кохана, я встати,
Бо камінь на груди наліг...

Місцевий коваль, миршавий, сорокалітній чоловічок з моложавим лицем, ляпнув цигана по плечу, коли той доспівав пісню:

— Співаєш ти, звичайно, здорово... Якби отак сів та заспівав на базарі, то люди накидали б повну шапку грошей...

— Коли я співаю, то співаю для душі, а не заради грошей. Хтось може й піснею заробляти хліб, а мені це не потрібно. Я — найкращий коваль у всій окрузі!

— Що ти гарний коваль, то це правда, але чи найкращий?

— А хто ж кращий за мене? — усміхнувся Усні.

— Ну... приміром, я...— пихато відповів коваль.— Я ще двадцять років тому генералові коня підкував і підкову власними руками викував. Генерал особисто подякував тоді мені.

— Давай поб'ємося об заклад: хто з нас швидше й краще викує по підкові, хочеш?

— Давай! — захоплено вдарив кулаком по столу коваль і підвівся з лави.— Я піду розпалю горно, а ти зажди мене тут. Я швидко повернуся.

Розштовхуючи людей, коваль вийшов з учительської, а Усні махнув рукою, підморгнув Доксимові своїм єдиним оком.

— О, наш коваль — сущий диявол! Навіть не пробуй з ним змагатися,— спробував хтось зупинити цигана.— Він, коли захоче, то може три дні й три ночі не виходити з кузні.

— Не люди, а вогонь,— захоплено мовив Страхил.— В роботі ніхто не годен з нами зрівнятися. Коли б узялися гуртом, то й ліс могли б звалити собі на плечі й перенести туди, де треба. Коли б мені дали владу, я б наше село і Ясенське об'єднав в одну задругу, хай би наші вороги луснули від злості.

— О, тоді б ми й гори зрушили! — підтримав його Єфтим.— А ми чубимося за кілька ясенів. А коли б замість того щоб сваритися, та взялися до діла, то всю оцю пустку довкола могли б засадити деревами...

— А воно до цього згодом і дійде, коли згуртуємося,— сказав Страхил, слинячи скручену цигарку.

Коли коваль прийшов кликати Усні, дві третини присутніх посунули слідом за ними.

Кузня стояла на півдорозі між школою і правлінням, так що їм і не довелося йти далеко. Це була невеличка, перехняблена халупа, покрита старою бляхою; здавалося, вона спирається на низеньку немазану ковалеву хату, збудовану з цегли-сирцю. Над дерев'яними дверима кузні на міцній сталевій дротині висіла іржава підкова. Ковалі увійшли досередини, решта стовпилася біля дверей, підбадьорюючи кожен свого коваля. Усні скинув важкого кожуха, поплював на долоні й почав дмухати великим міхом. З запаленого вугілля бризнули іскри, потім над ним спалахнуло невеличке синє полум'я. Господар знайшов два однакових шматки заліза й простяг їх Усні.

— Бери який хочеш. Вибирай собі й одне ковадло, на якому будеш кувати. Одночасно почнемо й розпікати залізо. Згода?

Усні кивнув головою, зважуючи в одній руці довгі ковальські кліщі, а в другій молот. Почали розпікати залізо — котрийсь із селян дмухав міхом. Задзвеніли молоти по ковадлах, розпечене залізо почало видовжуватися; під важкими ударами молотів воно змінювало свою форму, розбризкуючи довкола білі іскри.

— Ти глянь, матері його ковінька! — захоплено вигукнув хтось.— Місять залізо, мов тісто. Навіть курку можуть викувати з нього, якщо захочуть. От що значить хист!..

Залізо господаря почало холонути трохи раніше. Нишком вилаявшись, він засунув його в жар. Тим часом Усні, широко роз-

ставивши ноги, сильними ударами молота бив по своєму залізу, потроху загинаючи його по краях. Його розчервоніле обличчя вкрилося великими краплями поту. Не встиг коваль повернутись до ковадла, як Усні опинився біля вогню.

Змагання тривало недовго. Коваль метнувся вдруге розігрівати своє залізо, а Усні вже загинав підкову довкола заокругленого гострого дзьоба ковадла. Коваль дивився на нього і, міцно зціпивши зуби, гупав по ковадлу, мов навіжений.

— Готово! — почув він голос свого супротивника, що саме вкинув підкову в цебер з водою.

Широко усміхаючись, Усні витирав рукавом чоло. Коваль поклав кліщі й молоток і нагнувся над цебром. Витягши підкову й крутячи її в руках, він прискіпливо, але водночас і з захопленням оглядав її.

— Добра робота. Ти майстер! Дай руку...

— От бачиш, Цветку. Випередив тебе Усні. То, кажеш, генерал особисто тобі подякував, га?

Усні надяг кожуха й рушив до дверей, але коваль наздогнав його й смикнув за рукав.

— Стривай. Куди ти? Підемо до мене та вип'ємо. Ти майстер, мені треба вчитися в тебе...

Він вийшов з кузні й гукнув жінці, щоб приготувала випити й закусити, бо він веде дорогого гостя.

Ванчо і Данє повагом попрямували до річки. Над щойно зораним полем здіймалася бузкова пара.

— Не доорали? — спохмурнів Данє, окидаючи поглядом ріллю.

— Як бачиш... Трохи не встигли,— зітхнув Ванчо, стежачи за його поглядом.— Лишилося ще на кілька днів. А ви?

— Ми впоралися.

— Вам легше. У вас є трактор.

Данє чалапав по грязюці, метляючи порожнім правим рукавом.

— Облиш, Ванчо. Думаєш, без трактора не зорали б? Машина допомогла нам справді, але річ не тільки в цьому. Зросла свідомість людей. Вони почали поважати задругу. Хочеш, пошлемо до вас трактора? Хай допоможе.

— Чого ж, можна,— погодився Ванчо.— Це буде неабиякою агітацією. Одноосібники полускають зі злості, що задругарі трактором орють! Скажуть, досі сварилися, а тепер допомагають один одному. Колись, може, й об'єднаємося в одну задругу...

Раптом Ванчо зупинився, дивлячись у бік шовковиць.

— Он наша Борянка. Відтоді як убили її хлопця, щось дивне з нею коїться. Майже не помічає людей...

Данє пильно подивився на дівчину, але він не зміг розгледіти віддалік її обличчя. Поволі, мовби й не торкаючись ногами землі, Борянка брела по м'якій, недооранній ниві.

— Тяжко їй... Певно, вона дуже любила Ілію... А знаєш, про що я інколи думаю, Ванчо? Ляжу оце і ніяк не можу заснути. Не йде сон, хоч плач. От і починаю думати про своїх односельців.

іноді мені здається, що ми ще мало дбаємо про людей... Чому воно так, я не можу пояснити, але ось... Коли розміркую гарненько, мені все стає ясно, ніби з книги читаю. Усе, що ми робимо,— для людей! І задруги, і фабрики, і машини... Але іноді забуваємо про те, що в людей є тисячі всіляких клопотів. Це стосується й секретаря партосередку, і голови задруги... А треба ж пам'ятати! Партія поставила тебе на це місце, щоб ти розумів людську душу... Інколи мені здається, що я теж винний у смерті Ілії. Коли б ми самі були подбали про його весілля, його не вбили б. Він узяв би свою наречену й не ходив би до неї ночами. Ти як гадаєш?

— Що ж тут гадати? Ми про їхню любов не знали... Мені шкода Борянки. Та вона ще молода, пересилить горе...

Отак розмовляючи, вони обійшли все поле; а коли повернулися до села, була вже ніч і гості запрягали своїх відпочилих нагодованих коней. З ковалевої хати лунав протяжний спів Усні.

— Усні розважає коваля! — усміхнувся Данє.— Добрий чоловік, тільки любить випити. Пробували його відучити — не вийшло.

Потім повернувся до Ванчо і загадково додав:

— А як сказав отой ваш Страхил? Коли б узялися гуртом, то й ліс могли б перенести, куди нам треба?

...Коли хтось із моноспитівців чи колешинців запитає про когось із знайомих з цих двох сіл, чиї постійні чвари відійшли вже в далеке минуле, то довідається, що там усе гаразд. Йове почуває себе цілком надійно, коли поруч нього Страхил, і принагідно заприсягається в тому, що в бійці з організаторами задруги ні на кого не здіймав руку. Можливо, він не бреше. Та й як ти тепер довідаєшся, хто насправді бився отієї зловісної, густої, як дьоготь, ночі! Вістун був дуже застудився взимку, але все вже минулося, і він вірить у майбутнє задруги.

Взимку, коли роботи в селян не так багато, Данє і Ванчо Богоєвський приходять один до одного й довго про щось гомонять. Задругарі приблизно здогадувались про зміст їхніх розмов, бо Данє, вертаючись від Ванчо, весело всміхався, а Ванчо захоплено потирав широкі долоні й підморгував людям:

— Отакі-то справи... Молодь росте, не встигнеш озирнутися, як обжене нас, старших. Та ми не здамося: ми ще покажемо, на що здатні. Конкретно? Будемо змагатися з Ясенським...

Потім, сміючись, голосно додавав:

— У того Данє одна рука, зате двоє сердець. Хотів би я бути таким, як він... Час, мабуть, обсадити ясенами стежку, що зв'язує нас із нашими найбільшими друзями. Як, по-вашому?..

А коли настане весна, люди не матимуть уже часу на балачки. Вони вийдуть у поле орати й сіяти. Мине місяць-два — і на місці останніх розораних меж заколосяться хліба.

Країно Рад, тобі любов моя!
З любов'ю в думах я до тебе лину,
Бо знаю: ти звеличила Людину,
Що йде вперед, не знаючи загину.
Тобі за це складаю шану я.

Ми любимо, як сонце, Рад Країну,
Ми вколо неї — здружена сім'я.

Німецька Демократична
Республіка

ЛЮЇС ФЮРНБЕРГ

ЗМІСТ

ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА. «Рік сімнадцятий»
(Уривок з вірша «Світла різниця»)
Переклад з болгарської П. Тичини 5

МІРА АЛЕЧКОВИЧ. Жовтнева казка
Переклад із сербськохорватської С. Литвина 6

ЦВЕТАН АНГЕЛОВ. Шлях до людського серця
(Уривок з роману «Спрага»)
Переклад з болгарської А. Лисенка 8

ВАЛЬТРАУД АРНДТ. З тобою іду нашим містом
Переклад з німецької О. Мокровольського 13

МАРІЯ БАНУШ. Гімн, ранок...
Переклад з румунської С. Майданської 14

ВОЙЦЕХ БЕНЬКО. Нова ніч.
Переклад з польської О. Підвишинської 16

МІХАЙ БЕНЮК. Заплава Вирнава
(Уривок з повісті)
Переклад з румунської М. Гресіану 21

ЯН БЖОЗА. Гребля
Переклад з польської О. Підвишинської 29

КЛАРА БІХАРІ. Вечірня школа
Переклад з угорської К. Бібікова 33

ВІЛЛІ БРЕДЕЛЬ. П'ятдесят днів
Переклад з німецької В. Лазні та М. Борозни 38

ЕФРЕМ БРКОВИЧ. Революція
(З поеми «Класово визначена весна»)
Переклад із сербськохорватської С. Литвина 51

АДАМ ВАЖИК. На риштованнях
Переклад з польської А. Шмигельського 53

МАНФРЕД ВАЙНЕРТ. Концерт фортепіанної музики
Переклад з німецької О. Мокровольського 55

Л. ВАНГАН. Відлюдькуватий Серенен
З монгольської. Переклад Г. Сингаївської 57

ЛЕОН ВАНТУЛА. Святковий день.
Переклад з польської О. Підвишинської 63

ЦЕВЕГМІДІЙН ГАЙТАВ. Пісня про Сухе-Батора
(Уривок)
З монгольської. Переклад С. Литвина 69

ЗОЛТАН ГАЛАБАРДІ. Такий світ
(Уривок з повісті)
Переклад з угорської С. Панька 72

МІХАЙ ГЕРГЕЙ. Діошдьєрський щоденник
Переклад з угорської С. Панька 81

АНДРЕЙ ГЕРМАНОВ. Кремиковці
Переклад з болгарської Д. Білоуса 84

АНТАЛ ГІДАШ. «Щодня я серцем відчуваю...»
Переклад з угорської С. Голованівського 85

ЛІ ГІ ЄН. Чхолліма корейського народу
(Уривок з книги)
З корейської. Переклад Г. Сингаївської 86

НІКОЛАС ГІЛЬЄН. Сінсонте співа на Туркіно
Переклад з іспанської Т. Юкової та А. Довгоноса 88

РАУЛЬ ГОНСАЛЕС ДЕ КАСКОРРО. Вони спробують вирватися з оточення.
Переклад з іспанської В. Моляко та А. Струка 91

ЙОЗЕФ ГОРА. Книга революції
Переклад з чеської В. Житника 94

ІОАН ГРИГОРЕСКУ. Працею уславлений
Переклад з румунської С. Семчинського 95

ДАМЯН ДАМЯНОВ. До партії
Переклад з болгарської В. Забаштанського 98

ГЕОРГІЙ ДЖАГАРОВ. Свято
Переклад з болгарської Д. Павличка 99

ЛУЧЕЗАР ЕЛЕНКОВ. Камінь.
Переклад з болгарської Д. Білоуса 100

АННА ЗЕГЕРС. Рішення
(Уривок з роману)
Переклад з німецької О. Мокровольського 101

ДЮЛА ІЙЄШ. Земельна реформа в Озоро
Переклад з угорської С. Панька 105

АНТОН ІНГОЛИЧ. Сонце в зіницях.
(Уривок з роману «Дорога по насипу»)
Переклад із словенської В. Гримича 109

КАМЕН КАЛЧЕВ. Румен Веселинов став інженером
(Уривок з повісті «Закохані птахи»)
Переклад з болгарської А. Лисенка 116

НІНА КАСІАН. Влада в руках народу
Переклад з румунської М. Сингаївського та Й. Фельдштейна 125

ВІЛЬМОШ КОВАЧ. Зустріч
Переклад з угорської Ю. Шкробинця 126

ЛАЗО КОРОВСЬКИЙ. Ми
Переклад з македонської А. Лисенка 128

КАРЛ АВГУСТ КУРТ. Новий робітник
Переклад з німецької А. Шияна 129

ЄЖИ ЛОВЕЛЛ. «Convertere» — означає перетворювати
(Розділ із книги репортажів)
Переклад з польської О. Лєнік 135

МАРІЯ МАЙЄРОВА. Перемога
Переклад з чеської В. Пасічної 144

ДЕСАНКА МАКСИМОВИЧ. Батьківщина у травневому поході
Переклад із сербськохорватської В. Гримича 160

ІРЖІ МАРЕК. Глибокий котлован
(Уривок)
Переклад з чеської В. Струтинського 161

ВЛАДИМИР МІНАЧ. Марка-підкидьок
(Уривок)
Переклад із словацької С. Захарової 167

АРМІН МЮЛЛЕР. «Братове!»
Переклад з німецької В. Коптілова 177

ІНДІО НАБОРІ. Обійми Леніна
Переклад з іспанської Т. Юкової та А. Довгоноса 178

ВІТЕЗСЛАВ НЕЗВАЛ. Пісня з московської набережної
Переклад з чеської В. Житника 179

ЕДМУНД НІЗЮРСЬКИЙ. Смерть Лоуренса
Переклад з польської О. Підвишинської 180

ВАСІЛЕ НІКОРОВИЧ. Ворота вічності,
або Почуття досконалості
(Уривок з книги)
Переклад з румунської С. Семчинського 188

ВЕСНА ПАРУН. Триптих про республіку
Переклад з хорватськосербської В. Гримича 200

АНДРЕЙ ПЛАВКА. В комунізм розгін бере земля
Переклад із словацької Ю. Петренка 203

ВЕРОНІКА ПОРУМБАКУ. Нове життя на старих землях
Переклад з румунської С. Семчинського 204

ЄЖИ ПУТРАМЕНТ. Міцне загартування
Переклад з польської О. Лєнік 211

РАДОЙ РАЛІН. Картина
Переклад з болгарської Д. Білоуса 214

Б. РІНЧЕН. Грозова ніч
З монгольської. Переклад Г. Сингаївської 215

СЕРАФИМ СЕВЕРНЯК. Квітнева рапсодія
Переклад з болгарської О. Кеткова 219

ДИМИТР СТЕФАНОВ. Червоне знамено
Переклад з болгарської Д. Білоуса 223

АНГЕЛ ТОДОРОВ. Де плине Драва...
Переклад з болгарської Д. Білоуса 224

НИКОЛАЙ ТОДОРОВ. Іван Іванович
Переклад з болгарської Д. Білоуса 225

НГУЕН ТХІ КАМ ТХАНЬ. Біля моря
Переклад з в'єтнамської М. Кашель 231

РУДІ ФАБІАН. Вирішальна зміна
Переклад з німецької О. Мокровольського 237

ЙОЖЕФ ФОДОР. Каменотес
Переклад з угорської Ю. Шкробинця 241

ТЕ ХАНЬ. Весна сімдесят п'ятого року
Переклад з в'єтнамської М. Кашель 242

БУЙ ХІЕН. Розкажу вам про своє село
Переклад з в'єтнамської М. Кашель 243

БРАНКО ЧОПИЧ. Товариш Милан
(Уривок з роману «Прорив»)
Переклад із сербськохорватської А. Лисенка 250

ЕРВІН ШТРІТТМАТТЕР. Розміноване поле
(Уривок з повісті)
Переклад з німецької Н. Матузової 255

СЛАВКО ЯНЕВСЬКИЙ. Ясени
(Уривок з роману)
Переклад з македонської А. Лисенка 260

ЛЮЇС ФЮРНБЕРГ. «Країно Рад, тобі любов моя!»
(Уривок з вірша «О радянська земле!»)
Переклад з німецької В. Коптілова 267

ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПИСАТЕЛЕЙ

Народной Республики Болгарии,
Венгерской Народной Республики,
Социалистической Республики Вьетнам,
Германской Демократической Республики,
Корейской Народно-Демократической Республики,
Республики Куба,
Монгольской Народной Республики,
Польской Народной Республики,
Социалистической Республики Румынии,
Чехословацкой
Социалистической Республики,
Социалистической Федеративной
Республики Югославии.

ТВОРЦЫ НОВОГО МИРА

СБОРНИК

Проза, Поэзия
Публицистика

Составитель
Виктор
Викторович
Коптилов

(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *В. Г. Струтинський*
Художнє оформлення *І. В. Коптілова*
Художній редактор *В. В. Машков*
Технічний редактор *Л. І. Ільченко*
Коректори *О. С. Назаренко,*
Н. І. Прохоренко

Виготовлено
на Харківській книжковій фабриці
ім. М. В. Фрунзе
республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР,
Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

ІБ № 215.

БФ 28719.
Здано на виробництво 31/I 1977 р.
Підписано до друку 7/VII 1977 р.
Папір тифдручний. Формат $60\times90^{1}/_{16}$.
Фізичн. друк. арк. 17. Умовн. друк. арк. 17.
Обліково-видавн. арк. 17,684. Ціна 2 крб. 20 коп.
Замовл. 7-69. Тираж 25 000.

2 крб. 20 коп.